

Scientific Journal

VIRTUS

#16, September, 2017
published since 2014

2017

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 16, September, 2017
Published since 2014

*Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.1 September 29, 2017)*

*Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No.4 September 27, 2017)*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine)

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Donbas State Technical University (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – September # 16,
2017. – 198 p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

Academic database SIS provides:

- citation indexing, analysis, and maintains citation databases covering thousands of academic journals, books, proceedings and any approved documents;

- maintains academic database services to researchers, journal editors and publishers;

- provides quantitative and qualitative tool for ranking, evaluating and categorizing the Journals for academic evaluation and excellence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

The aim of the Directory is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact.

CiteFactor cooperates with the leading universities. The base includes nearly 13 thousand scientific journals.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2017.

© Scientific Journal «Virtus», 2017.

Editorial Board:

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nishi (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karlovitc J.A.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associated professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rudic G.A., Ph.D., professor, Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., PhD., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., PhD, associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., PhD., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., PhD., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustyomenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

- Gorban R.A.**
LOVE AS COMPONENT OF PERSONALITY STRUCTURE
IN PHILOSOPHICAL AN RELIGIOUS DOCTRINE
OF CZESLAW STANISLAW BARTNIK 10
- Karpitsky N.N.**
A GENUINE AND UNTRUE EXISTENTIAL STATE
IN THE PRACTICE OF EASTERN CHRISTIANITY 15
- Moshynskaya O.Yu., Pilipenko S.G.**
«REDISCOVERY OF HUMANISM»:
PHILOSOPHICAL POLYPHONA..... 20
- Petrushenko V.L.**
ANTROPOLOGICAL IDEAS OF R.DEKART AND B.PASKAL
IN THE CONTEXT OF THE ACTUAL PROBLEMS
OF MODERN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY 24

PSYCHOLOGY

- Klochek L.V.**
PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT MECHANISM OF SOCIAL
JUSTICE WITHIN PEDAGOGICAL COOPERATION 29
- Mishchykha L.P.**
CREATIVITY THROUGH INTERPERSONAL DIFFERENCES..... 35
- Onufrieva L.A.**
FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS' EMOTIONAL
COMPETENCE AND PROFESSIONAL BECOMING 39

PEDAGOGY

- Berezivska L.D., Olynyk V.V.**
THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SECONDARY SCHOOLS
IN THE IMPERIAL ERA: THE CASE OF THE PODOLSK
PROVINCE (end of XIX – beginning of XX centuries)..... 43
- Biliavets S.Y.**
ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL BASES
OF PROFESSIONAL TRAINING TO SPECIALISTS OF THE
BORDER GUARD OF THE REPUBLIC OF POLAND 49
- Vemjan V.G.**
STUDENTS' INDIVIDUAL WORK AS THE DEVELOPMENT
AND SELF-ORGANIZATION OF THE INDIVIDUAL
COGNITIVE ACTIVITY 53
- Havruliuk A.P., Malimon O.O.**
ORGANIZING AND CONDUCTING HYSICAL EDUCATION
IN THE GROUPS OF THE HOMEWORK CLUB
(AFTER-SCHOOL CHILD CARE) NOWADAYS..... 56
- Danchenko I.O.**
DIAGNOSTICS AND ANALYSIS OF THE LEVELS
OF SOCIAL MATURITY OF STUDENTS OF HIGHER
AGRARIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS:
THE ASCERTAINING STAGE OF THE PEDAGOGICAL
EXPERIMENT..... 59

- Dobinda I.R.**
THE ROLE OF DESIGN TECHNOLOGIES IN THE
LEARNING PROCESS OF STUDENTS OF HIGHER
MEDICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS..... 65
- Dudikova L.V.**
FORMATION OF FUTURE DOCTORS' PROFESSIONAL-
ETHIC COMPETENCE AS AN ACTUAL PROBLEM
OF MEDICAL EDUCATION 69
- Zaporozhtseva Y.S.**
PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES INORGANIZATION
OF EDUCATIONAL PROCESS AND PROFESSIONAL
TEACHERS' DEVELOPMENT 73
- Kochyna V.V.**
THE FOREIGN COMMUNICATIVE COMPETENCE
FORMATION FOR NONLINGUISTIC HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENT WITH THE BASIS
OF THE LANGUAGE MULTIMEDIA PROGRAMS 76
- Kucheruk O.Ya.**
IMPACT OF SATISFACTION IN LIFE OF STUDENTS
ON FORMATION OF MATHEMATIC COMPETENCE..... 80
- Marionda I.I., Tovt V.A.**
MODELING OF PROFESSIONALLY- PERSONAL
PHYSICAL TRAINING OF FUTURE PHYSICAL
CULTURE SPECIALISTS 83
- Naumenko N.P., Popkova E.I.**
FEATURES OF FORMATION OF CRITICAL THINKING
OF TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE
EDUCATION 87
- Smetana O.P., Palamarchuk T.A.**
PECULIARITY OF INTONING AND AUDITING
MONITIRING IN POP MUSIC : ARTIST-VOCALIST'S
INTONING REFERENCE 90
- Stambulska T.I.**
INFLUENCE OF VIRTUAL SLANG AND FOREIGN
BORROWING ON THE CORRECTNESS OF SPEECH
OF THE FUTURE TEACHER OF THE MODERN
ELEMENTARY SCHOOL 95
- Strilets'-Babenko O.V.**
EMPIRICAL RESEARCH OF EDUCATIONAL SITUATIONS
SYSTEM INFLUENCE ON FUTURE TEACHERS READINESS
TO EVALUATION ACTIVITY..... 97
- Sultanova N.V.**
SOCIAL AND POLITICAL PRECONDITIONS FOR
DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SOCIAL EDUCATION
IN RESIDENTIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE (THE 20th
OF THE XX CENTURY) 101
- Timofeeva I.B.**
APPLICATION OF METHODS OF SYSTEMS ANALYSIS
AT THE TRAINING FUTURE SPECIALISTS
IN PRESCHOOL EDUCATION 106

Khotchenko I.A.
OPTIMIZATION OF TIME MANAGEMENT OF YOUTH
BY MEANS OF TIME MANAGEMENT TECHNOLOGIES 111

Chervinska I.B., Chervinskyi A.I.
THE ROLE OF EDUCATION IN THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE MOUNTAINOUS REGION..... 114

Shayner A.I.
PECULIARITIES OF COMMERCIAL SCHOOLING
DEVELOPMENT IN NORTH BUKOVYNA
AT THE END OF THE XIXth AND
THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY 118

Schmier M.F.
VARIETIES OF LECTURES IN FOREIGN LANGUAGE
TEACHING IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITY
APPROACH..... 123

SOCIOLOGY. POLITOLOGY

Moskalenko O.P.
INTERCONNECTION OF THE COMPROMISE AND
THE POLICY 128

Pan'kova O.V., Deych M.Ye.
SOCIAL RESPONSIBILITY AND DECENT WORK: VECTORS
OF DEVELOPMENT IN THE VALUE DIMENSION 131

Chizhova O.M.
IDEAS OF PRAGMATISM AND THEIR INFLUENCE
ON SOLVING EMERGING CONTRADICTIONS
IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY..... 138

PHILOLOGY

Guliyeva I.N.
FEATURES OF LITERARY RELATIONS BETWEEN
GREAT BRITAIN AND AZERBAIJAN IN THE YEARS
OF INDEPENDENCE (FEATURES OF THE BRITISH –
AZERBAIJANI LITERARY RELATIONS IN THE YEARS
OF INDEPENDENCE) 141

Karikova N.M.
CRITICAL ACTIVITY BY M. YOGANSEN-LINGUIST 144

Fomina H.V., Lytvyniuk O.M.
THE GOTHIC REMAINS IN OTHER LANGUAGE SYSTEMS
OF INDO-EUROPEAN FAMILY OF LANGUAGES..... 149

Shabunina V.V.
SUBSTITUTION OF THE COMPONENT COMPLEX
OF THE USUAL IDIOMS IN PUBLICISM
OF M. GRUSHEVSKY 152

Sheludchenko S.B., Sheludchenko O.V.
THE TERMS OF POPULAR-SCIENCE CHILDREN'S STYLE:
THEMATIC SPHERES AND THEIR STRUCTURE
(A STUDY OF THE ARTICLES FROM THE MAGAZINE
«NATIONAL GEOGRAPHIC KIDS»)..... 155

HISTORY

Karikov S.A.
THE SAXON EVANGELICAL ORDER OF 1580 AS A
COMPONENT OF LUTHERAN CONFSSIONALIZATION 160

Levchenko I.M.
THE DEVELOPMENT OF SURGICAL SCIENCE IN MEDICAL
SOCIETIES OF UKRAINE IN THE LATE NINETEENTH
AND EARLY TWENTIETH CENTURIES..... 164

Marmilova O.S.
APPENDICES TO THE MILITARY JOURNALS OF THE
ECONOMIC INSPECTION «SOUTH» AND ECONOMIC TEAM
«STALINO» AS A SOURCE TO SCRUTINY THE HISTORY
OF FORCE LABOURERS FROM DONETSK REGION 169

STATE ADMINISTRATION AND LAW. ECONOMICS

Bondarenko O.M., Katsan A.O.
THE NECESSITY OF CASH AUDIT AND FEATURES
OF SUCH INSPECTIONS..... 175

Honchar S.Y.
POLITICAL-SOCIAL AND ORGANIZATIONAL-
ADMINISTRATIVE MECHANISMS OF STATE
REGULATION OF LOCAL GOVERNMENTS ACTIVITIES 179

Kyrylko N.M.
MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES
OF THE ENTERPRISE – PARTICIPANT
OF EXHIBITION ACTIVITIES 184

Lokhman N.V., Beridze T.M.
ANALYSIS OF INVESTMENT STRATEGIC BEHAVIOR
OF ENTERPRISE 189

Melnykov I.Yu.
PERSPECTIVES FOR DEVELOPMENT OF THE STATE
REGULATION OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE .. 192

Chaplinsky V.R., Kushnir O.K.
BUSINESS ETHICS IN THE CONTEXT
OF ENTERPRISE ACTIVITY 196

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Горбань Р.А.
ЛЮБОВ ЯК СКЛАДОВА СТРУКТУРИ ОСОБИ
У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ВЧЕННІ
ЧЕСЛАВА СТАНІСЛАВА БАРТНІКА 10

Карпицкий Н.Н.
ПОДЛИННОЕ И НЕПОДЛИННОЕ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЕ
СОСТОЯНИЕ В ПРАКТИКЕ ВОСТОЧНОГО ХРИСТИАНСТВА..... 15

Мошинська О.Ю., Пилипенко С.Г.
«ПЕРЕВІДКРИТТЯ ГУМАНІЗМУ»:
ФІЛОСОФСЬКЕ БАГАТОГОЛОССЯ 20

Петрушенко В.Л.
АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ Р.ДЕКАРТА ТА Б.ПАСКАЛЯ
В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ 24

ПСИХОЛОГІЯ

Клочек Л.В.
ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ
СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ..... 29

Міщиха Л.П.
КРЕАТИВНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖСТАТЕВИХ
ВІДМІННОСТЕЙ 35

Онуфрієва Л.А.
ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ПРОФЕСІЙНЕ
СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ..... 39

ПЕДАГОГІКА

Березівська Л.Д., Олійник В.В.
РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ:
НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.)..... 43

Білявець С.Я.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРИКОРДОННОЇ ВАРТИ
РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА 49

Вем'ян В.Г.
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК РОЗВИТОК
ТА САМООРГАНІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ 53

Гаврилюк А.П., Малімон О.О.
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ В ГРУПАХ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ 56

Данченко І.О.
ДІАГНОСТИКА ТА АНАЛІЗ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ
СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ АГРАРНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕТАП
ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ 59

Добинда І.Р.
РОЛЬ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ
НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ..... 65

Дудікова Л.В.
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ
ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ 69

Запорожцева Ю.С.
ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУ ТА ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ 73

Кочина В.В.
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ НА ОСНОВІ МОВНИХ
МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРОГРАМ У НЕМОВНОМУ
ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 76

Кучерук О.Я.
ВПЛИВ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ СТУДЕНТІВ
НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ 80

Маріонда І.І., Товт В.А.
МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ
ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ..... 83

Науменко М.П., Попкова Е.І.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ 87

Сметана О.П., Паламарчук Т.А.
ОСОБЛИВОСТІ ІНТОНУВАННЯ ТА СЛУХОВОГО
КОНТРОЛЮ В ЕСТРАДНОМУ СПІВІ : ІНТОНАЦІЙНИЙ
ЕТАЛОН АРТИСТА-ВОКАЛІСТА..... 90

Стамбульська Т.І.
ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОГО СЛЕНГУ ТА ІНШОМОВНИХ
ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 95

Стрілець-Бабенко О.В.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ
СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ
НА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО ОЦІНЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 97

Султанова Н.В.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ
І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ
(20-ті рр. ХХ століття)..... 101

Тимофєєва І.Б.
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ПІД
ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДНЗ..... 106

Хотченко І.А.
ОПТИМІЗАЦІЯ ПЛАНУВАННЯ ЧАСУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ..... 111

Червінська І.Б., Червінський А.І.
РОЛЬ ОСВІТИ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ
ГРСЬКИХ РЕГІОНІВ..... 114

Шайнер Г.І.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТОРГІВЕЛЬНОГО
ШКІЛЬНИЦТВА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ..... 118

Шмир М.Ф.
РІЗНОВИДИ ЛЕКЦІЙ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ 123

СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Москаленко О.П.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМПРОМІСУ ТА ПОЛІТИКИ..... 128

Панькова О.В., Дейч М.Є.
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ГІДНА ПРАЦЯ:
ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ 131

Чижова О.М.
ІДЕЇ ПРАГМАТИЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИРІШЕННЯ
ВИНИКАЮЧИХ ПРОТИРІЧ В СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 138

ФІЛОЛОГІЯ

Гулієва І.Н.
ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ
МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (ОСОБЕННОСТИ
БРИТАНСКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ
ОТНОШЕНИЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ) 141

Карікова Н.М.
РЕЦЕНЗІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
М. ЙОГАНСЕНА-МОВОЗНАВЦЯ 144

Фоміна Г.В., Литвинюк О.М.
ЗАЛИШКИ ГОТСЬКОЇ МОВИ В ІНШИХ МОВНИХ
СИСТЕМАХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВНОЇ СІМ'І 149

Шабуніна В.В.
СУБСТИТУЦІЯ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ
УЗУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЦІ
М.ГРУШЕВСЬКОГО 152

Шелудченко С.Б., Шелудченко О.В.
ТЕРМІНИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ДІТЯЧОГО
СТИЛЮ: СТРУКТУРАЦІЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНИМИ
СФЕРАМИ ВЖИВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ
ЖУРНАЛУ «NATIONAL GEOGRAPHIC KIDS»)..... 155

ІСТОРІЯ

Каріков С.А.
САКСОНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛІЧНИЙ СТАТУТ 1580 Р.
ЯК СКЛАДНИК ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ 160

Левченко І.М.
РОЗВИТОК ХІРУРГІЧНОЇ НАУКИ В МЕДИЧНИХ
ТОВАРИСТВАХ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ..... 164

Мармілова О.С.
ДОДАТКИ ДО ВІЙСЬКОВИХ ЖУРНАЛІВ ЕКОНОМІЧНОЇ
ІНСПЕКЦІЇ «ПІВДЕНЬ» ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КОМАНДИ
«СТАЛІНО» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
ОСТАРБАЙТЕРІВ З ДОНЕЧЧИНИ..... 169

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І ПРАВО. ЕКОНОМІКА

Бондаренко О.М., Кацан А.О.
НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ГРОШОВИХ
КОШТІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТАКОЇ ПЕРЕВІРКИ..... 175

Гончар С.В.
ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-
АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ 179

Кирилко Н.М.
УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ
ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА-
ЕКСПОНЕНТА 184

Лохман Н.В., Берідзе Т.М.
АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПІДПРИЄМСТВА 189

Мельников І.Ю.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ 192

Чапльїнський В.Р., Кушнір О.К.
ДІЛОВА ЕТИКА У КОНТЕКСТІ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 196

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 16th issue of our journal. In this issue we propose you 45 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization "Sobornist". Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: "Labyrinth of Reality", "Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects", "Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". More than 3,000 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal "Virtus". This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 12 countries: Azerbaijan, Hungary, Ireland, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal.

II stage. The manuscript passes double-blind peer-reviewed. The first is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

III stage. The second review is carried out by the higher educational establishments (Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University and Lugansk Institute of Post-graduate Pedagogical Education) and scientific organization "Sobornist". After completion of the whole review process and receiving of positive result, the journal is considered on academic councils of the higher educational institutions. Only after the decision of the academic council about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 141.144: 111.32: 241.513: 231: 233: 111.5: 216

Горбань Р.А.,

к.філос.н., в. о. професора Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва
Львівської національної академії мистецтв, grauokr@gmail.com

Україна, м. Косів

ЛЮБОВ ЯК СКЛАДОВА СТРУКТУРИ ОСОБИ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ВЧЕННІ ЧЕСЛАВА СТАНІСЛАВА БАРТНІКА

У статті висвітлюється типологія любові, представлена Ч.С. Бартніком у контексті його персоналістичного вчення. В інтерпретації філософа любов виявляється найпотужнішим чинником, який структуру особи робить динамічною і продуктивною, бо саме любов спонукає розум, волю і дію рухатися в одному напрямку задля добра іншої особи чи осіб, створює умови для найповнішого самовираження особи. Будучи ядром буття, ключовою структурою світу й універсальним його елементом, любов у питомому значенні можлива лише в особі, між особами і для особи. Бартнік виділяє також поняття «антилюбов», що заперечує всі види любові й виступає силою, спрямованою на руйнацію світу особи, її структури та спричиняє процеси деперсоналізації.

Ключові слова: персоналізм, особа, любов, структура особи, Бог, людина, зв'язки-відношення (*relatio*), антилюбов.

Постановка проблеми. Постантропологічні реїстичні тенденції культури початку ХХІ століття, перетворення людини на річ, переведення її у площину анонімності та віртуальної реальності, яка складається з імітацій життя, призводять до тотального уречевлення відношень між людьми, деформації міжособових зв'язків, обумовлених феноменом любові. Подібні виклики новітньої епохи спричиняють актуальність філософсько-антропологічного осмислення любові в морфології особи та дослідження цієї проблеми науковцями гуманітарної галузі. Наш сучасник польський філософ-персоналіст і католицький теолог Чеслав Станіслав Бартнік у філософсько-релігійному вченні, яке розробляє протягом кількох десятиліть, розглядає любов як одну з ключових складових структури особи, що визначає не лише буття людини, а й долю цілого світу. Незважаючи на те, що персоналістичне вчення професора Бартніка відповідає найважливішим потребам сучасності, його ім'я в українському науковому дискурсі з'являється лише епізодично, а філософсько-релігійний доробок польського мислителя ще й досі лишається поза увагою вітчизняних релігієзнавців.

Мета роботи – розглянути типологію любові, представлену Ч.С. Бартніком у контексті розробленої філософом-персоналістом структури особи.

Виклад основного матеріалу. У персоналізмі як науково розробленій філософській системі, окремим питанням постає системне трактування феномену любові. Філософи-персоналісти розглядають любов як визначальний, конструктивний елемент персонології – науки про особу. Польський персоналіст Ч.С. Бартнік представляє любов як окрему складову світу особи, один із суттєвих елементів структури особи. У його філософсько-релігійному вченні йдеться про

агапетологію – науку про любов, яка займається дослідженням цього феномену в контексті особового виміру, звертаючись передусім до його духовної площини як особливої ланки, що сполучає різні форми особового буття. У бартніковій агапетології йдеться про формування особливого виміру людської особи й особливого виміру любові.

Оскільки любов у філософсько-релігійному дискурсі постає як вираження особової дійсності, у вигляді одноразового акту або цілого процесу, вона має різні виміри, форми, прояви. Тому її по-різному класифікують і розрізняють, виділяючи в понятті «любов» те чи інше значення. У межах розробленої ним концепції особи Ч.С. Бартнік пропонує власну типологію любові, найдокладніше описану філософом у статті «Персоналістична агапетологія» (1997), де виділяє сім основних її видів: 1) чуттєво-афективна любов; 2) органічна любов; 3) еротична любов; 4) любов у сім'ї; 5) соціальна любов; 6) космічна любов; 7) релігійна любов.

Чуттєво-афективна любов в інтерпретації Ч.С. Бартніка – це своєрідна органічна та сенсуальна основа животворних дій людини стосовно емпіричного світу. Особове ество людини знаходить специфічний вияв у тілесній, фізичній площині за допомогою свого психоемоційного світу, обумовленого саме цим різновидом любові. Зовнішня поведінка, визначена впливом чуттєво-афективної любові, стає вираженням особової суті людини, пов'язаної з її духовною, психічною, емоційною площинами.

Органічна любов тлумачиться Ч.С. Бартніком як симпатія до органічних форм буття, зав'язування живих відносин особи з іншими сферами світу: особовою та біологічно-природною. Цей тип любові розглядається філософом як певна прив'язаність до життя, завдяки якій

людина органічно, цілісно пов'язує себе, своє єство з чимось або кимось. Це любов до природи, рослин, тварин, людей, коли за посередництвом почуттів особа занурюється в інше життя.

Еротична любов, на думку Ч.С. Бартніка, є найбільш поширеним розумінням і сприйняттям любові, особливо в сучасному світі. Цей вид любові, оснований на статевому потягу, але не обмежується виключно діями сексуального характеру, оскільки визначає всю дійсність людських відносин, охоплюючи ціле єство, структуру людини, зокрема в тому, що супроводжує стан закоханості. Хоча вона є основною рушійною силою життя, потягом до народження й існування, така форма любові піднесена Богом у людині до особового рівня: рівня стосунків між двома особами. Прояв цього виміру любові має свою спорідненість із загальною основою тваринного світу, однак у людині він вищий і глибший, за тваринний, попри те, що в тілесно-чуттєвому виявленні любові людина може деградувати, сходити на нижчий рівень.

Любов у сім'ї Ч.С. Бартнік розглядає як подружню любов, на якій розбудовується, поглиблюється та зміцнюється те, що започатковано в подружжі. Наслідком подружньої любові, її духовного, емоційного, тілесного вираження стають діти, а вся сімейна спільнота стає середовищем нового, особливого проявлення любові. Цей вид любові відзначається інтерперсональним характером, оскільки є любов'ю групи осіб. З огляду на розширення сім'ї та родини, через народження внуків, правнуків і входження в родину нових членів, така любов розростається, залучаючи у своє коло все більше осіб та набирає нових обрисів.

Соціальна любов, згідно з Ч.С. Бартніком, має своє вираження в соціумі як спільноті, середовищі осіб. На переконання філософа, кожний вияв любові, окрім егоїстичного, має спільнотний вимір. Йдеться про любов до менших або більших груп осіб: спільноти місця роботи, проживання, місцевості, народу, держави. Можна також говорити про універсальну любов: людства, всіх осіб планети, всесвіту.

Космічна любов у розумінні Ч.С. Бартніка пов'язана з концепцією любові як «космічного почуття» П. Тейяра де Шардена, який стверджує, що «всеохоплююча любов є не лише психологічно можливою, а й виявляється єдиним повним і остаточним способом, у який ми можемо любити» [3, с.381]. В її основі, згідно з вченням П. Тейяра де Шардена, закладено любов і «Всеприсутність Вселенського Христа» [1, с.95], адже сутність християнства французький філософ визначає як «Особовий Всесвіт» [2, с.513]. Він стверджує, що християнське вчення засноване на приматі християнської любові, якому дає наступне визначення: «Оскільки структура християнського Всесвіту складається з поєднання елементарних осіб в Особі найвищій (Бога), то головна й кінцева енергія всієї системи може бути лише тяжінням особи до особи, тобто любов'ю. Божа любов до світу, до кожної частинки світу, так само як любов елементів світу одне до одного і до Бога, є відповідно не побічним наслідком процесу творіння, а його робочим принципом і головною рушійною силою» [2, с.514]. У світі,

охопленому любов'ю Христа, всі стають одним цілим, завдяки чому, на думку Ч.С. Бартніка, виникає своєрідна універсальність буття, де все пов'язане і ніхто не ізольований, не відірваний, не пошнечений, хоча всі між собою різняться індивідуальною, властивою лише їм сутністю. Польський мислитель зазначає, що з огляду на це можна говорити про універсальну любов, яка об'єднує все людство, що існувало, існує і буде існувати. У такій конструкції людина відчуває зв'язок з цілим Всесвітом, з кожною його частинкою, а все буття пов'язане внутрішньою любов'ю і прямує крізь час і простір до Центру та Кінця (завершеності) всієї любові – Ісуса Христа.

Релігійна любов у концепції Ч.С. Бартніка є найвищою і найсильнішою. Полягає вона, як вважає філософ, у внутрішніх онтологічних та екзистенціальних зв'язках-відношеннях (relatio) між людською особою і тринітарною особою Бога. Цей різновид любові з огляду на її духовний характер і проєкцію на всю дійсність (духовну і матеріальну) є, на розсуд Ч.С. Бартніка, первинним у порівнянні з іншими видами любові. Релігійна любов відзначається здатністю приводити в дію і реалізовувати процеси творення особи та її справджування.

Ч.С. Бартнік стверджує, що всі акти любові творяться та здійснюються в глибині людської особи, яка виступає як суб'єктом, так і об'єктом любові, тому можна говорити про особовий вимір любові. У роботі «Любов як творча сила світу» (1995) католицький філософ зазначає, що різні види любові взаємно проникають, накладаючись площинами, хоча кожна з них має свій домен і власну площину дії. Кожний з визначених Ч.С. Бартніком типів любові в остаточній перспективі стає спрямуванням буття до повної реалізації, умовою якої є втілення внутрішньої єдності між різними формами буття, зокрема особовими. При цьому любов у властивому їй значенні можлива тільки в особі, між особами і для особи. Однак сама в собі любов стає ядром, основою буття, ключовою структурою світу, універсальним його елементом [5, с.23].

Християнство спостерігає любов крізь призму добра і волі, вбачаючи в ній дію і прояв. Отці й Учителі Західної Церкви, найперше Августин і Тома Аквінський, вбачають у любові волю, тяжіння, прагнення добра та захоплення ним. У персоналістичній концепції любов не лише виступає як акт, властивість, дія або духовний прояв, але також набирає онтологічного й екзистенціального характеру та становить одну з основних складових структури особового буття людини, оскільки у своїй глибинній основі особа складається з любові, є любов'ю та виражає себе за допомогою любові. У «Спробі збагнути сутність любові» (2006) Ч.С. Бартнік висловлює думку, що у структурі особи любов вирізняється двома вимірами: онтологічним і функціональним. У першому особа виявляє своє реляційне буття в онтологічних зв'язках-відношеннях (relatio) з іншими формами буття, передусім особовими. Любов отримує свій онтологічний вимір завдяки особі як вираз суті її істоти, здійснення та наповнення особових зв'язків-відношень (relatio) людини. Відтак постає вся повнота динаміки функціонування згаданої

реляції в духовний і тілесний способи. Тому можна говорити про реляцію особи до самої себе (любов до себе), до іншої людини (окремої людини), до спільноти (любов у спільноті), до дійсності, світу, землі (любов космічна), до речей і предметів (реїстична любов), рослин, звірів (любов до природи), подій, історії, занять, професії, мистецтва і т.д., тобто йдеться про екзистенціальну любов [8, с.215].

У статті «Персоналістична агапетологія» (1997) польський філософ зазначає, що любов у своїй онтологічній глибині згідно зі своєю природою постає як структура, спрямована на утворення зв'язків-відношень (*relatio*) з кимось або чимось та віднаходячи себе в інших особах, реалізується, щоб знову повернутись до того, від кого вийшла. Основою цього процесу виступають абсолютне буття і цінність особи. Йдеться про любов у питомому її значенні, а не звичайну прив'язаність до звірів, рослин чи предметів, оскільки такі прояви можна назвати лише подібними до любові, такими, що її наслідують. Любов у питомому її значенні є зв'язком особового буття людини в його розумовій і вольовій цілості з іншою особою чи спільнотою осіб з метою реалізації себе в різноманітних аспектах, тому вона постає як «активність цілої особи у виявленні всієї повноти її ества, з усіма силами та властивостями звернена на іншу особу в позитивний спосіб» [4, с.18]. Ідеальним вираженням любові може бути лише те, в якому задіяна ціла особа, у всіх її проявах і вимірах. Йдеться про спрямування всього світу особи на спонтанну реляцію «до» або «на» когось, у ході якої відбувається повне, безумовне дарування особою себе іншому. Взірцем такої любові є Пресвята Трійця, Особи якої відзначаються структурою самореалізуючої любові. Часткове задіяння особи в цьому процесі вказує, що йдеться не про любов, а про щось подібне до неї, що має місце у «любові» до звірів, речей чи предметів, які не мають особової структури. Міжособова любов стає своєрідним поєднанням різних особових світів в один спільний, однак без їх ототожнення, повного зникнення чи злиття. У цьому випадку власний світ особи не зникає, а, навпаки, конститує себе, формує і збагачує. Як зауважує з цього приводу К. Войтила: «Любов в остаточному значенні формується й виникає з глибини особи, зустрічі та пізнання осіб на шляху правди, добра, краси, свободи і взаємного духовного єднання» [10, с.33]. Оскільки йдеться про міцну й глибоку пов'язаність буття з буттям, то можна говорити про онтологічну любов, найвищим адресатом якої завжди була, є і буде особа, котра може збагатити іншу особу собою.

Згідно з персоналістичною концепцією, зустріч різних особових світів у їх персональних особливостях може стати поштовхом до міжособового єднання, спілкування, взаємного відкриття та самозбагачення. Формою такого єднання стає певне містерійне (таємниче) вкорінення особового суб'єкта в іншій особі, що знаходить свій вираз у процесі розвитку та поглиблення такого стану, який дає змогу сформуватися «люблячій особовості». Це пов'язане з відкриттям «нового світу» іншої особи, захопленням нею, заглибленням, абсолютизацією і пошануванням та єднанні осіб у прояві спільного виміру «ми».

У філософському трактаті «Персоналізм» (1995) Ч.С. Бартнік звертає увагу на те, що зовні можна розрізнити три основні шляхи розвитку любові, які в підсумку і творять її цілісне вираження. Філософ пояснює: «Любов проходить свій шлях пізнання за допомогою розуму, відкриття того, чим захопилась, що приводить до суджень, оцінювання, зіставлення» [7, с.274]. Той, хто любить, дивиться, відкриває, аналізує та творить власний образ особи, яку кохає. Причому розум створює можливість не лише загального, зовнішнього пізнання, а й відкриває його глибший рівень, даючи спонуку волі. Згодом любов проходить шлях спрямування волі, прагнення всієї особи до іншої особи, її світу. У ній, іншій особі, бачається оте добро, на яке спрямовується воля люблячого. Особа бажає бути з іншим, перебувати не лише в його світі, а й у його особі, цій іншій особі бажається всякого добра та виникає прагнення забезпечити його. Нарешті те, що особа когось пізнала і спрямувала до нього себе і свою волю, спонукає її до відповідних дій, поведінки, вчинків, праці, творчості. Як зауважує Ч.С. Бартнік, це є «третім шляхом, який проходить любов» [7, с.275]. Особа, яка любить, фактично намагається служити, прислужитись, допомогти тому, кого любить: рятує від загроз, підтримує, завжди пам'ятає про нього, захищає. У цьому сенсі реалізація актів любові стає інтегральним елементом цілості прояву любові. Інтеграційним принципом залишається тут особа, яка реалізує себе, самовиражається завдяки розуму, волі та діям. Любов, будучи складовою структури світу особи, наділена всіма вимірами й атрибутами її буття та має своє видиме і невидиме виявлення: фізичне, іманентне, трансцендентне, духовне. Вона знаходить своє вираження як у зовнішній сфері життя, так і у всередині людини, в її серці й особовості. Інколи зазначені сфери можуть розминутись, або бути неоднаково розвинуті. Ідеальною ситуацією польський мислитель пропонує вважати досконалу концентричність обох сфер, яка дасть змогу людському буттю знайти відповідне відображення в серці особи, а серце зможе тоді випромінювати любов на цілість життя людини. Саме тоді любов можна назвати цілісною й істинною, саме тоді любов стає найпотужнішою й найпродуктивнішою силою людської особи.

Любов, будучи складовою структури особи, становить містерійний аспект. Любов підлягає таємничим структурам діалектики буття й існування, можна сказати, що сама має діалектичну структуру. Її неможливо повністю уявити, передати чи дослідити, подібно як неможливо дати їй вичерпне й однозначне визначення. Любов має свій конкретний вираз у ставленні до однієї особи та водночас і вираз загальний, універсальний, як любов до світу, всіх людей, Бога. Бог теж любить усіх людей загалом, але й кожну особу зокрема. На переконання Ч.С. Бартніка, любов виступає головним принципом буття, має одну назву, але у своїх конкретних проявах набуває різних назв з огляду на її вид. Це відбувається завдяки структурі особи, яка стає реалізацією універсальності в конкретному. Філософ припускає: «Можливо, тому і відбувається зворотний процес – проявлення конкретного в універсальному» [8, с.215]. Любов до особи також є універсальною, але

виявляється вона в конкретних, індивідуальних проявах, наприклад, до Бога, іншої особи, себе. І хоча любов є універсальним феноменом, виявляється вона в кожному індивідуальному бутті, в кожній індивідуальній особі. Неоднакова інтенсивність і сила любові у різних осіб, пояснюється вкоріненням у суб'єкті особи реляції любові, яка диверсифікується в екзистенціальній та індивідуальній площинах. Оскільки любов закорінена в особі, в її праві самореалізації, феномені волі і т. д., то набуває різних проявів і форм з огляду на відмінність існування, наповненість змісту, цінності кожної особи зокрема. Тому не можна сказати, що любов однієї особи така ж сама, як іншої, вони відрізняються інтенсивністю, силою, проявом, адже кожна особа є абсолютною неповторною.

На думку Ч.С. Бартніка, найвищими категоріями слід вважати особу, існування та любов [4, с.21]. Найбільше ці категорії оцінило та представило у своєму релігійному вченні християнство, де Бог виявляє себе як особа і як любов. Тому католицький персоналіст пропонує любов вважати фундаментальною структурою людської особи в індивідуальному та суспільному вимірах, суттю особового життя, мотивом і двигуном дій, сенсом існування та повнотою щастя. У статті «Людина є любов'ю» (2004) польський мислитель пише: «Любов постає як найбільш велична і найвища реляція між особами» [6, с.134].

Релігійна любов до Бога і любов Бога до людини відзначається надемпіричним виміром та отримує прояв надлюбові. У публікації «Любов до людини» (2004) Ч.С. Бартнік зауважує, що такою насамперед є любов у християнському значенні, де «любов Бога втілюється в людині» [9, с.393]. Але її слід розуміти не лише як прояв, а скоріш як дійсність, присутність Бога в людині, вираз особової спільноти і спільності з Богом. Релігійна любов має структурально-персональний характер.

Натомість у світі, де головними чинниками є цивілізаційні, технічні та ліберальні цінності й тенденції, персональність любові занепадає і нищиться. Любов трактується реїстично, тобто як предмет, втрачаючи своє істинне значення, духовний вимір і сенс. На сторожі збереження та поширення правдивого образу любові залишається християнство, яке намагається представити любов з персоналістичної точки зору, оскільки любов у властивому їй значенні може бути лише між особами. Персоналістично зорієнтоване християнство стверджує, що особу слід любити з огляду на її внутрішню сутність, доброту, таємницю ества.

Оскільки Ч.С. Бартнік пропонує розглядати особу в аспекті зв'язків-відношень (*relatio*), то виникає питання про духовну байдужість до іншого як нелюбов чи антилюбов, що вказує на відсутність любові. Під цим слід розуміти відсутність особової реляції в її спрямованості на іншого в позитивному аспекті, тобто як дарування себе іншій особі. У нелюбові особа не відкривається і не дарує себе, тобто закриває свою особову реляцію, що шкодить не лише комусь (іншій особі, людській чи Божій), а й самій особі. Польський філософ зауважує: «Все, що не дає добра, відкритості, позитиву, стає поставою нелюбові, а це само по собі завдає негативного впливу іншій особі, її еству» [4, с.17]. Крайніми проявами антилюбові можна вважати ненависть, яка безпосередньо шкодить

духовному чи фізичному добру людини. Наскільки любов є даром і даруванням себе, настільки нелюбов є «грабунком» іншої особи. Наскільки любов прагне до єднання і будівництва спільноти, настільки нелюбов спрямована на поділ і прагне розірвання зв'язку, цілковитого відокремлення. Любов будує, афірмує, вдосконалює, підтримує існування, творить цінності, а «нелюбов руйнує, негує, нищить, творить антицінності та намагається позбавити особу її цінності й сенсу» [4, с.17]. Оскільки ненависть як крайнє вираження нелюбові вказує на негативне ставлення до когось, її слід вважати духовним, розумовим, вольовим запереченням іншої особи, усуненням її зі свого буттєвого простору. Саме тому антилюбов стає силою, яка спрямовується на руйнацію світу особи, її структури та спричиняє процеси деперсоналізації.

Оскільки у світі існує противага любові – антилюбов, яка проявляється у ненависті, розладі, егоїзмі, відштовхуванні іншої особи, заперечуючи всі маніфестації любові, то між цими антиподами відбувається протистояння. У роботі «Любов як творча сила світу» Ч.С. Бартнік зазначає: «Подібно, як любов прагне створити своє Царство, так і антилюбов хоче створити своє, і вони протистоять одна одній. А що найбільше – боротьба цих сил проходить крізь серце людини, яка водночас може когось любити, а когось ненавидіти» [5, с.24]. На переконання польського філософа, людина повинна бути свідомою цієї боротьби і не стояти осторонь, залишаючись байдужою до неї. Людська особа несе відповідальність за результат боротьби любові і антилюбові, утвердження тієї чи іншої у світі, позаяк любов не відзначається сліпою силою та дією, не може повністю зародитися без усвідомленої й розумної інспірації та дії особи. Ч.С. Бартнік вважає, що особливе значення цієї проблеми надає християнство, і тому християни найбільш відповідальні за утвердження царства любові.

Висновки. Як бачимо, у філософсько-релігійному вченні Ч.С. Бартніка любов виявляється найпотужнішим чинником, який структуру особи робить динамічною та продуктивною, адже саме любов спонукає розум, волю і дію рухатися в одному напрямку задля добра іншої особи чи осіб, створює умови для найповнішого самовираження особи завдяки розуму, волі та діям, а також спрямовує творчу енергію особи на перетворення дійсності – фізичне, іманентне, трансцендентне, духовне. В інтерпретації польського філософа-персоналіста любов виступає головним принципом буття, який, маючи одну назву, у своїх конкретних проявах набуває різних форм, а у структурі особи вирізняється двома вимірами: онтологічним і функціональним. З огляду на це Ч.С. Бартнік пропонує типологію любові, в якій виділяє сім основних її видів: 1) чуттєво-афективна любов; 2) органічна любов; 3) еротична любов; 4) любов у сім'ї; 5) соціальна любов; 6) космічна любов; 7) релігійна любов. Кожний з визначених філософом типів спрямовує буття до повної реалізації у внутрішній єдності всього різноманіття його форм. Однак, будучи ядром, основою буття, ключовою структурою світу й універсальним його елементом, любов у властивому їй значенні можлива тільки в особі, між особами і для особи.

Литература

1. Пейяр де Шарден П. Божественная среда / Пьер Пейяр де Шарден // Пейяр де Шарден П. Феномен человека: Сборник очерков и эссе; [пер. с фр.]. – Москва: АСП, 2002. – С. 7-132. – (Philosophy).
2. Пейяр де Шарден П. Введение в христианскую жизнь / Пьер Пейяр де Шарден // Пейяр де Шарден П. Феномен человека: Сборник очерков и эссе; [пер. с фр.]. – Москва: АСП, 2002. – С. 511-534. – (Philosophy).
3. Пейяр де Шарден П. Феномен человека / Пьер Пейяр де Шарден // Пейяр де Шарден П. Феномен человека: Сборник очерков и эссе; [пер. с фр.]. – Москва: АСП, 2002. – С. 133-430. – (Philosophy).
4. Bartnik Cz.St. Agapetologia personalistyczna / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Roczniki Teologiczne. – 1997. – № 44. – Z. 2. – S. 5-23.
5. Bartnik Cz.St. Miłość jako tworzywo świata / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Walka o Kościół w Polsce. – Lublin: Polihymnia, 1995. – S. 22-24.
6. Bartnik Cz.St. Osoba jest miłością / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz. St. Misterium człowieka / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Lublin: Standruk, 2004. – S. 133-134.
7. Bartnik Cz.St. Personalizm / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Wyd. 2 popr. i poszerz. – Warszawa: O. K., 2000. – 531 s.
8. Bartnik Cz.St. Próba ujęcia istoty miłości / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz.St. Słowo i czyn. – Lublin: Standruk, 2006. – S. 213-218.
9. Bartnik Cz.St. Umifowanie człowieka / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz.St. Misterium człowieka / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Lublin: Standruk, 2004. – S. 392-395.
10. Wojtyła K. Miłość i odpowiedzialność: studium etyczne / Karol Wojtyła. – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1960. – 255 s.

References

1. P. Teilhard de Chardin Bozhestvennaia Sreda / Pierre Teilhard de Chardin // P. Teilhard de Chardin Fenomen Cheloveka: Sbornik Ocherkov i Esse; [per. s fr.]. – Moskva: AST, 2002. – S. 7-132. – (Philosophy).
2. P. Teilhard de Chardin Vvedenie v Khristianskuiu Zhizn / Pierre Teilhard de Chardin // P. Teilhard de Chardin Fenomen Cheloveka: Sbornik Ocherkov i Esse; [per. s fr.]. – Moskva: AST, 2002. – S. 511-534. – (Philosophy).
3. P. Teilhard de Chardin Bozhestvennaia Sreda / Pierre Teilhard de Chardin // P. Teilhard de Chardin Fenomen Cheloveka: Sbornik Ocherkov i Esse; [per. s fr.]. – Moskva: AST, 2002. – S. 133-430. – (Philosophy).
4. Bartnik Cz.St. Personalistyczna Agapetologia / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Teolohichnyi Shchornichnyk. – 1997. – № 44. – Z. 2. – S. 5-23.
5. Bartnik Cz.St. Liubov yak Tvorchia Syls Svitu / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Borotba za Tserkvu v Polshchi. – Liublin: Polihymnia, 1995. – S. 22-24.
6. Bartnik Cz.St. Liudyna ye Liuboviu / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz.St. Taiemnycha Liudyna / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Liublin: Standruk, 2004. – S. 133-134.
7. Bartnik Cz.St. Personalizm / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Vyd. 2 vypravlene i poshyrene. – Varshava: O. K., 2000. – 531 s.
8. Bartnik Cz.St. Sproba Zbahuny Sutnist Liubovi / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz.St. Slovo i Dilo. – Liublin: Standruk, 2006. – S. 213-218.
9. Bartnik Cz.St. Liubov do Liudyny / Czeslaw Stanislaw Bartnik // Bartnik Cz. St. Taiemnycha Liudyna / Czeslaw Stanislaw Bartnik. – Liublin: Standruk, 2004. – S. 392-395.
10. Voityla K. Liubov i Vidpovidalnist: Etychne Doslidzhennia / Karol Voityla. – Liublin: Naukove Tovarystvo Liublinskoho Katolytskoho Universytetu, 1960. – 255 s.

Gorban R.A.,

PhD in Philosophical Sciences, temporary professor of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts
of Lviv National Academy of Arts, graukr@gmail.com

Ukraine, Kosiv

LOVE AS COMPONENT OF PERSONALITY STRUCTURE IN PHILOSOPHICAL AN RELIGIOUS DOCTRINE OF CZESLAW STANISLAW BARTNIK

In this article, the author provides insight into typology of love, presented by Stanislaw Bartnik within the context of his personalistic doctrine. Love, as interpreted by the philosopher, appears to be the most powerful factor, which makes the personality structure dynamic and productive, because it is love that stimulates intellect, will and impulse to move in one direction for the sake of good of the other person or people, and encourages a person to realize its potential. Love, being the core of existence, key structure of the world and its universal element, by its specific value is only possible in a person, between people and for a person. Bartnik emphasizes the definition of anti-love, which denies all forms of love and becomes force, aimed at destruction of the world of a person and its structure, that leads to depersonalization.

Key words: personalism, person, love, personality structure, God, man, relationship (relatio), anti-love.

УДК 130.122

Карпицкий Н.Н.,*д. филос. н., профессор Луганского национального аграрного университета
karpizky@gmail.com**Украина, г. Харьков*

ПОДЛИННОЕ И НЕПОДЛИННОЕ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ В ПРАКТИКЕ ВОСТОЧНОГО ХРИСТИАНСТВА

В статье выявляются философские основания различия подлинного и неподлинного экзистенциального состояния в духовной практике восточного христианства. На основе феноменологии духовного опыта христианства автор выявляет внутренний экзистенциальный и трансцендентный ориентиры подлинного экзистенциального состояния.

Ключевые слова: *восточное христианство, духовный опыт, эмоции, эмоциональный фон, экзистенция, фундаментальное настроение.*

Постановка проблемы. В христианской теологии подлинное бытие человека раскрывается в богообщении. Неподлинное бытие связано с незнанием Бога или богооставленностью, и является последствием грехопадения. Однако в восточно-христианской практике борьбы с искушениями возникает иная оппозиция. Неподлинное экзистенциальное состояние возникает вследствие согласия на искушения тёмных духов, которые рассматриваются как объективные сущности. Подлинное состояние – это раскрепощение свободной воли вследствие отказа от духовных искушений. Причём вторая оппозиция всегда понимается в контексте первой. С психологической позиции можно было бы рассматривать тёмных духов как субъективную проекцию собственных психологических комплексов, однако такой подход ведёт к утрате понимания специфики восточно-христианской духовной практики. В связи с этим возникает вопрос – какие экзистенциальные основания подлинного и неподлинного состояния позволяют понять духовный опыт восточного христианства не только в психологическом, но и в онтологическом контексте?

Цель работы в том чтобы выявить философские основания разграничения подлинного и неподлинного экзистенциального состояния в духовной практике восточного христианства.

Экзистенциальный смысл подлинного и неподлинного состояния. Экзистенция – это существование, в котором личность обнаруживает себя и всё остальное содержание мира. Экзистенциальное состояние проявляется в переживаниях, чувствах, однако его следует отличать от эмоционального состояния. Экзистенциальное состояние определяется отношением к собственному существованию. Характер этого отношения соответствует внутреннему самоопределению, в котором формируется личность. Различный характер данного отношения выражается в разных экзистенциальных состояниях, которые могут быть подлинными или неподлинными. Здесь «подлинность» понимается также в экзистенциальном смысле: «подлинность реальности – это ее экзистенциальная характеристика, в соответствии с которой особая личностно значимая сфера реальности выделяется на основании какого-либо принципа: первичности, самоочевидности, истинности, отсутствия

отчуждения личностных свойств, осознанности собственной свободы, непричастности модификациям в соответствии с идеологическими установками, предрассудками, страхами и т. п.» [1, с.9].

Экзистенциальный подход позволяет различать подлинное и неподлинное состояние внутренней жизни личности. Недостаточно осознавать себя, необходимо еще знать себя в подлинном бытии. Это имеет в виду М. Хайдеггер: «недостаточно схватывать понятие самосознания в формальном смысле рефлексии, направленной на Я, напротив, необходимо особо отмечать различные формы самопонимания Dasein. Это позволяет усмотреть, что самопонимание всякий раз определяется из способа бытия Dasein, из подлинности и неподлинности экзистенции» [2, с.230]. Подлинное экзистенциальное состояние раскрывается в свободе, самореализации, совести, способности выходить за собственные границы, неподлинное экзистенциальное состояние связано с объективацией себя, забвением себя как экзистенции, превращением себя в предмет, объективацией себя и отчуждением от собственного личностного содержания. «Неподлинно означает: не так, как мы в основе своей можем быть для себя собственно своими» [2, с.212].

Неподлинное экзистенциальное состояние имеет разное эмоциональное сопровождение. Человек может быть вполне доволен жизнью, поступая и думая как все, если забвение своей личности принесло ему успокоение. Однако он может чувствовать экзистенциальный вакуум, страдать от бессмысленности жизни и неспособности что-либо изменить в ней. Следует различать само экзистенциальное состояние, которое определяется отношением к собственному существованию, и эмоциональные состояния, которые определяются конкретными ситуациями в горизонте возможностей, определённом данным экзистенциальным состоянием.

Разграничение подлинного и неподлинного в трансцендентном измерении. Религиозный экзистенциализм открывает еще одно измерение, в котором различается подлинное и неподлинное. В этом измерении раскрывается трансцендентная связь с Богом. Подлинное экзистенциальное состояние раскрывает присутствие Бога, неподлинное характеризуется богооставленностью. В этом измерении развивается богословско-теоретическая мысль, однако в

христианской практике приходится решать проблемы с искушениями, источником которых является не Бог и не внутренние экзистенциальные предпосылки, а тёмные духи.

В связи с этим практика восточного христианства обнаруживает еще одно измерение, в котором жизненно важно отличать свои мысли и эмоции от чужих, внушённых извне тёмными духами. В этом измерении психика рассматривается как транссубъективная реальность, которая становится ареной духовной борьбы. И хотя искушения первоначально носят психологический характер, по мере того, как человек соглашается на них, трансформируется и его экзистенциальное состояние. В связи с этим в практике восточного христианства возникает проблема разграничения подлинного и неподлинного экзистенциального состояния в этом транссубъективном измерении, связывающем человеческую психику с потусторонним бытием. Соответственно проблема разграничения своих и чужих эмоций в христианской практике духовной борьбы перерастает в экзистенциальную проблему отказа от неподлинного экзистенциального состояния и возвращения к подлинному себе.

Неподлинное экзистенциальное состояние в восточно-христианском понимании. Экзистенциальное состояние воплощается в эмоциональных переживаниях, но не является эмоциями. Эмоции возникают спонтанно, захватывают и влекут. Противостоять им порой очень трудно. Психика человека инерционна, и эмоции – это проявление инерции, которая раскрывается в определённых переживаниях. В основе экзистенциального состояния лежит направленность воли, в которой человек осознаёт действие самого себя как такового. Действие воли может сопровождаться эмоциями. В этом случае эмоции проявляются как инерция действующей воли, и благодаря этому действие воли вбирает в себя силу эмоций. Свои эмоции, в отличие от своей воли, человек осознает не как действие самого себя, а как психическую данность себе.

Н.О. Лосский разграничивает два рода психических состояний – «данные мне» и «мои»: «Такие психические состояния... сознаются как нечто "данное мне" и нередко даже определённо локализируются в теле, тогда как "мои" психические состояния... отчетливо переживаются как нечто не "данное мне", а подлинно "моё" проявление и никакой локализации в теле не имеют» [3, с.88]. В действительности, как показывает христианская практика, чужими внушёнными извне психическими состояниями могут быть не только низшие, локализованные в теле, но и высшие, а их «отчетливое переживание как моё» может оказаться обманчивым.

Эмоции могут проявляться не только как сопутствующая волевому действию сила инерции, но и как сила противодействия, когда, например, человека парализует страх. В христианском понимании эмоции могут становиться проводником внутрь человеческого сознания чуждой ему воли, которая начинает подавлять его изнутри. Примером тому может служить духовная борьба с тёмными духами, которая описана в

христианской традиции. Все эмоции, которые возникают не как сопутствующие действию воли человека, а как-то иначе, являются чужими. Они могут продуцироваться как собственной психикой, например, в качестве психических реакций на опасность, так и чужой психикой, например тёмными духами. В последнем случае эмоции не просто чужие, но чуждые.

Неподлинное экзистенциальное состояние возникает вследствие соблазна, когда человек воспринимает чужие эмоции, как будто они являются проявлением его собственной воли. В этом случае происходит отождествление действия воли и сопутствующего эмоционального состояния, хотя это разные явления: если действие воли расширяет содержание жизни, то эмоциональное состояние придаёт определённую психическую форму этому содержанию жизни. При отождествлении действия воли и эмоционального состояния содержание жизни не только не расширяется, но напротив, редуцируется к данной психической форме.

Неподлинное экзистенциальное состояние может казаться хоть и тягостным, но приемлемым, с которым человек свькся, когда погрузился в жизненную суету и живет не своей жизнью. Приемлемым оно кажется лишь потому, что человек забыл себя как личность и не помнит то содержание жизни, которое уже утратил. Но оно может стать и невыносимым, когда человек оказался в духовной зависимости от чуждых ему сил.

Допустим, человек вернулся домой и отдыхает. Неподлинное экзистенциальное состояние капсулирует эту ситуацию, но капсулирует по-разному. Человек может просто сидеть дома и чувствовать скуку, зная, что ничего интересного его в жизни не ждёт. Это состояние ещё относительно терпимо. Но оно может стать нетерпимым, если человеку становится невыносимо само его существование. И тогда его комната становится его адом. В подлинном экзистенциальном состоянии человек, напротив, в любой точки своего существования, даже когда просто сидит дома, чувствует возможность постоянного расширения своего жизненного содержания, что даёт ощущение радости жизни.

Главный признак неподлинности человеческого бытия. Подлинное экзистенциальное состояние могут сопровождать самые разные эмоции, не только положительные, но и отрицательные. Но тогда как отличить эмоции подлинного экзистенциального состояния от эмоций неподлинного?

Трудности и испытания, характерные для подлинного экзистенциального состояния, можно уподобить езде на велосипеде. Действие воли проявляется в том, что человек сам крутит педали. Это не мешает велосипеду набирать собственную инерцию, и тогда не нужно прилагать усилий воли. Это аллегория того, как человека захватывают радостные эмоции. Порой ему приходится ехать в гору, выбиваясь из сил, то есть преодолевать свои эмоции. Но и в этом случае человек едет туда, куда сам решил, открывая новые горизонты для себя. Иное дело, когда человека насильно куда-то влекут, сломив его сопротивление. Это означает, что он не справляется с чуждыми эмоциями, которые уводят его в тюрму внутри его разума.

Подобно трудностям движения в гору, человек испытывает трудности, когда пытается вырваться из обыденности и самореализоваться. Это сопровождается серьезными испытаниями, страхами, разочарованиями, но каким бы тяжёлым ни было состояние человека, оно не перестаёт быть подлинным, если в нём реализуется свобода воли человека. В связи с этим М. Хайдеггер говорит о первичной способности выбирать себя: «экзистирующее Dasein может само себя выбирать собственным образом и первично определять свою экзистенцию из этого [выбора], т.е. оно может экзистировать подлинно. Но оно может также позволить другим определять себя в своем бытии и поначалу экзистировать неподлинно – в само-забвении». [2, с.226]. Из этого следует, что даже во вполне комфортном психическом состоянии может выражаться неподлинность бытия, если человек отождествился с социальной ролью и забыл себя как личность. «Во всех случаях неподлинность понимается как подмена онтологического содержания чем-либо иным. И хотя в разных парадигмах понимания неподлинность может описываться через различные понятия: «условность», «фикция», «фетишизм», «фантастическое отражение», «виртуальность», «объективация», «отчуждение» и т.д., тем не менее, ее наличие устанавливается общей онтологической интуицией...» [1, с.12]. То есть главным признаком неподлинности человеческого бытия является подмена чем-либо чуждым его бытию, будь то самообъективация или соблазн внушаемыми извне искушениями.

Духовные риски экзистенциальной открытости. Подлинное экзистенциальное состояние раскрывается в действии свободной воли, благодаря которому расширяется собственный жизненный мир. С этим связаны и духовные риски. Жизненный мир расширяется не в пустоте, а в общении, которое открывает иную экзистенцию и возможность сопереживать другой личности. Это общение и есть новое пространство жизни. Подлинное состояние экзистенции не замкнуто, открыто. Эта открытость позволяет не только сопереживать другой личности в общении, но и воспринимать эмоциональную агрессию и другого рода духовные воздействия, направленные на подавление воли.

По мере духовного развития возрастают и духовные испытания, к которым человек может оказаться не готов. Поэтому для него, быть может, намного лучше замкнуться хоть и в неподлинном, но зато безопасном экзистенциальном состоянии. С повседневной позиции кажется нецелесообразным пытаться вернуть человека к его подлинному состоянию, но не с позиции христианина, который видит необходимость возвращения к подлинности уже потому, что время жизни ограничено.

Для христианина всякая нерешенная экзистенциальная проблема при жизни приобретает фатальный характер после смерти. В частности, иммунитет от духовного воздействия действует лишь до тех пор, пока тело человека инстинктивно блокирует это воздействие. Вместе с биологической смертью разрушаются и природные телесные механизмы защиты от внешнего

духовного воздействия, и тогда замкнутое неподлинное состояние экзистенции может трансформироваться в личный ад этого человека. Лишь открытость сознания, которая при жизни создавала духовные риски, позволит ему не замкнуться в этом аду. Поэтому христианину важно уже при жизни преодолеть опасности, связанные экзистенциальной открытостью.

Ограниченность психологического подхода к объяснению духовных болезней. Восточно-христианская традиция борьбы с искушениями предполагает противодействие тёмным духам, которые рассматриваются как объективные сущности и не отождествляются с внутренними психологическими комплексами. Всякое духовное воздействие раскрывается по определённым психологическим закономерностям и провоцирует уже имеющиеся психологические комплексы, которые превращаются в спусковые механизмы и проводники этого воздействия. Поэтому духовная борьба не исключает, а наоборот, предполагает психологический анализ. Однако он имеет свои объяснительные пределы.

Всякое духовное воздействие можно объяснить чисто психологически, однако для этого потребуется постоянно вводить теории для «данного случая» (теории ad hoc). В результате психологическое объяснение окажется менее рациональным, чем объяснение через внешнее духовное воздействие, так как психологическими теориями «для данного случая» можно объяснить вообще всё что угодно.

В психологическом объяснении духовного воздействия есть ещё одно затруднение. Внешнее духовное воздействие столь же стремительно ввергает человека в болезненное состояние, сколь стремительно человек восстанавливается, как только это воздействие прерывается. Боли, язвы или опухоли теле, которые были вызваны духовным внушением извне, практически исчезают сразу после проведения экзорцизма [4, с.70]. Будь причина психологическая, потребовалось бы больше времени, чтобы приостановить действие психологического механизма. Когда речь идёт о духовных болезнях, в психологическом подходе приходится окольными путями без гарантии успеха добиваться того, что в христианской духовной практике можно сделать сразу – разорвать духовную зависимость от внешней силы и вернуть человека в нормальное состояние.

Экзистенциальный смысл борьбы с внешним духовным воздействием в возвращении к своему подлинному экзистенциальному состоянию. При этом используемый в дальнейшем феноменологический метод позволяет преодолеть ограниченность психологического подхода при описании этой борьбы.

Эмоции и эмоциональный фон. Мышление требует интеллектуальных усилий. Однако мысли могут течь и по инерции, и тогда, напротив, требуются особые интеллектуальные усилия, дабы преодолеть инерцию мысли. Эта инерция проявляется в форме эмоциональных переживаний, которые либо направленные на что-то (интенциональные), либо ни на что не направленные (неинтенциональные) и являются общим фоном [5, с.230; 6, с.112]. Направленные

эмоциональные переживания в феноменологии Э. Гуссерля рассматривались как интенциональный акт, подобный акту познания: «под *cogito* понимается любой акт (познавательный, эмоциональный, деятельный, волевой и т. д.), поскольку он так или иначе увязан с *ego*» [5, с.91]. При этом типологически эти переживания (акты) – разные: «Гуссерль делит их на два "класса" – познавательные и эмоциональные (*Gemütsakte*) акты. В одной из рукописей ... он пишет: "Классу познавательных актов противостоят, в качестве существенно нового класса, эмоциональные акты, акты чувствования, вожделения и воления, которые со своей стороны с очевидностью распадаются на ближайшие взаимосвязанные родовые единства"» [5, с.341].

Эмоция задаёт инерцию мысли о чём-либо, но и сама также направлена на что-либо. Например, можно чему-то радоваться или чего-то бояться. Эмоциональный фон является сопутствующим переживанием и не имеет направленности на объект. Например, человек может чему-то радоваться, но при этом испытывает неопределённую тревогу. Или же когда кто-то всех развеселил, но при этом от него исходит какое-то неприятное давящее ощущение. Э. Гуссерль поясняет: «...Чувственные переживания (*die sinnliche Gefühle*) тут образуют постоянный фон (*Hintergrund*), в развитом сознании они отнесены к телесности и находятся в состоянии постоянного возбуждения или возбудимости. Всякое чувство, пробуждаемое благодаря новым данным ощущений, находит свой резонанс и оказывает влияние на совокупную среду чувства, которая присоединяется к единству настроения...» [Цит. по 5, с.342].

Фундаментальное настроение и настрой. Если эмоциональный фон постоянный и не зависит от изменчивых ситуаций, то это уже качественно новое явление, которое будем называть настроением. Настрой определяется фундаментальным настроением, то есть отношением к собственному существованию, которое возникло в результате внутреннего самоопределения человека и не зависит ни от каких внешних ситуаций. Если фундаментальное настроение – эта априорная структура экзистенции, то настрой – это такое инерционное поле, в котором мысли или эмоции, образно говоря, обретают «наклонность», как будто протекают в наклонной плоскости. Требуются специальные усилия, чтобы преодолеть инерцию этой наклонности, но как только усилия ослабевают, инерция берет своё, и тогда мысли и чувства человека выстраиваются в соответствии с настроением.

Настрой может давать творческий импульс, помогать преодолевать трудности, общаться с людьми, а может и подавлять, ввергать в депрессивное, болезненное состояние. Изменение фундаментального настроения, то есть априорного отношения к собственному существованию, приводит к изменению настроения. Однако не всегда. Болезненное состояние настроения может сохраняться вопреки позитивному фундаментальному настроению. Следовательно, настрой хоть и определяется фундаментальным настроением, но может деформироваться под воздействием тех или иных психических комплексов.

Воздействие психологического фактора на настрой объясняет многие его болезненные трансформации, но не все. Поэтому приходится учитывать также и духовный фактор. Психологические комплексы носят устойчивый характер, однако в общении настрой может измениться моментально. Например, кто-то заражает своим оптимизмом так, что и сам начинаешь воспринимать мир также радостно и оптимистически, а кто-то напротив, втягивает окружающих в своё депрессивное состояние. Внутренний психический комплекс не может так быстро трансформироваться. Следовательно, настрой носит трансперсональный характер.

Феноменология духовных искушений. Настрой может болезненно трансформироваться не только при общении с тяжёлым человеком, но и вообще без видимого повода. В христианстве это рассматривается как указание на присутствие психических сущностей (тёмных духов), которые ввергают человека в неподлинное состояние духовной болезни. Воздействие начинается с искушения, когда сознание человека пропитывается чужой настрой. Возникает выбор, либо сделать усилие и удержаться в своём подлинном состоянии сообразно своему фундаментальному настроению, либо подчиниться инерции чужого настроения. В последнем случае собственные мысли и эмоции будут захвачены чужим инерционным полем, в котором наибольшей инерционной силой будут обладать внушаемые извне мысли и эмоции. Далее воздействие идёт по нарастающей: сначала человек принимает чужой эмоциональный фон, потом чужие эмоции, потом чужие мысли, потом все это ассоциативно связывается и складывается в суррогатную картину мира. Так человек затягивается в чужую психическую реальность, внутри которой тёмные духи паразитируют на его психике.

Борьба с искушениями предполагает возвращение в своё подлинное состояние, в котором настрой не деформирован извне. Для этого нужно преодолеть инерционность чужого настроения. Первый путь реализован в буддизме и предполагает достижение состояния «таковости», когда настоящий момент воспринимается вне причинной обусловленности по отношению к другим моментам или их содержанию. Инерция возможна только в длительности, но не в моменте «таковости», в котором исчезают все переживания и наступает состояние «шуньяты» или бескачественности. Это достижимо и при жизни, и после смерти. Тибетская книга Великого Освобождения повествует, что таким способом приостанавливаются любые проекции посмертного сознания, которые мы бы назвали адом.

Другой путь реализован в монотеистических религиях, в которых Бог открывается как конкретно ощущаемый источник существования человека и формирует новый настрой, вытесняющий все болезненные трансформации прежнего настроения. Но если возможно коллективное приобщение к источнику своего существования в религиозных традициях, то, к сожалению, возможно и противоположное – коллективное культивирование паразитических сущностей, деформирующих настрой своих адептов и затягивающих их в адскую реальность, что имеет место в деструктивных демонических культах.

Большинство людей не готовы к духовным испытаниям, но их спасает природный иммунитет к чужим психическим воздействиям. Обратной стороной такой природной защиты становится неумение различать подлинное и неподлинное состояние, собственные и навязанные извне мысли и эмоции. Такие люди на протяжении всей жизни привязаны к определённому настрою и даже не понимают, что его можно изменить. Но если человек лишён иммунитета, то подвергается огромным духовным опасностям, что стимулирует его духовно развиваться.

После смерти при разрушении тела и связанного с ним природного иммунитета трансперсональный характер настроения проявляется в полной мере, и тогда проекции сознания, как свои, так и чужие, внушённые извне, начинают выстраивать образы посмертного мира. Духовные искушения препятствуют решению главной религиозной задаче христианина – принять Бога и спасение. В связи с этим выделяется духовно-практическая задача, которую необходимо решить на протяжении жизни – научиться выходить из чуждого настроения, что позволит человеку и после смерти выйти из ложного мира своих и чужих психических проекций.

Выводы. В восточно-христианском понимании человек обладает греховной природой и нуждается в исцелении, которое даёт ему спасительная благодать Бога. Греховная природа проявляется как надлом воли, как сила инерции, влекущая к греху, как подверженность болезням и неизбежность старения и смерти. Это означает, что подлинное экзистенциальное состояние не дано первично как что-то естественное, поэтому требуются постоянные усилия возвращения к нему. Это привело к возникновению особой духовной практики борьбы с искушениями в восточном христианстве.

В экзистенциальном понимании главный ориентир возвращения к подлинности – собственная совесть: «Свидетельство же собственного умения быть даёт совесть» [7, с.267]. «О подлинности или не подлинности, об исполненности или не исполненности самой своей способности-быть свидетельствует онтологически понятая совесть» [8, с.242]. Однако в восточно-христианском понимании этого ориентира недостаточно. Необходим ещё трансцендентный ориентир, открывающийся в богообщении, поскольку

только силой божественной благодати человек преодолевает собственную греховную природу и возвращается к своему подлинному бытию. На пересечении внутреннего измерения, связанного с совестью, и трансцендентного измерения, человек становится собой подлинным и обретает спасение.

Литература

1. Шарнапольская Г.М. *Философские основания онтологической интуиции подлинности* // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Философия. 2010. Том 8. Вып.1. С. 9-14.
2. Хайдеггер М. *Основные проблемы феноменологии* // Пер. А.Г. Черныкова. СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. 446 с.
3. Лосский Н.О. *Свобода воли*. Paris: Ymca press, 1927. 182 с.
4. Аморт Г. *Нове визнання екзорциста або розповідь екзорциста*. Львів: Добра книжка, 2010. 184 с.
5. Мотрошилова Н.В. «Идеи I» Эдмунда Гуссерля как введение в феноменологию. М.: «Феноменология-Герменевтика», 2003. 720 с.
6. Гуссерль Э. *Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая* / Пер. с нем. А.В. Михайлова. М.: Академический Проект, 2009. 489 с.
7. Хайдеггер М. *Бытие и время* / Пер. В.В. Бибихина. Харьков: «Фолио», 2003. 503 с.
8. Черныков А.Г. *Онтология времени*. СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2011. 450 с.

References

1. Tarnapolskaya G.M. *Filosofskie osnovaniya ontologicheskoy intuiicii podlinnosti* // Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofiya. 2010. Tom 8. Vyp.1. S. 9-14.
2. Heidegger M. *Osnovnye problemy fenomenologii* // Per. A.G. Chernyakova. SPb.: Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola, 2001. 446 s.
3. Losskij N.O. *Svoboda voli*. Paris: Ymca press, 1927. 182 s.
4. Amort G. *Nove viznannya ekzorcista або rozpovid' ekzorcista*. Lviv: Dobra knizhka, 2010. 184 s.
5. Motroshilova N.V. «Idei I» Edmunda Gusserlya kak vvedenie v fenomenologiyu. M.: «Fenomenologiya- Germenevtika», 2003. 720 s.
6. Husserl E. *Ideii k chistoj fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii. Kniga pervaya* / Per. s nem. A.V. Mihajlova. M.: Akademicheskij Proekt, 2009. 489 s.
7. Heidegger M. *Bytie i vremena* / Per. V.V. Bibihina. Khar'kov: «Folio», 2003. 503 s.
8. Chernyakov A.G. *Ontologiya vremeni*. SPb.: Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola, 2011. 450 s.

Karpitsky N.N.,

Doctor of Philosophy, Professor of Lugansk National Agrarian University, karpizky@gmail.com

Ukraine, Kharkov

A GENUINE AND UNTRUE EXISTENTIAL STATE IN THE PRACTICE OF EASTERN CHRISTIANITY

The article reveals the philosophical grounds for the difference between genuine and untrue existential state in the spiritual practices of Eastern Christianity. Based on the phenomenology of the spiritual experience of Christianity the author discloses the inner existential and the transcendental reference point of the genuine existential state.

Key words: *Eastern Christianity, spiritual experience, emotions, emotional background, existence, fundamental mood.*

УДК 130.2

Мошинська О.Ю.,

к.філос.н., доцент кафедри іноземної мови № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, moshaelena1@ukr.net

Пилипенко С.Г.,

к.філос.н., доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, pilipenkosvetl@gmail.com

Україна, м. Харків

«ПЕРЕВІДКРИТТЯ ГУМАНІЗМУ»: ФІЛОСОФСЬКЕ БАГАТОГОЛОССЯ

У статті розглядається проблема гуманізму в умовах техногенної цивілізації. Метою статті є означення філософського дискурсу концепту «перевідкриття гуманізму». Зазначається, що пошук нової моделі гуманізму повинен ґрунтуватися на ідеї морального удосконалення людини, яка опинилася в ситуації переосмислення власного існування. Підкреслюється, що відродження християнських традицій гуманізму – це відродження християнського гуманізму Г.С. Сковороди.

Ключові слова: гуманізм, техногенна цивілізація, людина, цінності, християнство.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство зіткнулося з доволі серйозною проблемою планетарного масштабу – відродженням духовності, адже у техногенній цивілізації вже не спрацьовують механізми, засоби та шляхи повернення моральних устоїв, які були створені людством раніше. В умовах сучасного суспільства, коли відбувається процес технологізації людини, коли техносфера стає необхідним компонентом життя людини та суспільства, питання гуманізму як життєвої стратегії набуває актуального дослідницького напрямку. Критика європейського антропоцентризму в умовах техногенної цивілізації, подолання раціоналізму класичної моделі гуманізму засвідчує **актуальність** зазначеної теми. **Метою статті** є осмислення філософського дискурсу, філософського багатоголосся щодо концепту «перевідкриття гуманізму».

У сучасному філософсько-науковому дискурсі існують різноманітні варіанти/моделі вищезазначеного концепту, що представлені постмарксистською філософією, постмодернізмом, постаналітичною філософією, сучасною філософською антропологією, філософією науки й богослов'ям, аксіологією та етикою. Це, насамперед, переосмислення класичних інтерпретацій гуманізму у творчості С. Тулміна, М. Фуко, М. Гайдеггера, Ф. Фукуями, Е. Агацци, Г. Йонаса та багатьох інших дослідників. Не зважаючи на кризовий стан науки, економіки, освіти, моралі, що певним чином виступили тими обставинами, які відсунули цю проблему на другий план, їхні роботи засвідчують поворот до аналізу концепту «перевідкриття гуманізму». Як заявив один із провідних американських постаналітиків і постмодерністів С. Тулмін: «Перевідкриття гуманізму – головна риса сучасного стилю мислення». На його думку, «перевідкриття гуманізму» полягає у руйнуванні жорстких, вузько раціональних визначень смислу людського життя, ролі людини у цьому світі [6].

В українській філософській думці заслуговує на увагу колективна робота вчених Інституту філософії АН України «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи», що вийшла в 2002 році. Водночас, хоча

проблема «перевідкриття гуманізму» розглядається в роботах В. Табачковського, О. Соболя, В. Лук'янець, В. Пролеєва, С. Кримського та інших дослідників, ця тема ще не стала предметом усебічного аналізу у вітчизняній філософії.

Вклад основного матеріалу. Необхідність «перевідкриття гуманізму», висунута наприкінці ХХ століття, багато в чому обумовлена появою нових реалій, раніше не відомих. Насамперед, це широкий спектр соціокультурних факторів, які задані техногенною цивілізацією та її складовим елементом – інформаційним суспільством. Як відзначають В. Лекторский і В. Стьопін, для цивілізації цього типу є характерним творчий пошук нових форм у науці, культурі, філософії, у гуманітарному, а також природничо-науковому й технологічному знанні. Слід підкреслити, що до початку ХХІ століття людина настільки радикально змінила навколишній світ, що тепер повинна змінити себе, щоб існувати у ньому.

«Перевідкриття гуманізму» постає поліваріантним концептом, бо визначається як новий гуманізм, антигуманізм, постгуманізм, трансгуманізм, технокомунізм тощо. Ці модифікації корелюють із характеристикою сучасної епохи як епохи постєвропоцентризму, постнаціоналізму, постколоніалізму, постструктуралізму, постмодернізму, постіндустріалізму. У такому контексті обґрунтовуються положення про постнекласичну науку, постлюдство, постлюдину, кіборга. Ці концепції не можуть приховати вельми важливу обставину: гуманізм і його нові варіанти, нові модифікації у центр своїх роздумів висуває проблему людини, ґрунтуючись на різних світоглядних позиціях. На думку українських філософів В. Лук'янець і О. Соболя, демаркація між ними полягає у наступному: традиційний гуманізм – це любов до людини у тому модусі її існування, який домінує нині. Цей гуманізм не визнає ніяких інших модусів існування людини. На відміну від традиційного гуманізму, «трансгуманізм» – це любов до іншої людини, яка ще тільки має виникнути в результаті використання гуманотехнології. «Трансгуманізм» – це любов не до ближнього, а до дальнього, тобто до

генетично модифікованої людини (до постлюдини, до транслюдини, до Homo supertechnologicus), яка є біологічним різновидом Homo sapiens [4, с.153].

Ми погоджуємося з думкою О.О. Сакірко, що існує принципове розходження між гуманізмом, постгуманізм і трансгуманізмом, що дозволяє говорити про заміну постантропоцентризму техноантропоцентризмом [5]. Проте проблема природи людини як для класичної моделі гуманізму, так і «перевідкриття гуманізму» залишається незмінною. Американський філософ Ф. Фукуяма у своїй роботі «Наше постлюдське майбутнє. Наслідки біотехнологічної революції» (2002) зазначає: «Те, що ми переживаємо сьогодні – це не просто технологічна революція у нашій здатності декодувати ДНК і маніпулювати нею, а революція у біології, що виступає засадничою наукою» [7, р.19]. У процесі цієї революції, продовжує він, відкриваються безпрецедентні можливості зміни природи людини – зміни настільки глибинної, що виникає питання: «Яке майбутнє нас чекає: людське чи постлюдське?».

Ф. Фукуяма висловлює занепокоєння: нічим не обмежений науковий прогрес здатний вивести людство за ту відносну межу, де суб'єкт уже не є людиною. Біотехнологічна революція, підкреслює автор, призводить до суттєвих змін, а саме: підриває концепцію рівності, на якій заснована ліберальна демократія, що в свою чергу спотворює моральні відносини між людьми; посилюється ієрархічність і конкурентність, обумовлюючи соціальні конфлікти. На думку філософа, сучасна цивілізація зіткнулася з викликом, породженим формуванням «суспільства знання». Ф. Фукуяма у своїй роботі відстоює положення, що ефективний контроль над біотехнологіями навряд чи можливий, а перспективи їх подальшого регулювання вкрай туманні.

У контексті «перевідкриття гуманізму» як сучасної альтернативи класичному гуманізму, важливими й актуальними є положення, висловлені свого часу Г. Сковородою. Визначного філософа відносять, без сумніву, до славетної когорти великих гуманістів. Гуманізм Г. Сковороди полягав у тому, що основою людини вступає друга природа, вічне, нетлінне, душевне, а «внутрішня людина» ним наділялася божественними рисами. Внутрішнє переживання, страждання і радість є культурним ідеалом філософа. Мислитель відстоював думку про те, що за своєю природою людина не зіпсована, добра, що «справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати зла людям». На думку філософа, причинами, що породжують моральні вади, інші відхилення у поведінці, є суспільні умови та неосвіченість.

Удосконалення людини філософ-гуманіст пов'язує із самовдосконаленням, щастям, спорідненою працею, необхідністю пізнання самого себе, повагою до знань, до шанування людей тощо. Усі його моральні настанови, моральні максими, за терміном Винниченка, знаходяться безпосередньо у контексті християнства. Гуманізм Г. Сковороди своїм корінням тяжіє до Нагорної проповіді.

Погоджуючись з роздумами Г. Сковороди зазначимо, що розуміння самого себе можливе завдяки моральному вдосконаленню та духовному поступові людської

особистості. На думку філософа, шлях самопізнання є процесом реального наближення людини до Бога унаслідок заглиблення у себе. Водночас, людина не може досягти внутрішньої гармонії, якщо буде заклопотана пошуками поза собою якихось благ. Лише за умови самоаналізу людина преображається у нову, «внутрішню», яка може жити за покликом Святого Духу. Це мить, коли людина відшукала свій справжній життєвий шлях, здобула душевну рівновагу й щастя. Отже, у творчості українського мислителя ідея гуманізму ґрунтувалася виключно на Біблії і була головною засадою його діяльності. Це дозволяє говорити про взаємозв'язок гуманізму та християнства, що має досить давню філософську, релігійну та богословську історію дослідження.

Зазначимо, що у сучасному філософсько-культурологічному дискурсі гуманізм і християнство все більше розглядаються в контексті антропокультурних феноменів, як антропокультурні практики, а не лише як теоретичні доктрини. Саме в такому контексті, на нашу думку, відбувається переосмислення взаємодії практики християнства та гуманізму. Цей дискурс досить плюралістичний. Як вважають дослідники, це переосмислення насамперед зумовлене новим розумінням самого християнства в цілому як релігії радості та надії, ставленням релігійних інститутів до соціального й культурного життя другої половини минулого століття, коли церква вже не бажала залишатися стороннім спостерігачем. Слушною у цьому контексті є точка зору О.В. Голозубова, який зазначив наступне: «Руйнування релігійної моноїдеї та теологічної моноструктури в Новий час спрямовувало християнство на зближення з науковим і культурним життям. Імпульс, який був заданий новою хвилею релігійності, заснованої на реформуванні церкви, і підкріплений зверненням до духовних авторитетів, які стали провідниками реформ насамперед в католицизмі в різні періоди його існування, при новій інтерпретації біблійних, навколо біблійних і середньовічних текстів з'єднався із запропонованими постмодернізмом концепціями та методиками щодо наративу, тексту, зокрема герменевтикою, структуралізмом, семіотикою та ін.» [3, с.13].

Звернення до християнства та гуманізму як антропоцентричних практик, життєвих стратегій, поєднання чи коадаптація християнства та гуманізму як життєвих позицій є характерною рисою багатьох духовних авторів. Серед останніх належне місце займають постаті Франциска Ассізького та Григорія Сковороди, незважаючи на їхній історичний час життя та належність до різних християнських конфесій. Для них спільним є повага до людини, піднесення чеснот людини, духовність, віра та надія, відмова від матеріальних благ на користь духовного потенціалу тощо.

Проте, якщо постать Григорія Сковороди постає цариною інтересів багатьох науковців, то постать Франциска Ассізького стала об'єктом дослідження в сучасній українській думці не так давно. І в такому контексті звертає на себе увагу дослідження О.В. Голозубова, який у своїй монографії «Теологія сміху як феномен західної культури» та докторській

дисертації «Радість і сміх у культурних практиках постмодерну: філософсько-антропологічні виміри» надав досить своєрідне бачення образу св. Франциска. Його праці та переклад роману Н. Казандзакіса «Апокриф від Казандзакіса», присвяченого св. Франциску Ассізькому, виступи в Українському Католицькому університеті (Львів), на теологічному факультеті Католицького університету Америки (Вашингтон, округ Колумбія) дозволяють нам виокремити християнсько-гуманістичну компоненту життя Святого Франциска. Не можна не погодитися з точкою зору О.В. Голозубова про зростання інтересу «до західного християнства на пострадянському просторі. Саме цим пояснюється увага до особистості св. Франциска Ассізького, особливо у контексті «нового середньовіччя», або неомедієвізму, що є не тільки актуальним напрямком сучасних гуманітарних досліджень, але й одним з найбільш репрезентативних явищ у галузі історіографії, соціології, актуальної політики» [3, с.2]. Постає св. Франциска Ассізького все більш є предметом досліджень в філософії та культурі постмодернізму, де він постає персонажем не стільки релігійної, як культурної історії Європи.

Як зазначає сам автор, св. Франциск Ассізький «не просто наслідував певну релігійну модель та образ, він створив нову для середньовіччя духовну парадигму, в основі якої, вважаємо, діалогізм, не просто відкритість світові, а діалог з ним, спільна радість... Для св. Франциска це власне міжкультурний діалог з представниками різних культур та конфесій; діалог між середньовічним філософським, теологічним та естетичним дискурсом в житті та вченні св. Франциска та його сприйняттям в сучасній культурі...» [3, с.20]. Мова йде про радісне сприйняття життя.

Виокремлення християнсько-гуманістичної константи у постаті св. Франциска задає вектор пошуку нових підходів щодо зв'язку християнства та гуманізму. Саме нова інтерпретація св. Франциска як «культурного героя» надала можливість поліваріантного осмислення цієї проблеми.

Варто зазначити, що одним із перших серед лідерів світової спільноти, що поставив наприкінці ХХ століття питання гуманізму в контексті етики науки, в контексті сучасних проблем християнства був Папа Іоанн Павло II. Уже в енцикліці 1980 року «*Dives in Misericordia*» він виказав занепокоєння про втрату багатьох фундаментальних цінностей, які свідчать про кризу моралі людства, кризу міжлюдської взаємодії, утилітарного ставлення до людини, втрати розуміння істинного добра. Він підкреслював, що керуючись вірою, надією, любов'ю, можна запобігти знищенню людства внаслідок ядерної війни чи екологічної катастрофи, можна зупинити падіння моралі, гуманістичних цінностей, без яких неможливе життя як окремої людини, так і усього людства. Ці ж настанови він викладав і в праці «*Основи етики*». Для сучасного бачення ідей гуманізму важливою є наступна думка: «Духовні цінності в людині не можуть виникати із матерії, вона обумовлює їх виникнення з середини, джерело їх в душі, вона їх виробляє, в ній безпосередня причинність їх виникнення та існування» [2, с.47].

Висновки. «Перевідкриття гуманізму» постає досить складною і поліваріантною проблемою. До її осмислення звертаються представники різних філософських напрямів, пропонуючи свій варіант бачення. «Перевідкриття гуманізму» є альтернативою класичному гуманізму. Сьогодні не можна однозначно відповісти на питання: «Перевідкриття гуманізму – це добро чи зло?». Не можна не погодитися з точкою зору А. Гусейнова про те, що «якщо б добро та зло справді бігали кожне на своїх двох ногах, ми б точно знали, де одне, а де інше, то добрі мали б прагнути до знищення лихих. Подібно до того, як ми очищаємо поле від бур'янів або тіло від паразитів. Але у тому й річ, що добро та зло не розлучені поіндивідуально таким чином, щоб одні були б лише добрими, а інші лише лихими» [1, с.23]. Зміна природи людини є складним, суперечливим, повним драматизму процесом. І в такому контексті «перевідкриття гуманізму» вимагає зваженої філософської оцінки у практиці й теорії, з тим, щоб не наступала епоха, яку Ліна Костенко характеризувала як епоху «неоцинізму»: «Гряде неоцінізм. Я в ньому не існую». Тому відродження гуманістичних цінностей християнства є одним з найважливіших завдань, що стоять перед людством в умовах техногенної цивілізації. Водночас відродження християнських традицій гуманізму – це є відродження християнського гуманізму Г.С. Сковороди, що усі свої думки спрямував на людину, на те, щоб людина була щасливою, вільною, самодостатньою. Ідеї гуманізму, що проголосив Г. Сковорода, є ланками, які поєднують ідейну спадщину мислителя з духовними пошуками сучасної епохи.

Література

1. Гусейнов А.А. Возможно ли моральное обоснование насилия? / А.А. Гусейнов // *Вопр. философии*. – 2004. – № 3. – С. 19-27.
2. Войтына К. Основания этики / К. Войтына // *Вопросы философии*. – 1991. №1. – С. 29-60.
3. Голозубов О.В. Радість і сміх у культурних практиках у культурних практиках постмодерну: філософсько-антропологічні виміри : авторефер. дис. на здобуття наук, ступеня докт. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / О.В. Голозубов – Харків, 2010. – 30 [1] с.
4. Лукьянец В., Соболев О. Горизонты гуманитарии: проблема постчеловеческого будущего / В. Лукьянец, О. Соболев // *Філософія освіти*. – 2006. – № 3 (5). – С. 145-155.
5. Сакурко Е.А. Идеи постгуманизма и трансгуманизма [Электронный ресурс] / Е.А. Сакурко. – Режим доступа: <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-hudozhestvennoy-kultury/404.html>
6. Шульмин С. Человеческое понимание / С. Шульмин. – М.: Прогресс, 1982.
7. Fukuyama F. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. Farrar, Straus and Giteux / F. Fukuyama – New York: Oxford University Press, 2002.

References

1. Guseynov A.A. *Vozmozhno li moral'noye obosnovaniye nasiliya?* / A.A. Guseynov // *Vopr. filosofii*. – 2004. – № 3. – S. 19-27.
2. Voytyna K. *Osnovaniya etiki* / K. Voytyna // *Voprosy filosofii*. – 1991. №1. – S. 29-60.
3. Holozubov O.V. *Radist' i smikh u kul'turnykh praktykakh u kul'turnykh praktykakh postmodernu: filosof's'ko-antropologichni vymiry : avtorefer. dys. na zdobuttya nauk, stupenya dokt. filol. nauk : spets. 09.00.04 «Filosofs'ka antropohiia, filosofiya kul'tury»* / O.V. Holozubov – Kharkiv, 2010. – 30 [1] s.

4. Luk'yanets V., Sobol' O. Gorizonty gumanitarii: problema postchelovecheskogo budushchego / V. Luk'yanets, O. Sobol' // *Filosofiya osvity.* – 2006. – № 3 (5). – С. 145-155.

5. Sakirko Ye.A. Idei postgumanizma i transgumanizma [Elektronnyy resurs] / Ye.A. Sakirko. – Rezhim dostupa: <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-fudozhestvennoy-kultury/404.html>

6. Tulmin S. *Chelovecheskoye ponimaniye* / S. Tulmin. – M.: Progress, 1982.

7. Fukuyama F. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution.* Farrar, Straus and Giteux / F. Fukuyama – New York: Oxford University Press, 2002.

Moshynskaya O.Yu.,

Candidate of Philosophy, associate professor of the foreign languages department № 1 Yaroslav Mudry National Law University, moshaelena1@ukr.net

Pilipenko S.G.,

*Candidate of Philosophy, associate professor of UNESCO department «Philosophy of Human Communication» and social-humanitarian subjects of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture, pilipenkosvetl@gmail.com
Ukraine, Kharkov*

«REDISCOVERY OF HUMANISM»: PHILOSOPHICAL POLYPHONA

The problem of humanism in the conditions of technogenic civilization is analysed in the article. The aim of the article is determination of philosophical discourse concerning the concept of «rediscovery of humanism». It is underlined that the search of new model of humanism must be based on the idea of moral development of human being. The modern man turns out in the situation of rethinking of its existence. It is proved that revival of Christian traditions of humanism is rebirth of Christian humanism of G. Skovoroda.

Key words: *humanism, technogenic civilization, human being, value, Christianity.*

УДК 1 (091); 141.5

Петрушенко В.Л.,

д.філос.н., професор кафедри філософії

Національного університету «Львівська політехніка», vipetfil@gmail.com

Україна, м. Львів

АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ Р.ДЕКАРТА ТА Б.ПАСКАЛЯ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Мета даної статті – виявлення евристичного потенціалу філософсько-антропологічних ідей видатних фундаторів філософії доби модерну – Р. Декарта і Б. Паскаля щодо вирішення гострих проблем сучасної філософської антропології. В результаті використання методів компаративістики та історичного підходу зроблені висновки про те, що ідеї обох мислителів не лише проясняють підвалини сучасної антропологічної кризи, а й можуть слугувати орієнтирами для її концептуального вирішення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з деталізованими дослідженнями механізмів взаємодії людської тілесності та ментальності та із посиленою увагою до природи людської самості.

Ключові слова: сучасна філософська антропологія, людина-машина, мислення, екзистенція, самість.

Постановка проблеми. Попри те, що філософія завжди орієнтована на людину, багато сучасних філософів відзначають спалах інтересу до філософсько-антропологічної проблематики саме останніми роками [1, с.vii]. Існує кілька серйозних чинників такого стану справ. З однієї сторони, в реальній ситуації життя сучасної людини відбуваються доволі радикальні зміни: мова йде про глобалізацію, мультикультурність, поширення інформаційних та біотехнічних технологій [2, с.15-23]. З іншої сторони, на сучасну філософію та культуру помітний вплив чинили й чинять ідеї постмодернізму з його епатажними та есхатологічними пророцтвами щодо майбутнього людини, культури і суспільства. Способів осмислення сучасної ситуації людини існує багато, але одним із них, що виправдав себе методологічно, є історичний підхід, тобто звернення до витоків певних проблем [3, с.5]. Стан сучасної людини і сучасного суспільства так чи інакше пов'язують із епохою Нового часу або модерну, що, на думку багатьох дослідників, у другий половині ХХ ст. переріс у постмодерн. В епоху модерну виник термін «антропологія» [див.: 4], а також були створені філософсько-антропологічні концепції, що мають важливе значення для осмислення сучасної ситуації людини. Можливо, найбільш контрастними з них постають філософсько-антропологічні ідеї Р. Декарта та Б. Паскаля – ідейних фундаторів філософії модерну, що були не лише сучасниками, а й спорідненими ідейно, особливо у науковий період діяльності Б. Паскаля, проте філософсько-антропологічні ідеї Б. Паскаля за змістом та спрямуванням очевидно протистоїть Р. Декарту. На мій погляд, заглиблення в їх бачення людини має вагоме евристичне та методологічне значення для осмислення сучасної антропологічної ситуації.

Стан досліджуваної проблеми. Літературних дослідницьких джерел, присвячених Р. Декарта та Б. Паскалю, надзвичайно багато [5, с.519-520]. Так само існує і багато досліджень, в яких спеціально співставляють між собою їх ідеї, підходи, трактати. Р. Декарта і Б. Паскаля співставляють між собою за цілим рядом питань і положень, що присутні в їх працях:

за питаннями про засади виправданого дискурсу [6], за їх відношенням до Бога та метафізики [7, с.167-188], за питаннями етики та чинників людської поведінки [5, с.521-530], за їх ставленням до науки [8, с.288-291 та ін.]. У деяких працях присутні й питання філософської антропології [9, с.175-246], проте спеціальні дослідження, присвячені докладному співставленню їх ідей у цій сфері, вписані у контекст сучасної філософської антропології, нам невідомі.

Мета роботи. Провести порівняльний аналіз вихідних філософсько-антропологічних ідей Р. Декарта і Б. Паскаля і вписати їх у контекст осмислення актуальних проблем сучасної філософської антропології.

Виклад основного матеріалу. Р. Декарт і Б. Паскаль перебували на самому початку модерного розгляду людини та багато в чому визначили парадигму подальшого філософсько-антропологічного дискурсу. Звернемось спочатку до бачення людини Р. Декартом. Він вписує своє бачення людини у контекст своїх методологічних та світоглядних орієнтацій, майже не проводячи межі між філософськими та науковими міркуваннями і підходами. Трактатування природи людини, попри те, що у Р. Декарта є трактат під назвою «Людина», подається у низці його праць, але, на жаль цілісного бачення людини ми не знаходимо: наприклад, у трактаті «Людина» Р. Декарт пише про намір окремо описати природу та дії як тіла, так і душі, проте текст майже весь присвячений міркуванням про «машину» людського тіла [10]. Такий само підхід є домінуючим і в інших працях, навіть у праці «Пристрасті душі» [11]. Тому, на наше переконання, для того, щоб виправдано судити про антропологічні ідеї Р. Декарта, слід звертатись до всіх основних складових його філософської спадщини. Як відомо, Р. Декарт сповідував тезу про те, що ми краще зможемо зрозуміти цей світ, якщо спробуємо його реконструювати; такий підхід він застосовував і щодо людини. У підході до людини він доволі різко протиставляє людську тілесність («людина-машина») людській здатності мислити («Я – річ мисляча»): «Філософська система Декарта носить яскраво виражений дуалістичний характер тому, що у

силу відсутності в ній аналогічно охоплюючого поняття буття дух і матерія, душа і тіло постають різко протиставленими одне одному, а взаємодія між ними стає важко пояснюваною» [12, с.152]. У трактуванні тіла людини Р. Декарт непохитно стоїть на позиції механістичного світобачення: з однієї сторони, він рішуче наполягає на тому, що для пізнання людського тіла абсолютно немає потреби у постулюванні присутності в тілі душі: «... Решта функцій людини (окрім мислення – В.П.), що не містять в собі ніякого мислення, на зразок руху серця та артерій, травлення та ін., що деякими приписуються душі, постають рухами виключно тілесними. У нас існує дуже мало підстав приписувати ці функції душі, а не тілу, бо ж природніше припустити, що тіло приводиться у рух не душею, а іншим тілом» [13, с.256]. Отже, якщо тіло – це машина, то причини його рухів та функцій можуть бути тільки зовнішні. Чи можна застосувати той же самий зовнішній підхід до пояснення процесів мислення? – З однієї сторони, Р. Декарт вважає, що так, можна, і ставить питання про джерело мисленевої активності людини. З іншої сторони, припускає, що мисленню притаманні прояви самовладності, зокрема, коли мова йде про прояви волі та джерела наших думок [11, с.491,499]. Різке протиставлення тіла і душі у філософії Р. Декарта породило психо-фізіологічну проблему: яким чином взаємодіють ці два начала людини? Р. Декарт, як відомо, висунув думку про існування у глибинах мозку людини надзвичайно маленької залози, в якій тілесні «тваринні духи» могли взаємодіяти з ментальними актами; ця думка виявилась хибною. Ідея про те, що Бог узгоджує між собою дві світові субстанції та два начала людини, призвела до виникнення позиції окаянізму, яскраво поданої у міркуваннях М. Мальбранша. Важливим є те, що Р. Декарт наполягав на тому, що душа, як реальна складова людини, не чинить зовсім ніякого впливу на функціонування її організму, а тіло, своєю чергою, хоча і може породжувати сприйняття та пристрасті душі, не може розглядатись як начало або субстанція душевних дій. Такий підхід відкривав перспективу для широких технологічних експериментів з людським організмом, проте залишав поза серйозною увагою питання дослідження ментальних процесів попри неодноразове наголошення на думці, що «Я є річ мисляча». Можемо констатувати: Р. Декарт не створив антропологічної концепції, що подавала би людину цілісною, проте очевидно зробив певні інтелектуальні прориви у сфері застосування методів науки для вивчення людини.

Антропологічна концепція Б. Паскаля, на тлі окреслених ідей Р. Декарта, виглядає більше злагодженою та єдиною: людина незаперечно постає створінням Божим і має особливе онтологічне призначення в цьому світі. Наскрізною думкою розмірковувань Б. Паскаля про людину було яскраве та навіть дещо моторошне описування людської принципової безосновності, некорінності: людина ніби зависає поміж так званих «паскалевських безодень», і у плані матеріально-фізичному позбавлена будь-яких надійних життєвих опор: «... Не шукайте пункту впевненості та надійності: наш розум завжди розчарований несталістю явищ: ніхто не може

зафіксувати нічого остаточного між двома нескінченностями, що оточують його та від нього тікають» [5, с.529]. Звідси висновок Б. Паскаля: він порівнює людину із мислячим очеретом, вважаючи, що саме своєю здатністю мислити людина підноситься над усім [14, с.191].

Наведений відомий фрагмент «Думок» Б. Паскаля підштовхує нас зблизити позиції Р. Декарта і Б. Паскаля щодо розуміння людини, адже обидва вони подають мислення в якості вирішальної властивості людини. Для такого зближення, безумовно, є підстави, проте контекст і змістове розгортання даного положення в їх міркуваннях є суттєво відмінними. Для Р. Декарта мислення постає єдиним джерелом для прориву людини до надійних знань, проте основну увагу в дослідженні людини він приділяє не мисленню: Р. Декарт не просто приділяє велику увагу людському організмові, а й намагається пояснити його як складний та особливий механізм, пізнання якого має чи не вирішальне значення для пізнання людини. У цій темі Р. Декарт, як вже говорилося, твердо тримається природничо-наукового підходу, редукуючи складне до простого. Явища духовного життя та процеси мислення цікавлять його, перш за все, у контексті пізнання. На відміну від нього, Б. Паскаля не спокушає спрощення, він розглядає мислення людини в якості її атрибутивної характеристики, що радикально визначає місце людини у світобудові, постає єдиною умовою для знаходження та реалізації людиною своєї місії у цьому світі. Згаданий вище відомий фрагмент закінчується сентенцією: «Отже, вся наша гідність полягає у мисленні. Ось у чому є наша велич, а не у просторі та часі, яких ми не можемо заповнити. Постараємося ж мислити як належить: ось основа моралі» [14, с.192].

Сучасні дослідження інтелектуальної спадщини Б. Паскаля привели низку науковців до висновку про те, що бачення ним людини, викладене перш за все у його «Думках», не є монолітним: тут фігурують християнсько-теологічне розуміння людини та людина, що окреслена в її життєвих проявах, фіксованих у спостереженнях [9, с.180,184]. Вивчення фрагментів «Думок» дає, на наш погляд, підстави для виділення в них принаймні трьох змістових шарів у питанні про природу, сутність та призначення людини: (1) християнське релігійне або теологічне тлумачення людини; (2) екзистенційно-онтологічне розуміння людини у дусі, наближеному до пізніших ідей філософії екзистенціалізму; (3) скептичне (пірроністське та монтенівське) трактування людини. У плані виділення окремих тем або аспектів буття людини варто також звернути увагу й на проблему взаємин людини та суспільства, що, як показують фрагменти «Думок», багато в чому визначають поведінку людини та стан її душі. У Б. Паскаля існують доволі помітні суперечності в його певних твердженнях. Наприклад, відомо, що мислитель із жалем констатував недоступність для людського пізнання вихідних начал та кінцевих сутностей світу, проте він же казав і про те, що благородство людини полягає у вмінні триматись середини [14, с.408]. В іншому тексті таке тримання середини різко засуджував [цит. за: 15, с.514]. Б. Паскаль

казав про необхідність для людини жити для Бога, проте ці тези розходились із його твердженнями про неможливість людським розумом досягнути природу та призначення людини. На наш погляд, Б. Паскаль у своїх «Думках» не стільки подає завершену концепцію людини, скільки окреслює предметне поле для герменевтичного дискурсу на тему людини, і це є одним із суттєвих моментів, що зближує його міркування із найсучаснішими підходами до людини. З іншої сторони, скептицизм щодо пізнавальних можливостей людини, її певну життєву безпорядність можна і не розглядати як позицію, що протистоїть християнсько-релігійній антропології: вони, як засвідчують, наприклад, твори Арнобія, представника ранньої християнської патристики, можуть вкладатися в єдине концептуальне поле. Арнобій вважав, що людське тіло залишиться мертвим та інертним зібранням матеріальних елементів, а душевні прагнення немічними доти, доки в людині не почне діяти сила божественного провидіння. Думаю, що паскальські міркування про людину можна також розглядати в такому ключі.

Отже, Р. Декарт та Б. Паскаль залишили для подальшої інтелектуальної традиції суттєво відмінні концепції людини: одна, наполягаючи на евристичній силі науково-аналітичного пізнання, подавала людину переважно як машину тілесних рухів та функцій, залишаючи поза прискіпливою увагою природу та будову душевно-ментальної складової людини, а інша осмислювала людину як істоту, що здатністю мислити перевершувала весь світ і саме такою здатністю заявляла про свою онтологічну місію.

Як вже зазначалось, сучасна філософія, як і сучасна філософська антропологія, перебувають під відчутним впливом ідей постмодернізму, де фігурують такі тези, як «смерть людини», «постлюдина», «трансгуманізм», «втрата автентичності» та ін. [16, с.310-318]. Дослідники, що серйозно ставляться до таких тез, відзначають, що під ними є реальні підстави: сучасні біотехнології, інформаційні технології, мультикультурність, глобалізація, можливості тотального контролю та маніпулювання думкою на основі мас-медіа, – все це справді ставить під великий знак запитання людську автентичність, самовладність та самодостатність. Людина все більше і більше перетворюється на підвладного різним впливам агента соціально-історичного процесу. Панування знаково-символічних форм у сучасній соціальній комунікації призводить до суттєвого розмивання можливості людини перебувати у прямих зв'язках з істинною реальністю, затуляючи останню різного роду знаковими формами, симулякрами, фальсифікатами та ін.

З іншої сторони у науках, що вивчають людину, починаючи з середини ХХ ст. відбулись суттєві, інколи навіть революційні зміни. По перше, з'явилась та набула відчутного розвитку і поширення низка нових дисциплін: йдеться про когнітивну антропологію, когнітивну психологію, еволюційну епістемологію, нейрофілософію, культурну, соціальну та історичну антропологію, нарешті, про соціокультурну антропологію. Існує думка про те, що саме соціокультурна антропологія може постати інтегральною наукою про людину, що буде включати у

свій зміст всі основні різновиди сучасних антропологій, починаючи від фізичної антропології і закінчуючи філософською антропологією [17, с.6-7]. По друге, дослідження у низці із названих напрямів та у суміжних сферах пізнання в цілому підводять до висновку, що його сформулювала Н.Григор'єва: антропологія другої половини ХХ ст. схиляється до полюсу «природності» [3, с.3-7]. Мова йде про те, що в деяких сучасних дослідженнях когнітивного плану отримані достовірні дані про те, що структури мовної діяльності [18, с.41,70-71], базові нейрофізіологічні механізми, когнітивні здібності [19, с.210-213], деякі форми соціальності і соціальної поведінки є вродженими. Визнання саме такого характеру вихідних властивостей і здібностей живого людської істоти абсолютно не свідчить про генетичну запрограмованість людини та її моральну безвідповідальність. Визнання вродженого характеру базових природних людських здібностей вказує на те, що людина у своєму організмі повинна мати структури та органи, що дозволять їй здобувати навички здійснення людської соціально-культурної життєдіяльності, пізнання, мовної діяльності, способів і прийомів людського спілкування і мати можливість розвиватися й удосконалюватися в певних напрямках людської самореалізації. Без отримання разом зі своїм організмом таких здібностей і, відповідно, наданих ними можливостей і перспектив, людина просто не стане людиною в тих проявах та обсягах, які ми пов'язуємо з її статусом. Однак питання про те, з яким саме соціально-культурним змістом з'єднаються в конкретній людині такі базові можливості, що постане конкретним імпульсом їх активізації і подальшої модифікації, залишається відкритим і значною (майже в нескінченно) мірою варіативним.

Вимагає свого осмислення проблема «постлюдини». Це поняття, вироблене постмодернізмом, інколи порівнюють з ніцшевською надлюдиною, оскільки як в одному, та і в іншому випадку йдеться про подолання людини, але в постмодернізмі в поняття постлюдини вкладається дещо інший зміст та на інших підставах. Постлюдина припускає розрив із звичайною людиною, оскільки постає своєрідним симбіозом людини біологічної з «кіборгом» – з людиною, створеною на основі технологічних втручань в людський організм. Така людина опиняється поза такою надзвичайно суттєвою рисою традиційної людини як самість: постлюдині немає потреби шукати всередині себе певний внутрішній епіцентр, оскільки її інтелектуальні процедури будуть продуктом надскладних інформаційних та технологічних конструювань. Постлюдина, як вважає П.С. Гуревич, не може також вважатись і продуктом соціальних зв'язків та відношень в силу її достатньої самокерованості: «Сучасний трансгуманізм вже не тлумачить людину як тварину, він відмовляє їй і в тому, щоб вважати її соціальним творінням. Всі минулі уявлення про людину, напрацьовані філософським досягненням людини, втрачають свою законність» [20, с.797]. Попри деяку фантастичність таких уявлень і проєктів, ми не можемо заперечити того, що тенденції подібних модифікацій людини присутні в сучасному житті. Йдеться про

втручання генної інженерії в людський організм, про використання штучних органів для продовження життя людини, про спроби поєднати людський мозок з певними інформаційно-технологічними імплантатами. Чи залишиться для постлюдини важливим феномен Я, особистісне начало, чи воно розвіється і його замінять моделі і конструкції? – Припустити можна як те, так і інше, проте боротьба за Я, за особистість, за збереження тих ліній зав'язків, що виводять людську духовність на контакт з началами світу і буття постає нагальною потребою сьогодення і, перш за все, для філософсько-антропологічних досліджень.

Як виглядають філософсько-антропологічні ідеї Р. Декарта і Б. Паскаля у контексті означених явищ і проблем сучасної антропології? Не важко побачити, що, по-перше, ідеї Р. Декарта та Б. Паскаля не виглядають відірваними від сучасності, а по-друге, виразно виявляється їх евристичний потенціал. Ідеї постлюдини, трансгуманізму, «кіборгізації» людини тісно пов'язані з філософсько-антропологічними ідеями і підходами Р. Декарта: попри новітні відкриття, у зазначених позиціях цілком очевидно проглядається позиція машинізації людини, позиція, що, продовжуючи міркування Р. Декарта, передбачає, що душа не впливає на механіку тіла, а, скоріше, навпаки – перебуває під домінуючими впливами організму людини. Сучасні експериментальна та когнітивна психологія доводять, що це не так, відповідно постає питання про припустимі межі втручання сучасних технологій у людську тілесність. Друге питання стосується того, що можна вважати джерелом, витоком людської суб'єктивності, людського мислення та людської особистості. Якщо стани суб'єктивності впливають на життєдіяльність і стани тіла, то звідки вони отримують свою природу, особливу енергетику та спрямування? І що можна протиставити означеним вище тенденціям, що загрожують самій природі людини? – Думаю, що певну орієнтацію в цих питаннях ми можемо отримати у філософсько-антропологічних міркуваннях Б. Паскаля, оскільки людина в його роздумах постає не лише творінням Бога, а й органічною одиницею космосу. Саме Бог і космос, як це впливає із міркувань видатного мислителя, постають базовою основою і джерелом людського мислення, людської моральності та людської особистості. Осереддя особистості позначають терміном «самість», отже, увага до людської самості, її вивчення і осмислення, її навіть своєрідне культивування, на наше переконання, є реальною альтернативою тим тенденціям, що так чи інакше сходять до підходу щодо людини, що його розвивав Р. Декарт і що його підтримують сучасні прихильники технологічних експериментів з тілом людини. Але тут перед наукою і філософією окреслюються надзвичайно важливе і складне завдання: з однієї сторони, поглибити та деталізувати вивчення всіх тонкощів тих структур і механізмів, що поєднують ментальні процеси з фізіологічними процесами людського організму. А, з іншої сторони, знайти підходи та методології вивчення людини як всекосмічного явища.

Висновок. Філософсько-антропологічні ідеї Р. Декарта та Б. Паскаля виявляються актуальними у світлі ідей та

проблем сучасної антропології. Вони позначають два альтернативні підходи до людини: машинізацію людини з тенденціями до безмежних модифікацій її організму, та вписування людини як мислячої особистості у світове ціле з пошуком її всесвітньої місії. Обидва підходи вимагають подальшого продумування та дослідження з огляду на сучасні тенденції постлюдини, трансгуманізму, кіборгізації людини. Тому перспективи подальших досліджень теми пов'язані з деталізованими дослідженнями механізмів взаємодії людської тілесності та ментальності та із посиленою увагою до природи людської самості.

Література

1. Мольтман Ю. *Человек* / Юрген Мольтман. Пер. с нем. (Серия «Современное богословие»). – М.: Издательство ББИ, 2013. – xii + 129 с.
2. Эриксен П.Х. *Что такое антропология?* [Текст]: учеб. пособие / П.Х. Эриксен. Пер. с англ. А.И. Карасевой; под науч. ред. Ж.В. Корминой; предисл. Ж.В. Корминой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М., Изд-во Высшей школы экономики, 2014. – 238, [2] с. – (Переводные учебники ВШЭ). – С. 15-19.
3. Григорьева Н. *Эволюция антропологических идей в европейской культуре второй половины 1920 – 1940-х гг.* (Россия, Германия, Франция): Монография [Текст] / Н. Григорьева. – СПб.: ИД «Петрополис», 2008. – 344 с.
4. Рогинский Я. Я., Левин М.Т. *Антропология. Учебное пособие* / Я.Я. Рогинский, М.Т. Левин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1978. – 528 с.
5. Kane Ousseynou. «Descartes et Pascal: deux hommes, un siècle» / Ousseynou Kane // *Laval théologique et philosophique*, vol. 53, n° 3, 1997. 519 – 530.
6. Maia Neto J.R. *The skeptical cartesian background of Hume's «Of the academical or sceptical philosophy»* (First inquiry, section 12). *Kriterion*: vol. 56 no. 132. Belo Horizonte. July / Dec. 2015. Режым доцмуну: <http://dx.doi.org/10.1590/0100-512X2015n13204jrnm>
7. Jones E. *Religious Conversion, Self-Deception, and Pascal's Wager* / E. Jones // *Journal of the History of Philosophy*, 1998; 36:2, pp. 167-188.
8. Гольдман Люсьен. *Сокровенный Бог* / Люсьен Гольдман. Пер. с фр. Перевод В.Т. Большаков. – М.: «Логос», 2001. – 480 с.
9. Стрельцова Т. Я. *Паскаль и европейская культура* / Т.Я. Стрельцова. – М.: Республика, 1994. – 495 с.
10. Декарт Рене. *Человек* / Рене Декарт. Пер. с франц. Б.М. Скуратов; составление, примечания, послесловие П.А. Дмитриев. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2012. – 128 с. – (Серия «Философия»). – С. 129-190.
11. Декарт Р. *Страсти души* / Р. Декарт // *Сочинения в 2 т.*: Пер. с франц. П. И. Сост., ред., вступ. ст. В.В. Соколова. – М.: Мысль, 1989. – 654, [2] с., 1 л. портр. – (Филос. наследие; П. 106). – С. 77-153. – С. 481-572.
12. Дмитриев П.А. *Послесловие* / П.А. Дмитриев // *Декарт Рене. Человек* / Рене Декарт. Пер. с франц. Б.М. Скуратов; составление, примечания, послесловие П.А. Дмитриев. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2012. – 128 с. – (Серия «Философия»). – С. 129-190. – С. 152
13. Декарт Р. *Описание человеческого тела* / Рене Декарт // *Космогония. Два трактата: Трактат о свете. Описание человеческого тела и трактат об образовании животного*. Пер. с фр. предисл. и вступ. ст. С.Ф. Васильева. Изд. 2-е. Москва. Книжный дом «АИБРОКОМ», 2013. – 328 с. (Классики науки).

14. Паскаль Б. Мысли / Б.Паскаль. Пер. с фр. Ю.Гинзбург. – Москва: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Издательство «Фолио», 2001. – 590 с.: ил. – (Афоризмы. Максимумы. Мысли).

15. Хома О.И. Провинциализм и культура Нового времени: к проблеме дессидентства Паскаля / О.И.Хома // Паскаль Блез. Письма к провинциалу. Пер. с фр. – Киев: Port-Royal, 1997. – 592 с. – С. 501-518.

16. Постчеловеческая персонология. Постчеловечность // Проективный философский словарь: Новые термины и понятия / Под ред. Г.Л.Тулчинского и М.Н.Эпштейна. – СПб.: Алетейя, 2003. – 512 с. – (Серия «Тела мысли»). – С. 310-318.

17. Антропологические традиции: стили, стереотипы, парадигмы: Сб. статей / Ред. и сост. А.А.Елфимов. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 208 с.: ил.

18. Хомский Н. Раздуми про мову / Н.Хомський; Пер. с англ. – Львів: Ініціатива, 2000. – 352 с. – с. 41, 70-71.

19. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма; Пер. с англ. под. общ. ред. А.В.Александровой. – М.: «Изд-во АСТ», 2003. – 474 с. [6] с. – (Philosophy). – С. 210-213.

20. Туревич П.С. Кто он такой – человек? / П.С.Туревич // «Философия и культура», 2015, № 6. – С. 797-801.

References

1. Moltman Yu. Chelovek / Yurgen Moltman. Per. s nem. (Seriya «Sovremennoye bogosloviye»). – М.: Izdatelstvo ВВІ. 2013. – kfiі + 129 с.

2. Eriksen T.Kfi. Chto takoye antropologiya? [Tekst]: ucheb. posobiye / T.Kfi.Eriksen. Per. s angl. A.I.Karasevoy; pod nauch. Red. Zh.V.Korminoy; predisl. Zh.V.Korminoy; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – М.: Izd-vo Vysshiey shkoly ekonomiki. 2014. – 238. [2] s. – (Perevodnyye uchebniki VShE). – S. 15-19.

3. Grigoryeva N. Evolyutsiya antropologicheskikh idey v evropeyskoy kulture vtoroy poloviny 1920 – 1940-kh gg. (Rossiya. Germaniya. Frantsiya): Monografiya [Tekst] / N.Grigoryeva. – SPb.: ID «Petropolis». 2008. – 344 s.

4. Ya. Ya., Levin M.G. Antropologiya. Uchebnoye posobiye / Ya.Ya. Roginskiy, M.G. Levin. – 3-e izd. pererab. i dop. – М.: Vysshaya shkola. 1978. – 528 s.

5. Kane Ousseynou. «Descartes et Pascal: deux hommes, un siècle» / Ousseynou Kane // Laval théologique et philosophique, vol. 53, n° 3, 1997. 519 – 530.

6. Maia Neto J.R. The skeptical cartesian background of Hume's «Of the academical or sceptical philosophy» (First inquiry, section 12). Kriterion: vol. 56 no. 132. Belo Horizonte. July / Dec. 2015. Режум доцмуну: <http://dx.doi.org/10.1590/0100-512X2015n13204jrmn>

7. Jones E. Religious Conversion, Self-Deception, and Pascal's Wager / E. Jones // Journal of the History of Philosophy, 1998; 36:2, pp. 167-188.

8. Goldman Lyusyey. Sokrovennyy Bog / Lyusyey Goldman. Per. s fr. Perevld V.G.Bolshakov. – М.: «Logos». 2001. – 480 s.

9. Streltsova G.Ya. Paskal i evropeyskaya kultura / G.Ya.Streltsova. – М.: Respublika. 1994. – 495 s.

10. Dekart Rene. Chelovek / Rene Dekart. Per s frants. B.M.Skuratov; sostavleniye. primechaniya. poslesloviye T.A.Dmitriyev. – М.: Izdatelskaya i konsaltingovaya gruppa «Praksis». 2012. – 128 s. – (Seriya «Filosofiya»). – S. 129-190.

11. Dekart R. Strasti dushi / R.Dekart // Sochineniya v 2 t.: Per. s frants. T. I. Sost. red. vstup. st. V.V.Sokolova. – М.: Mysl. 1989. – 654. [2] s. 1 l. portr. – (Filos. naslediy; T. 106). – S. 77-153. – S. 481-572.

12. Dmitriyev T.A. Poslesloviye / T.A.Dmitriyev // Dekart Rene. Chelovek / Rene Dekart. Per s frants. B.M.Skuratov; sostavleniye. primechaniya. poslesloviye T.A.Dmitriyev. – М.: Izdatelskaya i konsaltingovaya gruppa «Praksis». 2012. – 128 s. – (Seriya «Filosofiya»). – S. 129-190. – S. 152

13. Dekart R. Opisanie chelovecheskogo tela / Rene Dekart // Kosmogoniya. Dva trakata: Traktat o svete. Opisanie chelovecheskogo tela i traktat ob obrazovanii zhivotnogo. Per. s fr. predisl. i vstup. st. S.F. Vasilyeva. Izd. 2-e. Moskva. Knizhnyy dom «LIBROKOM». 2013. – 328 s. (Klassiki nauki).

14. Paskal B. Mysli / B.Paskal. Per. s fr. Yu.Ginzburg. – Moskva: ООО «Izdatelstvo AST»; Khar'kov: Izdatelstvo «Folio». 2001. – 590 s.: il. – (Aforizmy. Maksimy. Mysli).

15. Khoma O.I. Provintsiyalii i kultura Novogo vremeni: k probleme dessidentstva Paskalya / O.I.Khoma // Paskal Blez. Pisma k provintsiyalu. Per. s fr. – Kyev: Port-Royal. 1997. – 592 s. – S.501-518.

16. Postchelovecheskaya personologiya. Postchelovechnost // Projektivnyy filosofskiy slovar: Novyye terminy i ponyatiya / Pod red. G.L.Tulchinskogo i M.N.Epshiteyna. – SPb.: Aleteyya. 2003. – 512 s. – (Seriya «Tela mysli»). – S. 310 – 318.

17. Antropologicheskiye traditsii: stili. stereotipy. paradigmy: Sb. statey / Red. i sost. A.L.Elfimov. – М.: Novoye literaturnoye obozreniye. 2012. – 208 s.: il.

18. Khomskiy N. Rozdumy pro movu / N.Khomskiy; Per. s angl. – Lviv: Initsiativa. 2000. – 352 s. – с. 41. 70 – 71.

19. Fukuyama F. Velikiy razryv / F.Fukuyama; Per. s angl. pod. obslich. red. A.V.Aleksandrovoy. – М.: «Izd-vo AST». 2003. – 474 s. [6] с. – (Philosophy). – S. 210 – 213.

20. Gurevich P.S. Kto on takoy – chelovek? / P.S.Gurevich // «Filosofiya i kultura». 2015. № 6. – S. 797 – 801.

Petrushenko V.L.,

Doctor of Philosophy Science, professor of Lviv Polytechnic National University, vipetfil@gmail.com

Ukraine, Lviv

ANTROPOLOGICAL IDEAS OF R.DEKART AND B.PASKAL IN THE CONTEXT OF THE ACTUAL PROBLEMS OF MODERN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

This this article's purpose is to reveal the heuristic potential of the philosophical and anthropological ideas of the outstanding founders of the Modern philosophy – R. Dekart and B. Pascal, in solving the acute problems of contemporary philosophical anthropology. The use of comparative and historical methods allow to concluded that the ideas of both thinkers not only clarify the foundations of the contemporary anthropological crisis, but can serve as guides for its conceptual solution. The prospects for further research closely connected with detailed research on the mechanisms of interaction of human corporeality and mentality, and with increased attention to the nature of human self.

Key words: contemporary philosophical anthropology, man-machine, thinking, existential, Self.

УДК 37.091.12:35.035

Клочек Л.В.,

к.психол.н., доцент, докторант НПУ ім. М.П.Драгоманова, klochekl55@i.ua

Україна, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

У статті презентуються результати емпіричного дослідження психологічних механізмів розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. Доведено, що механізм ціннісної рефлексії активізує процес самоаналізу педагогом своїх особистісних і професійних цінностей. Механізм соціальної ідентифікації сприяє психологічному зближенню учасників педагогічної взаємодії. Механізм ціннісної саморегуляції запускає процес регулювання вчителем педагогічних дій у відповідності до моральних мотивів і смислів.

Ключові слова: соціальна справедливість, педагогічна взаємодія, ціннісна рефлексія, соціальна ідентифікація, ціннісна саморегуляція.

Постановка проблеми. Соціальна справедливість у педагогічній взаємодії як явище справедливого розподілу педагогом міри винагород і покарань учнів за результати їх учбової діяльності та поведінкові прояви обумовлюється особистісним утворенням в учителя – соціальною справедливістю. Воно виникає та функціонує у педагогічній взаємодії зі школярами в результаті дії психологічних механізмів, які запускають процес розвитку ціннісного ставлення педагога до соціальних вимог і моральних імперативів, що осмислюються, інтерналізуються його особистістю та реалізуються у педагогічних ситуаціях. Ми поділяємо погляди вченої І.С. Булах щодо психологічних механізмів як глибинних психологічних утворень, що закріплюються у психологічній структурі особистості та виступають способами її перетворень [3]. У контексті нашого дослідження механізмами розвитку особистісного утворення вчителя соціальної справедливості, яке забезпечує встановлення соціальної справедливості у його взаємодії з учнями, є ціннісна рефлексія, соціальна ідентифікація, ціннісна саморегуляція.

Ми поставили за **мету** емпірично дослідити механізми розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії, виявити особливості їх дії на особистість учителя, окреслити тенденції розвитку.

Для реалізації мети були використані **методи дослідження:** спостереження, порівняльний метод, психодіагностичні методики. При проведенні експериментальної роботи були задіяні вчителі шкіл м.Кропивницького та Кіровоградської області (Україна). Всього в експерименті було задіяно 305 учителів, які представляли категорії: 1) ті, що мають педагогічний стаж до 5-ти років; 2) вчителі зі стажем від 6-ти до 20-ти років; 3) учителі, педагогічний стаж яких перевищує 21 рік. Презентуємо результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Одним із механізмів розвитку цінності соціальної справедливості особистості педагога є ціннісна рефлексія. У процесі здійснення педагогічної діяльності учитель рефлексує на свої

уявлення, знання про соціальну справедливість і на переконання в необхідності вдаватися до справедливих вчинків у взаємодії з кожним учнем. Він усвідомлює масштабність для себе соціальної цінності соціальної справедливості та визначає, наскільки вона є для нього значущою як для особистості і як для професіонала. Завдяки рефлексії вчитель отримує нові знання про себе та починає розуміти свою особистість, якій властиві особистісні та професійні цінності. С.Л. Рубінштейн стверджував, що, рефлексуючи, людина ніби стає у метапозицію до своєї особистості, що дозволяє їй поглядом стороннього суб'єкта оцінити власні якості [9]. Н.Л. Худякова свою увагу зосередила на рефлексії особистісних цінностей. Предметом вивчення дослідниці стала ціннісна рефлексія, яка змістовно розглядалася як оцінювання у процесі самопізнання людиною своїх особистісних цінностей [12]. В.В. Волошина наголошувала на тому, що ціннісна рефлексія є різновидом особистісної рефлексії, завдяки якій, на рівні ціннісної самосвідомості людини, відбувається переоцінка нею своїх смислів стосовно оточуючого світу. Вчена обґрунтувала доцільність вивчення ціннісної рефлексії через дослідження її сторін – ціннісно-особистісної, ціннісно-професійної та ціннісно-соціальної рефлексії [4].

В нашому розумінні ціннісно-особистісна рефлексія виявляється в самоаналізі особистості досліджуваного, що спонукає її до особистісного саморозвитку як суб'єкта пізнання цінностей, життєвих установок, поведінки. У професійній площині механізм ціннісної рефлексії забезпечує набуття педагогом рефлексивних навичок самоаналізу професійних проявів стосовно учнів: повернення до аналізу проблем, що виникають у процесі взаємодії з учнями; актуалізація особистісного потенціалу для реалізації соціально-моральних завдань у взаємодії з учнями; актуалізація професійних здібностей з метою здійснення справедливих дій. У сегменті соціальних взаємодій ціннісна рефлексія виступає механізмом соціального саморозвитку вчителя, що

забезпечує прогнозування дій інших людей, на основі вдосконалення рефлексивних навичок відслідковування реалізації своїх здібностей до соціальної перцепції, комунікації, управління соціальними процесами. В сукупності ціннісна рефлексія педагога є способом зведення особистісних, професійних, соціальних цінностей педагога у точці самоаналізу себе як суб'єкта моральної поведінки, прояви якої позначаються на векторі подальшого розвитку учнів.

Ми здійснили емпіричне вивчення механізму ціннісної рефлексії, скориставшись методикою «Рівень вираженості та спрямованості рефлексії» (авт. М. Грант, модиф. В.В. Волошиної [4, с.391], адаптованою нами до специфіки дослідження. Метою її проведення було визначення рівня розвитку ціннісної рефлексії особистості вчителя в цілому і ціннісно-особистісної, ціннісно-професійної та ціннісно-соціальної рефлексії зокрема. Таблиця 1. відображає результати виявлення рівня розвитку ціннісної рефлексії у досліджуваних.

Таблиця 1 – Кількісні показники розвитку механізму ціннісної рефлексії педагогів

Рівень розвитку ціннісної рефлексії педагогів	Педагоги, які мають стаж 0-5 років (n = 81)		Педагоги, які мають стаж 6-20 років (n = 104)		Педагоги, які мають стаж більше 21 року (n = 120)	
	Абс.	У %	Абс.	У %	Абс.	У %
Низький	27	33,3	20	19,2	4	3,3
Середній	54	66,7	81	77,9	111	92,5
Високий	0	0	3	2,9	5	4,2

Згідно даних, презентованих у таблиці, у вчителів переважає середній рівень ціннісної рефлексії, хоча у різних категорій кількісні показники суттєво різняться. Так, найвищі результати показали вчителі, педагогічний стаж яких перевищує 21 рік, – 92,5 %. Дещо нижчими є показники категорії вчителів, педагогічний стаж яких знаходиться у межах від 6-ти до 20-ти років (77,9%). Найменший відсоток спостерігається у вчителів, стаж яких не більше 5-ти років (66,7 %). Педагоги цього рівня ціннісної рефлексії усвідомлено ставляться до своєї взаємодії з учнями, аналізують, наскільки вони слідує гуманним принципам у стосунках з учнями, чи завжди бувають справедливими, яким нормам слідує і чи своїми діями виявляють ціннісне ставлення до учнів та ціннісне самоставлення. Хоча досліджувані середнього рівня доволі активно вдаються до аналізу власних думок, переживань, своїх дій у педагогічній взаємодії з учнями, інколи вони роблять послаблення у цьому процесі, а тому з-під їх аналізу випадають окремі ситуації, які варті були б педагогічної уваги. Як бачимо з презентованих даних, найбільшою мірою описана характеристика середнього рівня виражена у досвідчених учителів, педагогічний стаж яких більше 21 року, і найменше – у вчителів-початківців зі стажем до 5-ти років. Тобто спостерігається тенденція збільшення кількісних показників середнього рівня ціннісної рефлексії в сторону підвищення педагогічного стажу у досліджуваних.

Це відбувається за рахунок збільшення кількісних показників низького рівня ціннісної рефлексії в сторону зниження педагогічного стажу, що виявляється у наступному: низький рівень властивий 3,3 % вчителям зі

стажем більше 21 року, 19,2 % – педагогам, стаж яких від 6-ти до 20-ти років, і 33,3 % – вчителям зі стажем до 5-ти років. Наявність низького рівня ціннісної рефлексії у досліджуваних означає, що вони не виявляють бажання піддавати аналізу свої особистісні та професійні прояви. Натомість не вбачають негативне в деструктивних стосунках з учнями, коли вдаються до несправедливих до них дій. Значний відсоток досліджуваних з таким рівнем серед молодих учителів актуалізує проблему корекції негативного впливу ціннісної рефлексії низького рівня на розвиток ціннісної самосвідомості педагога. Варто відзначити, що серед учителів, стаж яких до 5-ти років, немає досліджуваних з високим рівнем ціннісної рефлексії, що підсилює висловлену вище тезу про необхідність корекції у них механізму ціннісної рефлексії. Натомість високого рівня розвитку ціннісна рефлексія набула у 2,9 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років і в 4,2 % педагогів зі стажем від 21 року. Як видно з презентованих результатів, найвищі кількісні показники ціннісної рефлексії як механізму соціальної справедливості у педагогічній взаємодії притаманні досвідченим педагогам з професійним стажем від 21 року.

Проаналізуємо, як виявляються у досліджуваних окремі сторони ціннісної рефлексії. Результати вивчення ціннісно-особистісної рефлексії учасників експерименту засвідчують, що переважна більшість досліджуваних (65,4 % педагогів зі стажем до 5-ти років, 82,7 % учителів зі стажем від 6-ти до 20 років і 83,3 % учителів, стаж яких перевищує 21 рік) мають середній рівень розвитку ціннісно-особистісної рефлексії, наявність якої забезпечує здатність учителя аналізувати свої особистісні якості та прояви, спрямовує його на розвиток себе як суб'єкта пізнання цінностей і життєвих установок. Високий рівень превалює у вчителів-початківців (24,7%), що означає наявність більш вираженого у них інтересу до своєї особистості, ніж у старших колег (у 13,5 % зі стажем від 6-ти до 20-ти років і в 14,2 % зі стажем від 21 року). Загалом досліджувані, які перебувають на високому і середньому рівнях, схильні здійснювати внутрішню роботу над собою, ведучи внутрішній діалог, доходять висновків про особистісні смисли та висувають вимоги морального змісту, які стосуються особистісного самовдосконалення.

Хоча відсоток учасників експерименту з низьким рівнем ціннісно-особистісної рефлексії незначний (9,9 % учителів зі стажем до 5-ти років, 3,8% педагогів, які мають стаж від 6-ти до 20-ти років і 2,5 % досвідчених педагогів зі стажем від 21 року), все ж можна констатувати, що має місце тенденція до зниження розвитку ціннісно-особистісної рефлексії у досліджуваних. Це, на нашу думку, відбувається з огляду на тенденцію до зростання розвитку ціннісно-професійної рефлексії, вивчення якої дозволяє стверджувати наступне.

Більшій половині досліджуваних (66,7 % учителів з педагогічним стажем до 5-ти років, 51,0 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років і 55,9 % педагогам, які мають стаж від 21 року) притаманний високий рівень розвитку ціннісно-професійної рефлексії, яка спонукає особистість учителя аналізувати себе як суб'єкта

педагогічної діяльності, співставляти вимоги професії, у тому числі, морального змісту, і своє виконання необхідного. У більш досвідчених учителів кількісні показники розподілилися між високим і середнім рівнями вказаної якості: середній рівень мають 49,0 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років і 45,0 % зі стажем від 21 року. Тоді як частині учителям-початківцям властивий середній (32,1 %) і низький (1,2 %) рівні ціннісно-професійної рефлексії. Як бачимо, має місце тенденція до зростання середньої міри прояву ціннісно-професійної рефлексії у досліджуваних, хоча найменше це стосується вибірки вчителів, стаж яких не перевищує 5-ти років.

Ціннісно-соціальна рефлексія дозволяє вчителю піддавати аналізу стосунки з оточуючими та визначити своє місце в них, своє виконання соціальної ролі наставника школярів та якість ведення діалогу з ними в рамках педагогічної взаємодії як різновиду соціальної взаємодії.

Аналізуючи результати вивчення ціннісно-соціальної рефлексії, можна стверджувати, що досліджувані усіх трьох категорій показали майже однакові результати за високим, середнім, низьким рівнями розвитку цього різновиду ціннісної рефлексії, незважаючи на незначні розбіжності у відсоткових долях вибірок. Це означає, що переважній більшості учасників експерименту (84,5 % учителям зі стажем до 5-ти років, 82,7 % педагогам зі стажем від 6-ти до 20-ти років і 85,8 % учителям, стаж яких перевищує 21 рік) притаманний середній рівень досліджуваної якості. Він дозволяє при ціннісному ставленні до інших людей аналізувати свої прояви як соціальної одиниці. При цьому рефлексії піддаються як власні соціальні якості та поведінка, так і інших учасників соціальних взаємодій. Досліджувані цього рівня прогнозують дії інших людей, що допомагає в управлінні соціальними процесами. Аналізу також піддаються ціннісно-сміслові позиції своя та інших. Значна кількісна вираженість середнього рівня ціннісно-соціальної рефлексії зумовлена незначною кількістю педагогів, які мають високий (7,4 % учителів зі стажем до 5-ти років, 7,7 % педагогам, стаж яких знаходиться у межах від 6-ти до 20-ти років, 6,6 % учителів зі стажем від 21 року) і низький (8,6 % учителів-початківців, 9,6 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років, 7,5 % найбільш досвідчених учителів) рівні її розвитку. Високий рівень ціннісно-соціальної рефлексії дозволяє педагогам здійснювати якісний аналіз своїх соціальних здатностей, оцінювати характер взаємодії з іншими людьми, у тому числі з учнями; активізувати своє бажання самовдосконалюватися у сфері соціальних контактів. При низькому рівні, навпаки, досліджувані не вдаються або ситуативно вдаються до аналізу своїх соціальних проявів, не переймаються питаннями вибудови конструктивних взаємин з іншими, а тому не трансформують соціальні цінності в особистісно і професійно значущі і такі, що мотивують до самовдосконалення загалом і в професійній діяльності зокрема.

Експериментальне вивчення механізму ціннісної рефлексії дало можливість зробити узагальнення, що він є засобом розвитку когнітивно-інформаційної складової соціальної справедливості особистості педагога, дозволяє здійснювати педагогу якісний самоаналіз своїх

особистісних, професійних, соціальних якостей, переживань, які виникають у процесі взаємодії з учнями, проявів своєї моральної поведінки. Більшою мірою вказаний механізм розвинений у досвідчених учителів, педагогічний стаж яких перевищує 21 рік, і забезпечує взаємодію з учнями на засадах соціальної справедливості. Натомість у молодих учителів, які працюють у школі не більше 5-ти років, механізм ціннісної рефлексії не запускає повною мірою регуляцію процесу самопізнання, а тому не створює бази для домінування позитивного тла для здійснення соціально справедливих щодо учнів дій.

Механізм соціальної ідентифікації забезпечує перебіг процесу уподібнення переживань педагога емоціям і почуттям учнів у момент педагогічної взаємодії. На емоційному рівні відбувається ототожнення вчителя, як однієї її сторони, з інтересами, переживаннями другої сторони – школярів – носіїв індивідуальних і соціальних цінностей. За К. Роджерсом, це запуск механізму постановки суб'єктом себе на місце іншого. В цьому сенсі вчені Е.З. Басіна, О.Е. Насіновська, А.В. Петровський, В.А. Петровський, [1; 7; 8] схильні інтерпретувати ідентифікацію як акт або процес ототожнення суб'єкта з іншим індивідом. Таке явище В.А. Кан-Калік називав емоційною ідентифікацією і вважав важливим соціально-психологічним компонентом виховної взаємодії [11]. Соціальна ідентифікація з вираженою емоційною складовою сприяє засвоєнню вчителем особистісних смислів учнів, скорочує психологічну дистанцію між ними, покращує взаєморозуміння, налагоджує діалог, зумовлює досягнення справедливості у педагогічному спілкуванні.

Механізм соціальної ідентифікації ми досліджували за допомогою методики «Виявлення особливостей професійної ідентифікації» (серії 1, 2) [10]. Результати її проведення засвідчили наявність чи відсутність психологічної дистанції між вчителем і учнем, яка виникає у процесі їх взаємодії. Отримані емпіричні дані відображені в презентованій нижче таблиці 2.

Таблиця 2 – Соціально-психологічна дистанція у взаємодії вчителів з учнями

Дистанція	Педагоги, які мають стаж 0-5 років (n = 81)		Педагоги, які мають стаж 6-20 років (n = 104)		Педагоги, які мають стаж більше 21 року (n = 120)	
	Абс.	У %	Абс.	У %	Абс.	У %
Близька дистанція	54	66,7	93	89,4	109	90,8
Конструктивна віддаленість	21	25,9	7	6,7	9	7,5
Велика дистанція	6	7,4	4	3,9	2	1,7

Досліджувані, оцінюючи особистість абстрактного учня й особистість абстрактного вчителя за запропонованими шкалами, своїми відповідями показали, наскільки в їхньому баченні вчитель і учень близькі за вказаними якостями, у яких масштабах відбувається процес ідентифікації вчителя з учнем як партнером по взаємодії. Встановлена психологічна дистанція означає, наскільки учасники експерименту схильні до ідентифікації з учнями у процесі педагогічних взаємодій.

Як свідчать отримані дані, значний відсоток усіх досліджуваних схильні розводити вчителя й учня на близьку дистанцію. Це показали 66,7 % учителів, педагогічний стаж яких до 5-ти років, 89,4 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років, 90,8 % педагогів, стаж яких перевищує 21 рік. Наявність такої дистанції означає, що досліджувані цієї групи бачать стосунки вчителя й учнів дуже близькими. За своїми вихідними якостями учасники педагогічної взаємодії настільки близькі, що високий ступінь співпадіння й однорідності виключає їх відчуженість один від одного, обумовлює відкритість у спілкуванні. Ідентифікація з учнем налаштовує вчителя на діалог з ним, сприяє взаєморозумінню, а це запускає процес налагодження соціальної справедливості у взаємодії учасників педагогічного процесу. Виходячи з емпіричних даних, ми можемо стверджувати, що має місце позитивна динаміка збільшення відсотку вчителів, які схильні до встановлення близької дистанції, педагогічний стаж яких з роками зростає. Очевидно, отриманий досвід взаємодій з учнями у попередні роки своєї педагогічної діяльності спонукає педагогів до встановлення на основі соціальної ідентифікації такої дистанції у стосунках «учитель-учень», яка б сприяла налагодженню діалогу між ними, схожості не тільки їх уподобань і переживань, але й зближенню ціннісно-сміслових позицій у точці бачення шляхів вирішення проблеми встановлення міри винагород і покарань учнів за результати їх діяльності.

25,9 % молодих учителів, педагогічний стаж яких не перевищує 5-ти років, 6,7 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років, 7,5 % педагогів зі стажем від 21 року властива конструктивна віддаленість від учнів. Це виявляється в тому, що, незважаючи на деякі розбіжності між учасниками педагогічної взаємодії, вони на когнітивно-емоційному рівні залишаються близькими в переживаннях, пов'язаних з проблемами шкільного буття, в позиціях та ставленнях. Така дистанція є конструктивною, оскільки вчитель, ідентифікуючись з учнем, визначається зі співпадіннями і розбіжностями, а це дає йому впевненість у тому, що потенційні ситуації непорозуміння, які виникатимуть, у тому числі, з приводу питань справедливості у педагогічній взаємодії, будуть позитивно вирішені шляхом налагодження педагогічного діалогу й досягнення взаєморозуміння. Тенденція зменшення кількості досліджуваних педагогів, яким властива конструктивна віддаленість з учнями, в сторону збільшення педагогічного стажу, обумовлюється тим, що має місце протилежна тенденція збільшення кількості досвідчених учителів зі стажем від 21 року, які схильні до близької дистанції з учнями.

Щодо категорії учасників експерименту, які розводять вчителя й учня на велику (деструктивну) дистанцію, то це кількісно виражено наступним чином: 7,4 % учителів зі стажем до 5-ти років, 3,9 % учителів зі стажем від 6-ти до 20-ти років і 1,7 % учителів, стаж яких більше 21 року. Як свідчать наведені дані, незначна кількість педагогів не схильні ідентифікуватися з учнями. Вони встановлюють дистанцію між учасниками педагогічної взаємодії настільки велику, що це негативно позначається на виконанні вчителем своїх професійних і роліових повноважень. Має місце

відчуженість від учнів, яка стає основою протистояння. За таких умов прийняття учителем справедливих рішень щодо них стає проблемним. Аналізуючи наведені кількісні дані, ми можемо фіксувати позитивну динаміку зменшення кількості вчителів, яким властиво встановлювати деструктивну дистанцію між ними й учнями, в сторону збільшення педагогічного стажу.

Експериментальне вивчення соціальної ідентифікації як механізму розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії спонукає до наступного висновку. Механізм соціальної ідентифікації запускає процес психологічного зближення учнів і вчителів, коли їх переживання педагогічної взаємодії стають зрозумілими один одному. Нами виявлена тенденція збільшення дії механізму соціальної ідентифікації в сторону збільшення у вчителів їх педагогічного стажу. Вони знаходяться з учнями на такій дистанції, яка наближає їх ціннісно-сміслові позиції, сприяє взаєморозумінню в обговоренні питань соціальної справедливості у педагогічній взаємодії.

Завдяки механізму ціннісної саморегуляції запускається процес регулювання особистістю вчителя своєї поведінки у відповідності до ціннісних смислів, які входять до її смислової сфери. Д.О. Леонтьєв визначав її як сукупність смислових утворень, що організовані певним чином і забезпечують здійснення смислової регуляції поведінки людини [6]. А.Г. Здравомислов схилився до думки, що регуляторну функцію в життєдіяльності особистості виконують її цінності, які є головним елементом її смислової сфери, утворення свідомості (ідеали), які допомагають оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній [5]. І.Д. Бех також вважав цінності, як значущі смислові утворення особистості, головним регулятором її діяльності [2]. Спираючись на погляди вченого, цінність соціальна справедливості, яка набула особистісної і професійної значущості для вчителя, стає смислом і мотивом для нього в його професійній діяльності.

Взаємодіючи з учнями, педагог керується пріоритетними цінностями, в ряду яких знаходиться соціальна справедливості. Свої дії він узгоджує відповідно до її змістової наповненості: він ціннісно й неупереджено ставиться до особистості кожного учня, налагоджує з ними діалогічні стосунки й фіксує свій внесок у розвиток школярів, визначає напрямок свого професійного, особистісного, морального самовдосконалення. Механізм ціннісної саморегуляції вчителів ми вивчали за допомогою методики «Розвиток ціннісної саморегуляції особистості» (авт. М. Грант, модиф. В. Волошиної) [4]. Отримані результати подані нижче в таблиці 3.

Таблиця 3 – Кількісні показники розвитку механізму ціннісної саморегуляції педагогів

Рівень розвитку ціннісної саморегуляції педагогів	Педагоги, які мають стаж 0-5 років (n = 81)		Педагоги, які мають стаж 6-20 років (n = 104)		Педагоги, які мають стаж більше 21 року (n = 120)	
	Абс.	У %	Абс.	У %	Абс.	У %
Дуже низький	8	9,8	3	2,9	3	2,5
Низький	43	53,1	52	50,0	49	40,8
Середній	16	19,8	30	28,8	51	42,5
Високий	14	17,3	19	18,3	17	14,2

Як свідчать наведені дані, високий рівень розвитку ціннісної саморегуляції властивий 17,3 % учителям, педагогічний стаж яких не перевищує 5-ти років, 18,3 % учителям зі стажем від 6-ти до 20-ти років, 14,2 % педагогам зі стажем від 21 року. Такі досліджувані мають чітку установку бути максимально об'єктивними і гуманними щодо учнів. Вони далекі від того, щоб перейматися проблемою боротьби мотивів – мотивів моральної поведінки в змінних умовах шкільного соціуму і мотивів стандартної поведінки домінантного педагога. Без вагань учителі цього рівня роблять вибір на користь моральної мотивації, яка обумовлює педагогічну мету бути справедливим і ціннісно ставитися до учнів. При високому рівні ціннісної саморегуляції вчителі заздалегідь продумують план реалізації мети, тримають під власним контролем його втілення. З презентованих результатів видно, що відсоток учителів з високим рівнем найнижчий у категорії досвідчених учителів, які пропрацювали у школі більше 21 року, порівняно з учителями, педагогічний стаж яких менший. На наш погляд, це свідчить про те, що з набуттям професійного досвіду внутрішня регуляція дещо зменшується, і меншою мірою переоцінюються мотиви й смисли. Існує стала ієрархія цінностей, а тому особистість досвідченого учителя не переглядає їх пріоритетність за певних обставин. Якщо за високим рівнем кількісні показники вказаної категорії вчителів були найнижчими, то найвищими вони є за середнім рівнем.

42,5 % учителів зі стажем від 21 року, 28,8 % досліджуваних, педагогічний стаж яких від 6-ти до 20-ти років, 19,8 % педагогів зі стажем до 5-ти років мають середній рівень ціннісної саморегуляції. Його основними характеристиками є послаблення боротьби мотивів. При меті педагогічної діяльності вчителя бути гуманним і справедливим щодо учнів зменшується гострота питання вибору моральних мотивів. План реалізації мети і окреслення послідовності дій є, але досліджувані цього рівня чітко його не дотримуються, зважаючи на нові обставини. Тому остаточний результат не завжди відповідає попередньо окресленому. Відсоткові долі вибірок за цим рівнем суттєво різняться. Ми спостерігаємо зниження тенденції до прояву середнього рівня ціннісної саморегуляції в сторону вчителів, педагогічний стаж яких не перевищує 5-ти років. Це відбувається за рахунок збільшення кількості досліджуваних в сторону цієї ж категорії, які мають низький рівень ціннісної саморегуляції.

Як видно з таблиці, 53,1 % учителів зі стажем не більше 5-ти років, 50,0% учителів, стаж яких у межах від 6-ти до 20-ти років і 40,8 % педагогів, стаж яких вище 21 року, мають низький рівень ціннісної саморегуляції. Якщо серед педагогів зі стажем від 21 року кількісні показники середнього і низького рівнів суттєво не відрізняються, то у вчителів двох інших категорій вони доволі суттєво різняться в сторону збільшення кількості досліджуваних з низьким рівнем. Його наявність означає, що механізм ціннісної регуляції недостатньо розвинений. Учасникам експерименту притаманно зважати на сталу систему цінностей і не змінювати пріоритетність окремих з них, не переглядати мотиви і

смисли. Відтак слабо здійснюється внутрішня робота, спрямована на те, щоб у боротьбі мотивів віддати перевагу моральним. Насторожує факт наявності низького і дуже низького рівнів ціннісної саморегуляції у більшій половині досліджуваних, педагогічний стаж яких нижче 5-ти років (62,9 %) і учасників експерименту, педагогічний стаж яких від 6-ти до 20-ти років (52,9 %). Свої дії вчителі цих рівнів здійснюють, зважаючи на ситуацію, що складається у взаємодії з учнями і не активізують свою ціннісну сферу на предмет пріоритетності мотивів справедливої поведінки. Натомість така особливість властива 43,3 % педагогам зі стажем від 21 року. Хоча такий відсоток є значним, однак ми можемо зафіксувати вищий ступінь розвитку ціннісної саморегуляції вчителів цієї категорії у порівнянні з результатами їх молодших колег.

Висновки. Вивчення психологічних механізмів соціальної справедливості у педагогічній взаємодії – ціннісної рефлексії, соціальної ідентифікації, ціннісної саморегуляції – дозволило виявити тенденцію до зростання їх дії на складові соціальної справедливості особистості педагога. Механізм ціннісної рефлексії активізує процес самоаналізу педагогом своїх особистісних, професійних цінностей, дозволяє осмислити і визначити значущість здійснених соціально справедливих дій щодо учнів та перспектив подальшого розвитку цієї цінності для покращення стосунків з учнями, професійного і особистісного самовдосконалення. Механізм соціальної ідентифікації сприяє психологічному зближенню учнів і вчителів, ціннісному ставленню останніх до школярів, розумінню їх переживань. Цей механізм розвиває емоційно-ціннісну складову соціальної справедливості особистості педагога. Механізм ціннісної саморегуляції запускає процес регулювання педагогом своїх дій щодо учнів у відповідності до моральних мотивів і смислів, впливає на розвиток мотиваційно-конативної складової. За результатами емпіричного вивчення, найбільшою мірою розвинені вказані механізми у досвідчених учителів, які мають педагогічний стаж від 21 року. Найменш розвинені психологічні механізми соціальної справедливості у педагогічній взаємодії у молодих учителів, професійний стаж яких не перевищує 5-ти років. У подальших дослідженнях вважаємо за доцільне вивчати вплив психологічних механізмів ціннісної рефлексії, соціальної ідентифікації, ціннісної саморегуляції на відповідні структурні складові соціальної справедливості особистості педагога – когнітивно-інформаційну, емоційно-ціннісну, мотиваційно-конативну.

Література

1. Басина Е.З., Насиновская Е.Е. Роль идентификации в формировании альтруистических установок личности / Е.З.Басина, Е.Е.Насиновская // Вестник МГУ. – Серия 14. – 1977. – №4. – С.33-41.
2. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления / И.Д. Бех. – Ровно, 1991. – 146 с.
3. Булах И.С. Психология личностного зростання підлітків: реалії та перспективи / І.С.Булах: монографія. – Вінниця: ТОВ «Нілан-АПД», 2016. – 340 с.
4. Волошина В.В. Психологічні технології підготовки майбутніх психологів: монографія / В.В.Волошина. – Вінниця: ТОВ «Нілан-АПД», 2015. – 391 с.

5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г.Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 486 с.

7. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

8. Петровский В.А. Эмоциональная идентификация в группе и способ ее выявления / В.А. Петровский // К вопросу о диагностике личности в группе. – М.: Просвещение, 1973.

9. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии / С.А. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1998. – 705 с.

10. Семиченко В.А. Психология личности / В.А. Семиченко. – К.: Видавель Ешкє О.М., 2001. – 427 с.

11. Учителю о педагогической технике / Под ред. А.М. Рувинского. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

12. Худякова Н.Л. Аксиологические основы поведения человека / Н.Л.Худякова. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2010. – 109 с.

References

1. Basyna E.Z., Nasynovskaya E.E. Rol' ydentyfikatsyy v formirovaniyu al'truystycheskyykh ustanovok lychnosty / E.Z. Basyna, E.E. Nasynovskaya // Vestnyk MНU. – Seriya 14. – 1977. – #4. – S. 33-41.

2. Bekfi Y.D. Nравstvennost' lychnosty: stratehiya stanovlenyya / Y.D. Bekfi. – Rovno, 1991. – 146 s.

3. Bulakfi I.S. Psykholohiya osobystisnoho zrostannya pidlitkiv: realiyi ta perspektyvy / I.S.Bulakfi: monohrafiya. – Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 2016. – 340 s.

4. Voloshyna V.V. Psykholohichni tekhnolohiyi pidhotovky maybutnikh psykholohiv: monohrafiya / V.V.Voloshyna. – Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 2015. – 391 s.

5. Zdravomyislov A.H. Potrebnosty. Ynteresy. Tsemnosty / A.H.Zdravomyislov. – М.: Polytyzdat, 1986. – 223s.

6. Leont'ev D.A. Psykholohyya smysla. Pryroda, struktura y dynamyka smyslovooy real'nosty / D.A. Leont'ev. – М.: Smysl, 1999. – 486 s.

7. Petrovskyy A.V. Lychnost'. Deyatel'nost'. Kollektiv / A.V. Petrovskyy. – М.: Polytyzdat, 1982. – 255 s.

8. Petrovskyy V.A. Emotsional'naya ydentyfikatsyya v hruppe y sposob ee vyyavlenyya / V.A. Petrovskyy // K voprosu o dyahnostyke lychnosty v hruppe. – М.: Prosveshchenye, 1973.

9. Rubynshiteyn S.L. Osnovy obshchey psykholohyy / S.L. Rubynshiteyn. – SPb.: Pyter, 1998. – 705 s.

10. Semychenko V.A. Psykholohyya lychnosty / V.A. Semychenko. – К.: Vydavets' Eshkє O.M., 2001. – 427 s.

11. Uchytelyu o pedahohycheskoy tekhniky / Pod red. L.Y.Ruvynskoho. – М.: Pedahohyka, 1987. – 160 s.

12. Khudyakova N.L. Akxyolohycheskyye osnovy povedenyya cheloveka / N.L.Khudyakova. – Chelyabynsk: Yzd-vo Chelyab. hos. un-ta, 2010. – 109 s.

Klochek L. V.,

Candidate of Psychological Sciences, docent, doctoral of the National Pedagogical University of Dragomanov, klochekl55@i.ua

Ukraine, Kyiv

PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT MECHANISM OF SOCIAL JUSTICE WITHIN PEDAGOGICAL COOPERATION

The article presents the results of an empirical study of psychological development mechanism of social justice within pedagogical cooperation. It has been proved that the mechanism of axiological self-reflection starts the process of introspection of personal and professional values by a pedagogue. The mechanism of social identification contributes to the psychological binding of participants of pedagogical cooperation together. The mechanism of axiological self-direction starts the process of controlling of pedagogical behavior by a teacher in accordance with moral appeals.

Key words: social justice, pedagogical justice, axiological self-reflection, social identification, axiological self-direction.

УДК 159.954

Мішиха Л.П.,

д.психол.н., професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Kreativ-i@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

КРЕАТИВНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖСТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Дається аналіз груповим міжстатевим відмінностям у прояві креативності особистості. На основі теоретичних підходів здійснюється співвідношення особливостей перебігу пізнавальних процесів у жінок та чоловіків. Критерієм опису креативності чоловіків і жінок слугують здібності до отримання вищої освіти, досягнення в галузі науки, техніки, мистецтва, а також наявність оригінальності у продуктах діяльності. Проведено аналіз міжстатевих групового розподілу (типологічний підхід) на матеріалі креативних продуктів, визнаних світовою та вітчизняною науковою спільнотою. Перспективу дослідження автор вбачає у більш ґрунтовному вивченні індивідуальних особливостей прояву креативності серед осіб чоловічої та жіночої статі.

Ключові слова: статі, міжстатеві відмінності, креативність, пізнавальні процеси, досягнення, творчий продукт.

Постановка проблеми. Творчість як основа буття особистості є невід'ємною складовою у процесі її життєдіяльності. Чим би вона не займалась, у якій сфері життя не була задіяна (чи то у професійній, чи у повсякденній), скрізь перед нею постають питання творчого характеру, життєвого вибору, прийняття рішень, професійні аспекти пошуку та генерування ідей, постановка гіпотез різного характеру та ін. Звідси питання творчості є актуальними не тільки для спеціальних галузей знань, але й у першу чергу для особистості, яка водночас прагне самоактуалізації, розвитку, вдосконалення. Мовиться про творчу індивідуальність, в структурі якої на рівні її індивідуальних характеристик виокремлюються і статеві особливості. Практично всі дослідження враховують чинник статі, тому є дані про відмінності психологічних характеристик у чоловіків і жінок, що стосується і проблематики креативності (Г. Айзенк і Л. Кемін, Т.А.Баришева, А.Д.Канатова, В.Д.Єремєєва і Т.П.Хризман, О.М. Разумнікова, Н.Б. Шумакова, А.У. Ассовська, Л.А. Цветкова, Т.Г. Янічева), як і дані, що спростовують ці відмінності (В.М. Дружинін, Т.В. Виноградова, В.В. Семенов, А.В. Челнокова та ін.).

Мета статті – з'ясувати психологічні особливості прояву креативності у представників чоловічої та жіночої статі.

Виклад основного матеріалу. Коли мовиться про статевий диморфізм, з точки зору еволюційної теорії статевого диморфізму (В.А. Геодакян), то йдеться про відсутність принципової різниці в еволюції морфологічних, психологічних або поведінкових ознак. Широка норма реакції жіночої статі забезпечує їй більшу, ніж у чоловічої, пластичність (адаптивність) в онтогенезі, що стосується й психологічних ознак. Натомість відбір в зонах дискомфорту в осіб чоловічої і жіночої статі йде в різних напрямках. Так завдяки широкій нормі реакції жіноча стать може «вибратись» з цих зон за рахунок научуваності, виховання, конформності, загалом – адаптивності, що, в кінцевому рахунку, дає їй можливість пристосуватися до ситуації. Однак цей «шлях» для чоловічої статі є недоступний

через вузьку норму реакції і, відтак, тільки винахідливість, кмітливість можуть забезпечити її виживання у дискомфортних умовах, в яких чоловіки «приречені» на пошук нових рішень. Тому чоловіки більш охоче беруться за нові неординарні задачі, а жінки краще доводять їх до досконалості [1]. Звідси новаторство у будь-якій справі належить чоловікам, позаяк вони першими освоювали всі професії, види спорту, навіть рукоділля (Італія, XIII століття), де монополія сьогодні належить жінкам. А відтак абстрактне мислення, творчі здібності, дотепність, гумор повинні домінувати у чоловіків. Звідси маємо плеяду відомих учених, композиторів, художників, письменників, режисерів – в основній більшості яких є чоловіки, а серед виконавців – жінки.

Отже, спеціалізація жіночої статі полягає у збереженні генетичної інформації, а чоловічої – у її зміні.

Б.П. Юсов., В.І. Ільченко, О.А. Шевченко (Цит.за: [3]) вказують на статевий диморфізм, який уже проявляє себе з дитячих років життя особи. У школі хлопчики краще дівчат розуміють геометричні концепції, успішніше проводять геометричну побудову. Більше труднощів відчувають дівчатка при вивченні фізики, оперуванні фізичними поняттями, законами у процесі їх системного узагальнення (при побудові теорій, фізичної картини світу). У них спостерігаються труднощі у мисленневих операціях при переході від явища до сутності, при переході від конкретного до абстрактного і навпаки. Дівчата досить легко визначають і класифікують логічні протиріччя, але важко сприймають діалектичне протиріччя як єдність протилежностей, які у певних значеннях свого розвитку переходять одна в одну.

Шкільна і вузівська практика показує, що у проблемне навчання ефективніше включаються юнаки, генеруючи ідеї і визначаючи оптимальні засоби для розв'язання поставлених проблем. Згідно статистичних даних, серед переможців фізичних, математичних, хімічних олімпіад всіх рівнів, включаючи і міжнародні, виявлена абсолютна перевага юнаків.

За деякими дослідженнями вираженість креативності чоловіків і жінок визначається видом креативності: в

осіб жіночої статі переважає вербальна креативність, а в осіб чоловічої – образна креативність (Т.В. Виноградова, В.В. Семенов, О.М. Разумникова). У дослідженнях О.М. Разумникової встановлено домінування чоловіків при експериментальному визначенні образної креативності, яке може нівелюватися при зміщенні соціальних ролей: виборі жінками більш «чоловічих» професій, причому необхідною умовою такого зникнення статевих відмінностей в образній креативності є достатній рівень розвитку інтелектуальних здібностей у жінок (Цит.за: [4, с.124]).

Оскільки об'ємне зображення і просторово-зорові здібності пов'язані зі стереоскопією, у мужчин вони мають бути розвинені більше, ніж у жінок. Відтак у розумінні геометричних задач мужчини мають перевагу над жінками, як і в прочитанні географічних карт, орієнтуванні на місцевості.

Мужчини краще орієнтуються у візуальних і тактильних лабіринтах, краще читають географічні карти, визначають напрям і розташування міст, рік, доріг, краще визначають ліве – праве. Вони мають перевагу над жінками у грі в шахи, в музичній композиції, винахідництві й ін. творчій діяльності. Мало жінок серед сатириків, гумористів, коміків, клоунів.

Жінки домінують за емоційними та естетичними характеристиками, чоловіки мають перевагу за інтелектуальними параметрами креативності.

Мужчини краще виконують просторові завдання (вертикальне і горизонтальне сприйняття, прицілювання, що вимагає оцінки швидкості об'єкта, який рухається), тоді як жінки домінують при оцінці вербальних здібностей, особливо вербальної швидкості (генерування слів на задану букву), швидкості сприйняття ідентичних патернів, вербальної і предметної пам'яті або при виконанні тонких моторних операцій. Вікове дослідження співвідношення числа талановитих хлопчиків і дівчат показує зниження пропорцій дівчат від $\frac{1}{2}$ молодшого до $\frac{1}{4}$ середнього шкільного віку; причому соціальним чинником, що впливає на це співвідношення, може бути ступінь популярності, так як зафіксовано, що із чотирьох груп (талановиті і не талановиті хлопчики, не талановиті і талановиті дівчатка) найбільш популярні перші, а найменш – останні.

Встановлена також статева різниця і в патерні інтересів: більша орієнтація жінок на інших, а мужчин – на об'єкти.

Емоційність у жінок – їх головна відмінність від чоловіків. Жінки більш чуттєві до прекрасного, але гірше чоловіків здатні описати свої враження. Жінки краще сприймають, але гірше спостерігають, що пояснюється їх меншим інтересом до деяких задач. Вони демонструють спостережливість тільки в тому, що їх цікавить.

У жінок більш жива фантазія у зв'язку з великою емоційністю. Жінки краще мужчин уявляють майбутні розмови із співбесідником у всіх деталях.

Маскулінність є орієнтацією передусім на предметний інтелект, а фемінність – на інтелект соціальний. Це цілком відповідає, на думку Т.М. Титаренко, типовому чоловічому й жіночому образам, які існують у масовій свідомості. Чоловічому образу належать риси, пов'язані з досить вільним стилем поведінки, соціально не дуже

контрольованим, компетентність, розумові здібності, активність і ефективність, а жіночому – соціальні та комунікативні вміння, емоційна підтримка та допомога.

Юнаки з високими показниками маскулінності мають нижчий рівень інтелекту, ніж юнаки з невисокими показниками маскулінності. Дівчата з невисокими показниками фемінності також більш розумні, ніж дівчата дуже жіночні (А.С. Кочарян).

Для того щоб прослідкувати аналіз психологічних особливостей прояву креативності у руслі статевого диморфізму з'ясуємо, що ми вкладаємо у поняття «креативність». Під креативністю розуміємо здатність (здібність) до розумових перетворень і творчості, вміння відмовлятися від стереотипних способів мислення, оригінальність мислення, семантичну і образну адаптивну гнучкість, надситуативну активність.

***Критерій здібності до отримання вищої освіти.**

Як серед чоловіків, так і серед жінок є більш і менш здібні до отримання освіти, у зв'язку з чим необхідно зрівняти можливості доступу до вищої освіти для обох статей. За даними Гейманса, в Нідерландах, де жінки у той час складали сьому частину студентства, вони відрізнялись більш високою академічною успішністю. Німецькі професори виділяли у студенток перш за все старанність, швидкість засвоєння матеріалу і здатність до навчання, але в той же час і відсутність здатності до абстракції, зв'язок розумової діяльності з почуттями і відсутність власних наукових праць.

***Критерій вищих досягнень в галузі науки, техніки і мистецтва.**

Разумникова О.М., досліджуючи статеву різницю у творчій діяльності, зауважує, що мужчини і жінки відрізняються патернами когнітивних функцій у творчому процесі: перші володіють креативною продуктивністю, а другі – креативними здібностями з яскраво вираженою образністю, причому креативна продуктивність корелює з маскулінністю, а креативні здібності – з фемінністю [5, с.105].

За даними Гейманса, в деяких вказівниках імен з історії науки жінок було всього від 4 до 8%. Із 54 тисяч патентів на винахід тільки шість були отримані жінками. Немає ні одного великого винаходу або відкриття, яке б належало жінкам.

Серед видатних учених фізиків всіх часів і народів (біля 1200 персоналій) всього декілька жінок, що складає 0,3%. У галузі математики (до 2000 персоналій) їх кількість зростає до 1,3%. В астрономії із 1027 персоналій тільки 20 жінок, що складає 1,95%. Серед 106 відомих філософів, доля яких представлена в «Анатомії мудрості» немає ні одної жінки.

У шеститомній музичній енциклопедії (редактор Ю.В. Келдиш, 1973-1982 рр.) серед композиторів виявлено мужчин – 3161 (97,9%), жінок – 68 (2,1%).

Великий енциклопедичний словник в 2-х томах представляє 19558 видатних персоналій всіх народів за період майже 4000 років. Із них мужчин – 18482 (94,5%), жінок всього 1076 (5,6%).

Аналогічна статистика і щодо лауреатів Нобелівських премій. Проведемо аналіз міжстатевий групового розподілу в обсязі вибірки лауреатів Нобелівської премії (1901-2016рр) [6].

У загальній вибірці лауреатів Нобелівської премії з:

- фізики (204 особи), з них – 202 чоловіків (99%) і 2 жінки (1%);
- хімії (175 осіб), з них – 171 (98%) чоловіків і 4 жінки (2%);
- економіки (78 осіб), з них – 77 чоловіків (99%) і 1 жінка (1%);
- фізіології і медицини (211 осіб), з них – 199 чоловіків (94%) і 12 жінок (6%);
- літератури (113 осіб), з них – 99 чоловіків (88%) і 14 жінок (12%);
- досягнення перед людством у справі миру (107 осіб), з них – 91 чоловіків (85%) і 16 жінок (15%).

Щодо аналізу обґрунтувань у виборі претендентів на Нобелівську премію в галузі літератури, то тут думки вчених (Нобелівський комітет) розподілились таким чином:

чоловікам присвоїли премію враховуючи такі критерії, як:

- видатні літературні достоїнства, художню досконалість;
- свіжість і оригінальність поетичних творів, наукові роботи в галузі філології;
- видатні заслуги у сфері епосу, глибокі знання, критичний розум, творчу енергію, свіжість стилю, переконливу силу думки, широкий світогляд;
- іскрометну сатиру, рідкісне вміння з сатирою та гумором створювати нові типи й характери, гостре соціальне сприйняття;
- творчу сміливість і винахідливість у відродженні драматичного сценічного мистецтва, силу і правдивість драматичних творів;
- інтелектуальну допитливість та сміливість, поетичне мислення, новизну;
- творчий стиль, сміливість і проникливість у творах, художню силу;
- глибоке духовне прозріння; силу викладу;
- неперевершеність історичного й біографічного опису, новаторські драматичні й прозові твори тощо.

Жінкам-авторкам присвоїли премію за:

- опис життя, глибину підходу до людських проблем;
- біографічні шедеври;
- ліричну поезію, наповнену потужними емоціями;
- видатні ліричні і драматичні твори;
- прекрасний епос, пристрасть, пророчу силу оповіді;
- майстерність сучасного оповідання;
- високий ідеалізм, яскраву уяву, духовне проникнення тощо.

Разом з тим такі характеристики в аналізі літературних творів, як багата уява, яскрава фантазія, ідеалізм, гуманістичні ідеали, духовність, чуттєвість, біографічний опис і т. д. мають місце в обґрунтуваннях авторів – осіб жіночої і чоловічої статі. У книзі «100 видатних українців» [7] серед коротких біографічних нарисів, історичних портретів видатних наших земляків подаються 87 чоловіків і тільки 13 жінок, серед яких громадські, політичні діячки, акторки, письменниці та поетеси, зокрема: княгиня Ольга, Анна Ярославна, Роксолана, Галшка (Єлизавета) Гулевичівна, Раїна Могилянська, Марія Заньковецька, Ольга Кобилянська, Леся Українка, Соломія Крушельницька, Наталя Ужвій, Оксана Петрусенко, Катерина Білокур, Олена Теліга.

В.С. Соловйов писав: «Що стосується моєї думки про здібності жінки розуміти вищу істину, то без усяких сумнів – цілком здатна, інакше вона не була б людиною. Але справа в тому, що по своїй пасивній природі вона не може сама знайти цю істину, а повинна отримати її від чоловіка. Це факт: ні одне релігійне чи філософське вчення не було засноване жінкою, але уже засновані вчення приймалися і поширювалися здебільшого жінками» (Цит. за: [3]). Однак важко і заперечити, що Софі Герман і Софія Ковалевська зробили в галузі математики більше, ніж багато чоловіків. Але ці факти не свідчать ні проти, ні в користь жіночого розуму. Високому розвитку жінок перешкоджають несприятливі соціальні умови: характер виховання дівчат, неможливість зробити кар'єру і пов'язана з цим низька мотивація, упередження проти вчених-жінок.

***Критерій оригінальності.**

У процесі малювання геометричних фігур (будь-яких) чоловіки проявили більше різносторонності, ніж жінки.

Щодо специфіки літературного стилю, то тут зазначається, що чоловікам-авторам притаманний раціональний стиль письма, у той час як жінкам – гармонізуючий, паритетний, емоційний, алогічний, деталізований, політемний, суб'єктивний, дифузний, інтерактивний, діалогічний, мобільний, багатослівний [4]. Жінкам притаманне намагання текстуалізувати в просторі художньої оповіді свій особливий та відмінний у багатьох аспектах від чоловічого досвід. Характерним для жінок вважається також світосприйняття крізь призму невизначеності, множинності, тривалості й складних взаємин сприйняття, яке завжди знаходиться в динаміці та часто є суперечливим. Чоловіки частіше згадують про час і місце події, тоді як жінки більше уваги приділяють особливостям її учасників та їхнього мовлення [8].

***Критерій засвоєння знань.**

Простий зміст краще засвоюють жінки, а важкий, спеціальний – чоловіки.

В історичному (еволюційному) плані в оволодінні будь-якою справою, будь-якими вміннями, пише В.А. Геодакян, можна виділити дві фази: початкова фаза пошуку, знаходження, відкриття нового рішення, його освоєння і фаза закріплення, вдосконалення функціонування.

Чоловіки краще розв'язують нові інтелектуальні і сенсомоторні задачі, однак при тренуванні і стереотипізації відбувається нівелювання цих статевих різниць. Інтелектуальна і сенсомоторна активність жінок більше піддається змінам в умовах навчання і тренування, внаслідок чого в діяльності, що вимагає розвитку стереотипних професійних навичок, кращих результатів досягають жінки (Цит. за: [2]).

У першій фазі, коли задача ще нова (зовнішня), перевагу мають чоловіки. У другій фазі, коли задача уже не нова (внутрішня), перевага на боці жінок. Так було у всьому. Всі професії, види спорту, ігри, хобі спочатку освоювали чоловіки, потім жінки. І жінки доводили все до такої досконалості, що чоловіки вже не могли позмагатись з ними.

Враховуючи безповоротність еволюційних процесів, можна розглядати чоловічу статтю як еволюційний «авангард» популяції, здійснюючий пошук і проби (зміна, розвиток). Місія жіночої статі – відбір і

закріплення (функціонування) і збереження.

Т.В. Виноградова, В.В. Семенов зауважують, що вся система освіти побудована таким чином, що вона мимоволі відштовхує дівчат від занять природничо-науковими і технічними дисциплінами. Формуванню стереотипних статевих ролей сприяє диференційоване ставлення вчителів до учнів різної статі. Дослідження, проведені в школах різних країн, показали, що хлопчикам приділяється більше уваги (учителі в середньому відводять дівчаткам на 20% часу менше, ніж хлопчикам); хлопців частіше залучають до демонстрації різних дослідів у класі, в той час як дівчат садять писати протокол (Цит.за: [3, с.32]).

Група учених під керівництвом Е. Чугунової досліджувала особистісні характеристики інженерів (серед яких були і керівники) обох статей і встановила різницю особистісних структур чоловіків і жінок. Для мужчин були характерні висока творча продуктивність і економічна ефективність; професійна домінантність і висока самооцінка; мотивація, пов'язана з почуттям обов'язку і орієнтацією на справу, самостійний вибір професії.

Для жінок були характерні задоволеність службовим положенням і роботою, взаємостосунками з колегами і керівниками; мотивація на взаємостосунки, вибір професії під впливом навколишніх; високий технічний інтелект (Цит.за: [3, с.32]).

У сучасній культурі глибоко укорінився погляд на науку як на чоловіче заняття. Наука створювалася чоловіками, і в ній знайшли відображення чоловічі норми і чоловіча система цінностей.

Жінки, щоб успішно конкурувати в науці, вимушені приймати чоловічі орієнтири і систему цінностей. Ті з них, які прагнуть домогтися успіху в науці, стикаються з серйозними проблемами: їх прагнення до досягнень, поглиненість дослідницькою роботою часто розцінюють як втрату жіночності або як спосіб компенсувати невдачі в особистісному житті. В суспільстві, де верховодять чоловіки і де панують чисто чоловічі установки і еталони, жінка повинна докласти особливих зусиль, щоб домогтися визнання.

Чоловік прагне пізнання і творчості як об'єктивації, виявленні себе в широкому зовнішньому світі, а жінка більше спрямована на власну життєтворчість як душевне пізнання, поглиблення взаємин між людьми [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виходячи із вищеподаного матеріалу слід наголосити, що піднята проблема потребує свого подальшого ґрунтовного вивчення, що охоплювало б не тільки аналіз психологічних особливостей прояву креативності особистості через призму дослідження групових відмінностей між статями, але й через призму індивідуальних відмінностей.

Mishchykha L.P.,

*PhD in Psychology Department of General and Clinical Psychology Precarpathian national Vasyl Stefanyk University,
Kreativ-i@ukr.net*

Ukraine, Ivano-Frankivsk

CREATIVITY THROUGH INTERPERSONAL DIFFERENCES

There has been given the analysis of gender group differences in expressing personal creativity. Based on theoretical approaches there is a correlation of peculiarities in men's and women's cognitive processes. The criteria of men's and women's creativity are abilities to follow higher education, scientific, technical and art achievements, and also the originality in creative products. There has been made the analysis of gender group distribution (typological approach) based on creative products accepted by the world and home scientific society. The author sees an investigating prospect by deeper studying individual peculiarities and creativity among persons of male and female gender.

Key words: *gender, interpersonal differences, creativity, cognitive processes, achievements, a creative product.*

Література

1. Геодакян В.А. Теория дифференциации полов в проблемах человека // *Человек в системе наук*. – М.: Наука, 1989. – С.171-189.
2. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – С.-Пб.: Питер, 2002. – 544с.
3. Мищенко Л.П. Психология творчества. Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 448с.
4. Панькова Т.В. Особливості гендерної варіативності художнього мовлення в змістовому й синтаксичному аспектах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/filologiya/31/1859>
5. Разумникова О.М. Проявление половых различий в творческой деятельности / О.М. Разумникова // *Вопросы психологии*. – 2006. – №1. – С. 105-112.
6. Список Нобелівських лауреатів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Сто видатних українців. – К.: Видавництво Арії, 2006. – 496с.
8. Томчук Л.В. Феномен жіночого письменства в українській літературі кінця ХІХ та початку ХХ століть. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. - Київ, 2011. - С.36. – (10.01.01 – українська література; 10.01.06 – теорія літератури).
9. Хамитов Н.В. Философия и психология пола. – К.: НИЕА-ЦЕНТР, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. – 222с.

References

1. Geodakyan V.A. Teoriya differentsiatsii polov v problemah cheloveka // *Chelovek v sisteme nauk*. – M.: Nauka, 1989. – S.171-189.
2. Il'in E.P. Differentsialnaya psihofiziologiya mujchiny i jenschiny. – S.-Pb.: Piter, 2002. – 544s.
3. Mischikha L.P. Psihologiya tvorchosti. Navchalnyy posibnik. – Ivano-Frankivsk; Gostinets, 2007. – 448s.
4. Pankova T.V. Osoblivosti gendernoi variativnosti hudojnogo movlennya v zmistovomu y sintaksichnomu aspektah [Elektronnyy resurs] – Rejim dostupu: <http://www.stationline.org.ua/filologiya/31/1859>
5. Razumnikova O.M. Proyavlenie poloviyh razlichiy v tvorcheskoy deyatel'nosti / O. M. Razumnikova // *Voprosy psihologii*. – 2006. – № 1. – S. 105-112.
6. Spisok Nobelivskikh laureativ [Elektronnyy resurs] – Rejim dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Sto vidatnih ukrainciv. – K.: Vidavnitstvo Ariy, 2006. – 496s.
8. Tomchuk L.V. Fenomen jinichogo pismenstva v ukrainskij literaturi kintsya XIX ta pochatku XX stolit. Avtoreferat disertatsii na zdobuttya naukovogo stupenya doktora filologichnih nauk. - Kyiv, 2011. - S.36. – (10.01.01 – ukrainska literatura ; 10.01.06 – teoriya literaturi)
9. Hamitov N.V. Filosofiya i psihologiya pola. – K.: NIEA-TSENTR; M.: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy, 2001. – 222s.

UDC 159.923.2:159.9.07

Onufrieva L.A.,

*Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Professor, Head of the Department of General and Applied Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, kpnu_lab_ps@ukr.net**Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS' EMOTIONAL COMPETENCE AND PROFESSIONAL BECOMING

The author compares the emotional intelligence with the emotional competence. It is shown that emotional intelligence positively affects the activities: the higher emotional intelligence is, the more successful activities are. It is noted that the prerequisite for the emotional intelligence is the comprehension of emotions by the subject. The final product of the emotional intelligence is a decision based on the reflection and understanding of emotions, which are differentiated appraisals of the events that have personal meaning. It is established not to be a universal recipe of success. And the emotional competence serves as an integrated important feature of a true professional; it may be and must be successfully developed in order to create a more harmonious Me-concept of a professional. It is defined that the emotional competence enriches the experience of a personality, promotes rapid analysis of emotional situations, acts as a condition for human success in all areas of life, and reflects the emotional maturity of a personality, combining the intellectual and regulatory components of the psyche, and involves an integral progressive development of a personality's emotional sphere and is a set of knowledge, abilities and skills that enable to act adequately on the basis of processing all information. It is concluded that the emotional component is very important in the educational process and it is necessary for the professional psychological training of future professionals. It is established that the development of the emotional competence of future specialists in socionomic professions will promote to their professional formation and personal improvement, updating of adaptive abilities, prevention of "emotional burnout", harmonious functioning in the society, life achievements.

Key words: *emotional intelligence, emotional sphere of a personality, emotional maturity of a personality, emotional competence of future specialists in socionomic professions, significant integrated property of a real professional.*

The urgency of the research problem.

According to the definition of D. Goleman, the emotional competence is the ability to recognize and acknowledge the own feelings, as well as the feelings of others for self-motivation, for managing personal emotions and relationships with others. The emotional competence includes two components: personal competence (self-understanding, self-regulation and motivation) and social competence (empathy and social skills) [1; 2; 7].

The researcher K. Saarni considers the emotional competence to be a set of eight kinds of abilities or skills: the awareness of personal emotional states; the ability to distinguish emotions of others; the ability to use the dictionary of emotions and forms of their expression characteristic for the culture; the capability of sympathetic and emphatic inclusion into experiences of others; the ability to understand that inner emotional state does not necessarily correspond to the external manifestation of both the individual and other people; the ability to cope with their negative feelings; the realization that the structure and the character of relationship to some extent are determined by the fact how emotions are expressed in the relationships; the ability to be emotionally appropriate, that is to make their own emotions.

The aim of the article is the theoretical and methodological study of the correlation between the emotional competence and the professional becoming of future specialists in socionomic professions.

Analysis of recent researches. The scientific studies concerning patterns of the emotional sphere form the methodological basis of the study. General aspects of emotions, emotional maturity are presented in the works of

H. Breslav, O. Zaporozhets, O. Kulchytska, A. Olshannikova, A. Sukhariev, O. Chebykin, O. Yakovliev and others); R. Bar-On, D. Goleman, D. Karuzo, D. Liusin, J. Meyer, P. Selovey and others paid attention to the emotional intelligence.

The scientists distinguish various types of competencies, in particular: social (L. Lepikhova, V. Romek, H. Syvkova), communicative (Y. Zhukov, Y. Yemelianov, Y. Kuzmin, T. Nikolaiev, L. Petrovska, Y. Sydorenko) autopsychological (T. Yehorova), socio-psychological (A. Koch), psychological (A. Derkach, V. Zazykin, L. Mitina), life (S. Lytvyn-Kindratiuk) and others. A wide range of emotions indicates the significant opportunities of this factor.

The study of emotional competence is a new element in the study of personality's emotional sphere. Later the concept of emotional competence was included into a number of terms related to professional competence. The expediency of this phenomenon analysis is caused by emotions in professional activities of future specialists of socionomic professions. Theoretical and methodological approaches to the correlation between intellectual and emotional are considered in the works of B. Ananiev, L. Vyhotskyi, S. Rubinshtein, O. Miasyshev and others. The close relationships between thinking, intelligence and emotional processes are presented in the works of famous psychologists V. Viliunas, B. Dodonov who emphasized the importance of emotional processes in human behavior.

The main material research. The analysis of scientific sources on the study showed that a number of terms related to the concept of "emotional competence" are used in the psychological science, in particular: "emotional rationality" (E. Nosenko), "emotional self-realization" (O. Vlasova), "emotional thinking" (O. Tykhomyrova), "emotional

literacy" (K. Steiner), "emotional talent", "emotional culture", "emotional maturity". In the domestic psychology there is the data to consider the development of emotional sphere in the context of personality formation (H. Braslaw, F. Vasyliuk, V. Viliunas, Y. Gippenreiter, A. Zaporozhets, V. Zinkivskiy, V. Kotyrlo, A. Kosheleva, O. Leontiev, M. Lisina, Y. Neverovych, S. Rubenstein, L. Strelkova, D. Elkonin, P. Jacobson and others).

According to many authors (V. Polischuk, V. Rybalka, O. Sannikova etc.), emotional culture is defined with the ability of the individual to perceive and feel emotionally the world. The psychologist V. Semychenko considers culture of emotions and distinguishes its main features such as: appropriateness of emotions display, that is certain functionality; relevance, i.e. matching emotions with a situation in a whole, taking into account the social environment; temperance, naturalness and compliance with accepted norms.

The emotional maturity is seen as an integrated quality of personality that reflects the optimal development of the emotional sphere at the level of adequacy of emotional response in certain socio-cultural and intrapersonal circumstances. It is characterized by a predominance of positive sign of emotional activity and human reactivity in the interaction with internal and external world. There are four components of emotional competence: self-consciousness is the awareness of oneself as a person – a moral view and interests, values, character, temperament, emotions and motives of behaviour. The realization of personal emotions is a step towards control over them. It is important to listen to oneself and realize that one really feels the nuances of feelings, their origin and modification. Perhaps the most important step in this stage is to analyze and find out the reasons why you feel yourself like that. Therefore, understanding of own feelings promotes sociability, because it allows to identify, describe, process and continue to express emotions adequately. Self-control is the control over their feelings, actions and deeds. To manage the emotions means to do not suppress them and subdue them and make it work for the cause. That is to be able to adjust in time, to what extent, and in what form to afford to anger or joy. Self-control primarily involves blocking of negative feelings. Sometimes people cannot express positive emotions. Typically, men are more restrained than women. A gift to respond to emotional experiences of others is called empathy. A man capable of such highly empathy can put himself in the other person's place. In the business environment the empathy makes constructive interaction between the client and advisor. Empathy involves entering into the personal world of another and staying there like "at home". It includes a permanent sensitivity to changing emotions of communication partner. The man, sensitive to the emotions of others, is able to hear, see and consider emotions of other, can understand the views of people who think differently. Traditionally, women are better able than men to experience emotional mood of another person. Sociability implies a positive life mood, ability to get along with people, smooth over conflicts, ability to listen and understand, and a talent to manage relationships and adapt in a team.

In the context of the studied problems the emotional competence of a specialist of socio-economic professions

consists in its conscious readiness for implementation of emotional competencies necessary for effective professional activities and solving social problems. According to the concept of competence approach, each type of professional activity requires specific competencies that ensure effective implementation of this subject's professional activity. The nature of personality's emotions is noted to be changed relating to the formation of social motives of activities (the desire to do something necessary, useful not only for themselves but also for others). The sphere of emotional competencies of a specialist's personality, his professionally significant properties includes enthusiasm of a job, sincerity, peace, balance, emotional stability. The following competencies can be also included: to understand the emotional sphere impact on the vital activities, emotions to perceive as a value; to perceive the reality, other people objectively; to show interest in knowing the world, its laws, and in self-knowledge; to be open to new experiences, events and life changes; to strive for harmony, psychological well-being, healthy relationships; creative attitude to life, interpersonal relationships; to appreciate and recognize objectively the advantages and disadvantages through introspection; to be responsible for the own emotional reactions; to identify emotions experienced at a particular time; to analyze personal emotions, feelings, their causes; to use emotions for self-motivation; to think optimistically – to focus on the positive aspects of life; to understand oneself as equivalent subject of communicative interaction, to be responsible for its process and the result; to identify the emotions of others; to analyze emotions and feelings of others, their causes; to perceive and understand non-verbal language of body and movements (gestures, facial expressions, tone of voice); to have active listening skills; to understand emotions, feelings of another person by putting yourself in her place (empathy); to accept and provide emotional support; to verbalize emotions; to resist immediate desires to throw out the emotions (to control impulses); to ask questions to understand the emotional state of another person; to respond to positive and negative emotions from the others side with tolerance and adequacy; to defend the personal point of view constructively; to refuse without offending the other person; to provide both motivating positive and negative feedback connection: to express praise, compliments sincerely, to express criticism, complaints and dissatisfaction tactfully; to perceive feedback from others adequately: as criticism, complaints and dissatisfaction, so compliments, praise; to choose appropriate ways of emotional expression; to forgive, to exempt from abuse; to collaborate, to have ways of joint activities, to reach agreement; to resolve emotional tensions, conflicts, to overcome barriers to communication; to detect high levels of emotional stability and self-control in stressful situations, etc. [1; 5; 8]. So to become a true professional, to be emotionally competent, one should master the mentioned competencies.

The main components of the emotional competence comprise self-consciousness, self-control, empathy, relationship skills. Self-consciousness is the main element of the emotional intelligence. A person with high level of self-consciousness knows his strengths and weaknesses and can understand his emotions.

Self-control is a consequence of consciousness. Despite the fact that our emotions are driven by biological impulses, we may manage them. Self-regulation is an important component of emotional intelligence. It allows people not to be "prisoners of their feelings". The first two components of emotional intelligence are the skills of self-management, the next two are empathy and communication skills (skills of relations). They belong to the person's ability to manage relationships with others [8].

Empathy is the ability to put oneself in the other's place, considering feelings and emotions of others in the decision-making process. Communication skills are the ability not as simple as many people may think. This is the ability to establish relationships with other people in a way that it would be beneficial for both sides. Every person has a certain level of development of his emotional intelligence.

Properly formed emotional intelligence enables positive attitude to the world, to evaluate it as such, which can secure success and prosperity; to other people (as deserving such treatment); to himself (as a person that is able to determine the purpose of his life and actively work towards their implementation, and worthy of self-respect).

Regarding to the possibility of the emotional intelligence development in psychology there are two distinct opinions. Many scientists (e.g. J. Meyer) hold the position that the increasing of the level of the emotional intelligence is impossible, because it is relatively stable ability. However, it is possible to increase emotional competence through training. Their opponents (in particular D. Goleman) believe that emotional intelligence can be developed. The argument for this position is the fact that the neural pathways of the brain continues to develop until the middle of life [7]. Emotions are defined by psychologists as a special class of subjective psychological states, reflecting the process and the results of practical activities directed at their urgent needs satisfaction in the form of experience. Emotions are the specific reaction of organism to changes in the internal or external environment. Affect is the most powerful emotional reaction; it appears as a strong, rapid and short emotional experience. Affect fully captures the entire human psyche and causes a reaction to the situation in general. Affects tend to distort the normal behavior organization. It is not quite reasonable. Moreover, emotions leave strong and stable traces in long-term memory. Actually emotions, unlike affects are longer states. They are not just a reaction to the occurred events, but on probable or mentioned events. If affects arise until the end of the action and reflect the total final assessment of the situation, the emotions are shifted to early action and provide the result. Most of them, such as fear, are anticipatory in nature, and the person displays events in the form of a generalized subjective assessment of the situation related to the needs. Positive emotions arise when actual result of a perfect behavioral act matches or exceeds the expected useful result, and conversely, the lack of real result leads to negative emotions. The necessity-based approach to the definition of the sign of emotion was proposed by the domestic psychologist C. Samyhin.

Conclusions. The prerequisite of emotional intelligence is the comprehension of emotions by the subject. The emotional intelligence is the emotional competence, including empathy, self-control, self-consciousness and

other skills. We can conclude that emotional competence serves as an integrated important feature of a true professional; it may be and must be successfully developed in order to create a more harmonious Me-concept of a professional. In general, the explicated material suggests that the emotional component is very important in the educational process and is necessary for professional psychological training of future professionals, because it promotes the formation of their general culture, empathy, understanding of that in the emotional sphere there are driving forces of human active attitude to life, to different types of activities. The development of emotional competence of specialists in socio-economic professions will promote to their professional formation and personal improvement, updating of adaptive abilities, prevention of "emotional burnout", harmonious functioning in the society, life achievements. The emotional competence involves integral progressive development of the personality's emotional sphere and is a set of knowledge, abilities and skills that enable managers to act adequately on the basis of processing of all information. It enriches the experience of the personality, promotes rapid analysis of emotional situations, acts as a condition for human success in all areas of life, reflects the emotional maturity of a personality, combining the intellectual and regulatory components of the psyche.

Literatura

1. Андреева И.И. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.И. Андреева // *Вопросы психологии*. 2007. – № 5. – С. 57-65.
2. Тоулман Д. Эмоциональный интеллект на работе. / Д. Тоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: "АСП": "АСП МОСКВА"; Владимир: "ВКП", 2010. – 476 с.
3. Есипова М.Е. Эмоциональный интеллект как фактор разрешения деловых конфликтов (на примере молодых специалистов). / М.Е. Есипова. // *Психология сегодня: сборник научных статей 13-й Всерос. науч. - практ. конф., Екатеринбург, 20-21 апр. 2011 г.* / Отв. за вып. А.М. Павлова; ФГАОУ ВПО "Рос. гос. проф. - пед. ун-т" – Екатеринбург, 2011. – 268 с. – С.180-183.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
5. Искандерова Ф.В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия / Ф.В. Искандерова // *Вестник КАСУ*. – Выпуск: Образовательные технологии. – №1. – 2006. – С. 130-134.
6. Спасибенко С.Г. Эмоциональное и рациональное в социальной структуре человека / С.Г. Спасибенко // *Социально-гуманитарные знания*. 2002. – № 2. – С. 109-125.
7. Goleman D. *Emotional intelligence* / D. Goleman. – New York, 1995. – 352 p.
8. Onufriieva L.A. Psychological features of future socio-economic specialists' emotional competence / L.A. Onufriieva / *Проблемы современной психологии*: сб. науч. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Т.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Махсименка, А.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – Вип. 29. – С. 430-442.

References

1. Andreeva I.N. *Predposylki rozvittija jemocional'nogo intellekta* / I.N. Andreeva // *Voprosy psihologii*. 2007. – № 5. – S. 57-65.

2. Goulman D. *Jemocional'nyj intellekt na rabote.* / D. Goulman; per. s angl. A.P. Isaevoj. – M.: "AST": "AST MOSKVA"; Vladimir: "VKT", 2010. – 476 s.

3. Esipova M.E. *Jemocional'nyj intellekt kak faktor razreshenija delovyh konfliktov (na primere molodyh specialistov).* / M.E. Esipova. // *Psihologija segodnja: sbornik nauchnyh statej 13-j Vseros. nauch. - prakt. konf., Ekaterinburg, 20-21 apr. 2011 g.* / Otv. za vyp. A.M. Pavlova; FGAOU VPO "Ros. gos. prof. - ped. un-t" – Ekaterinburg, 2011. – 268 s. – S.180–183.

4. Il'in E.P. *Jemocii i chuvstva* / E. P. Il'in. – SPb.: Piter, 2002. – 752 s.

5. Iskanderova F.V. *Jemocional'nyj intellekt kak osnova mezhlichnostnogo vzaimodejstija* / F.V. Iskanderova // *Vestnik KASU.* – Vypusk: *Obrazovatel'nye tehnologii.* – №1. – 2006. – S. 130-134.

6. Spasibenko S.G. *Jemocional'noe i racional'noe v social'noj strukture cheloveka* / S.G. Spasibenko // *Soc.-gumanitarnye znaniya.* 2002. – № 2. – S. 109-125.

7. Goleman D. *Emotional intelligence* / D. Goleman. – New York, 1995. – 352 p.

8. Onufrieva L.A. *Psychological features of future socionomic specialists' emotional competence* / L.A. Onufrieva // *Problemy suchasnoi' psyhologii'* : zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogtjenka, Instytutu psyhologii' imeni G.S. Kostjuka NAFN Ukraïny / za nauk. red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Akxioma, 2015. – Vyp. 29. – S. 430-442.

Онуфрієва Л.А.,

к.психол.н., доцент, професор кафедри, завідувач кафедри загальної та практичної психології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, kprn_lab_ps@ukr.net

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Акцентовано, що емоційний інтелект, як емоційна компетентність, позитивно впливає на діяльність: чим вище емоційний інтелект, тим успішніша діяльність. Показано, що необхідною умовою емоційного інтелекту є розуміння емоцій суб'єктом; кінцевим продуктом емоційного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення і осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою події, що мають особистісний сенс. Встановлено, що він не є універсальним рецептом успішності, а емоційна компетентність виступає інтегральною значущою властивістю справжнього професіонала та слугує для більш гармонійної Я-концепції фахівця. З'ясовано, що емоційна компетентність збагачує досвід особистості, сприяє швидкому аналізу емоціогенних ситуацій, виступає умовою успішності людини в усіх сферах життя, відображає емоційну зрілість особистості, об'єднуючи в собі інтелектуальні і регулятивні складові психіки та передбачає цілісний прогресивний розвиток емоційної сфери особистості і представляє собою набір знань, умінь та навичок, які дозволяють адекватно діяти на основі обробки всієї інформації. Зроблено висновок, що емоційний компонент є важливим у навчально-виховному процесі і необхідним для професійної психологічної підготовки майбутніх фахівців. Встановлено, що розвиток емоційної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій сприятиме їхньому професійному становленню та особистісному вдосконаленню, актуалізації адаптивних здібностей, запобіганню «емоційного вигорання», гармонійному функціонуванню у соціумі, життєвим досягненням.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна сфера особистості, емоційна зрілість особистості, емоційна компетентність майбутніх фахівців соціономічних, інтегральна значуща властивість справжнього професіонала.

Pedagogy

УДК 371.383

Березівська Л.Д.,

професор, д.пед.н., директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського НАПН України

Україна, м. Київ

Олійник В.В.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, kaf_soc_hum213@ukr.net

Україна, м. Хмельницький

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ: НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкрито мету дослідження – витоки створення та особливості діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у м. Проскурові та Проскурівському повіті Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. задля одержання нового історико-педагогічного знання щодо окресленого феномену. Використано такі методи дослідження: загальнонаукові, парадигмальний, історико-типологічний, конкретно-історичний. Розкрито типи загальноосвітніх навчальних закладів Подільської губернії кінця ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено про навчально-виховну діяльність навчальних закладів окресленого періоду.

Ключові слова: Подільська губернія, початкові і середні навчальні заклади, навчання, виховання.

Постановка проблеми. Нині у ході реформування освітньої галузі в умовах глобалізації та євроінтеграції відбуваються зміни і в загальноосвітній школі. Освіта є пріоритетним напрямом державної політики України. Про це свідчить низка нових нормативних документів: Концепція середньої загальноосвітньої школи України Національної академії педагогічних наук України (2016), Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2016), Концепція Нової української школи (2016), проект Закону України «Про освіту» (2016) та ін. Так, у Концепції Нової української школи зазначається: «метою нової школи є цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя» [1, с.6]. З огляду на це важливим є звернення до історико-педагогічного досвіду, зокрема діяльності загальноосвітніх навчальних закладів Подільської губернії кінця ХІХ – на початку ХХ ст., що може збагатити історико-педагогічне знання з історії вітчизняної загальної середньої освіти, а також підходить до організації навчально-виховного процесу сучасних загальноосвітніх шкіл.

Аналіз історико-педагогічної літератури з окресленої проблеми свідчить, що певною мірою її торкалися сучасні українські вчені в контексті досліджуваних ними питань: розвиток вітчизняної загальної середньої освіти (Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Дічек, О. Петренко, О. Сухомлинська та ін.); внесок вітчизняних педагогів у розвиток освіти й виховання (Н. Антоненко,

Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Гупан, В. Даниленко, Н. Дічек, Н. Коляда, Н. Побірченко, О. Пометун, О. Сухомлинська та ін.); розвиток полікультурної освіти (І. Бахов та ін.); діяльність початкових і середніх навчальних закладів у Подільській губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (М. Вороліс, О. Вороліс, С. Єсюнін, В. Малий, С. Назаренко, І. Сесак та ін.); церковнопарафіяльні школи в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. (В. Перерва, С. Єсюнін та ін.) [2-8; 9, с.40-42; 10, с.11-13; 11, с.273-280; 12, с.276-277; 13-15]. У своїх дослідженнях вони побіжно розкривають окремі аспекти діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у м. Проскурові та повіті в зазначений період. Глибоко вивчає історію (у тому числі політичні, економічні, соціальні та педагогічні процеси) м. Проскурова в різні історичні періоди (імперський (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), період Української революції (1917–1921), радянський) дослідник історії, архітектури та культури м. Хмельницького та Поділля, краєзнавець, музезознавець С. Єсюнін.

Мета нашого дослідження – розкрити витоки створення та особливості діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у м. Проскурові та Проскурівському повіті Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. задля одержання нового історико-педагогічного знання щодо окресленого феномену.

Виклад основного матеріалу. На українських землях, що входили до Російської імперії, функціонувала станова, платна, централізована, денационалізована, різнотипна, сформована у процесі шкільних реформ ХІХ ст. у контексті суспільно-політичних, соціально-економічних, соціально-педагогічних, педагогічних і культурологічних детермінант шкільна освіта [3, с.30; 4, с.22]. Діяльність загальноосвітніх навчальних закладів на українських

землях ґрунтувалась на загальноімперських нормативних документах. Початкова освіта була різнотипною та різновідомчою (церковні школи державні і приватні, чоловічі та жіночі (школи грамоти, недільні школи, церковнопарафіяльні) земські, міські, сільські при товариствах, церквах, підвідомчі Священному Синоду). У Київській, Подільській і Волинській губерніях дозволялося відкривати однокласні сільські і двокласні міські училища (чоловічі і жіночі) з російською мовою навчання. Середню освіту школярі могли здобувати в державних і приватних навчальних закладах, а саме: чоловічих і жіночих гімназіях, реальних училищах, комерційних училищах, єпархіальних училищах та ін. [3, с.15-16, 30; 2, с.26].

Окреслені процеси були характерними і для розвитку шкільної освіти Подільської губернії, особливості якого розглянемо на прикладі Проскурівського повіту.

Висвітлюємо особливості становлення та діяльності церковнопарафіяльних шкіл м. Проскурова та Проскурівського повіту Подільської губернії в досліджуваній період. Місто Проскурів був повітовим центром Подільської губернії і єпархії, а тому тут існувало повітове відділення Подільської єпархіальної училищної ради. Як зазначає В. Перерва, Поділля на початку ХХ ст. було лідером за числом церковнопарафіяльних шкіл, і Проскурівському повітовому відділенню в 1914 році підлягала 161 церковна школа різних типів. Серед них були міські та містечкові школи: у Проскурові, Сатанові, Ярмолинцях [15, с.521]. У Проскурівському повіті діяли церковнопарафіяльні школи в таких селах: Аркадіївцях, Лезнево, Гринівцях, Калинівці, Климашівці, Олешині, Пашківцях, Печисках, Тиранівці, Ходьківцях, а також школи грамоти в Заріччі, Зарудді, Орлинцях, Скарженцях, Іванківцях, Ходаківцях [16, арк.119].

У Проскурівському повіті серед 161 церковнопарафіяльної школи більшість (155) були змішаними. Діяло 5 чоловічих шкіл і лише одна жіноча. Всі школи повіту були однокласними. В них працювали 161 заоновчителі (всі були в сані) та 168 вчителів загальноосвітніх предметів, серед яких було 3 священики та псаломщик, а решта – вчителі-предметники були людьми світського звання [15, с.521].

У м. Проскурові існувала тільки одна церковнопарафіяльна школа при проскурівській Різвобогородицькій церкві. Завідувачем та натхненником школи був священик о. Федір Облапський. Він мав семінарську освіту і досвід керівництва та навчання в ній Закону Божого. Загальноосвітні предмети читав Ф. Храплюк, а коли розпочалася Перша світова війна, то він був мобілізований до діючої армії. Його місце заступив помічник вчителя – псаломщик М. Левицький. Дівчат навчала вчителька Л. Пясецька, яка була випускницею єпархіального жіночого училища. Церковного співу навчав псаломщик М. Левицький. Крім типових шкільних предметів, вивчалася рукоділля, для навчання якому запрошували окрему вчительку О. Максимович, яка закінчила курси для вчителів рукоділля [15, с.522].

Проскурівська церковнопарафіяльна школа з 1900 р. мала власне приміщення, споруджене за фінансової допомоги Св. Синоду. При школі була квартира для вчителя. Навчання розпочиналося з 16 серпня і закінчувалося 11 травня. В 1914 році у церковнопарафіяльній школі при Різвобогородицькому храмі навчалася 32 хлопчики та 50 дівчаток, всього 82 учні-першокласники (з них 72 – православні, 10 – католики). Школа фінансувалася переважно на місцеві кошти [15, с.522].

У навчальних закладах, зокрема в церковнопарафіяльних школах, основна увага зверталася на виховання учнів, основане на релігійних засадах. Вважалося, що коли дитина, вихована на ідеї Бога і вічності душі, буде намагатися і в колективі, і поза ним стати кращою й досконалішою. Саме такому вихованню сприяло обов'язкове вивчення Закону Божого і в церковнопарафіяльних, і в державних та земських школах. Підкреслимо, що проведення занять в церковнопарафіяльних школах розпочиналося з читання ранкових молитов, а закінчувалися уроки вечірніми молитвами. Текст їх сприяв вихованню школярів на засадах християнських цінностей. Навчання інших гуманітарних предметів (письмо; арифметика та геометрія; креслення та малювання; природничі предмети: природознавство, географія, фізика, хімія; аграрні: сільськогосподарська наука, садівництво, городництво; ремесла і рукоділля; гімнастика і військова справа) також мало виховний зміст. Закон Божий та інші предмети читалися лише тоді, коли школярі засвоїли грамоту (письмо) [15, с.43, 226, 245, 265-267].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні частина навчальних закладів відкривалася на кошти меценатів. Так, 6 листопада 1892 р. у с. Іванківцях Проскурівського повіту Подільської губернії було відкрито на кошти дійсного статського радника Віктора Григоровича Левицького однокласне училище. Воно підпорядковувалось Міністерству народної освіти (далі – МНО) і мало два класи – А (71 учень) і В (32 учениці). В училищі навчалися сільські діти віком від 7 до 14 років і всі вони сповідували православну віру, за винятком 3-х хлопчиків, які були римо-католицького вірування [16, арк.26-27].

Приміщення школи було побудовано з товстого дубового матеріалу, поштукатурено всередині і зовні з алебастровими навколо карнизами. Мало дві учнівських кімнати і коридор, чотири учительських кімнати і коридор, кухню. Училище знаходилося в центрі села [16, арк.28].

Загальноосвітній навчальний заклад призначався тільки для дітей села Іванківці, навчання в ньому було безкоштовне і обов'язкове. Вчительський склад становив 4 особи: завідувач училища, заоновчитель, учитель (читав предмети для хлопчиків) і учителька (читала предмет рукоділля для дівчаток) [16, арк.35]. У даному закладі учні вивчали ремесло і рукоділля. Окремо проводилися заняття для дівчаток і хлопчиків. Хлопчиків навчали, крім грамотності, церковного і національно-народного співу, шевського і кравецького

ремесла. Зазначимо, що вчителі церковного співу навчали школярів місцевих наспівів, а в окремих школах і грати на скрипці. Вони створювали оркестри, влаштовували вокально-літературні вечори, на яких учні поряд із церковними піснями виконували й українські та російські народні пісні. Подільська єпархіальна училищна рада виписувала музичні інструменти і листувалася з відповідними інстанціями [15, с.243]. Дівчаток навчали, крім грамотності, рукоділля (у межах домашнього вжитку), а також церковного співу. Учительський персонал особливу увагу звертав на виховання моральних якостей у дітей. Також учителі читали предмети трудового спрямування: садівництва, городництва і бджільництва [16, арк.10, 35]. Отже, під час вивчення таких предметів учні мали змогу отримати навички та практичні вміння ведення домашнього господарства, також вони сприяли розвитку загальнолюдських якостей особистості, привчали до самостійності.

18 січня 1896 р. Іванковецьке однокласне училище імені В. Левицького було реорганізовано в двокласне парафіяльне училище згідно з статутом, прийнятим 8 грудня 1828 р. Штат училища складав: завідувач (Д. Третяк), законничий, учителі співів і гімнастики, учителька рукоділля. Щорічний сільський збір на утримання церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти в розмірі 2237 руб. 45 коп. було переведено на повітовий збір із додаванням для Іванковецького училища 200 руб. [16, арк.107].

8 жовтня 1900 року Міністерством народної освіти було відкрито однокласне сільське початкове народне училище в с. Заваліках Проскурівського повіту Подільської губернії. У ньому навчалось 50 учнів – 36 хлопчиків і 14 дівчаток. На відкриття закладу керівництво виділило 2000 руб. [17, арк.2-3].

Розглянемо особливості становлення та діяльності іншого навчального закладу. У м. Проскуріві 3 лютого 1904 р. було відкрито приватний жіночий навчальний заклад 2-го розряду імені Наталії Іванівни Хар'юзової за програмою жіночих прогімназій Міністерства народної освіти. Засновником гімназії була донька надвірного радника Н. Хар'юзова, яка проживала в м. Проскуріві. Заклад підпорядковувався МНО, а утримувався на кошти батьків дітей. Дана гімназія мала 4 класи, вчительками якої були Н. Хар'юзова, а також особи, які мали право на це і з відомою та згоди дирекції народних училищ. Слід зазначити, що вчительками були відомі поважні особи, які читали такі предмети: Закон Божий, російську мову (дружина поручика О. Паліцина), арифметику (Н. Хар'юзова, яка мала звання домашньої вчительки з дисципліни математики), географію (донька колезького радника С. Сороколова, яка закінчила курси Віленської жіночої гімназії), історію Росії (дружина сотника О. Шульгина), французьку, німецьку мови (дружина капітана А.Обатурова), чистописання, малювання, рукоділля (дворянка О. Ядловська, яка закінчила Київські жіночі професійні класи) [18, арк.4, 8, 9, 15, 19, 22]. Українська мова не викладалася, навчання здійснювалося російською мовою.

У навчальний заклад брали дітей не молодші 9 і не старші 15 років, у кількості, що відповідала розміру приміщення та по визначенню лікаря. Навчально-виховний процес відбувався регулярно щодня, крім неділі та святкових днів, а також вакаційного (канікулярного) періоду (з 1 червня по 15 серпня). Заняття розпочиналися о 9-тій годині ранку, кожний урок тривав 55 хвилин, також були п'ятихвилинні і велика після третього уроку (30 хвилин) перерви. Вчителі вели класний журнал для запису уроків і оцінок успішності та поведінки учениць. Щодо порядку правління закладом, то Н. Хар'юзова керувалася загальною інструкцією для прогімназій МНО. Щороку вона подавала звіт про стан закладу за минулий рік міській дирекції народних училищ. У кінці навчального року учениці складали екзамен з предметів за вивчений курс [18, арк.4-5].

У досліджуваний період у Проскуріві з липня 1904 року діяло Олексіївське реальне училище як тип середнього навчального закладу, назване на честь наступника престолу цесаревича Олексія. В Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) збережено цікаві факти про діяльність навчального закладу в 1913 р. Одним із перших закладів реального типу було Чернігівське ремісниче училище (1804), призначене для «нижчих класів». У 1872 р. затверджено Статут реальних училищ, за яким вони створювались як середні школи з 6–7-річним строком навчання загальноосвітньої середньої школи з переважанням у навчальних планах предметів реального циклу [19, с.300]. Реальне училище поділялося на нижче і вище. У нижчому реальному училищі вік учнів був відповідний – від 10 до 15 років. До цього типу училищ відносилися технічні, в яких учні отримували практичні знання на місцевих виробництвах (це були чотирикласні училища). У вищому реальному училищі вік учнів становив – від 13 до 19 років [20, с.15].

У 1913–1914 навчальному році вчительський склад Проскурівського реального училища становив 13 осіб, які читали такі предмети: Закон Божий (законничий), російську (інспектор і П.Д.-Мокрієвич), німецьку (В. Вернке) і французьку (Р. Герман) мови, історію (С. Страшкевич), географію (директор училища М. Шишков), фізику і математику (П. Семенов), арифметику і чистописання (І. Шумицький), природознавство (А.Ф.-Шмідт), космографію (В. Гофман), природознавство і практичні заняття з хімії (М. Казанський), малювання (Г. Діковський) [21, арк.5]. Навчання здійснювалося російською мовою.

Даний навчальний заклад мав з 1-го по 7-й та підготовчий класи. Діти були різних націй і віросповідань – християни, євреї. Кількість учнів-євреїв у кожному класі була приблизно 10%. Протягом навчального року дітей могли зараховувати в училище (у різні класи) на основі рішення попечителя навчального округу та педради закладу.

Таблиця – Відомість про наповнюваність класів Проскурівського реального училища імені його імператорської величності наступника цесаревича і великого князя Олексія Миколайовича на початок 1913–1914 н. р. [21, арк.51]

Класи	Кількість учнів-новачків, які вступили до навчального закладу		Кількість усіх учнів у кожному класі		Кількість вільних місць у кожному класі для	
	християн	євреїв	християн	євреїв	християн	євреїв
Підготовчий	25	4	31	5	4	–
I	32	6	32	6	2	–
II	–	–	40	5	–	–
III	–	–	35	5	–	–
IV	2	–	26	4	10	–
V	2	–	32	3	5	–
VI	2	–	29	8	3	–
VII	–	–	16	6	18	–
Усього	63	10	241	42	42	–

За даними таблиці видно, що середня наповнюваність класів становила 35 учнів. Найменше учнів навчалось у випускному 7-му класі. Напевно дітей відраховували з училища ще в попередніх класах через різні причини: хворобу, переїзд батьків в інше місто чи село, а головне – через нескладання перевідних екзаменів та порушення дисципліни.

Цікавими є факти про складання учнями перевідного екзамену (за його результатом переводили в наступний клас). Слід підкреслити, що в училище зараховувалися діти, яким виповнилося 9 років і за результатами вступного екзамену. Утім не всі діти успішно склали екзамен. У такому разі батьки писали лист-прохання попечителю Київського навчального округу про дозвіл скласти вступний екзамен на другий рік. І це було проблематично вирішити, тому що дитині виповнювалося вже 10 років, а набирали в підготовчий клас у 9 років. Дуже часто такого роду прохання не задовольнялися. Так, житель м. Проскурова Бейриш Мошкович Бойма просив за сина Мойшу, який отримав негативну оцінку на вступному екзамені минулого року, допустити його до складання екзамену в 1913 році. Таке прохання було відхилено [21, арк.8].

Були й інші випадки, коли учень, навчаючись у старших класах, через хворобу не склав перевідний екзамен. Тоді таке питання розглядалося на педагогічній раді. Наприклад, колезький радник П. Селіванський звернувся з проханням до членів педради про переведення його сина Олексія, учня 3-го класу училища, в 4-й без екзамену, через хворобу [21, арк.29]. Прохання було задоволено. Учні, які склали перевідні екзамени на негативну оцінку, залишалися на наступний рік у тому ж класі. У такому випадку учні також зверталися до керівництва з проханням про перескладання екзамену. Так, вихованець Ксаверій Бржезицький отримав негативні оцінки з алгебри, фізики та німецької мови і залишився на другий рік у 5 класі. Протягом літніх канікул він ґрунтовно пройшов курс даного класу і просив у серпні 1913 р. повторно скласти екзамен. Таке прохання було відхилено [21, арк.51].

З метою виховання учнів у дусі вірності державі й церкві в училищі вчителі проводили різні виховні заходи: бесіди, літературні читання, свята (державні,

присвячені визначним історичним подіям; літературні, присвячені видатним постатям; трудові (свято деревосадіння). Для навчання і виховання дітей у навчальному закладі виписувалася періодика: «Історичний вісник», «Богословський вісник», «Фізичний огляд», «Педагогічний збірник», «Музика і співи», «Вісник виховання», «Джерело», «Дитяче читання», «Світлячок» (за редакцією Манасеїної) та ін. Водночас було заборонено виписувати такі періодичні видання: «Російська школа», «Нива» і твори Сенкевича – додаток до журналу «Навколо світу» [21, арк.121]. Ця література була практичним матеріалом як для викладачів (підготовка до занять, проведення бесід, свят тощо), так і для учнів (читання творів, вивчення віршів).

Слід підкреслити, що з перших днів радянської влади (20-ті роки ХХ ст.) вищезгадані загальноосвітні навчальні заклади в м. Проскурві та повіті були реорганізовані, а деякі з них припинили свою діяльність, приватна освіта перестала існувати. З проголошенням незалежності України було відроджено різноманітну систему шкільної освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Поділлі існували такі типи початкових (однокласні, двокласні церковнопарафіяльні, земські однокласні і двокласні училища, повітові міські училища) і середніх (чоловічі і жіночі гімназії, реальні училища, комерційні училища, епархіальні училища) навчальних закладів. У той час початкові навчальні заклади існували окремо від середніх, що було характерно для системи освіти імперської доби. Навчання у цих навчальних закладах, як і в цілому в Російській імперії, здійснювалося російською мовою, українознавчі предмети (українська мова і література, історія України) не викладалися, що свідчить про цілеспрямовану русифікаторську політику самодержавного уряду. Підпорядковувались вітчизняні загальноосвітні навчальні заклади Міністерству народної освіти Російської імперії, тому керувалися відповідною нормативною базою. Приватні школи утримувалися на кошти заможних осіб. У початкових і середніх навчальних закладах обов'язковими були такі предмети: Закон Божий, історія, географія, російська мова, арифметика. У гімназіях учні вивчали Закон Божий, російську і німецьку мови, історію, географію,

арифметику і геометрію, малювання, рукоділля, а в реальних училищах – церковний спів, російську, французьку і німецьку мови, історію, географію, арифметику, алгебру, геометрію, креслення, чистописання, фізику, космографію, малювання, гімнастику, предмети трудового спрямування: садівництва, городництва і бджільництва. Організація навчально-виховного процесу у гімназії, в реальному, однокласному і двокласному училищах була подібною (читалися навчальні предмети; проводилися бесіди, літературні читання, свята; вівся класний журнал; запроваджено перевідні екзамен з класу в клас) і відрізнялася лише структурними елементами (кількістю класів, наповнюваністю в них учнів). У навчальних закладах виховання школярів здійснювалося на засадах християнських цінностей. Водночас було денационалізованим, спрямовувалося на формування в учнів вірності імператору та державі Російській імперії, що не відповідало генотипу української дитини. Окремі елементи виховання на народних традиціях було виявлено в реальних училищах, де під час проведення вокально-літературних вечорів учні поряд із виконанням церковних піснеспівів виконували й українські народні пісні. Незважаючи на суперечливість державної освітньої політики імперської доби, вона сприяла зростанню кількості різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, загальної грамотності населення Подільської губернії. Подальшого вивчення потребує зміст навчання, форми й методи навчання у наведених початкових і середніх навчальних закладах. Про це писатимемо у подальших публікаціях.

Література

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Заг. ред. М. Гриценко. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с.
2. Березівська Л.Д. Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Л.Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 2. – С. 15-27.
3. Березівська Л.Д. Державна політика царату щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти / Л.Д. Березівська // Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / Сухомлинська О.В., Дічек Н.Л., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Антоненко М.Я., Філімонова П.В., Куліш П.І., Шевченко С.М. – К.: Пед. думка, 2013. – 650 с. – С. 11-32.
4. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.
5. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття): навч.-метод. посіб. / за ред. О.В. Сухомлинської, В.С. Курила. – Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. П. Шевченка, 2010. – 444 с.
6. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933: навч. посіб.: [О.В. Сухомлинська та ін.]; [за ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб.: у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.; Кн. 2. – 552 с.
8. Bakhtov I.S. Dialogue of cultures in multicultural education, 2014, *World Applied Sciences Journal* 29 (1), pp. 106-109.

9. Vorolis M.G. Osvitnii ta kulturnii rozvytok Podillia v XIX st. / M.G. Vorolis, O.M. Vorolis // *Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Котлябинського. Сер. «Історія»*. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 40-42.

10. Vorolis M.G. Pochatkova ta serednia osviti na Podilli v drugii polovini XIX – pochatku XX st. / M.G. Vorolis // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. пр.* – Вінниця, 2004. – Вип. 2. – С. 11-13.

11. Єсюнін С. Проскурівські реальне та комерційне училища на початку XX ст. / С. Єсюнін // *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2006. – III. 6. – С. 273-280.

12. Малий В. Рівень освіченості населення Поділля наприкінці XIX століття / В. Малий // *Культура Поділля: історія і сучасність: зб. наук. пр.* – Хмельницький, 1993. – С. 276-277.

13. Назаренко С. Освіта на Поділлі XIX століття / С. Назаренко // *Радянське Поділля*. – 1982. – 16 черв.

14. Сесақ І.В. Освіта на Поділлі. У 2-х ч. / І.В. Сесақ. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – Ч. 2: Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. – 184 с.

15. Перерва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ / В.С. Перерва. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2014. – III. I: Загальна частина. – 576 с.

16. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 296, спр. 46, 127 арк.

17. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 227, спр. 127, 3 арк.

18. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 317, спр. 306, 25 арк.

19. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Т. Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

20. Вишнеградський М. О реальних училищах / М. Вишнеградський. – СПб., 1905. – 20 с.

21. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 256, спр. 14, 143 арк.

References

1. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kyiv, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2016. – 40 p.

2. Berezivska L.D. Derzhavna polityka shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii i zmistu shkylnoi osvity v Ukraini v impersku dobu (kinets XIX st. – 1917 r.), *Istoryko-pedagogichniy almanakh*, 2011, Volume 2, pp. 15-27.

3. Berezivska L.D. Derzhavna polityka tsaratu shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii i zmistu shkylnoi osvity, *Dyferentsiyovanyi pidkhid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets XIX – persha tretyna XX st.): monografiia*. Kyiv, Ped. dumka, 2013, pp.11-32.

4. Berezivska L.D. Reformuvannia shkylnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: monografiia. Kyiv, Bogdanova A.M., 2008, 406 p.

5. Narysy z istorii rozvytku novatorskykh navchalno-vyhovnykh zakladiv v Ukraini (XX stolittia). Lugansk, LNU im. T. Shevchenka, 2010, 444 p.

6. Narysy istorii ukrainskogo shkylnytstva: 1905–1933. Kyiv, Zapovit, 1996, 304 p.

7. *Ukrainska pedagogika v personalii*. Kyiv, Lybid, 2005, Part 1, 624 p., Part 2, 552 p.

8. Bakhtov I.S. Dialogue of cultures in multicultural education, *World Applied Sciences Journal*, 2014, Volume 29 (1), pp. 106-109.

9. Vorolis M.G. Osvitnii ta kulturnii rozvytok Podillia v XIX, *Naukovyi zapysky Vinnytskogo derzhavnogo pedagogichnogo univertsytetu im. Mykhaila Kotsiubynskogo*, 2002, Volume 4, pp. 40-42.

10. Vorolis M.G. Pochatkova ta serednia osvity na Podilli v drugii polovyni XIX – pochatku XX st. *Aktualni problem vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 2004, Volume 2, pp. 11-13.

11. Yesiunin S. Proskurivskij realne ta komertsiiine uchylyshcha na pochatku XX sm. Osvita, nauka i kultura na Podilli: zbirnyk naukovykh prats, 2006, Part 6, pp. 273-280.
12. Malyn V. Riven osvichenosti naselennia Podillia naprykintsy XIX stolittia. Kultura Podillia: istoriia i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats, 1993, pp. 276-277.
13. Nazarenko S. Osvita na Podilli XIX stolittia, Radianske Podillia, 1982, 16 cherv.
14. Sesač I.V. Osvita na Podilli. Kamianets-Podilskyi, Abetka, 1999, Part 2, 184 p.
15. Pererva V.S. Tserkovni shkoly v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.): zabutyi svit. Bila Tserkva, Pcyonkivskyi O.V., 2014, Part I, 576 p.
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy, f. 707, op. 296, spr. 46, 127 ark.
17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy, f. 707, op. 227, spr. 127, 3 ark.
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy, f. 707, op. 317, spr. 306, 25 ark.
19. Entsyklopediia osvity. Kyiv, Yurinkom Inter, 2008, 1040 p.
20. Vysinegradskyi I. Pro realni uchylyshcha. SPb, 1905, 20 p.
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy, f. 707, op. 256, spr. 14, 143 ark.

Berezivska L.D.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the State scientific pedagogical library of Ukraine a name A. Sukhomlinsky of National Academy of pedagogical Sciences of Ukraine

Ukraine, Kyiv

Oleynik V.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, associate Professor of psychology at Khmelnytsky Institute of Interregional Academy of personnel management, kaf_soc_hum213@ukr.net

Ukraine, Khmelnytsky

**THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SECONDARY SCHOOLS IN THE IMPERIAL ERA:
THE CASE OF THE PODOLSK PROVINCE (END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES)**

The article reveals the purpose of the study the origins of creation and activities of secondary schools in the city of Proskurov and Proskurovska district of the Podolsk province in the late XIX – early XX century. for the sake of a new historical and pedagogical knowledge delineated phenomenon. Used the following research methods: General, paradigmically, historical-typological, specific historical. Disclosed types of secondary schools Podolsk province of the late XIX – early XX century. Lit about the educational activities of educational institutions are delineated period.

Key words: Podolsk province, primary and secondary education, education, education.

УДК 355.23(045)

Білявець С.Я.,

к.пед.н., доцент кафедри оперативного мистецтва факультету керівних кадрів
Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького,
didenko.alexandr69@gmail.com

Україна, м. Хмельницький

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРИКОРДОННОЇ ВАРТИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті представлено узагальнення наукових і нормативно-правових джерел з метою виокремлення тенденції і організаційно-педагогічних засад професійної підготовки фахівців Прикордонної варті Республіки Польща. Зміст статті ґрунтується на матеріалах досліджень вчених, які вивчали розвиток правоохоронної освіти в країнах Європи, зокрема Республіки Польща. Професійна підготовка прикордонників в Польщі повністю адаптована до західної моделі підготовки фахівців правоохоронних органів. Зроблено висновок, що для підвищення якості професійної освіти важливе значення має ефективність навчання. Для цього в освітньому процесі потрібно застосовувати найсучасніші технології викладання, а навчальні заклади повинні зосередити увагу на опануванні курсантами професійними компетентностями.

Ключові слова: професійна освіта, Прикордонна варта Республіки Польща, професійна компетентність, професійна підготовка, навчальні центри.

Постановка проблеми. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України (ДПСУ) передбачено підвищення рівня боєздатності органів Держприкордонслужби та їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону; забезпечення готовності Держприкордонслужби до охорони тимчасово неконтрольованих ділянок державного кордону після відновлення контролю над ними; підвищення рівня довіри населення до Держприкордонслужби та її особового складу, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю та удосконалення системи підготовки, комплектування, роботи з особовим складом Держприкордонслужби [1]. Це зумовлює необхідність оновлення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів з урахуванням загальноєвропейських стандартів і зарубіжного досвіду впровадження сучасних освітніх технологій, що мають на меті забезпечення високого рівня професійної компетентності та здатності офіцерів до професійного розвитку.

Результати аналізу наукових джерел з проблеми дослідження дозволяють стверджувати, що питання підготовки фахівців правоохоронних органів у навчальних закладах провідних країн НАТО розкрив О. Даниленко [2]. Вивченню світового досвіду професійної підготовки персоналу прикордонних відомств Румунії та Фінляндії присвячено публікації А. Балендра [3; 4]. Досвід підготовки прикордонників Республіки Польща був предметом досліджень Н. Ринденко [5], Литви – І. Блощинського [6]. Заслужують на увагу публікації про Уніфіковану програму підготовки прикордонників країн Європейського Союзу [7].

З огляду на це метою статті є висвітлення результатів узагальнення наукових і нормативно-правових джерел з метою виокремлення тенденції і

організаційно-педагогічних засад професійної підготовки фахівців Прикордонної варті Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з'ясування основних організаційно-педагогічних і дидактичних засад підготовки офіцерів прикордонних відомств за кордоном доцільно розглянути досвід Республіки Польща. Ця країна представляє інтерес з огляду на її географічне положення, спільний кордон з Україною, спільні кордони з іншими країнами, з якими межує Україна (Росія, Білорусь, Словаччина), наявність морської ділянки кордону, а також відносно невеликий досвід розбудови прикордонного відомства, який можна зіставити з вітчизняним.

Прикордонну варту Республіки Польща (РП) було створено 16 травня 1991 р. відповідно до Закону «Про прикордонну сторожу», що був прийнятий 12 жовтня 1990 р. Згідно зі статтями 1 і 2 цього документа, це – єдина збройна структура, призначена для охорони державного кордону на суші та морі, здійснення контролю транспорту на прикордонних пропускних пунктах, видачі дозволу на перетин державного кордону, розслідування і розкриття злочинів та правопорушень.

Від 1 травня 2004 р. Польща є повноправним членом Європейського Союзу, а з 21 грудня 2007-го входить до Шенгенської зони. Порядок організації охорони зовнішнього кордону Євросоюзу в цій країні за останні роки визнано одним з кращих [8].

Республіка Польща має кордон загальною довжиною більше 3 500 км: з Росією (Калінінградська область) – 210 км, Литвою – 103, Республікою Білорусь – 416, Україною – 529, Словаччиною – 539, Чехією – 790, Німеччиною – 467. Довжина її морських кордонів – 524 км. З моменту приєднання Польщі до Шенгенської зони прикордонна варта країни припинила охорону внутрішніх європейських кордонів і продовжує

виконання своїх завдань тільки на зовнішньому кордоні ЄС. Загальна довжина сухопутного кордону РП з східними сусідами (не членами ЄС) становить 1 155 км.

Відповідно до Закону «Про державний кордон» від 12 жовтня 1990 р. максимальна чисельність прикордонної варти країни визначено у 18 тис. осіб. До 2002 р. вона комплектувалася в основному за рахунок призовників, з чим принципово не погоджувалося керівництво ЄС. З 2002 р. під тиском Євросоюзу в Польщі здійснено перехід до комплектування варти виключно на контрактній основі. У 2003 р. її загальна чисельність становила 13,5 тис. осіб. При цьому відсоток вакансій у деяких прикордонних загонах досягав 15 % (не офіцерські посади). В кінці 2006 р. в країні було оголошено, що прикордонна варта здійснила повний перехід на контрактну основу, а до 2007-го досягла свого дозволеного законом максимуму.

У структуру Прикордонної варти Республіки Польща, крім головної комендатури (м. Варшава), десяти регіональних прикордонних загонів, морського загону (м. Гданськ) для охорони узбережжя Балтійського моря, входять центральне прикордонне училище (м. Кошалін), центр підготовки молодших офіцерів і прапорщиків (м. Кентшин) та центр службового собаководства (м. Любань).

Професійна підготовка прикордонників в Польщі повністю адаптована до західної моделі підготовки фахівців правоохоронних органів [9]. На це вказують результати аналізу нормативних документів, що регламентують професійну підготовку і професійне навчання в європейських країнах.

Навчальні центри Прикордонної варти здійснюють професійну підготовку фахівців, що позначається на статусі освітніх установ у системі професійної освіти країни і відповідно на правовому статусі освітніх документів. Дипломи, сертифікати, атестати або інші освітні документи, видані навчальними центрами, надають право проходити службу лише в Прикордонній варті та на певній посаді. Як правило, просування по службі не можливе без проходження додаткового навчання, що відповідає більш високому рангу. Процес навчання невід'ємно пов'язаний з практикою, а саме: навчання здійснюється в процесі практичної діяльності. Практика є ключовим моментом у навчанні, що являє собою спіралеподібний цикл: навчання – застосування отриманих знань на практиці – навчання – практика – тест – наступний рівень навчання [10].

Після проведення реформи системи підготовки кадрів підготовка прикордонників у Польщі складається з декількох етапів: початкового рівня, середнього рівня та вищого рівня [11]. При проходженні початкової підготовки основна увага приділяється практичним навичкам і формуванню особистості прикордонника, розвитку у нього таких якостей, як дисциплінованість, урівноваженість, сміливість тощо. Початкова підготовка складається з двох фаз. Першу фазу початкової підготовки проходять усі новобранці, її тривалість становить 16 тижнів. Безпосередньо після закінчення навчання за програмою першої фази й успішного складання іспиту (негативний результат складання цього іспиту є підставою для звільнення) службовці

Прикордонної варти повинні пройти другу фазу навчання – так звану підготовку за програмою унтер-офіцерів. Тривалість другої фази навчання становить не більше чотирьох місяців. Після закінчення навчання передбачено випускний іспит.

Другий етап – підготовка середнього складу – курси хорунжих. Підготовка хорунжих здійснюється в навчальних центрах Прикордонної варти після трьох років служби. Тривалість навчання на таких курсах, як правило, не перевищує 4 тижнів.

Третій етап – підготовка вищого складу – офіцерські курси. Навчання майбутніх офіцерів здійснюється на базі навчальних центрів Прикордонної варти після чотирьох років служби й успішного складання вступних іспитів. Однією з умов вступу на офіцерські курси є наявність у кандидата вищої освіти.

Крім того, усі службовці Прикордонної варти можуть проходити курси підготовки і перепідготовки, що мають такі організаційні форми:

Централізовані – спеціалізовані курси підготовки, курси перепідготовки (проводяться на базі центрів підготовки або за дистанційною формою навчання);

локальні – теоретичні та практичні заняття (проводяться на базі підрозділу охорони кордону);

зовнішні – курси і заняття (проводяться на базі навчальних закладів інших відомств чи за кордоном).

У навчальних центрах Прикордонної варти широко застосовується система дистанційного навчання. Для цього використовується локальна відомча електронна мережа (Інтранет), побудована за принципами Інтернету.

Останнім часом у професійній підготовці кадрів для правоохоронних органів більшості країн Європи чітко виявляється тенденція до міжнародної інтеграції та кооперації, спільного вирішення завдань, ефективного управління персоналом органів і підрозділів правоохоронних органів [12]. Такий підхід сприяє подоланню відмінностей у національних системах професійного навчання та вирішує завдання підготовки до роботи в умовах об'єднаної Європи.

Вищу професійну поліцейську освіту здобувають в Поліцейській академії, розташованій в м. Щитно. Розрахований на 3 роки навчання, навчальний план включає дисципліни з профілактики та розслідування злочинів, правові та суспільні науки, курс управління. Навчання в Поліцейській Академії має профільовану спрямованість, з урахуванням поділу різних служб (служба профілактики злочинів і кримінальна поліція). Кількість спеціалізованих курсів залежить від типу і характеру професійних обов'язків, а термін навчання варіюється від 2 до 3 місяців. У кінці навчання слухач складає іспит, який підтверджує, що він володіє спеціалізацією і базовими професійними навичками і вміннями.

Навчальний план передбачає періодичні довгострокові стажування для слухачів, а також лекції, заняття і семінари. Їх проводять поліцейські з великим стажем і досвідом практичної роботи на місцях (так звані «асоціативні лектори»). Після складання іспиту слухачі захищають дипломну роботу і на цій підставі отримують диплом про вищу професійну освіту (захист суспільної безпеки і порядку) та отримують офіцерське

звання. Академія випускає до 300 слухачів на рік. Здобуття вищої професійної освіти є умовою для отримання вищих офіцерських звань. Після закінчення навчання в поліцейській академії офіцери поліції можуть продовжити свою освіту в цивільних вищих навчальних закладах.

Серед характерних особливостей підготовки поліцейських в Польщі є блоковий характер навчання на всіх рівнях: теоретичні заняття чергуються з періодами виконання практичних завдань на місцевості. Це має на меті забезпечити формування спеціальних умінь і навичок, необхідних поліцейським. Під час навчання велика увага приділяється формуванню таких необхідних поліцейському якостей, як дисциплінованість, чесність, принциповість, відповідальність, хоробрість та ін.

Висновки. Результати дослідження системи підготовки фахівців Прикордонної варті Республіки Польща дозволяють зробити висновок про те, що в цій країні досить ефективно реалізується державна політика щодо підготовки прикордонників. Система підготовки їхньої підготовки має комплексний і різномірний характер і складається з декількох етапів: початкового, середнього та вищого рівнів. При проходженні початкової підготовки основна увага приділяється практичним навичкам і формуванню особистості прикордонника, розвитку у нього цінностей прикордонної служби, а також таких якостей, як дисциплінованість, урівноваженість, сміливість тощо. Серед характерних особливостей підготовки прикордонників є блоковий характер навчання на всіх рівнях: теоретичні заняття чергуються з періодами виконання практичних завдань на місцевості. Це має на меті забезпечити формування спеціальних умінь і навичок, необхідних прикордонникам. Окрім базової підготовки, обов'язковими для всіх категорій персоналу є проходження курсів підвищення кваліфікації за всіма предметами підготовки.

Література

1. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80>
2. Даниленко О.Б. Особливості професійної підготовки фахівців правоохоронних органів у навчальних закладах провідних країн НАТО / О.Б. Даниленко. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. – 2015. – Вип. 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadvped_2015_5_6
3. Балендр А. Сучасний досвід підготовки персоналу прикордонної поліції Республіки Румунія / А. Балендр // Молодь і ринок. – 2012. – № 12. – С. 57–61. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_12_14;
4. Балендр А.В. Особливості системи відбору та підготовки персоналу різних ланок Прикордонної охорони Фінляндії / А. В. Балендр // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – 2013. – № 3. – С. 7–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnprpv_ppn_2013_3_3.

5. Ринденко Н.М. Тенденції комунікативної підготовки курсантів навчальних закладів Прикордонної варті Республіки Польща : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ринденко Наталія Миколаївна ; Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2016. – 20 с.

6. Блошинський І.Г. Сучасний досвід підготовки прикордонників європейських держав за дистанційною формою навчання (на прикладі Державної прикордонної служби Литви) / І.Г. Блошинський // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : вид-во НАДПСУ, 2010. – № 56. – С. 9-15.

7. Блошинський І.Г. Уніфікована програма підготовки прикордонників країн Європейського Союзу: мовний аспект / І. Г. Блошинський, Д. В. Шаушан // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – № 64. – С. 20-24.

8. Шеунов М. Пограничная стража Республики Польша / Шеунов М. // Зарубежное военное обозрение. 2010, №7, – С.16-20.

9. Кіреєв О.М. Професійна підготовка прикордонників Європейського Союзу (на прикладі Прикордонної варті Республіки Польща) / О.М. Кіреєв. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2011. - Вип. 5. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadvps_2011_5_8

10. Проневич, О.С. Організаційно-правове забезпечення відбору на службу в поліції Польщі / О.С. Проневич // Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 березня 2006 р.) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 258-264.

11. O Straży Granicznej : Ustawa. z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz. U. Nr 78, poz. 462).

12. Эйзерман П. Законодательно-правовое обеспечение профессионального обучения полиции / П. Эйзерман // Подготовка полицейских кадров: проблемы и пути развития в общеевропейском масштабе : материалы международной научно-практ. конф. (Москва, 16–17 мая 2000 г.). – М., 2000.

References

1. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku Derzhavnoi prykorдонnoi sluzhby [Elektronnyi resurs] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2015 r. № 1189-r. – Rezhyh dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-%D1%80>
2. Danylenko O. B. Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv pravookhорonnykh orhaniv u navchalnykh zakladakh providnykh krain NATO / O. B. Danylenko. // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykorдонnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : Pedagogika. – 2015. – Vyp. 5. – Rezhyh dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadvped_2015_5_6
3. Balendr A. Suchasnyi dosvid pidhotovky personalu prykorдонnoi politzii Respubliky Rumuniiia / A. Balendr // Molod i ryнок. – 2012. – № 12. – S. 57–61. – Rezhyh dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_12_14
4. Balendr A. V. Osoblyvosti systemy vidboru ta pidhotovky personalu riznykh lanok Prykorдонnoi okhorony Finlandii / A. V. Balendr // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykorдонnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedagogichni ta psykholohichni nauky. – 2013. – № 3. – S. 7–16. – Rezhyh dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnprpv_ppn_2013_3_3.

5. Ryndenko N.M. Tendentsii komunikatyvnoi pidhotovky kursantiv navchalnykhi zakladiv Prykordonnoi varty Respubliki Polshchia : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. : 13.00.04 / Ryndenko Nataliia Mykolaivna ; Derzh. prykordon. sluzhba Ukrainy, Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. Bohidana Khmelnytskoho. – Khmelnytskyi, 2016. – 20 s.

6. Bloschynskiy I.H. Suchasnyi dosvid pidhotovky prykordonnykiv yevropeyskykhi derzhav za dystantsiinoiu formoiu navchannia (na prykladakh Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Lytvyy) / I.H. Bloschynskiy // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedahohichni ta psykhologichni nauky. – Khmelnytskyi : vyd-vo NADPSU, 2010. – № 56. – S. 9-15.

7. Bloschynskiy I.H. Unifikovana prohrama pidhotovky prykordonnykiv krain Yevropeiskoho Soiuzu: movnyi aspekt / I.H. Bloschynskiy, D.V. Taushan // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedahohichni ta psykhologichni nauky. – Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2012. – № 64. – S. 20-24.

8. Teunov M. Pogranichnaya strazha Respubliki Polsha / Teunov M. // Zarubezhnoe voennoe obozrenie. 2010, #7, – S.16-20.

9. Kireiev O.M. Profesiina pidhotovka prykordonnykiv Yevropeiskoho Soiuzu (na prykladakh Prykordonnoi varty Respubliki Polshchia) / O.M. Kireiev. // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. - 2011. - Vyp. 5. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_5_8

10. Pronevych, O.S. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia vidboru na sluzhbu v politsii Polshchi / O.S. Pronevych // Svitovyi dosvid pidhotovky politseyskykhi ta yoho vprovadzhenia v Ukraini : mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipropetrovsk, 17 bereznia 2006 r.) / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. – Dnipropetrovsk, 2006. – S. 258-264.

11. O Straży Granicznej : Ustawa. z dnia 12 października 1990r. o Straży Granicznej (Dz. U. Nr 78, poz. 462).

12. Eyzerman P. Zakonodatelno-pravovoe obespechenie professionalnogo obucheniya politzii / P. Eyzerman // Podgotovka politseyskikh kadrov: problemy i puti razvitiya v obscheevropeyskom masshtabe : materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakt. konf. (Moskva, 16–17 maya 2000 g.). – M., 2000.

Biliavets S.Y.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Operative Art Department of the Leading Staff Faculty the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, didenko.alexandr69@gmail.com

Ukraine, Khmelnytskyi

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL BASES OF PROFESSIONAL TRAINING TO SPECIALISTS OF THE BORDER GUARD OF THE REPUBLIC OF POLAND

In the article the synthesis of scientific, regulatory and legal sources is presented in order to highlight the tendency and organizational and pedagogical principles of professional training of specialists of the Border Guard of the Republic of Poland.

The content of the article is based on the researches of scientists who studied the development of law enforcement education in Europe, in the Republic of Poland in particular. The professional training of border guards in Poland is fully adapted to the western training pattern of law enforcement specialists. It is concluded that for improving the quality of professional education the effectiveness of training is of great importance. To realize this it is necessary to use advanced teaching technologies in the educational process and educational institutions are recommended to focus on the mastery of professional competencies by cadets.

Key words: professional education, Border guard of the Republic of Poland, professional competence, professional training, training centres.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Вем'ян В.Г.,

асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії, *terovanesov@mail.ru*

Україна, м. Харків

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК РОЗВИТОК ТА САМООРГАНІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто основні принципи організації самостійної роботи студентів до пізнавальної активності з формуванням власної думки при вирішенні поставлених проблемних питань і завдань. Проаналізована пізнавальна діяльність індивіда як рекурентний процес взаємодії трьох самостійних етапів: набуття, інкорпорації й операції знаннями.

Ключові слова: самостійна робота студентів, розвиток самостійності, пізнавальна діяльність, формування професійної компетентності.

Постановка проблеми. Освіта як організована система пізнання, розвитку мислення та творчості є одним із найважливіших засобів формування всебічно розвиненої особистості, компетентного спеціаліста, здатного до належного виконання своїх обов'язків, підвищення свого кваліфікаційного рівня відповідно до вимог сьогодення, адже сучасна освіта – це «стратегічна основа розвитку особистості, суспільства, нації й держави, запоруки майбутнього» [1, с.4].

Освіта і наука є потужними двигунами суспільного розвитку. Освіта транслює знання та уміння, надбані попередніми поколіннями. Наука добуває нові знання та передає їх сучасному поколінню. Від стану освіти і науки в суспільстві залежить стан виробництва, матеріальне та духовне благополуччя населення. Україна, приєднавшись до Болонського процесу в травні 2005р., зобов'язалась проводити відповідне реформування і здійснювати освітні послуги з урахуванням європейських та світових норм і стандартів, зберігаючи при цьому національні особливості власної вищої освіти.

Виникає питання зміни підходу до навчання та підготовки фахівця можливо через формування у студента необхідної комунікативної спроможності у сфері професійної діяльності в усній і писемній формах, тобто розвитку комунікативних умінь і навичок. До цього потрібно віднести також використання усіляких стратегій для роботи студентів. Для того, щоб виконати такі завдання, потрібно поєднати традиційні і новітні інформаційні технології (використання Інтернету, компакт-дискових систем, комп'ютерних програм), всі ці програми допомагають студентам самостійно працювати над вивченням матеріалу, розвиваючи навички самостійної роботи, завдяки чому в майбутньому вони зможуть самостійно поповнювати свої знання для використання в професійних інтересах, тобто формулювати навички та вміння критично мислити, уточнювати, аналізувати і самостійно працювати за допомогою формування навчальної компетенції. Тому, головною метою навчального процесу - підготувати всебічно розвинену особистість. Самостійна робота студентів формує в майбутніх спеціалістів творче ставлення до праці, розвиває внутрішні стимули до самовдосконалення, ефективним засобом є самонавчання та самопідготовка. На думку автора [3,

с.58] самостійна робота студентів «це форма активності особи, що забезпечує можливість прискорення природного переходу випускника вузу від навчально-пізнавальної до самостійної професійної діяльності».

Тому **метою** даної статті є основа перебудови самостійної роботи студентів в навчальному процесі для розвитку самостійності у пізнавальній діяльності, навчатися за допомогою самостійного оволодіння знаннями, формувати свій світогляд; а також навчитися самостійно їх застосовувати в навчанні і практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Питанням організації та проведення самостійної роботи студентів присвячено значну кількість наукових досліджень. Погляд на роль самостійної роботи змінився з часом. Її значущість у навчанні знайшла своє відображення не лише в класичній педагогічній спадщині (А. Дістервег, Я.Коменський, Й.Песталоцці, Ж.Руссо, В.Сухомлинський, К.Ушинський), зарубіжній науці (І.Ньюї, Г.Шарельман), а й у вітчизняній науковій думці (В. Буряк, В. Козаков, П. Підкасистий, Р. Назимов, М. Ніканоров, Н. Кузьміна, А. Молибог, О. Мороз, А. Алексюк, А. Журавська, І. Зязюн, М. Ярмаченко, М. Сметанський та ін.).

Низка вчених і педагогів, як вітчизняних, так і закордонних, досліджували різні аспекти самостійної роботи під час навчання. У наукових працях М.Асаналієва, О. Євдокимова, Є. Полат, В.Андрущенко, К. Бабенко, Р. Гуревича, Н. Заячковскі, В. Кременя, А. Івасишина, І. Лернера, П. Подкасистого, С. Самігіна, М. Сметанського показано, що самостійна робота дозволяє успішно зміцнювати знання, ефективно підвищувати освітній рівень суб'єкта навчання, розвивати пізнавальні здібності, а також досліджувати нові форми оптимізації самостійної роботи, розробляти методики її планування, організації і контролю. Самостійна робота студентів є обов'язковим і переважаним видом навчальної роботи при використанні технологій дистанційного навчання. Необхідність її наявності на дистанційному етапі підвищення кваліфікації впливає із самого визначення поняття «дистанційне навчання» [2, с.54-55]. Самостійна робота студента – це особлива форма навчальної діяльності, спрямована на формування самостійності студентів і засвоєння ними сукупності вмінь, знань та

навичків, що здійснюється за умови впровадження відповідної системи організації. Самостійна робота повинна бути спланована, пізнавальна, організаційна та методична для особистої діяльності без допомоги викладача. Основний принцип організації самостійної роботи повинен стати переведенням всіх студентів на індивідуальну роботу з переходом від формального виконання певних завдань при пасивній ролі студента до пізнавальної активності з формуванням власної думки при вирішенні поставлених проблемних питань і завдань.

Вирішальна роль в організації самостійної роботи належить викладачу, який повинен працювати не із студентом «взагалі» а з конкретною особистістю, з її сильними і слабкими сторонами, індивідуальними здібностями і нахилами. Завдання викладача – побачити і розвинути найкращі якості студента як майбутнього фахівця високої кваліфікації. У сучасній вищій школі роль викладача все більше зводиться до організації пізнавальної діяльності студентів. У системі діяльності важливу роль займає пізнавальна діяльність. Вона є неодмінною та найважливішою складовою людської діяльності, яка обумовлює розвиток суспільства і самої людини. Таким чином, це один із видів специфічно людської діяльності. Маючи як предмет дослідження найрізноманітніші сфери життя людини, вона сама є об'єктом дослідження для психології та інших наук. Пізнання студент повинен здійснювати сам, яке має принципове значення. Результати чуттєвого та раціонального пізнання дійсності стають досвідом індивіда завдяки його пам'яті. Отже, можна дійти висновку, що психічна пізнавальна діяльність є цілісним утворенням. Зрозуміло, що коли йдеться про пізнавальну діяльність, яка починається не з нуля, а опирається на відносно широку базу знань, які має індивід, основним стає вже не процес формування (наприклад, розумових дій), а оперування матеріалом – як тим, який підлягає засвоєнню, так і тим, який входить у систему знань індивіда, що вже склалася. Тільки знання, здобуті власною працею, є міцними, глибокими і дієвими. Лише шляхом напруженої мозкової діяльності можна досконало оволодіти навчальним предметом [4, с.16-18].

Розглянемо пізнавальну діяльність. На думку автора [5, с.40-42] «пізнавальна діяльність індивіда – це рекурентний процес взаємодії трьох відносно самостійних етапів: набуття, інкорпорації й операції знаннями». Вона може відбуватися у своїй повній і досконалій формі, коли відбуваються послідовно-паралельні переходи від одного етапу до іншого; це характерно для творчої діяльності, що продукує нове знання. Можливими є й її усічені форми, наприклад, у вигляді механічного запам'ятовування сприйнятого матеріалу або його сенсорного відображення.

Ще однією проблемою розвитку пізнавальної діяльності студентів є той факт, що в більшості випадків навчальний матеріал подається студентам як певна сума знань без якого-небудь аналізу і, тим більше, зв'язку його з іншими дисциплінами навчального плану та виробничою сферою. Викладання дисциплін, як в умовах традиційної моделі навчання, так і в освітніх

установах, що працюють за інноваційними технологіями, має роз'єднаний характер та слабо мотивує студентів до вивчення предметів загальноосвітнього циклу. Звідси впливає і непривабливість загальнонаукових знань, які, на думку студентів, навряд чи стануть в нагоді їм у майбутньому. Це призводить до того, що на певному етапі пізнавальна мотивація до вирішення завдання перестає формуватися, але не в результаті знаходження переконливого рішення, а внаслідок браку знань.

Отже, уточнивши основні поняття діяльності та пізнавальної діяльності, можна узагальнити, що діяльність – це не просто складна активність людини для досягнення певної своєї мети, а складна динамічна система, яка має свою структуру, свій розвиток, а пізнавальна діяльність – це свідома діяльність людини, яка складається із чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення і практичної діяльності, здійснюється в усіх видах діяльності та соціальних взаємостосунків і спрямована на отримання інформації про об'єкти й явища реальної дійсності, одержання конкретних знань.

Самостійна робота формує навички самостійної діяльності взагалі, що є необхідним у будь-якій професійній діяльності, виробляє здатність самостійно приймати відповідальні рішення, знаходити оптимальний вихід із складних ситуацій. Педагогіка вищої школи кваліфікує самостійну роботу студентів за різними критеріями:

1. З урахуванням на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за її якістю з боку викладача можна виокремити:

- самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях;
- позааудиторну самостійну роботу (3-4 години на день, у т.ч. й у вихідні);
- самостійну роботу під контролем викладача - індивідуальні заняття з викладачем, особливості яких уже було висвітлено вище. [6].

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють:

- обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, практичних робіт та різновиди завдань, які виконуються під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої, переддипломної практики; підготовка і захист дипломних та курсових робіт);

- бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших студентів тощо);

- добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).

3. З огляду на рівень прояву творчості студентів виокремлюють:

- репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

- реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.

– евристичну самостійну роботу спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань).

– дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проектування приладів, макетів, теоретичні дослідження та ін.).

Для організації самостійної роботи студентів рекомендують застосовувати випереджувальні завдання. Такі завдання спрямовані на повне або часткове попереднє самостійне вивчення студентами навчального матеріалу, який буде висвітлюватися викладачем через деякий час для створення цілеспрямованого освітнього процесу з використанням засобів мультимедійних технологій.

Висновок. Така система навчання студентів поєднує в собі вивчення теоретичного матеріалу, доступу до інформаційних ресурсів, виконання практичних завдань, спостереження за певними процесами наочно (відео-матеріали), керування навчальним процесом, самоконтроль і контроль, то формування професійної компетентності надає можливість інтегрувати у собі зміст, засоби, методи та форми професійного навчання у вигляді єдиної цілісної структури.

Самостійна робота дає можливість студенту працювати без поспіху, не боячись негативної оцінки товаришів чи викладача, а також обирати оптимальний темп роботи та умови її виконання. Навчити студентів самостійно опанувати знання – одне з важливих завдань сучасної вищої школи. Тому на заняттях необхідно створювати такі ситуації, які в подальшому майбутньому фахівцю доведеться розв'язувати у процесі самостійної роботи. В умовах пошукової діяльності формується самостійність мислення, прагнення відкривати нові знання і способи оволодіння ними. Самостійна робота студентів необхідна не тільки для оволодіння дисципліною, але й для формування навичок самостійної роботи взагалі. А навчальний процес повинен стимулювати самоосвіту студента. Отже, підготовка висококваліфікованих фахівців в умовах Болонської системи, конкурентоспроможних на ринку праці, а також здатних до компетентної, відповідальної й

ефективної діяльності за своєю спеціальністю неможлива без підвищення ролі самостійної роботи студентів, спрямованої на стимулювання їх професійного зростання та виховання їхньої творчої активності.

Література

1. Бабанський, Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общедагогический аспект / Ю.К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 340 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. / [Наук. ред. укр. видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Зязюн, І.А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І.А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 2000. – №3. – С. 58-61.
4. Қазақов, В.А. Теорія та методика самостійної праці студентів / В.А. Қазақов. – Ірпінь : ІТУ, 1997. – 78 с.
5. Назаров, А.І. Психологічна наука та освіта / А.І. Назаров. – 2000. – №3. – С. 40-60.
6. Тінкалюк, О.В. Організація самостійної роботи студентів економічних спеціальностей в умовах кредитно-модульної організації навчального процесу у вищій школі (на прикладі вивчення іноземної мови) / О.В. Тінкалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2002/02glvfet.zip>. Назва з титул. екрана.

References

1. Babanskyi, Yu.K. Optymyzatsiya protsessa obuchennya: Obschedyadachytskyi aspekt / Yu.K. Babanskyi. – M. : Pedahohyka, 1977. – 340 s.
2. Zahalnoievropeiskij Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia. / [Nauk. red. ukr. vydannia doktor ped. nauk, prof. S.Yu. Nikolaieva]. – K.: Lenvit, 2003. – 273 s.
3. Ziazun, I.A. Filosofskij problemy humanizatsii i humanitaryzatsii osvity / I.A. Ziazun // Pedahohika tolerantnosti. – 2000. – №3. – S. 58-61.
4. Kazakov, V.A. Teoriia ta metodyka samostiinoi pratsi studentiv / V.A. Kazakov. – Irpin : IHTU, 1997. – 78 s.
5. Nazarov, A.I. Psykholohichna nauka ta osvita / A.I. Nazarov. – 2000. – №3. – S. 40-60.
6. Tinkalyuk, O.V. Organization of independent work of students of economic specialties in the conditions of credit-modular organization of educational process in high school (for example, the study of a foreign language) / O.V. Tinkalyuk [Electron resource]. - Access mode: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2002/02glvfet.zip>. Title from the title. screen.

Vemjan V.G.,

Assistant of foreign languages department of the Ukrainian engineering –pedagogics academy, terovanesov@mail.ru

Ukraine, Kharkov

STUDENTS' INDIVIDUAL WORK AS THE DEVELOPMENT AND SELF-ORGANIZATION OF THE INDIVIDUAL COGNITIVE ACTIVITY

The article considers the organizing basic principles of the students' individual work for the cognitive activity with the formation of their own opinions with solving the problems and tasks. It is analyzed the individual cognitive activity as the interaction recurrent process of three independent stages: acquisition, incorporation and operation of knowledge

Key words: students' individual work independence development, cognitive activity, professional competence formation.

УДК 373.3.015.31:796

Гаврилюк А.П.,*к.пед.н., доцент кафедри здоров'я і фізичної культури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, ymka.gap@hotmail.com***Малімон О.О.,***к.фіз.вих. та спорту, доцент кафедри здоров'я і фізичної культури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Україна, м. Луцьк

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ГРУПАХ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

В статті проведено аналіз особливостей організації та проведення фізичного виховання в групах продовженого дня в умовах сьогодення, представлені результати анкетування вчителів і вихователів груп продовженого дня, виявлені проблеми організації та проведення фізкультурно-оздоровчої роботи в групах продовженого дня. Мета роботи – проаналізувати сучасний стан організації та проведення фізичного виховання в групах продовженого дня. Завдання – проаналізувати систему фізкультурно-оздоровчої роботи в групах продовженого дня у сучасних умовах, виявити проблеми організації та проведення цих заходів. Методи – теоретичного аналізу літературних джерел, опитування вчителів і вихователів ГПД та математичної обробки результатів. В результаті проведених досліджень встановлено, що в сучасних умовах групи продовженого дня являються складовою частиною навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах України, які відвідує 33,6 % дітей початкової школи.

Ключові слова: молодші школярі, групи продовженого дня, фізкультурно-оздоровчі заняття.

Постановка проблеми. У системі навчання і виховання школярів важливе місце займають групи продовженого дня (ГПД). Особливістю цих груп є те, що діти перебувають у школі протягом тривалого часу, що вимагає підвищених вимог до навчально-виховної роботи та раціональної організації добового режиму.

Учні залишаються у школі після напруженої розумової праці стомлені, з пониженою працездатністю. Завдання керівників ГПД саме й полягає в тому, щоб створити умови для активного відпочинку учнів, переключити їх з розумової на рухову діяльність, яка є життєвою потребою організму дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одне із основних завдань ГПД – всебічний розвиток і виховання учнів, у тому числі і фізичне. А.Ф.Борисенко [1, с.31] наголошує на тому, що молодшим школярам потрібно створити не лише сприятливі умови для продуктивного навчання, а й для зміцнення здоров'я, вдосконалення рухових навичок і підвищення працездатності. Школярам потрібні активний відпочинок, цікаве і змістовне дозвілля. Правильно організований руховий режим учнів стимулює підвищення розумової і фізичної працездатності, якості виконання домашнього завдання, компенсує дефіцит рухів, який спостерігається у зв'язку з інтенсифікацією навчального процесу.

Організація та проведення в ГПД спеціальних фізкультурно-оздоровчих занять передбачає нормалізацію та урівноваження духовних та фізичних початків в розвитку дитини, встановлення гармонії між ними. В умовах, коли сучасне суспільство зробило значний крок в сторону інтелектуалізації, рухова активність дітей значно знизилась. Тому в режимі роботи ГПД слід використовувати різноманітні фізичні вправи і рухи, які б поєднувалися з усім комплексом виховних заходів.

Основним завданням фізичного виховання учнів у ГПД є: 1) активний відпочинок учнів; 2) закріплення та удосконалення рухових умінь і навичок; 3) розвиток фізичних якостей; 4) підвищення працездатності, що загалом сприяє зміцненню здоров'я та гармонійному фізичному розвитку [3, с.6].

Аналіз літературних джерел [1-6] свідчить, що основними формами фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД є: 1) фізкультурна пауза в ГПД; 2) „Година фізичної культури” в ГПД; 3) прогулянки на свіжому повітрі.

У працях А.Ф.Борисенка [1, с.31], Ю.Й.Волинця [3, с.6], О.Мар'євої [5, с.54] докладно описані організація і методика проведення цих заходів. Однак потребує уточнення постановка фізичного виховання в групах продовженого дня щодо сучасних умов.

Тому, **мета даної роботи** – проаналізувати сучасний стан організації та проведення фізичного виховання в ГПД.

Для вирішення мети дослідження було поставлено **завдання** проаналізувати систему фізкультурно-оздоровчої роботи в ГПД у сучасних умовах, виявити проблеми організації та проведення цих заходів.

Для вирішення завдання роботи були використані **методи** теоретичного аналізу літературних джерел, опитування вчителів і вихователів ГПД та математичної обробки результатів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного стану організації та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів в ГПД здійснювався за допомогою даних Волинського обласного управління освіти та управління статистики України і методом опитування.

Встановлено, що в сучасних умовах функціонування загальноосвітніх закладів України групи продовженого дня являються складовою частиною навчально-

виховного процесу, які відвідує 33,6 % дітей початкової школи.

Аналізуючи статистичні дані Волинського управління освіти потрібно зазначити, що у Волинській області нараховується 50523 учнів початкової школи, з яких 3816 дітей навчаються у групах продовженого дня, що становить 7,6% від загальної кількості учнів.

В 26 навчальних загальноосвітніх закладах м. Луцька функціонує 62 ГПД, які відвідує 1856 дітей або 21,4 % від загальної кількості молодших школярів. З особливостей слід зазначити, що найбільше ГПД функціонує в гімназіях. Зокрема, 25 груп нараховується в 4-х гімназіях м. Луцька, тоді як в решті 22 школах – функціонує лише 37 груп. Тобто в гімназіях кількість ГПД більша у 3,7 разів, ніж у ЗОНЗ. Хоча в гімназіях, як правило, функціонують групи неповного продовженого дня або, правильніше, розвивального навчання, в яких проводяться розвивально-корекційні заняття. Однак, як в одних, так і в інших групах передбачені однакові форми фізкультурно-оздоровчих заходів. А саме: 1) “Години фізичної культури” в ГПД; 2) фізкультурні паузи в ГПД; 3) прогулянки на свіжому повітрі.

Опитування здійснювалось за допомогою роздаткових анкет, шляхом письмових відповідей респондентів на запитання, серед вихователів та вчителів ГПД Волинської області. Загалом були анкетовані 74 особи. Педагогічний стаж опитаних вчителів складав від 1 до 45 років, середній стаж склав $15,9 \pm 1,1$ років. Представниками міської місцевості були 86,9 % анкетованих респондентів, 9,4 % – представниками села та 4,1 % – селищ міського типу.

В залежності від типу навчального закладу, 66,2 % анкетованих вчителів та вихователів представляли загальноосвітні учбові заклади, 27,0 % опитаних виявились представниками гімназій, 4,0 % – шкіл-інтернатів, а також по 1,4 % вчителів представляли ліцеї та реабілітаційні центри.

На запитання “Які форми фізкультурно-оздоровчих заходів проводяться у Вашому навчальному закладі в ГПД” виявилось, що в 72,0 % навчальних закладів проводяться “Години фізичної культури” в ГПД. В 96,0 % шкіл проводяться прогулянки на свіжому повітрі, а в 77,0 % закладів проводяться фізкультурні паузи.

Аналізуючи відповіді на запитання “Як часто проводиться кожна з цих трьох форм занять” виявилось, що кожен день проводяться: прогулянки на свіжому повітрі в 90,5 %, фізкультурні паузи в 73,0 % і “Години фізичної культури” у 83,8 % навчальних закладах. Відповідно до цього, в 9,5 % шкіл прогулянки на свіжому повітрі проводяться нерегулярно. Також, в 27,0 % закладів нерегулярно проводяться фізкультурні паузи. “Години фізичної культури” в ГПД проводяться 2 рази на тиждень в 2,7 % шкіл, в 6,8 % – 1 раз і 4 рази на тиждень в 5,3 % закладів. В 1,4 % учбових закладів вони проводяться при вільному спортивному залі.

Аналіз відповідей на запитання “Чи складаєте Ви річні чи семестрові плани та програми для проведення фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД” виявив, що 46,0% вчителів складають плани проведення фізкультурних пауз, а 67,1 % вихователів проводять попереднє планування при підготовці та проведенні прогулянок на

свіжому повітрі. При проведенні “Годин фізичної культури” в ГПД 62,3 % анкетованих респондентів проводять планування та підготовку цих занять.

Аналіз відповідей на запитання про те, наскільки враховується бажання та інтерес учнів при проведенні фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД показав, що переважна більшість вчителів та вихователів, а саме, 81,1 % – враховують бажання учнів при підборі вправ та ігор, однак доповнюють зміст занять вправами та іграми, які на їх думку корисні для дітей. Повністю за бажанням учнів проводять ці заняття 5,4 % вчителів, а 13,5 % використовують вправи та ігри, які на їх думку корисні для дітей, тобто проводять ці заходи повністю за власним бажанням.

На запитання “Чи враховуєте Ви при підборі вправ та ігор при проведенні фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД динаміку працездатності молодших школярів”, 77,0 % респондентів зазначили, що вони враховують добову динаміку, а 64,9 % – тижневу динаміку працездатності учнів.

На запитання “Чи потрібні Вам методичні розробки для проведення фізкультурних занять в ГПД”, майже всі анкетовані респонденти – 97,2 % – вказали, що їм необхідні різноманітні методичні напрацювання щодо проведення цих заходів.

На запитання про те, з якими проблемами доводиться зустрічатись при проведенні фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД, погану погоду на вулиці як одну з причин, що заважає їм у проведенні фізкультурних заходів в ГПД вказали 37,2 % респондентів. Не вистачає спортивного інвентарю для проведення цих занять 34,4 % вчителям, 18,2 % вихователів зазначили, що у них немає місця для проведення цих заходів, а 8,1 % вказали на небажанні учнів займатись фізкультурою. По 0,7 % вчителів зазначили зайнятість учнів в різноманітних гуртках і культмасовому житті школи, а також на нестачу часу для проведення цих заходів, оскільки діти перевантажені навчальною діяльністю.

Висновки:

1. В сучасних умовах групи продовженого дня являються складовою частиною навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах України, які відвідує 33,6 % дітей початкової школи.

2. В учбових закладах Волинської області в групи продовженого дня відвідує 7,6 % молодших школярів.

3. В школах м. Луцька у групах продовженого дня навчається 21,4 % дітей.

4. В сучасних умовах функціонування груп продовженого дня проводяться три основні форми фізкультурно-оздоровчих занять, а саме: в 72,0 % навчальних закладів проводяться “Години фізичної культури”, у 96,0 % шкіл проводяться прогулянки на свіжому повітрі, а в 77,0 % закладів проводяться фізкультурні паузи.

4. Щоденно проводяться фізкультурні паузи в 73,0 % закладів, “Години фізичної культури” в ГПД в 83,8 %, а прогулянки на свіжому повітрі в 90,5 %.

5. При проведенні фізкультурних пауз планування здійснюють 46,0 % респондентів, прогулянок на свіжому повітрі – 67,1 % та 62,3 % планують проведення “Годин фізичної культури” в ГПД.

6. Переважна більшість (81,1 %) вчителів і вихователів груп продовженого дня при проведенні фізкультурних занять враховують бажання та інтерес учнів щодо ігор.

7. Потребу в методичних розробках для проведення фізкультурних заходів в групах продовженого дня висловили 97,2 % анкетованих респондентів.

8. Основними причинами, які заважають проведенню фізкультурно-оздоровчих занять в ГПД є: погана погода (37,2 %), нестача спортивного інвентарю (34,4 %), відсутність місця для проведення занять (18,2 %), небажання учнів займатись фізкультурою (8,1 %).

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з пошуком та розробкою шляхів оптимізації фізкультурно-оздоровчих занять в групах продовженого дня для покращення фізичного стану дітей тощо.

Література

1. Борисенко А. У режимі продовженого дня // *Фізичне виховання в школі*. – №1. – 1997. – С. 31-35.
2. Ващенко О.М. Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня молодшого школяра. – *Кам'янець-Подільський: „Абетка”, 2003. – 191с.*
3. Волинець Ю.І. Організація фізкультурно-оздоровчих заходів в режимі дня школяра. – *Луцьк, 1999. – С. 6-34.*
4. Горобей М.П. Педагогічні умови активізації рухової діяльності молодших школярів у режимі продовженого дня: Автореф. дис... канд. пед. наук; 13.00.01. – Київ, 1994. – 21 с.

5. Марє'ва О. Передумови та особливості проведення фізкультурно - оздоровчої роботи в групі продовженого дня // *Зб. наук. праць „Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні”. – Рівне, 2003. – Ч.1. – С. 54-59.*

6. Операйло С.І. Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи в дошкільних загальноосвітніх професійно-технічних та позашкільних навчальних закладах // *Львівська освіта. – №3. – 2004. – С. 2-3.*

References

1. Borysenko A. U rezhymy prodovzhenogo dnja // *Fizyczne vyhovannia v shkoli*. №1. – 1997. – S. 31-35.
2. Vashenko O.M. Fizkulturno-ozdorovchi zahody v rezhymy navchal'nogo dnja molodshogo shkol'ara. - *Kam'ianec'-Podil's'kyi: Abetka*, 2003. – 191 s.
3. Volynets' J.I. Organizacija fizkul'turno-ozdorovchyh zahodiv v rezhymy dnja shkol'ara. – *Luts'k*, 1999. – S. 6-34.
4. Gorobei M.P. Pedagogichni umovy aktyvizacii ruhovoi dijaloosti molodshih shkol'ariv u rezhymy prodovzhenogo dnja: *Avtoref. dys... kand. ped. nauk*; 13.00.01. – *Kyiv*, 1994. – 21 s.
5. Mareva O. Peredumovy ta osoblyvosti provedennia fizkul'turno-ozdorovchoi roboty v grupi prodovzhenogo dnja // *Zb. nauk. prac' Konceptija rozvytku galuzi fizychnogo vyhovannia i sportu v Ukraini. – Rivne*, 2003. – Ch.1. – S. 54-59.
6. Operailo S.I. Pro system organizacii fizkul'turno-ozdorovchoi ta sportyvnoi roboty v doshkil'nyh, zagal'noosvitnih, profesiino-tehnicnyh ta pozashkyl'nyh navchal'nyh zakladah // *Pochatkova osvita. – №3. – 2004. – S. 2-3.*

Havruliuk A.P.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
of the Lesya Ukrainka East-European National University, ymka.gap@hotmail.com*

Malimon O.O.,

*Candidate Sciences of Fysical Education and Sports, associate professor,
of the Lesya Ukrainka East-European National University*

Ukraine, Lutsk

ORGANIZING AND CONDUCTING HYSICAL EDUCATION IN THE GROUPS OF THE HOMEWORK CLUB (AFTER-SCHOOL CHILD CARE) NOWADAYS

The article deals with the peculiarities of the organizing and conducting of physical education in the groups of the homework club (after-school child care), the results of questioning teachers and educators of the groups of the homework club (after-school child care) are represented, problems in organizing and conducting physical education and recreation in the groups of the homework club (after-school child care) are revealed. The goal of the work is to analyze the current state of the organizing and conducting of physical education in the groups of the homework club (after-school child care). The task is to analyze the system of physical culture and recreation in groups of prolonged days in contemporary conditions, to identify the problems of organizing and conducting these events. Methods are theoretical analysis of published sources, questioning of teachers and educators of HC and mathematical processing of results. As a result of the research, it has been established that nowadays a group of the homework club (after-school child care) is an integral part of the educational process in general educational institutions of Ukraine, it is visited by 33.6% of primary school children.

Key words: junior schoolchildren, groups of the homework club (after-school child care), physical culture and recreation classes.

УДК: 378.6:37.035.(477)

Данченко І.О.,

*к.пед.н., доцент кафедри ІОНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка,
irinadanchenco@gmail.com*

Україна, м. Харків

ДІАГНОСТИКА ТА АНАЛІЗ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ АГРАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕТАП ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті висвітлено аспекти проведення діагностики вихідного стану рівнів сформованості соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів; здійснено аналіз отриманих результатів.

Ключові слова: констатувальний етап, педагогічний експеримент, модернізація аграрної освіти, рівні сформованості соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів, компоненти соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів, багатофункціональний ϕ -критерій кутового перетворення.

Постановка проблеми Модернізація аграрної освіти – це соціальний і культурний процес, який включає створення нової системи цінностей і нових моделей освіти. Без сумніву, агропромисловий комплекс України потребує продуктивної системи аграрної освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку та забезпечувала підготовку високопрофесійних фахівців-аграріїв, здатних втілювати у реальне життя інноваційні ідеї, це зумовлює необхідність пошуку принципово нових підходів до здійснення професійної підготовки студентів-аграріїв і їх соціалізації у вищих аграрних навчальних закладах, від яких в нових соціальних умовах слід чекати нового професійного мислення, високої мобільності, комунікативної компетентності, особистісного самовизначення. Підґрунтям такої оновленої освіти є саме соціальна її складова, яка складає передумови для розвитку та формування конкурентоспроможних фахівців-аграріїв, які покликані стати активними суб'єктами діяльності та спілкування, здатні реалізовувати у своїй професії власний спосіб буття, готовність уточнювати професійні завдання, брати на себе відповідальність за їх вирішення, розширювати рамки професійної діяльності. Вирішити ці завдання можливо лише за умови, як що особистість буде мати високий рівень соціальної зрілості.

Формування й розвиток соціальної зрілості майбутніх аграріїв може ефективно реалізуватися тільки в процесі системного й цілеспрямованого навчання та виховання студентів вищих аграрних навчальних закладів (далі ВАНЗ), за умови моделювання цілісного педагогічного процесу формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ.

Однією зі складових педагогічної технології формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ, поряд з прогностично-аналітичною, методологічною, енергетичною (вольовою), змістовно-операційною складовими, є контрольна-результативна складова, яка включає визначення: критеріїв, показників та рівнів сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ.

Мета роботи є висвітлення результатів констатувального етапу експериментального дослідження щодо визначення вихідних рівнів сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ контрольної та експериментальних груп.

Виклад основного матеріалу Планування педагогічного експерименту перш за все включає вибір та оцінку умов та місця проведення, учасників, етапність процесу, визначені критерії, показники та рівні, за якими у відповідності до цих вимог складається план проведення експерименту.

Аналіз наукових джерел з соціальної психології, психології особистості, педагогіки, соціології, системології, філософії носіїв та інших дав можливість умовно виділити наступні основні складові компоненти соціальної зрілості студентів ВАНЗ: когнітивний, мотиваційний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий, особистісний, комунікативний, психомоторно-регулятивний, культурологічний, інформаційний, громадянський.

Критерій соціальної зрілості особистості визначаємо як сукупність типових для певного історичного типу особистості – аграрія. Його соціальних якостей, рис, ознак, у яких виражені основні вимоги соціальної групи, класу, суспільства в цілому до своїх представників.

Ознакою, за якою можемо судити про реальні думки і почуття реальних особистостей є дії. Саме дії індивідів, їхня реальна поведінка виступають як «надійний критерій» і показник рівня соціального розвитку [1].

Виходим з того, що якісна сформованість, ступінь вияву критерію виражається в конкретних показниках. Показник, будучи компонентом критерію, є типовим та конкретним виявом сутності якостей процесу чи явища, що підлягає вивченню. Водночас, необхідно підкреслити, що пріоритет віддаємо тим показникам, які характеризують виявлення якості, насамперед, у діяльності, поведінці, вчинках студентів ВАНЗ.

Вибір показників соціальної зрілості студентів ВАНЗ визначається специфікою емпіричного дослідження і виявляється у вигляді якісних та кількісних показників.

Вивчення наукової літератури показало, що більшість дослідників погоджуються з тим, що значення критерію виступає мірилом рівня відповідності об'єкта своїй сутності.

Спираючись на дослідження Л. Рувинського та І. Кобиляцького [4], виділяємо високий рівень соціальної зрілості студентів ВАНЗ, який характеризується виявленням усіх показників, що властиві кожному з виділених критеріїв; середній рівень,

який констатується за наявності половини чи більше половини показників за кожним критерієм; низький рівень, який відрізняє прояв менше половини показників, що розкривають критерій, або їх відсутність. Результати діагностичного дослідження вихідного рівня сформованості соціальної зрілості студентів експериментальних та контрольної груп вищих аграрних навчальних закладів подано таблицях 1 – 4.

Таблиця 1 – Початковий рівень сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ експериментальної групи (ЕГ 1) на етапі констатувального експерименту першого порядку

Компоненти СЗ	Показники СЗ	Рівні СЗ					
		Високий		Середній		Низький	
		Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
Когнітивний	об'єм та прочність засвоєних знань соціальної спрямованості	8	10,1	24	30,4	47	59,5
	уміння розв'язувати соціальні задачі різного рівня складності	8	10,1	23	29,1	48	60,8
Культурологічний	загальнокультурні тенденції	12	15,2	21	26,6	46	58,2
	об'єм та прочність засвоєних знань стосовно категорії культура	11	13,9	28	35,4	40	50,6
	уміння розв'язувати культурологічні задачі	7	8,9	42	53,2	30	38,0
Мотиваційний	полімотиваційні тенденції	14	17,7	25	31,6	41	51,9
	спрямованість особистості	13	16,5	27	34,2	39	49,4
Емоційно-ціннісний	рівень емоційного інтелекту	6	7,6	42	53,2	31	39,2
	система ціннісних орієнтацій	10	12,7	20	25,3	49	62,0
Особистісний	рівень самостійності студентів	8	10,1	24	30,4	47	59,5
	рівень відповідальності	9	11,4	20	25,3	50	63,3
	рівень толерантності	10	12,7	24	30,4	45	57,0
	рівень життєстійкості / адаптивності	13	16,5	17	21,5	49	62,0
	рівень конкурентоспроможності	15	18,9	17	21,5	47	59,5
	рівень інтерактивності	13	16,5	21	26,6	45	57,0
	рівень позитивної агресивності	8	10,1	28	35,4	43	54,4
	рівень соціального інтелекту	9	11,4	27	34,2	43	54,4
Психомоторно-регулятивний	рівень вольового потенціалу особистості	12	15,2	23	29,1	44	55,7
Діяльнісно-поведінковий	рівень саморегуляції особистості	10	12,7	36	45,6	33	41,8
	рівень працелюбства	11	13,9	28	35,4	40	50,6
Комунікативний	комунікативна компетентність	14	17,7	24	30,4	41	51,9
	об'єм та прочність засвоєних комунікативних знань	12	15,2	26	32,9	41	51,9
	уміння розв'язувати комунікативні задачі різного рівня складності	13	16,5	18	22,8	48	60,8
Інформаційний	рівень оволодіння студентами інформаційними методиками	13	16,5	20	25,3	46	58,2
	рівень оволодіння студентами методикою тайм-менеджменту	8	10,1	22	27,8	49	62,0
	ступень приналежності до мережевої субкультури	9	11,4	29	36,7	41	51,9
Громадянський	рівень громадянської самосвідомості	7	8,9	33	41,8	39	49,4
Середній показник (СП) у %		13,0 %		32,5 %		54,5 %	

Таблиця 2 – Початковий рівень сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ експериментальної групи (ЕГ 2) на етапі проведення констатувального експерименту

Компоненти СЗ	Показники СЗ	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
Когнітивний	об'єм та прочність засвоєних знань соціальної спрямованості	12	14,1	30	35,3	43	50,6
	уміння розв'язувати соціальні задачі різного рівня складності	11	12,9	32	37,6	42	49,4
Культурологічний	загальнокультурні тенденції	10	11,8	29	34,1	46	54,1
	об'єм та прочність засвоєних знань стосовно категорії культура	14	16,5	20	23,5	51	60,0
	уміння розв'язувати культурологічні задачі	13	15,3	34	40,0	38	44,7
Мотиваційний	полімотиваційні тенденції	10	11,8	18	21,2	57	67,1
	спрямованість особистості	12	14,1	35	41,2	38	44,7
Емоційно-ціннісний	рівень емоційного інтелекту	6	7,1	39	45,9	40	47,1
	система ціннісних орієнтацій	12	14,1	34	40,0	39	45,9

Продовження таблиці 2.

Компоненти СЗ	Показники СЗ	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
Особистісний	рівень самостійності студентів	13	15,3	21	24,7	50	58,8
	рівень відповідальності	14	16,5	27	31,8	44	51,8
	рівень толерантності	7	8,2	21	24,7	57	67,1
	рівень життєстійкості / адаптивності	11	12,9	18	21,2	56	65,9
	рівень конкурентоспроможності	12	14,1	22	25,9	51	60,0
	рівень інтерактивності	8	9,4	37	43,5	40	47,1
	рівень позитивної агресивності	14	16,5	17	20,0	54	63,5
Психомоторно-регуляторний	рівень вольового потенціалу особистості	10	11,8	28	32,9	47	55,3
	рівень саморегуляції особистості	13	15,3	29	34,1	43	50,6
Діяльнісно-поведінковий	рівень працелюбства	11	12,9	26	30,6	48	56,5
	комунікативна компетенція	14	16,5	27	31,8	44	51,8
Комунікативний	об'єм та прочність засвоєних комунікативних знань	10	11,8	28	32,9	47	55,3
	уміння розв'язувати комунікативні задачі різного рівня складності	13	15,3	29	34,7	43	50,6
	рівень оволодіння студентами інформаційними методиками	14	16,5	18	21,2	53	62,4
Інформаційний	рівень оволодіння студентами методикою тайм-менеджменту	16	18,8	28	32,9	41	48,2
	ступень приналежності до мережевої субкультури	9	10,6	19	22,4	57	67,1
	рівень громадянської самосвідомості	14	16,5	11	12,9	60	70,6
Громадянський	Середній показник у % (85 осіб)	13,2 %		31,4 %		55,4 %	

Таблиця 3 – Початковий рівень сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ експериментальної групи (ЕГ 3) на етапі проведення констатувального експерименту

Компоненти СЗ	Показники СЗ	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
Когнітивний	об'єм та прочність засвоєних знань соціальної спрямованості	10	11,9	24	28,6	51	60,0
	уміння розв'язувати соціальні задачі різного рівня складності	8	9,5	25	29,8	52	61,2
Культурологічний	загальнокультурні тенденції	11	13,1	17	20,3	57	67,1
	об'єм та прочність засвоєних знань стосовно категорії культура	12	14,3	34	40,8	39	45,9
	уміння розв'язувати культурологічні задачі	12	14,3	42	50,0	31	36,5
Мотиваційний	полімотиваційні тенденції	11	13,1	23	27,4	51	60,0
	спрямованість особистості	7	8,3	28	33,3	50	58,8
Емоційно-ціннісний	рівень емоційного інтелекту	9	10,7	37	44,0	39	45,9
	система ціннісних орієнтацій	9	10,7	20	23,8	56	65,9
Особистісний	рівень самостійності студентів	8	9,5	29	34,5	48	56,5
	рівень відповідальності	9	10,7	25	29,8	51	60,0
	рівень толерантності	11	13,1	28	33,3	46	54,1
	рівень життєстійкості / адаптивності	14	16,7	21	25,0	50	58,8
	рівень конкурентоспроможності	12	14,3	17	20,3	56	65,9
	рівень інтерактивності	8	9,5	25	29,8	52	61,2
	рівень позитивної агресивності	16	19,0	33	39,2	36	42,4
	рівень соціального інтелекту	13	15,5	31	36,9	41	48,2
Психомоторно-регуляторний	рівень вольового потенціалу особистості	10	11,9	23	27,4	52	61,2
Діяльнісно-поведінковий	рівень саморегуляції особистості	14	16,7	36	42,9	35	41,2
	рівень працелюбства	8	9,5	26	31,9	51	60,0
Комунікативний	комунікативна компетенція	13	15,5	24	28,6	48	56,5
	об'єм та прочність засвоєних комунікативних знань	15	17,9	27	32,1	43	50,6
	уміння розв'язувати комунікативні задачі різного рівня складності	16	19,0	18	21,4	51	60,0
Інформаційний	рівень оволодіння студентами інформаційними методиками	7	8,3	20	23,8	58	68,2
	рівень оволодіння студентами методикою тайм-менеджменту	11	13,1	22	26,2	52	61,2
	ступень приналежності до мережевої субкультури	14	16,7	31	36,9	40	47,1
Громадянський	рівень громадянської самосвідомості	12	14,3	33	39,3	40	47,1
Середній показник у %		13,2 %		31,6 %		55,2 %	

Таблиця 4 – Початковий рівень сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ контрольної групи (КГ) на етапі проведення констатувального експерименту

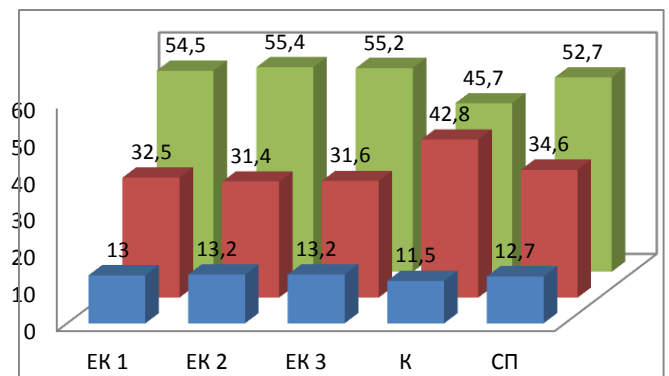
Компоненти	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		Кіл-сть	%	Кіл-сть	%	Кіл-сть	%
Когнітивний	об'єм та прочність засвоєних знань соціальної спрямованості	3	7,9	15	39,5	20	52,6
	уміння розв'язувати соціальні задачі різного рівня складності	4	10,5	21	55,3	13	34,2
Культурологічний	загальнокультурні тенденції	5	13,2	19	50,0	13	34,2
	об'єм та прочність засвоєних знань стосовно категорії культура	2	5,3	17	44,7	19	50,0
	уміння розв'язувати культурологічні задачі	6	15,8	12	31,6	20	52,6
Мотиваційний	полімотиваційні тенденції	11	28,9	10	26,3	17	44,7
	спрямованість особистості	1	2,6	21	55,3	16	42,1
Емоційно-ціннісний	рівень емоційного інтелекту	2	5,3	18	47,4	18	47,4
	система ціннісних орієнтацій	4	10,5	16	41,1	18	47,4
Особистісний	рівень самостійності студентів	2	5,3	13	34,2	23	60,5
	рівень відповідальності	5	13,2	20	52,6	11	28,9
	рівень толерантності	6	15,8	12	31,6	20	52,6
	рівень життєстійкості / адаптивності	6	15,8	17	44,7	15	39,5
	рівень конкурентоспроможності	7	18,4	14	36,8	17	44,7
	рівень інтерактивності	2	5,3	16	42,1	16	42,1
	рівень позитивної агресивності	2	5,3	19	50,0	17	44,7
	рівень соціального інтелекту	3	7,9	21	55,3	10	26,3
Психомоторно-регулятивний	рівень вольового потенціалу особистості	8	21,1	12	31,6	18	47,4
Діяльнісно-поведінковий	рівень саморегуляції особистості	7	18,4	16	42,1	15	39,5
	рівень працелюбства	8	21,1	15	39,5	15	39,5
Комунікативний	комунікативна компетентність	4	10,5	19	0,0	15	39,5
	об'єм та прочність засвоєних комунікативних знань	3	7,9	15	39,5	10	26,3
	уміння розв'язувати комунікативні задачі різного рівня складності	2	5,3	18	47,4	18	47,4
Інформаційний	рівень оволодіння студентами інформаційними методиками	3	7,9	13	34,2	22	57,9
	рівень оволодіння студентами методикою тайм-менеджменту	2	5,3	22	57,9	14	36,8
	ступень приналежності до мережевої субкультури	3	7,9	17	44,7	20	52,6
Громадянський	рівень громадянської самосвідомості	7	18,4	11	28,9	19	50,0
Середній показник у %		11,5 %		42,8 %		45,7 %	

Загальний рівень сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ експериментальних та контрольній групах подано в таблиці 5 і гістограмі 1.

Таблиця 5 – Загальний рівень сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ експериментальних (ЕГ 1, ЕГ 2, ЕГ 3) та контрольної (КГ) груп на етапі проведення констатувального експерименту

Групи, які брали участь у експерименті	Рівні сформованості компонентів соціальної зрілості студентів ВАНЗ		
	Високий	Середній	Низький
ЕГ 1 (79 осіб)	13,0 %	32,5 %	54,5 %
ЕГ 2 (85 осіб)	13,2 %	31,4 %	55,4 %
ЕГ 3 (84 особи)	13,2 %	31,6 %	55,2 %
КГ (38 осіб)	11,5 %	42,8 %	45,7 %
Середній показник	12,7 %	34,6 %	52,7 %

Аналізуючи отримані результати вихідного рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ, можна зробити такі висновки: в контрольній групі кількість студентів, які показали високий рівень соціальної зрілості у середньому становить 11,5 %, середній рівень - 42,8 %, низький рівень - 45,7 %.

■ Високий рівень ■ Середній рівень ■ Низький рівень

Рис. 1. Гістограма початкового рівня сформованості соціальної зрілості студентів експериментальних (ЕГ 1, ЕГ 2, ЕГ 3) та контрольної (КГ) груп на етапі проведення констатувального експерименту

В першій експериментальній групі (ЕГ 1) кількість студентів, які показали високий рівень соціальної зрілості у середньому становить 13,0 %, середній рівень - 32,5 %, низький рівень - 54,5 %.

В другій експериментальній групі (ЕГ 2) кількість студентів, які показали високий рівень соціальної зрілості у середньому становить 13,2 %, середній рівень - 31,4 %, низький рівень - 55,4 %.

В третій експериментальній групі (ЕГ 3) кількість студентів, які показали високий рівень соціальної зрілості у середньому становить 13,2 %, середній - 31,6 %, низький рівень - 55,2 %.

Отримані дані свідчать про те, що переважна більшість студентів мають середній та низький рівні сформованості соціальної зрілості, що є вкрай недостатнім для оптимального соціального функціонування в напрямі подальшого прогресивного професійного та особистісного розвитку і потребує подальшого формування.

Визначення того, що відмінність контрольної й експериментальних груп є незначущою проводилось шляхом застосування багатофункціонального ϕ -критерій кутового перетворення Р. Фішера, де порівнюються відносні частоти, виражені у відсоткових частках, в яких зареєстровано статистичний показник.

За допомогою таблиці В. Урбаха [6] відсоткові частки переводяться в кутові величини (у радіанній мірі), потім обчислюється емпіричне значення критерію

$$\phi_{\text{емп}} = (\phi_1 - \phi_2) \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (1)$$

яке, у свою чергу, порівнюється з критичними значеннями критерію:

$$\phi_{\text{кр}} = \begin{cases} 1,64(\alpha \leq 0,05) \\ 2,31(\alpha \leq 0,01) \end{cases}. \quad (2)$$

Указані значення $\phi_{\text{кр}}$ обмежують зони значущості та незначущості відмінностей. У формулі (1) позначено: ϕ_1 – кут, що відповідає більшій відносній частоті, ϕ_2 – кут, який відповідає меншій відносній частоті, n_1, n_2 – обсяги вибірок, що відповідають кутам ϕ_1, ϕ_2 . Наведемо розрахунки за даними таблиці 7.

Порівняємо показники рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ у групах КГ та ЕГ 1 за показником «високий рівень соціальної зрілості студентів ВАНЗ».

За таблицею В. Урбаха (1964) маємо [6]:

$$\phi_1 \approx 0,738; \phi_2 \approx 0,729,$$

$$\phi_{\text{емп}} = (0,738 - 0,729) \sqrt{\frac{79 \cdot 38}{79 + 38}} = 0,009 \cdot 5,16 \approx 0,046.$$

Отримали $0,046 < 1,64$. Отже, відмінність контрольної й другої експериментальної груп є незначущою.

Порівняємо також показники рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ у групах КГ та ЕГ 2 за показником «високий рівень соціальної зрілості студентів ВАНЗ».

За таблицею В. Урбаха (1964) маємо [6]: $\phi_1 \approx 0,744$;

$$\phi_2 \approx 0,729, \phi_{\text{емп}} = (0,744 - 0,729) \sqrt{\frac{85 \cdot 38}{85 + 38}} = 0,015 \cdot 5,12 \approx 0,077.$$

Отримали $0,077 < 1,64$. Отже, відмінність контрольної й другої експериментальної груп є незначущою.

Порівняємо також показники рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ у групах КГ та ЕГ 3 за показником «високий рівень соціальної зрілості студентів

ВАНЗ». За таблицею В. Урбаха (1964) маємо [6]: $\phi_1 \approx 0,744$; $\phi_2 \approx 0,729, \phi_{\text{емп}} = (0,744 - 0,692) \sqrt{\frac{84 \cdot 38}{84 + 38}} = 0,052 \cdot 5,14 \approx 0,27$.

Отримали $0,27 < 1,64$. Отже, відмінність контрольної й третьої експериментальної груп є незначущою.

За відповідною схемою обчислюємо відмінність контрольної й експериментальних груп за показником «середній рівень соціальної зрілості студентів ВАНЗ» та за показником «низький рівень соціальної зрілості студентів ВАНЗ».

Результати визначення відмінності контрольної й експериментальних груп шляхом застосування багатофункціонального ϕ -критерій кутового перетворення Р. Фішера по кожному з рівнів подано в таблиці 6.

Таблиця 6 – Результати визначення відмінності контрольної й експериментальних груп шляхом застосування багатофункціонального ϕ -критерій кутового перетворення Р. Фішера

Показники відмінності між групами	Рівні сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ		
	Високий	Середній	Низький
КГ та ЕГ 1	0,046 < 1,64	-1,08 < 1,64	0,59 < 1,64
КГ та ЕГ 2	0,077 < 1,64	-0,02 < 1,64	0,68 < 1,64
КГ та ЕГ 3	0,27 < 1,64	1,19 < 1,64	0,65 < 1,64

Результати визначення відмінності контрольної й експериментальних груп шляхом застосування багатофункціонального ϕ -критерій кутового перетворення Р. Фішера доводять, що відмінність результатів контрольної й експериментальних груп по кожному з рівнів соціальної зрілості студентів ВАНЗ є незначущою.

Висновки Підбиваючи загальний підсумок отриманим даним констатувального експерименту можна стверджувати, що рівень сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ є недостатнім. Водночас, дослідження підтвердило необхідність додаткової цілеспрямованої роботи щодо формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ.

Література

1. Бардин Ю.Б. Социальная зрелость личности: Диссертация ... канд. филос. наук; 09.00.02 / Харьковський ун-т ім. А.М. Горького. – Харьков, 1986. – 154 с.
2. Карамушка А.М. Технології роботи організаційних психологів / А.М. Карамушка. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366с.
3. Никуфоров Т.С. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Т.С. Никуфоров, М.А. Дмитриева, В.М. Снетков. – СПб.: Речь, 2003. – 448 с.
4. Рувинский Л. И., Кобыляцкий И. И. Основы педагогики: Учеб. пособ. для слушателей ИТК. – М.: Просвещение, 1985. – 224 с.
5. Фудницька О.П., Болгарський А.Г., Свистельнікова П.Ю. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998.
6. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Сидоренко Е.В. – СПб.: ООО «Речь», 2003. – 350 с., с. 330-332.
7. Фетискин И. П., Козлов В. В., Мануйлов Т. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. - М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. - 490 с.

References

1. Bardin Yu.B. *Sotsialnaya zrelost lichnosti: Disertatsiya ... kand. filos. nauk; 09. 00. 02 / Kharkovskiy un-t im. A.M. Gorkogo. - Kharkov, 1986. - 154 s.*
2. Karamushka L.M. *Tekhnologii roboti organizatsiy i psikhologii / L.M. Karamushka. - K.:Firma «INKOS», 2005. - 366 s.*
3. Nikiforov G.S. *Praktikum po psikhologii menedzhmenta i professionalnoy deyatelnosti / G.S. Nikiforov, M.A. Dmitrieva, V.M. Snetkov. - SPb.: Rech, 2003. - 448 s.*
4. Ruvinskiy L.I., Koblyatskiy I.I. *Osnovy pedagogiki: Ucheb. posob. dlya slushateley IPK. - M.: Prosveshchenie, 1985. - 224 s.*
5. Rudnitska O.P., Bolgarskiy A.G., Svistelnikova T.Yu. *Osnovi pedagogicheskoy doslidzhen. - K., 1998.*
6. Sidorenko Ye.V. *Metody matematicheskoy obrabotki v psikhologii / Sidorenko Ye.V. - SPb.: OOO «Rech», 2003. - 350 s., s. 330-332.*
7. Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuylov G.M. *Sotsialno-psikhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i mal'kiy grupp. - M., Izd-vo Instituta Psikhoterapii. 2002. - 490 s.*

Danchenko I.O.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor UNESCO Chair "Philosophy of human communication" and social and humanitarian disciplines Kharkov National Technical University of Agriculture named after Peter Vasilenko, irinadanchenco@gmail.com

Ukraine, Kharkov

DIAGNOSTICS AND ANALYSIS OF THE LEVELS OF SOCIAL MATURITY OF STUDENTS OF HIGHER AGRARIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: THE ASCERTAINING STAGE OF THE PEDAGOGICAL EXPERIMENT

The article covers aspects of the diagnostics of the initial state of the levels of formation of social maturity of students of higher agricultural educational institutions; the analysis of the received results is carried out.

Key words: *preliminary stage, pedagogical experiment, modernization of agrarian education, levels of formation of social maturity of students of higher agrarian educational institutions, components of social maturity of students of higher agricultural educational institutions, multifunctional φ -criterion of angle transformation.*

УДК 37.013.46

Добинда І.Р.,

викладач медсестринства в інфектології, Чернівецький медичний коледж
Буковинського державного медичного університету, irina.love.1987@mail.ru

Україна, м. Чернівці

РОЛЬ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У запропонованій статті розкрито сутність та значення поняття «методи проектів». Звернено увагу на особливості використання даної методики інтерактивного навчання у навчальному процесі вищих медичних навчальних закладів під час проведення практично-семінарських занять, а саме – вимоги до використання методики, етапи виконання проектів, особливості використання їх на заняттях студентів медичних закладів.

Ключові слова: «проект», «метод проектів», «проектні технології», структура методу проектів, етапи реалізації методу проектів.

Постановка проблеми. В сучасному світі закономірно постає питання про нову систему освіти студентів вищих навчальних закладів, яка б створила умови для повноцінного фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку особистості студента та виховання його здатності будувати демократичну державу.

На даному етапі необхідно є підготовка кваліфікованих робітників відповідного рівня та профілю, конкурентоздатних на ринку праці, компетентних, відповідальних, які вільно володіють своєю професією та можуть орієнтуватися у суміжних галузях діяльності, здатних до ефективної праці за спеціальністю на рівні світових стандартів. Навчання як процес та результат може бути ефективним та якісним, коли чітко сформульовані цілі та ідеї, які прийняті усіма учасниками вказаного процесу. З даною метою система освіти України повинна перейти в особливий інноваційний режим розвитку, в якому необхідно зберегти кращі традиції вітчизняної освіти та одночасно врахувати світові тенденції розвитку освітніх систем, спів ставляти нашу освіту зі світовими нормами та стандартами [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що чимало дослідників вивчали проблему становлення та розвитку методу проектів у зарубіжному та вітчизняному досвіді: історико-теоретичний аспект розглядається у роботах П. Блонського, Д. Дьюї, Б. Ігнат'єва та ін.; теоретичні засади проектної діяльності розкриваються у дослідженнях Н. Матяш, О. Пехоти, С. Сисоєвої та ін.; технологія впровадження індивідуальних освітніх проектів у навчальний процес висвітлено у працях Н. Альохіної, І. Єрмакової, Л. Сохань.

Метою статті є дослідження сутності та змістовного наповнення технології проектного навчання на практично-семінарських заняттях у вищих медичних навчальних закладах при підготовці майбутніх медичних спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Нові умови породжують і нові вимоги до процесу навчання, і, звичайно, до педагога. Щоб відповідати сучасним критеріям, викладач має знати та використовувати

новітні інформаційно-комунікативні технології. До інноваційних методів навчання можна віднести: навчання з комп'ютерною підтримкою, ситуаційний аналіз, метод симуляцій, демонстрація, практичне заняття, метод рольової гри, метод «кез-стаді» (робота над проблемними ситуаціями, в якій студенти розглядають проблему, аналізують ситуацію, представляють свої ідеї та варіанти розв'язання проблеми у ході дискусії) [3].

За сучасних умов реформування освіти триває активний пошук інноваційних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців. Це актуалізує значущість проектної технології, спрямованої на активізацію навчальної діяльності студентів через дослідження проблемної ситуації та визначення засобів її вирішення.

Для того, щоб зрозуміти сутність проектної технології, слід розібратися в таких поняттях, як «проект», «метод проектів», «проектна діяльність». Поняття «проект» у перекладі з латинського projection означає «кинутий вперед». Воно розглядається як процес та як результат діяльності людей. Саме поняття «проект» вперше з'явилося у XVII-XVIII століттях. Традиції, характерні для проекту виходять ще з педагогічного досвіду Академії мистецтв, коли йшла мова про проекти будівель, які отримували студенти архітектурного факультету. Ідея навчатися у рамках проекту згодом розповсюдилася у вищих технічних закладах освіти, які виникли на початку XIX століття у Європі, США. Для отримання диплому студенти виконували дипломний проект [4].

У XIX столітті проект також зустрічався і в межах природничих наук, як синонім слова «експеримент», а у юриспруденції воно означало «розгляд певних справ». У даний час появилось ще два значення терміну «проект». На думку Б. Вульфсона, проект – це процес вивчення певного матеріалу із набуттям знань та навичок, а потім конструювання на основі здобутих знань проектів [5, с.12]. В. Гузєєв вважає, що проект – це спеціально організований викладачем та самостійно виконаний студентами комплекс дій, де вони можуть бути самостійними для прийняття рішень та відповідальними за свій вибір, результат праці створення творчого продукту [6, с.79].

Крім поняття «проект» в сучасній літературі зустрічається поняття «метод проектів». Даний термін розглядають як систему навчання, при якій студенти здобувають знання та вміння у процесі планування та виконання проектів. У Є. Полат метод проектів – сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дозволяють вирішити ту чи іншу проблему у результаті самостійних дій студентів з обов'язковою презентацією даних результатів [7, с.3].

Метод проектів для С. Пилюгіної це – особистісно-орієнтований метод навчання, заснований на самостійній роботі студентів з розробки проблеми та оформлення практичного результату розробки [8, с.172].

У даній статті використовується таке визначення «методу проекту» – це особистісно-орієнтований метод навчання та виховання, спрямований на організацію навчально-пізнавальних дій студентів, які дозволяють

вирішити їх пізнавальні та соціальні життєві проблеми та придбати нові уміння, знання та навички.

Сутність методу проекту перш за все полягає у стимулюванні інтересу студентів до надбання нових знань, умінь та навичок, через участь у проектній діяльності, тому даний метод навчання все більш широко використовується у навчальній діяльності студентів вищих медичних навчальних закладів для розвитку їх творчих здібностей, пізнавальної активності та самостійності студентів.

Саме метод проектів, який впроваджується в організацію навчальної роботи студентів, сприяє розвитку багатьох якостей особистості, в тому числі і якостей особистості викладачів, які самі навчаються основам організації проектної діяльності зі студентами.

Перелік вмінь особистості, які розвиваються у процесі підготовки викладачів до організації проектної діяльності подані у таблиці 1 [4, с.146].

Таблиця 1 – Перелік вмінь особистості, які розвиваються у процесі підготовки викладачів до організації проектної діяльності

Комплексні вміння особистості	Складові уміння особистості
Уміння, пов'язані з розвитком інтересу	Аналізування власних інтересів Визначення, віднаходження нових ідей та інтересів на основі раніше придбаних знань Співставлення і порівняння власних можливостей та інтересів Відстоювання власних інтересів
Уміння, що розвиваються в різних видах діяльності	Визначення власних видів діяльності, що сприяють розширенню пізнання Формулювання запитань та вмінь визначення мети у кожному виді діяльності Розширення кругозору та набуття практичних навичок у кожному виді діяльності
Уміння вибирати вид діяльності, що приносить користь особистості	Відшукування самостійної сфери діяльності Дослідження та обирання корисного виду діяльності Знаходження вірних шляхів та способів виконання на практиці запланованої діяльності Вміння робити обґрунтований вибір для практичного застосування
Уміння підготуватися до практичних дій	Визначення власної частини практичної роботи Чітке визначення цілей для практичних дій Визначення та обґрунтування кроків для здійснення практичних дій
Уміння дослідити умови практичної діяльності	Формулювання та обирання умов, в яких здійснюється практична діяльність Планування умов для практичних дій Знаходження місця для практичного виконання
Уміння здійснювати діяльність на практиці	Формулювання мети діяльності Планування практичних дій Знаходження недоліків та переваг у власній діяльності
Уміння оцінювати результати практичної діяльності	Розроблення критеріїв оцінювання проекту Розвиток уміння подати результати праці та презентувати роботу Розвиток уміння захищати власні досягнення та оцінити результати роботи
Уміння робити висновки за результатами власної діяльності	Визначення мети майбутньої діяльності на основі набутих проектних умінь Пояснення позитивних та негативних результатів Оцінювання участі власного внеску в роботі та участі інших в проектній діяльності Зміна відношення до роботи чи поведінки в ході діяльності
Уміння встановити особисте ставлення до практичної діяльності	Усвідомлення значення практичної роботи Оцінювання власного розвитку у процесі навчання та підготовки проектів
Уміння встановити суспільно корисну цінність від практичної діяльності	Усвідомлення суспільного значення практичних дій Оцінювання значення власної діяльності та її користі для суспільства
Уміння оцінити рівень зростання особистісних якостей від практичної діяльності для розвитку особистості	Встановлення рівня зросту особистісних якостей Розуміння власного інтелектуального зросту Оцінювання корисного впливу діяльності для особистісного зростання

Проектні технології спрямовані на те, щоб продемонструвати студенту його особисту зацікавленість у здобутті знань та практичну доцільність вивченого. Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів

та засобів. Дане твердження має виключно важливе значення у навчальному процесі під час практично-семінарських занять у вищих медичних навчальних закладах, на основі чого ґрунтується підготовка майбутніх медичних спеціалістів.

З метою дослідження ефективності застосування методу проектів в навчальному процесі вищих медичних навчальних закладів було проведено порівняльне дослідження навчання за даним методом під час практично-семінарських занять з медсестринства в інфектології студентів 4-го курсу спеціалізації «Сестринська справа» Чернівецького медичного коледжу Буковинського державного медичного університету.

У дослідженні взяли участь 12 студентів, які працювали на практично-семінарських заняттях за методом проектів. Контрольну групу становили 22 студенти, які займалися на заняттях за класичною навчальною методикою. Студенти дослідної групи самостійно обирали тематику проектів з нижче наведених – «Шигельоз», «Сальмонельоз», «Вірусні гепатити», «Чума», «Ботулізм», «Малярія», «Сказ», «Сибірка», «ВІЛ-інфекція», «Грип», «Дифтерія», «Правець».

Студенти дослідної групи працювали над проектами у декілька послідовних етапи :

1. Розробка проектного завдання
2. Реалізація проекту
3. Оформлення результатів
4. Презентація та захист проекту
5. Рефлексія

Робота починалася з процесу розгляду викладача та студента завдання проекту, а саме – постановки мети, завдання та проблеми, яку необхідно студенту вирішити у процесі роботи.

Після цього студенти розпочинали етап реалізації проекту, який включав проектування суті питання, аналіз теоретичних положень та емпіричних фактів, розробку гіпотези дослідження.

Наступним етапом діяльності студентів був етап моделювання – побудова моделі процесу освоєння тематики проекту.

Закінчувалося виконання проекту етапом емпіричного дослідження, тобто здійснювалася розробка експерименту з отриманням емпіричних даних з оцінкою та інтерпретацією результатів дослідження.

Етап оформлення результатів проводився у вигляді реферату.

Етап захисту проекту проводився у вигляді доповіді із використання мультимедійних презентацій, схем, плакатів.

Останнім етапом дослідження була рефлексія – робота студентів над власними помилками, розбір додаткових запитань інших студентів шляхом проведення дискусії за обраною темою.

Результати своїх досліджень студенти дослідної групи продемонстрували на практично-семінарських заняттях згідно з графіком навчального процесу одночасно з навчальним процесом студентів контрольної групи.

При дослідженні було досягнуто 100% позитивного результату проведення студентами дослідної групи вивчення обраної ними тематики з використання методу проектів. Доповіді студентів з використанням мультимедійних презентацій були логічними, структурними, повністю відповідали тематиці. При цьому у порівнянні з результатами навчання студентів

контрольної групи за класичною методикою, знання студентів дослідної групи за проектними технологіями були набагато глибшими, вони були більш впевненішими під час проведення дискусії та активніше відповідали на поставлені їм додаткові запитання.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що «метод проектів» позитивно впливає на підготовку студентів вищих медичних навчальних закладів до практично-семінарських занять. Методика сприяє більш глибокому вивченню тематики, активізації студентів при проведенні самого дослідження та у процесі дискусії з тематики заняття.

Перспективою даного дослідження являється більш широке впровадження «методу проектів» у систему навчання студентів у вищих медичних навчальних закладах та при підготовці майбутніх спеціалістів.

Література

1. Вульфсон Б. Педагогіка прагматизма / Б. Вульфсон, Джон Дьюї // *Лідери освіти*. – 2004. - №3. – с. 12-16
2. Гузєєв В.В. Метод проектів як розвиток блоку уроків / Гузєєв В.В. // *Образовательная технология : от приема до философии*. – М.: Сентябрь, 1996. – с. 79-86
3. Інноваційні технології в системі професійної підготовки студентів в ХНМУ: матеріали ХLVIII навч.-метод. конф. (10 груд. 2014 р., м. Харків) / ред. кол. : В.Д. Марковський та ін. – Харків: ХНМУ, 2014. – Вип. 5. – 252 с.
4. Лісовий В.М., Марковський В.Д., Завгородній І.В., Пітова Н.С., Логвінова Ж.І. Інноваційні технології в педагогічній практиці. – *Інноваційні технології в системі професійної підготовки студентів в ХНМУ: матеріали ХLVIII навч.-метод. конф. (10 груд. 2014 р., м. Харків) / ред. кол. : В. Д. Марковський та ін.. – Харків: ХНМУ, 2014. – Вип. 5. – с. 3-5*
5. Любчақ Н.М. Проектні технології : сутність та особливості використання у навчальному процесі. – *Вісник*. – 2014. - №122. – с. 144-150
6. Маринчина І.М., Гайдуков В.А. Інформаційно-комунікативні технології в системі викладання у медичному вузі. – *I^V Международная научно-практическая конференция «Качество экономического развития : глобальные и локальные аспекты» (24-25 мая 2012 г.)*
7. Педагогічні технології : наука – практиці / О.І. Кульчицька, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер; За ред. С.О. Сисоєвої. – Вип. 1. – К.: ВШОА, 2002. – 280 с.
8. Полат Е.С. Что такое проект / Е. Полат, А. Петров, М. Бухаркина. – М.: Открытый урок – 2004. - №5-6. – с. 10-17

References

1. Vulfson B. Pedagogika pragmatizma / B. Vulfson, Dzhon D'ui // *Lidery obrazovaniya*. – 2004. - №3. – s. 12-16
2. Guzeev V.V. Metod proektov kak razvitie bloka urokov / Guzeev V.V. // *Obrazovatel'naya tekhnologiya : ot priema do filosofii*. – M.: Sentyabr', 1996. – s. 79-86
3. Innovatsiyni tekhnolohiyi v systemi profesiynoi pidhotovky studentiv v KhNMU : materialy XLVIII navch.-metod. konf. (10 hrud. 2014 r., m. Kharkiv) / red. kol. : V. D. Markovskyy ta in. – Kharkiv : KhNMU, 2014. – Vyp. 5. – 252 s.
4. Lisovyy V.M., Markovskyy V.D., Zavorodniy I.V., Titova N.S., Logvinova Zh.I. Innovatsiyni tekhnolohiyi v pedahohichniy praktitsi. – *Innovatsiyni tekhnolohiyi v systemi profesiynoi pidhotovky studentiv v KhNMU: materialy XLVIII navch.-metod. konf. (10 hrud. 2014 r., m. Kharkiv) / red. kol. : V.D. Markovskyy ta in.. – Kharkiv : KhNMU, 2014. – Vyp. 5. – s. 3-5*

5. Lyubchak N.M. Proektni tekhnolohiyi : sutnist' ta osoblyvosti vykorystannya u navchal'nomu protsesi. – Visnyk, – 2014. - #122. – s. 144-150

6. Marynychyna I.M., Haydukov V.A. Informatsiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi v systemi vykladannya u medychnomu vuzi. – IV Mezhdunarodnaya nauchno-praktycheskaya konferentsiya

«Kachestvo ekonomycheskoho razvytyya : global'nye y lokal'nye aspekty» (24-25 maya 2012 fi.)

7. Pedahohichni tekhnolohiyi : nauka – praktytsi / O.I. Kulchyts'ka, S.O. Sysoyeva, Ya.V. Tseksimister; Za red. S.O. Sysoyevoyi. – Vyp. 1. – K. : VShOL, 2002. – 280 s.

8. Polat E.S. Chto takoe proekt / E. Polat, A. Petrov, M. Buharkina. – M.: Otkrytyj urok, – 2004. - №5-6. – s. 10-17.

Dobinda I.R.,

Lecturer of nursing in infectology, Chernivtsi medical College of Bukovinian state medical University,
irina.love.1987@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

THE ROLE OF DESIGN TECHNOLOGIES IN THE LEARNING PROCESS OF STUDENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The article reveals the essence and the meaning of "methods to projects". Attention is drawn to features of the use of this method of interactive learning in educational process of higher medical schools during the almost-seminars – namely, requirements to use techniques, stages of projects, use them in the classroom the students of medical institutions.

Key words: "project", "project method", "design technology", structure, method of projects, implementation phases of the project method.

УДК [614.25:378] (043.3)

Дудікова Л.В.,

к.пед.н., доцент, завідувач кафедри іноземних мов з курсом латинської мови та медичної термінології
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, ldudikova@yahoo.com

Україна, м. Вінниця

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті представлено узагальнення наукових і нормативно-правових джерел з метою виокремлення проблемних аспектів процесу формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у медичних університетах. Зміст статті ґрунтується на матеріалах досліджень вчених, які вивчали проблему формування професійно-етичної культури та компетентності. Результати аналізу освітніх програм підготовки студентів у медичних університетах вказують на те, що сучасний лікар повинен володіти не лише когнітивними та поведінковими навичками прийняття клінічних рішень, а також навичками етичної поведінки в процесі професійної взаємодії з пацієнтами, їх родичами та колегами, високорозвиненими комунікативними навичками, професійними морально-етичними установками на рівні сучасних досягнень медицини. Сучасний лікар повинен у різних видах фахової діяльності демонструвати високий рівень професійно-етичної компетентності. Разом з тим комплексного дослідження формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах на сьогодні немає.

Ключові слова: професійно-етична компетентність, етичні норми, етична культура лікаря, медичні університети, майбутні лікарі, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Розвиток та реформування національної системи охорони здоров'я потребує підготовки нового покоління висококваліфікованих медичних працівників, здатних до інноваційної професійної діяльності в умовах суспільно-економічних трансформацій. Актуальність забезпечення якості підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки медичних працівників особливо зростає останнім часом – в період реформування галузі охорони здоров'я. В угоді про асоціацію між Україною та ЄС наголошується про необхідність реформування медичної галузі відповідно до Європейського плану дій. У зв'язку з цим Міністерством охорони здоров'я запропоновано Національну стратегію реформування системи охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року, що є складовою Національного плану дій з реформування, котрий був проголошений Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» та урядом України (програма діяльності Кабінету Міністрів України, схваленою постановою Верховної ради України від 11 грудня 2014 року № 26- VIII). Стратегія є рамковим документом, що формує контекст, бачення, принципи, пріоритети, задачі та основні подальші кроки реформування української системи охорони здоров'я, серед яких підвищення якості підготовки медичних фахівців, інтеграції медичної освіти і науки, вирішення кадрових проблем галузі, покращення медичної допомоги населенню, забезпечення конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів на вітчизняному та міжнародному ринках праці.

Прогресивні тенденції глобалізації європейського та світового освітнього простору також впливають на стан модернізації вищої медичної школи в контексті підписання Україною Болонської декларації. Головною метою реформування вищої медичної освіти є генерація

нових медичних кадрів за рахунок впровадження в освітній процес європейських освітніх і медичних стандартів, підвищення інтелектуального, науково-освітнього, професійно-орієнтованого рівня майбутніх лікарів, культури медичного персоналу, забезпечення їх сучасними, більш ефективними інноваційними та інформаційними медичними технологіями. Крім того, інновації в системі підготовки медичних кадрів пов'язані з впровадженням сучасних галузевих стандартів вищої медичної та фармацевтичної освіти, запровадженням процедури ліцензування та сертифікації фахівців. Все це спонукає до перегляду змісту медичної освіти, побудови галузевих стандартів освіти на засадах компетентнісного підходу та розробки нових науково-педагогічних принципів та інновацій у підготовці фахівців галузі знань «Охорона здоров'я».

З огляду на це **метою статті** є висвітлення результатів узагальнення наукових і нормативно-правових джерел з метою виокремлення актуальних аспектів проблеми формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вимоги нормативно-правових документів, що регламентують професійну підготовку майбутніх лікарів у контексті застосування моральних, етичних і фахових норм в професійній діяльності, також посилюють актуальність теми. У них йдеться про те, що лікар має володіти морально-етичними принципами ставлення до живої людини та її тіла як об'єкту анатомічного та клінічного дослідження, використовувати морально-етичні принципи спілкування з хворими, використовувати принципи моралі та врахувати національні і релігійні особливості для виконання професійних функцій. Професійна етика лікаря передбачає усвідомлення професійного обов'язку лікаря перед суспільством і пацієнтами, припускає право медиків на професійну

гідність і честь, включає нормативні принципи поведінки лікаря, морально-деонтологічні принципи медичного фахівця та принципи фахової субординації у хірургії, у клініці внутрішніх хвороб, у педіатрії та фізіотерапії. Сучасні міжнародні вимоги підготовки фахівців в галузі вищої медичної освіти мають на меті забезпечення підготовки кваліфікованих, грамотних, психологічно і соціально компетентних лікарів. Результати аналізу освітніх програм підготовки студентів у медичних університетах вказують на те, що сучасний лікар повинен володіти не лише когнітивними та поведінковими навичками прийняття клінічних рішень, а також навичками етичної поведінки в процесі професійної взаємодії з пацієнтами, їх родичами та колегами, високорозвиненими комунікативними навичками, професійними морально-етичними установками на рівні сучасних досягнень медицини. Отже, сучасний лікар повинен у різних видах фахової діяльності демонструвати високий рівень професійно-етичної компетентності.

На думку широкого кола дослідників [1; 2; 3; 4], професійно-етична компетентність – це складне індивідуально-психологічне утворення, яке об'єднує теоретичні знання з професійної етики, професійно-етичні цінності, морально-особистісні якості та практичні вміння фахівця у сфері професійної діяльності та забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-етичних норм, а також акмеологічні інваріанти, що визначають його потребу у професійно-етичному самовдосконаленні. Ця компетентність структурно об'єднує мотиваційний, змістовий, особистісний, операційний і рефлексивний компоненти й забезпечує належну професійну діяльність лікаря.

Бути етичним означає дотримуватись поведінки, яка відповідає прийнятим у суспільстві нормам. Термін «етика» вживається в багатьох значеннях, зокрема як синонім терміна «моральність». Етика як наука є філософським ученням про мораль як форму суспільної свідомості та специфічну сферу суспільного життя. Інколи термін «етика» («етичний») вживають для оцінки поведінки і розуміють як упорядкований збір правил поведінки, що акцептується якоюсь особою чи групою людей [5].

Проблема формування особистості лікаря, професійної культури, етичної поведінки, професійно-етичної компетентності неодноразово привертала увагу науковців. У ракурсі дослідження становлять інтерес праці з проблем виховання та формування духовних цінностей сучасної молоді у вищих навчальних закладах (І. Бех, К. Журба, А. Капська, Д. Пашенко, Н. Чернуха та ін.) та обґрунтування сучасного етичного кодексу лікаря (С. Вековшиніна, В. Кулініченко, О. Насінник та ін.). Проблеми медичної освіти, формування особистості лікаря в площині деонтології, біоетики та медичної етики останнім часом були предметом досліджень зарубіжних (О. Грандо, В. Кордюм, Т. Мішаткіна, А. Моруа, В. Поттер та ін.), так і українських дослідників (В. Демченко, В. Запорожан, Ю. Кундієв, В. Чешко та ін.). У працях сучасних науковців, присвячених проблемам медичної діяльності та освіти, також частково розглядаються різні аспекти проблеми

формування професійно-етичної компетентності, серед яких: професійно-важливі якості (В. Корзунін та ін.), особливості професійного особистісного розвитку лікаря (В. Андронов, І. Гурвич, В. Зайцев, Л. Матвєєва, О. Одеришева, Т. Румянцева та ін.), зміст і структура професійно-особистісної культури (М. Тараришкіна та ін.), особливості формування професійно-комунікативної культури (С. Герасименко, Р. Карсон, О. Метса, М. Мусохранова, Л. Цветкова та ін.), становлення клінічного мислення (Н. Аношкін, Т. Цавєюродієв та ін.), психологічний супровід професійного становлення лікаря (Б. Ясько та ін.), психологічна компетентність лікаря (С. Андронов, В. Ташликов, Н. Яковлева та ін.), загальні проблеми медичної освіти (В. Аверін, О. Аміров, І. Косирев та ін.), проблеми психології в медичній освіті (Т. Бухаріна, В. Дуброва, А. Кирпиченко, М. Лапкін, С. Лігер та ін.) тощо.

Для дослідження важливими є також погляди вчених на формування компетентності, зокрема, професійної (В. Калінін, Л. Карпова, О. Миропольська), соціально-культурної (Т. Колодько), етнокультурної (О. Гуренко), громадянської (М. Михайліченко), комунікативної (Д. Годлевська), економічної (К. Тушко). Окремі аспекти формування професійної етики фахівців у галузі права були предметом дослідження Г. Андрєєва, Г. Гребенькова, Г. Дубова, Д. Фіюлевського. Особливості формування професійної культури митників були предметом уваги О. Корольова, Н. Тимченко, молодших спеціалістів сфери побутового обслуговування – Л. Гасюк, а професійної етики учителів – Л. Хоружої та Л. Шарової. Педагогічні умови забезпечення ефективності процесу формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах було предметом дослідження А. Агаркової [2].

Разом з тим комплексного дослідження формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах на сьогодні немає: не обґрунтовано концепцію та педагогічні умови формування цієї значущої для професійної діяльності компетентності під час навчання у ВНЗ, не розроблено модель і технологію її формування, не визначено об'єктивно вимірюваних критеріїв та показників сформованості, немає науково-методичного забезпечення реалізації технології формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах в умовах глобалізації європейського та світового освітнього простору, реформування медичної галузі в Україні.

Натомість результати аналізу професійної підготовки майбутніх лікарів у ВНЗ свідчать про те, що на сьогодні в країні ще не досягнуто рівня клінічної підготовки лікарів відповідно до міжнародних стандартів, повільно запроваджуються у навчальний процес сучасні наукові розробки та засади доказової медицини, спостерігається постаріння науково-педагогічних працівників, у галузі наростає кадровий дефіцит медичних працівників, перш за все у первинній ланці та закладах охорони здоров'я, розташованих у сільській місцевості. Разом з позитивними змінами у системі підготовки майбутніх лікарів спостерігається недостатнє фінансування вищої медичної освіти, складнощі у матеріально-технічному

оснащенні та недостатнє стимулювання праці викладачів, невідповідність умов навчання вимогам часу, застосування застарілих педагогічних технологій, високий рівень педагогічного навантаження викладача, низький рівень соціального захисту студентів. Посилюють актуальність теми й інші чинники, зокрема те що переважна більшість населення перебуває під впливом серйозних факторів ризику, таких як паління, надмірне вживання алкоголю, неправильне харчування, відсутність фізичної активності, забруднення повітря та води, а також відсутність ефективної та якісної допомоги на рівні цивілізованих країн.

У зв'язку із модернізацією організації освітнього процесу визначились суперечності між збільшенням навантаженості викладачів, значним обсягом витрат навчального часу на оцінювання навчальних досягнень студентів, якістю їхньої самостійної роботи і недостатнім науково-методичним забезпеченням і матеріально-технічним оснащенням діяльності вищої медичної школи. Результати аналізу фундаментальних наукових праць, нормативно-правових документів та досвіду практичної діяльності дали можливість виявити суперечності процесу формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах, зокрема між: зростанням вимог суспільства до якості професійної підготовки майбутніх лікарів, зумовлених особливостями суспільно-економічного розвитку держави та реформуванням галузі охорони здоров'я в сучасних умовах, і відсутністю методологічної та методичної бази для забезпечення цих вимог; потенційними можливостями, які має сучасні вищі медичні навчальні заклади для ефективного формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів, і недостатньою реалізацією цих можливостей на практиці; значними педагогічними резервами професійно спрямованих та гуманітарних навчальних дисциплін щодо формування професійно-етичної компетентності та невідповідністю форм, методів і засобів організації навчального процесу; необхідністю оволодіння студентами інформацією про професійно-етичну поведінку, етику і моральну свідомість майбутніх лікарів, етапи її розвитку та саморозвитку і недостатньою наявністю й обсягом такої інформації у змісті відповідних навчальних дисциплін, спецкурсів; реальним станом професійно-етичної компетентності випускників – майбутніх лікарів та сучасними вимогами нормативних документів щодо їхньої підготовки; між необхідним рівнем професійної етики медичних працівників та усталеними методичними і освітньо-науковими засадами їхньої підготовки в медичних університетах; між необхідністю оновлення змісту підготовки лікарів, розроблення концепції і технології формування професійно-етичної компетентності медичних працівників і недостатньою фаховою та психологічною готовністю науково-педагогічного складу до цього.

Ці проблеми не сприяють якісній підготовці майбутніх лікарів, формуванню у них високого рівня професійно-етичної компетентності. Крім того серед причин недостатнього рівня сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів можна

зазначити відсутність установки на формування системи моральних цінностей у викладачів та студентів, домінування знаннево-орієнтованого та репродуктивного підходів до формування професійно-етичної компетентності, недостатність та низька ефективність цілеспрямованих форм позанавчальної роботи, недостатня увага, яку надають у ВНЗ формуванню навичок етичної поведінки та забезпеченню умов для прояву етичних вчинків студентами, невідповідна сформованість компонентів професійно-етичної культури.

Висновки. Результати дослідження системи підготовки фахівців галузі знань «Охорона здоров'я», а також наукових праць із заявленої теми дозволяють зробити висновок про те, що проблема формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах є досить актуальною, а її недостатня теоретична розробленість і практичне значення потребують проведення спеціального дослідження для подолання зазначених суперечностей.

Література

1. Петренко Н.В. Сутність та особливості професійно-етичної компетентності офіцера-прикордонника / Н.В.Петренко // Збірник наукових праць № 54. Серія: Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Романішина Л.М. – Хмельницький: Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького, 2010. – С. 91-92.
2. Азаркова А.О. Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах; автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / А. О. Азаркова; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 22 с.
3. Уваркіна О.В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін; Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.В. Уваркіна; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2003. – 22 с. – укр.
4. Тимофієва М.П. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього сімейного лікаря; автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / М.П. Тимофієва; АПН України. Ін-т психології ім. Т.С.Костюка. – К., 2008. – 20с. – укр.
5. Шигонська Н.В. Підготовка студентів медичних спеціальностей до професійної взаємодії засобами моделювання комунікативних ситуацій; автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.В. Шигонська; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. – Житомир, 2011. – 20 с.; рос. – укр.

References

1. Petrenko N.V. Sutinist ta osoblyvosti profesiiino-etychnoi kompetentnosti ofitsera-prykordonnyka / N.V. Petrenko // Zbirnyk naukovykh prats № 54. Seria: Pedagogichni ta psykholohichni nauky / hol. red. Romanyshyna L.M. – Khimelnytskyi: Vyd-vo Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskyho, 2010. – S. 91–92.
2. Aharikova A.O. Formuvannia profesiiino-etychnoi kultury maibutnikh likariv u vshchykh navchalnykh zakladakh: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / A.O. Aharikova; Nats. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. – K., 2011. – 22 s.
3. Uvarikina O.V. Formuvannia komunikatyvnoi kultury studentiv vshchykh medychnykh zakladiv osvity v protsesi vvychennia psykholoho-pedahohichnykh dysyplin: Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / O.V. Uvarikina; In-t vshch. osvity APN Ukrainy. – K., 2003. – 22 s. – ukr.

4. Tymofüeva M.P. Psykholohichni umovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho simeinoho likaria: avtoref. dys... kand. psykhol. nauk; 19.00.07 / M.P. Tymofüeva ; APN Ukrainy. In-t psykholohii im. H.S.Kostiuka. – K., 2008. – 20s. – ukp.

5. Shyhonska N.V. Pidhotovka studentiv medychnykh spetsialnosti do profesiinoi vzaiemodii zasobamy modeliuвання komunikatyvnykh sytuatsii: avtoref. dys... kand. ped. nauk; 13.00.04 / N.V. Shyhonska ; Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr, 2011. – 20 s.: rys. – ukp.

Dudikova L.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, the Head of the Foreign languages Chair including the course of Latin and medical terminology Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University, ldudikova@yahoo.com

Ukraine, Vinnytsya

FORMATION OF FUTURE DOCTORS' PROFESSIONAL-ETHIC COMPETENCE AS AN ACTUAL PROBLEM OF MEDICAL EDUCATION

The article presents a generalization of scientific and normative-legal sources aiming to identify the problem aspects of the process of forming the professional-ethic competence of future doctors at medical universities. The content of the article is based on the research materials of the scientists who have studied the problem of the formation of professional- ethic culture and competence. The results of the analysis of the educational programs for students' training at medical universities indicate that a modern physician should possess not only cognitive and behavioral skills in making clinical decisions, but also ethic behavior skills in the process of the professional interaction with patients, their relatives and colleagues, highly developed communicative skills, professional moral-ethic value system at the level of modern achievements of medicine. A modern physician should demonstrate a high level of professional-ethic competence in various professional activities. However, there is no comprehensive study on the formation of professional-ethic competence of future doctors at higher medical educational institutions.

Key words: *professional-ethic competence, ethic norms, ethic culture of a doctor, a medical university, future doctors, professional training.*

УДК 378.12

Запорожцева Ю.С.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри педагогіки та андрагогіки
Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, yulyaza@ukr.net**Україна, м. Житомир*

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ

Стаття присвячена проблемі професійного розвитку педагога в контексті сучасного реформування й інформатизації освіти, а також взаємодії науки, освіти та інновацій. Автор розглядає сутність інноваційних професійно-педагогічних технологій, деякі особливості технологій навчання педагогів у післядипломній освіті в умовах швидкого розвитку освітнього середовища, наголошує на активній взаємодії учасників процесу та необхідності модернізації освіти. Також, у роботі звертається увага на питання використання активних засобів та методів організації навчального простору учнів відповідно до їх індивідуальних можливостей та наявних ресурсів педагога.

Ключові слова: педагог, технологія навчання, професійний розвиток, інноваційні процеси, засіб, метод навчання, удосконалення підготовки, технологічно-педагогічний процес, організація процесу навчання, активна взаємодія.

Найважливішим завданням реформування освіти в Україні є підготовка освіченої, творчої особистості. Зростання попиту на висококваліфікованих, мобільних, швидко сприймаючих нову інформацію спеціалістів підвищує вимоги до якості професійної підготовки педагогів. Сучасне суспільство диктує системі професійної освіти запит на розвиток вільної, відповідальної, комунікативно активної особистості, яка усвідомлює необхідність постійного навчання, систематичного оновлення наявних знань та навичок. Саме розкриття особливостей педагога та його індивідуальних можливостей мусить стати ознакою адаптації Нової української школи до нових соціальних та економічних умов. Якість модернізації освіти багато в чому залежить від характеру протікання різних інноваційних процесів в освітньому просторі, від вибору педагогом сучасного інструментарію навчання, від застосованих ним педагогічних технологій а значить від прагнення освітянина до самоосвіти.

Постановка проблеми. Проблема актуальності педагогічних технологій та інновацій в освітньому процесі викликають особливе зацікавлення з об'єктивних причин: зміна традиційних методів навчання на нестандартні та можливість вдосконалювати процес взаємодії викладача й слухачів, відповідно вчителя та учнів. Вирішення цієї проблеми передбачає широке використання у практиці післядипломної педагогічної освіти цілої системи методів активізації навчання, що стосуються всіх аспектів пізнавальної діяльності педагога, відповідно й учня, і втілюються через систему сучасних педагогічних технологій.

Метою статті є з'ясувати сучасне розуміння й використання категорії «педагогічна технологія», «технологія професійного навчання» в закладах загальної та професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розробки та впровадження освітніх технологій, педагогічних технологій навчання й виховання розглядали В. Боголюбов, В. Гузєєв, І. Зязюн,

А. Нісімчук, Г. Селевко, В. Сластьонін, І. Смолюк та ін. у зарубіжній педагогічній теорії та практиці проблеми педагогічних технологій представлено в дослідженнях таких вчених як М. Кларк, Г. Еллінгтон, П. Мітчелл, С. Сполдінг, Р. Томас та ін. аналіз позицій сучасних дослідників засвідчує розмаїття характеристик освітньої технології, яка розглядається як системний метод (С. Гончаренко, І. Прокопенко, В. Євдокімов), дидактична система (О. Савченко), діяльність (В. Сластьонін), порядок, логічність, послідовність (М. Кларін), конструювання, проектування навчального процесу (І. Богданова, В. Воронов, О. Гохберт, В. Паламарчук), структуроване проектування (В. Беспалько, І. Підласий), організація навчання (І. Смолюк) та ін.

Виклад основного матеріалу Сучасні тенденції розвитку професійної освіти визначають інноваційні підходи до організації освітнього процесу. Оновлення нормативно-правових засад у сфері освіти, розробка нових стандартів професійної освіти вносять істотні зміни в розуміння цілей освіти, у відбір та структурування її змісту, технологій реалізації освітнього процесу. Педагогічні технології в сучасній професійній освіті розглядаються як системний метод створення, використання й визначення цілісного освітнього процесу з урахуванням інформаційних і людських ресурсів та їх взаємодії.

Сьогодні в педагогічній та психологічній літературі часто зустрічається поняття «технологія». Легко з'ясувати значення слова, яке утворено від латинських «мистецтво, ремесло» та «наука» [3, с.897]. Технологією зазвичай називають процес переробки вихідного матеріалу з метою отримати продукт. Під технологією процесі необхідно розуміти сукупність та послідовність методів та процесів утворення й модифікації вихідних матеріалів, які дозволяють отримати продукцію із раніше заданими властивостями, параметрами. В галузі освіти технологію розглядають не просто як методику чи педагогічну систему, а як оптимальний алгоритм певної методики чи системи для досягнення поставленої мети [1, с.57]. Невипадково з'явився термін «сучасні

технології», який передбачає найбільш ефективні та швидкі шляхи отримання результатів на певному рівні розвитку суспільства. Технологію розуміють ще, як будь-який засіб, що відповідає вимогам технологізації процесу [1-8]. При процесі технології навчання вчитель не навчає, а виконує функцію управління засобами й методами навчання, а також функції стимулювання й координації діяльності тих, хто навчається. Таким чином, в педагогічних технологіях освітнього процесу важливу роль грають засіб та метод навчання.

Освітня технологія визначається системністю, концептуальністю і науковістю, структурованістю, керованістю, відтворюваністю, запланованим рівнем ефективності, алгоритмічністю, оптимальністю витрат, можливістю тиражування та перенесення в нові умови [9, с.89]. Технологічний аспект професійної підготовки та розвитку педагогів реалізується на різних рівнях організації освітньої діяльності, вивчення навчальної дисципліни, подання навчальної інформації, контролю та оцінювання знань, мотивації й стимулювання діяльності суб'єктів освітнього процесу.

Поняття «педагогічна технологія» може бути представлено трьома аспектами: науковим: (частина педагогічної науки, яка вивчає та розробляє цілі, зміст і методи навчання та проектує педагогічні процеси), процесуально-описовим (алгоритм процесу) та процесуально – дійовим (здійснення технологічно – педагогічного процесу, функціонування особистісних, методологічних і практичних засобів) [6, с.277].

Структура технології навчання включає в себе наступні основні компоненти:

1. Попередня діагностика рівня засвоєння навчального матеріалу та відбір слухачів у групи з однорідним рівнем вже наявних знань та досвідом. Результати широкого попереднього діагностування доводять необхідність включення такого елемента в практику. Попередня діагностика та відбір необхідні у більшості випадків на початку вивчення будь-якого курсу чи предмету [7, с.28].

2. Мотивація та організація навчальної діяльності слухачів при введенні технології навчання цей напрямок в роботі педагога набуває особливо важливого значення. Взаємодія того, хто навчається із засобом навчання не завжди приносить радість і задоволення. Тому, основна задача педагога при впровадженні технології навчання – залучити до заняття тих, хто навчається пізнавальною діяльністю, зацікавленням та підтримкою цього інтересу.

3. Дія засобів навчання. Цей етап, і є процесом навчання. Він впроваджується через взаємодію тих, хто навчається із засобами навчання. На цьому етапі відбувається засвоєння навчального матеріалу слухачем не у взаємодії з педагогом (фронтальне, індивідуальне навчання), а із засобом навчання.

4. Контроль якості засвоєння матеріалу. Технологія приділяє значну увагу процесу контролю. В технології компоненти організації діяльності і контролю рівнозначні – це два взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих один одного блоки [4, с.116; 5, с.181].

Ведучим елементом будь-якої технології є засіб навчання (воркшоп, кванторіум, коворкінг, круглий стіл,

скетчинг, керована дискусія тощо), це дозволяє робити висновок про те, що технології навчання формуються на цих самих рівнях (мотивація, дія засобів, контроль). Відповідно до класифікації засобів та методів навчання за трьома рівнями (навчальне заняття, предмет, увесь процес навчання) технології навчання також можна поділити на 3 рівня: технологія навчання, технологія предмету та технологія процесу навчання [2, с.134].

Таким чином, сьогодні педагогічну технологію розуміють як послідовну, взаємопов'язану систему дій педагога, направлених на вирішення педагогічних завдань або планомірно і послідовно втілення на практиці заздалегідь спроектованого педагогічного процесу.

Педагогічні технології професійної освіти є складовою частиною системи освіти професійного навчального закладу. Ця робота направлена на підвищення якості знань та формування світосприйняття тих, хто навчається. А також на систематично активне пізнання нового трансформацію наявних вмінь та постійну самоосвіту педагога.

Сучасний період в освіті (початок 21 сторіччя) пов'язаний із розробкою конкретних педагогічних технологій на основі таких процесів як інформатизація, медіатизація та компютеризація (онлайн, веббінар, чат тощо). Таким чином, ефективність освітнього процесу (вчитель – учень, викладач-слухач) у значній мірі залежить від адекватного вибору (форсайт, тренінг, коучінг, кейс, проект, гра, конкурс і т.д.) та професійної реалізації сучасних технологій навчання. До того ж, вибір технології навчання (колоборативне, проблемне, корпоративне навчання та ін.) диктується цілою низкою обставин, які не можуть бути однаковими в різних навчальних закладах, в різних групах, в різних педагогічних умовах та при використанні різними педагогами. Також, такі факти як зміст навчального матеріалу, засоби й методи навчання (група, команда, рольова гра, квест, відкритий мікрофон і т. д.), технічне й дидактичне оснащення /забезпечення процесу освітнього розвитку, склад слухачів, учнів не лише мають значення, а й часто є головними у виборі певної технології навчального процесу. Важливим фактором також є рівень професійно-педагогічної культури.

Висновки. Отже, освітні технології є явищем динамічним, вони постійно вдосконалюються і забезпечують гарантований, прогнозований, відтворюваний результат педагогічної діяльності відповідно до сучасних вимог. Взаємодія освіти, науки та інновацій визначають динаміку безперервного руху результатів наукових досліджень у вигляді новітніх розробок, нових або удосконалених технологій. Наведені висновки визначають педагогічні аспекти підготовки конкурентноздатного фахівця в умовах сучасних вимог і є результатом інтелектуальної діяльності педагога на основі сукупності систематизованих ним науково-методичних знань, організаційних рішень про послідовність його професійних дій у педагогічному процесі.

Вважаємо, що дана стаття має практичну значущість і може стати у нагоді в професійній науково – педагогічній діяльності.

Література

1. Глузман А.В. Инновационные технологии обучения в системе университетского педагогического образования [Электронный ресурс] / А.В. Глузман. Режим доступа: URL: http://iee.org.ua/files/conf/conf_article39.pdf.
2. Запорожцева Ю.С. Розвиток професійної компетентності вчителів іноземних мов у післядипломній освіті. / Ю.С. Запорожцева. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, Житомир – 2014.- 261с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред В.Т. Кремень. – К.:Юрінком Інтер, 2008.-1040 с.
4. Модернізація змісту професійної освіти-умова підготовки компетентного фахівця нової формиції: збірник матеріалів конференції /редкол.: Г.Л. Губарев (голова) [та ін.]. – Житомир: вид. О.О. Євенок, 2017. - 338с.
5. Освітні технології: навч.-метод. Посібник / Під ред. О.М. Пехоти. – ІС: Вид-во А. С. К., 2003. -225с.
6. Перспективні освітні технології: наук.- метод. посібник. / За ред. Г.С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. -560с.
7. Професійна діяльність і компетентність педагога. Сучасні підходи: Навчально-методичний посібник/Укл. В.І.Петроченко. Запоріжжя: КЗ «ЗОЦПКУМ» ЗОР, 2011. – 40с.
8. Селевко Г. П. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. / Г.П. Селевко. – М.: Народное образование., - 1998. – 256с.
9. Чернилевский Д.В., Моисеев В.Б. Инновационные технологии и дидактические средства современного профессионального образования. /Д.В.Чернилевський, В.Б. Моисеев. / М.: МГІЦ, 2002 год.

References

1. Gluzman A.V. Innovatsionnyye tehnologiyi obucheniya v sisteme universitetskogo pedagogicheskogo obrazovaniya [Elektronnyy resurs]/A.V. Gluzman: Rezhym dostupa URL: http://iee.org.ua/files/conf/conf_article39.pdf.
2. Zaporozhceva Y.S. Rozvytok profesynoyi kompetentnosti vchiteliv inozemnykh mov u pishyadyplomniy osviti./ Y.S. Zaporozhceva. 13.00.04 – teoriya I praktyka profesynoyi osvity. Dysertaciya na zdobuttya naukovogo stupenya kandydatsya pedagogichnoyi osvity. Zhytomyr – 2014.- 261s.
3. Encyklopediya osvity / Akad.ped.nauk Ukrainy; golovny red.V.G. Kremen.- K.:Yurinkom Inter, 2008.- 1040s.
4. Modernizaciya zmystu profesynoyi osvity – umova pidgotovky kompetentnoho fahivcya novoyi formaciyi: zbirnyk materialiv konferenciyi/ redkol.: G.L. Gubarev (golova) [ta in.].- Zhytomyr: vyd. O.O. Yevnok, 2017.- 338s.
5. Osvitni tehnologiyi: navch.- metod. posibnyk / Pid red.O.M. Pehoty.- IS: Vyd-vo A.S.K.,2003.- 225s.
6. Perspektyvni osvityni tehnologiyi: nauk.-metod. posibnyk. / Za red. G.S. Sazonenko. – K.:Gopak, 2000. – 560s.
7. Profesiyna diyalnist I kompetentnist pedagoga. Suchasni pidhody: Navchalno-metodychniy posibnyk./Ukl. V.I. Petrochenko. Zaporizhzhya: KZ «ZOCTKUM» ZOR, 2011. – 40s.
8. Selevko G.P. Sovremennyye obrazovatelnyye tehnologii: Uchebnoye posobiye. / G.P. Selevko. – M.:Narodnoye obrazovaniye., -1998. -256s.
9. Chernilevsky D.V., Moiseyev V.B. Innovatsionnyye tehnologii i didacticheskiye sredstva sovremennogo professionalnogo obrazovaniya./ D.V. Chernilevsky, V.B. Moiseyev./ M.:MGIC, 2002 god.

Zaporozhtseva Y.S.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, yulyaza@ukr.net
Ukraine, Zhytomyr

**PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES INORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS
AND PROFESSIONAL TEACHERS' DEVELOPMENT**

The article is sanctified to the problem of professional development of teacher in the context of modern reformation and informatization of education, and also cooperation of science, education and innovations. The author examines essence of innovative professionally-pedagogical technologies, some features of technologies in teachers' studies in postgraduate education in the conditions of growth of educational environment, marks active cooperation of participants of process and necessity of modernization of education. Also, in-process attention applies on a question of the using of active facilities and methods of organization of educational space of students in accordance with their individual opportunities and of present resources of teacher.

Key words: teacher, technology of studies, professional development, innovative processes, means, method of studying, improvement of preparation, technologically-teaching process, organization of process of education, active cooperation.

УДК 378.1:656(043.5) (Укр)

Кочина В.В.,*к.пед.н., доцент кафедри Педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії, depart10@urkr.net**Україна, м. Харків*

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ОСНОВІ МОВНИХ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРОГРАМ У НЕМОВНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядається формування іншомовної комунікативної компетенції на основі різноманітних мовних мультимедійних програм, що включає комплекс інформаційних освітніх ресурсів, сукупність технологічних засобів інформаційних і комунікаційних технологій, при використанні методики, де враховуються дидактичні властивості і методичні функції мовних мультимедійних програм (мультимедійність, інтерактивність, зворотний зв'язок, універсальність, різноманітність учбових мовних матеріалів, автономність) у немовному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: *іншомовна комунікативна компетенція, вищий навчальний заклад, технічні засоби, інформаційно-комунікаційні технології.*

Постановка проблеми. Освоєння студентами освітньої програми вищої школи повинні відображати не лише готовність і здатність до інформаційної діяльності: пошуку інформації і самостійний вибір джерел інформації відповідно до поставлених цілей і завдань; умінню систематизувати інформацію за заданими ознаками, критично оцінити і інтерпретувати інформацію; умінню зберігати, захищати, передавати і обробляти інформацію, але і переводити візуальну інформацію у вербальну знакову систему і навпаки; умінню включати позааудиторну інформацію в процес вищої освіти.

Крім того, студенти повинні демонструвати високий рівень сформованості стійкої мотивації до оволодіння іноземною мовою як елементом загальної культури для здійснення міжособистісного і міжкультурного спілкування у сучасному полікультурному світі.

Мета роботи: У контексті все зростаючій інформатизації суспільства виникає потреба в підвищенні інформаційно-комунікаційної компетенції студентів у немовних вищих навчальних закладах. Системно – діяльнісний підхід до навчання, як методологічна основа нового державного освітнього стандарту припускає широке використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), готових комп'ютерних програм, що дозволяють здійснювати самостійну аудиторну і позааудиторну діяльність по отриманню, засвоєнню знань, по формуванню навичок і розвитку умінь в предметній області "Іноземна мова" (ІМ).

Виклад основного матеріалу. Нині, вже практично ніхто не оспорує той факт, що іноземна мова, разом з навчанням спілкуванню і підвищенням рівня загальної і професійної культури, має ще і значне виховне значення. У сучасних умовах - це розуміння студентами ролі вивчення мов міжнародного спілкування у сучасному полікультурному світі, цінності рідної мови як елементу національної культури; усвідомлення важливості англійської мови як засоби пізнання, самореалізації і соціальної адаптації; виховання якостей

громадянина, патріота; виховання толерантності по відношенню до інших мови і культури [1].

Процес модернізації системи освіти спричиняє за собою зміна змісту і структури освіти, підвищення якості і доступності освітніх послуг, що відповідають вимогам інноваційного соціально орієнтованого розвитку країни. До випускників немовних вищих навчальних закладів пред'являють нові вимоги: досягнення особових, метапредметних і предметних результатів навчання.

Таким чином, в процесі організації освітньої конструктивної діяльності зміщуються акценти з провідної ролі викладача як носія знання на викладача - помічника, супроводжуючого процес навчання. Особливе значення також надається принципу учбової автономії, формуванню індивідуальної траєкторії розвитку мовної особистості того, хто навчається. При такому підході учбова діяльність спрямована на формування якостей особистості в процесі комунікації на іноземній мові. Крім того, в сучасних умовах розвитку інтерактивних, комп'ютерних технологій і загального доступу до мережі Інтернет, рішення задачі самостійного формування навичок іншомовного спілкування вже не здається утопією. Використання цих можливостей дозволяє студентам самостійно добувати знання, на практиці виробляти уміння, необхідні для формування і розвитку іншомовної комунікативної компетенції [3].

У складі "комунікативної компетенції" виділяють наступні елементи: лінгвістичний (знання системи мови і уміння користуватися такими знаннями для розуміння мови інших людей і вираження власних думок); соціокультурний (знання етнокультурних особливостей країни мови, що вивчається, мовної і немовної поведінки носіїв мови і уміння реалізувати свою мовну поведінку відповідно до таких знань); мовний (знання засобів формування і формулювання думок за допомогою мови і здатності користуватися ними в процесі мовного спілкування); дискурсивний (знання правил побудови усних і письмових повідомлень –

дискурсів, уміння будувати такі повідомлення і розуміти їх сенс в мові комунікантів); стратегічний (уміння користуватися найбільш ефективними стратегіями при рішенні комунікативних завдань); предметний (знання предметної інформації при організації власного висловлювання або розумінні висловлювання комунікантів); компенсаторний (уміння долати труднощі, що виникають в процесі мовного спілкування); прагматичний (уміння вибирати найбільш ефективний і доцільний засіб вираження думки залежно від умов комунікативного акту і поставленого завдання) [2].

Формування іншомовної комунікативної компетенції в усьому різноманітті її компонентів (лінгвістичного, соціолінгвістичного, соціокультурного, дискурсивного, стратегічного, соціального та інших) є однією з цілей навчання іноземній мові в немовному вищому навчальному закладі. Отже, реалізація основної освітньої програми вищої освіти повинна забезпечуватися інформаційно-освітнім середовищем, що включає комплекс інформаційних освітніх ресурсів, сукупність технологічних засобів інформаційних і комунікаційних технологій.

Нині термін "іншомовна комунікативна компетенція" отримав широке поширення у сфері навчання іноземним мовам. Більше того, логічно припустити, що в умовах мультимедійного освітнього простору іншомовна комунікативна компетенція здатна на нові характеристики, що може супроводжуватися розширенням її компонентного складу і виконуваних функцій.

Унікальні властивості мультимедійного середовища надають користувачам можливість автентичного спілкування з реальними співрозмовниками на актуальні теми, можливість самовираження і розвитку такого рівня іншомовної комунікативної компетенції, який неминуче має на увазі формування готовності і здатності студента користуватися іншомовними пошуковими серверами, самостійно створювати прості іншомовні мультимедійні продукти, публікувати і обговорювати їх іноземною мовою – тобто вимагає певний рівень розвитку компетенції у сфері мультимедіа – "новітнє і швидко поширене інформаційне середовище сучасної полікультурної мовної дійсності", яка є "новим типом технологічного, психофізичного і соціокультурного буття полілінгвальної і полікультурної особистості" [3].

Необхідність навчатися безперервно, шукати нові механізми накопичення знань обумовлює використання ІКТ в навчанні. Робота з інтерактивною дошкою, використання мультимедійних засобів навчання стають невід'ємною частиною учебного процесу при вивченні іноземної мови у немовному вищому навчальному закладі. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють здійснити принципово новий підхід до навчання і виховання студентів, створити справжнє мовне середовище, сприяюче виникненню природної потреби в спілкуванні іноземною мовою і звідси, – потреби у вивченні іноземних мов.

Потужний освітній потенціал ІКТ, який може застосовуватися у навчанні іноземним мовам, визначає актуальність в наші дні. Новий інформаційний етап

розвитку сучасного суспільства, який характеризується активним впровадженням інформаційних і комунікаційних технологій в різні області життєдіяльності соціуму, у тому числі, в сферу вищої освіти вимагає нового підходу до вчення і організації освітнього процесу. Застосування комп'ютера, мультимедійних програм і інформації з усесвітньої мережі Інтернет поступово переходить в набір стандартних засобів навчання іноземній мові. Дуже важлива підкреслити, що обов'язковою умовою формування іншомовної комунікативної компетенції студентів в мультимедійному освітньому просторі є готовність і здатність тих, що навчаються до саморозвитку і самоудосконалення, володіння ними сукупності універсальних учбових дій, що забезпечують «уміння вчитися», яке в науковій літературі визначається як характеристика суб'єкта учбової діяльності, здатного і готового до самостійного «виходу за межі власної компетентності» для пошуку загальних засобів дії у нових ситуаціях [4].

Володіння ІКТ і вживання їх в своїй діяльності стало нормою для фахівця практично будь-якого профілю. Впровадження нових інформаційних технологій в педагогічний процес є сьогодні проблемою, важливість якої визначається необхідністю підготовки компетентних фахівців, здатних реалізовувати потреби сучасного суспільства.

Вживання інноваційних технологій у вищих учбових закладах йде по двох основних напрямках. Перше – дистанційне вчення. Друге – це інтеграція ІКТ в очну форму навчання як засіб, що підвищує ефективність освітнього процесу через:

- відбір змісту навчання, адекватного поставленим цілям;
- введення і тренування відібраного змісту в учбовий процес;
- контроль вивченого на різних етапах навчання;
- варіативна організаційних форм навчання;
- опанування нових способів навчання.

Можливості мультимедійних програмних засобів у навчанні іноземним мовам необмежені. Вони з успіхом можуть бути використані для презентації, тренування і контролю мовних одиниць будь-якого рівня, а також для введення і закріплення граматичних структур, при навчанні читання, листу, аудіюванню, а також для розвитку умінь усної мови.

Використовуючи комп'ютер, викладач може давати індивідуальне завдання кожному студенту, організувати роботу в парах, дати завдання групі і так далі, що дозволяє реалізувати на практиці проблемно-пошукові методи, а також відпрацьовувати прийоми само- і взаємонавчання.

Нові інформаційно-комунікаційні технології здатні значно збагатити мовну і культурну практику студентів, а також інтенсифікувати процес навчання іноземній мові і культурі. [5]

Мультимедійні програми виступають одним із засобів, на основі якого можна формувати компоненти іншомовної комунікативної компетенції студентів. Мовна мультимедійна програма – це комп'ютерна програма, що включає текстові, аудіо- і відеоматеріали,

графічні зображення і анімацію, направлена на вчення іноземній мові і культурі країни мови, що вивчається. До дидактичних властивостей мовних мультимедійних програм відносяться: мультимедійність, інтерактивність, зворотний зв'язок, універсальність, багаторівневість учбових мовних матеріалів, автономність. Кожна з дидактичних властивостей володіє методичною функцією, що дозволяє формувати всі компоненти іноземної комунікативної компетенції студентів на основі мовних мультимедійних програм. [6]

Не дивлячись на те, що на даний момент вже склалася певна наукова база досліджень, направлених на вивчення проблеми використання ІКТ при вченні ІМ, все ж, Інтернет-простір і інтернет-технології відкривають перед викладачами величезне поле діяльності з необмеженими можливостями для застосування усе більш нових елементів в учбовий процес, допомагаючи і спрощуючи студентам дорогу до знань і формування освіченої, толерантної особи, вільної від стереотипів.

Аналіз ряду досліджень показав, що за останні роки вчені приділяли увагу наступним питанням, що мають праме відношення до цього:

– теоретичні основи використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті (Роберт І.В., Андрєєв А.А., Панюкова С.В., Ковалів А.А. Кравцова А.Ю.), а також в мовній освіті (Полат Е.С., Сисоєв П.В., Чичеріна Н.В.); компонентний склад іноземної комунікативної компетенції (Бім І.Л., Соловова Е.Н., Сафонова В.В., Шукин А.Н., Шамов А.Н., Canale M., Swain M., Ek van., Backman L., Palmer A.);

– теоретичні основи і методики навчання іноземній мові на основі інформаційно-комунікаційних технологій (Полат Е.С., Тітова С.В., Татарінова М.А., Сисоєв П.В., Евстїгнєєв М.Н., Апальков В.Г., Клемм Д., Соломатіна А.Г., Чернякова Т.А., Коротенкова В.В., Маркова Ю.Ю., Godwin-Jones B., Gonzalez D., McBride K., Clark R.P., Pignetti D.).

Для формування іноземної комунікативної компетенції студентів на основі мультимедійних програм нам необхідні наступні методи дослідження:

Теоретичні методи: вивчення і аналіз методологічної, лінгводидактичної, методичної, психолого-педагогічної літератури, синтез теоретичного і емпіричного матеріалу; аналіз існуючих мультимедійних програм для вищих навчальних закладів.

Емпіричні методи: вивчення і узагальнення педагогічного досвіду; включене спостереження за діяльністю студентів і викладачів; бесіда; навчання.

Діагностичні методи: анкетування, спостереження, тестування, аналіз результатів діяльності студентів.

Завдяки цим методам можна:

– виявити дидактичні властивості і методичні функції мовних мультимедійних програм, які необхідно враховувати при розробці методики формування іноземної комунікативної компетенції студентів на їх основі;

– виявити і обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування іноземної комунікативної компетенції студентів на основі мовних мультимедійних програм;

– розробити систему завдань на формування іноземної комунікативної компетенції студентів на основі мовних мультимедійних програм.

Ми можемо сказати, що формування іноземної комунікативної компетенції студентів немовних вищих навчальних закладах на основі мовних мультимедійних програм буде успішним при використанні методики, де дотримані наступні основні умови:

– враховуються дидактичні властивості і методичні функції мовних мультимедійних програм: мультимедійність, інтерактивність, зворотний зв'язок, універсальність, різноманітність учбових мовних матеріалів, автономність;

– дотримуються певні організаційно-педагогічні умови формування іноземної комунікативної компетенції на основі мовних мультимедійних програм: а) облік цілей навчання, закономірностей формування іноземної комунікативної компетенції, умов придбання знань, формування мовних навиків, вдосконалення мовних умінь і здібностей студентів немовних вищих навчальних закладів; б) методична коректність мультимедійних дидактичних матеріалів; в) наявність чітко прописаного алгоритму учбових дій суб'єктів учбової діяльності; г) визначення психологічної операційної готовності суб'єктів до використання мовних мультимедійних програм в учбовій діяльності; д) економічна виправданість розробки і застосування мовних мультимедійних програм.

Дуже часто перед викладачем виникає ряд і вирішення наступних завдань:

1) визначити дидактичні властивості і методичні функції мовних мультимедійних програм;

2) обґрунтувати і виявити організаційно-педагогічні умови формування іноземної комунікативної компетенції студентів немовних Вузів на основі мовних мультимедійних програм;

3) розробити систему вправ для роботи з мовною мультимедійною програмою для формування іноземної комунікативної компетенції студентів;

Система завдань на формування іноземної комунікативної компетенції що навчаються на основі мовних мультимедійних програм включає завдання на розвиток мовних умінь що навчаються (по видах мовної діяльності), а також вправи на формування мовних навиків: а) вправи на виконання дій аналогічно; б) диференційні вправи (вправи на вибір); в) підстановлювальні вправи; г) трансформаційні вправи; д) репродуктивні вправи; е) вправи на відповідність.

Основною метою навчання іноземній мові в немовному вищому навчальному закладі є формування у студентів іноземної комунікативної компетенції - певного рівня володіння мовними, мовними і соціокультурними знаннями, навичками та уміньми, що дозволяє студентові комунікативно прийнятно і доцільно варіювати своєю мовною поведінкою, залежно від чинників спілкування, створювати основу для комунікативного бікультурного розвитку.

Важливим засобом оволодіння іноземної комунікативної компетенції є різноманітні вправи. Для вирішення безлічі учбових завдань буде потрібно системи, підсистеми, комплекси вправ, здатні

змодельовати в учбовій практиці складний, системний процес формування іншомовної комунікативної компетенції: від придбання знань, формування базових навиків до вдосконалення умінь і придбання суб'єктом особистого досвіду комунікативної діяльності до рівня іншомовної комунікативної компетенції.

Мультимедійні завдання і тренувальні вправи дозволяють розвивати іншомовну комунікативну компетенцію. Умовами для ефективного вчення, з використанням інформаційно-комунікаційних, мультимедійних технологій в процесі формування іншомовної комунікативної компетенції є:

- наявність спеціально розробленої моделі вживання ІКТ в процесі формування, корекції, контролю іншомовної комунікативної компетенції;
- відповідність розробленій моделі навчання принципам основних підходів, що діють;
- облік цілей навчання, закономірностей формування іншомовної комунікативної компетенції, умов придбання знань, формування мовних навиків, вдосконалення мовних умінь і здібностей тих, хто навчається;
- методична коректність мультимедійних дидактичних матеріалів;

Вживання мультимедійних електронних посібників, адаптованих до вікових особливостей студентів і завдань для навчання іноземній мові у немовному вищому навчальному закладі, у поєднанні з внутрішньо академічним моніторингом, дозволить значно підвищити ефективність розвитку іншомовної комунікативної компетенції студентів.

Висновок. Процес опанування іноземної мови поза межами країни мови, що вивчається, і без безпосередніх контактів з його носіями буде ефективним, якщо він придбає всі можливі характеристики природного процесу, опанування мови і максимально наблизиться за своїми основними параметрами до умов керованого опанування мови у природній мовній ситуації. У вищій школі подібні умови можливо відтворити на парах іноземної мови, організованої з використанням

інформаційно-комунікаційних технологій, а саме - із застосуванням мовної мультимедійної програми; зміни стилю роботи викладача, підходів і принципів до навчання іноземної мови.

Література

1. Сысоев П.В. Языковое поликультурное образование: что это такое? // Иностранные языки в школе. 2006, № 4.
2. Падей, Е.В. Психолого-педагогические исследования формирования коммуникативной компетенции на начальном этапе обучения иностранному языку [Текст] / Е. В. Падей // Молодой ученый. – 2013. – № 2. – С. 388-390.
3. Туркина А.А. Развитие иноязычной коммуникативной компетенции как основная цель обучения иностранному языку // Молодой ученый. – 2015. – №12. – С. 726-729.
4. Цукерман, Г.А. Психология саморазвития [Текст] | Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров. - 1995. - 286с
5. Бурковская М.А., Зимина О.В., Кириллов А.И. Компьютерный контроль знаний в среде Academia XXI // Информатика и образование М.: 2002 -№9.- стр.81-85.
6. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: пособие для учителей / Н.Д. Гальскова. М.: АРКТИ, 2003. - 190с.

References

1. Syisoev P.V. Yazykovo polikulturnoe obrazovanie: chto eto takoe? // Inostrannyye yazyki v shkole. 2006, # 4.
2. Padey, E.V. Psihologo-pedagogicheskie issledovaniya formirovaniya kommunikativnoy kompetentsii na nachalnom etape obucheniya inostrannomu yazyku [Tekst] / E. V. Padey // Molodoy ucheniy. – 2013. – # 2. – S. 388-390.
3. Gurkina A.A. Razvitie inoyazychnoy kommunikativnoy kompetentsii kak osnovnaya tsel obucheniya inostrannomu yazyku // Molodoy ucheniy. – 2015. – #12. – S. 726-729.
4. Tsukerman, G.A. Psihologiya samorazvitiya [Tekst] | G.A. Tsukerman, B.M. Masterov. - 1995. - 286с
5. Burkovskaya M.A., Zimina O.V., Kirillov A.I. Komp'yuternyy kontrol' znaniy v srede Academia XXI // Informatika i obrazovanie M.: 2002 -#9.- str.81-85.
6. Galskova I.D. Sovremennaya metodika obucheniya inostrannomu yazyku: posobie dlya uchiteley / N.D. Galskova. M.: ARKTI, 2003. - 190s.

Kochyna V.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor of pedagogic, methods and educational management department of Ukrainian engineering –pedagogical academy, depart10@urkr.net

Ukraine, Kharkov

THE FOREIGN COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION FOR NONLINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT WITH THE BASIS OF THE LANGUAGE MULTIMEDIA PROGRAMS

The article describes the foreign communicative competence formation with the different language multimedia programs including a complex of information and educational resources, the complex of technical equipments of informational and communicative technologies with the method consisting of didactics properties and methodical functions of the language multimedia programs (multimedia, instructiveness, feed-back, multipurposeness, variety of educational language materials, self-reliance) at a higher educational establishment.

Key words: *nonlinguistic communicative competence, higher educational establishment, technical equipments, informational and communicative technologies.*

УДК 378.14

Кучерук О.Я.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри прикладної математики та соціальної інформатики Хмельницького національного університету, kucheruk.o.ya@gmail.com

Україна, м. Хмельницький

ВПЛИВ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ СТУДЕНТІВ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті здійснено аналіз впливу задоволеності життям студентів на процес формування математичної компетентності. Визначено найбільш важливі фактори, що впливають на задоволеність життям студентів; оцінено рівень важливості кожного фактора; визначено інтегральний показник рівня задоволеності життям. Проведено порівняння інтегрального показника рівня задоволеності життям студента та успіхів при вивченні математичних дисциплін.

Ключові слова: задоволеність життям, рівень важливості, інтегральний показник, математична компетентність.

Постановка проблеми. Якісна математична підготовка є важливою складовою професійної компетентності сучасного фахівця, який повинен володіти методами математичного моделювання, оптимізації, прогнозування, кількісного та якісного аналізу, збору та обробки інформації. Особливо гостро проблема математичної підготовки постає для ІТ-фахівців, оскільки основу програмування складає не тільки знання певної мови програмування, а й уміння побудувати математичну модель, знання ефективних алгоритмів, процесу створення алгоритмів для розв'язання поставленого завдання [1]. Основною метою математичної підготовки ІТ-фахівців у вищому навчальному закладі є формування математичної компетентності.

Формування математичної компетентності майбутніх інженерів-програмістів – складний та багатоаспектний процес. Успішність цього процесу залежить від певних факторів та умов, в яких він відбувається. Сучасне життя висуває на передній план питання розвитку людини в мінливому суспільстві. У зв'язку з цим одним з особливих факторів є ступень задоволеності життям студентів.

Поняття задоволеності життям різних категорій населення нині є предметом дослідження багатьох науковців [2-5], та стає останнім часом все більш популярним. Проте їх аналіз показує, що єдиної точки зору на трактування поняття «задоволеність життям» і його структури в даний час не існує.

Дане поняття вивчається науковцями з різних поглядів. Соціологи та соціальні психологи розглядають задоволеність життям як складову більш широкого поняття суб'єктивного благополуччя. Економісти, за твердженням класика досліджень по задоволеності життям Р. Істерліна, використовують поняття «задоволеність життям» та «щастя» як синоніми [5].

Мета статті: аналіз впливу задоволеності життям студентів на процес формування математичної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація сучасного інженера-програміста в значній мірі визначається рівнем його математичної підготовки, яка повинна давати необхідні знання та вміння, що сприяють формуванню світогляду, забезпечують можливість оволодіти комплексом професійно-

орієнтованих дисциплін та дозволяють розв'язувати професійні задачі. Результатом математичної підготовки, як вже зазначалось, має стати математична компетентність майбутніх інженерів-програмістів. В попередніх наших дослідженнях було визначено сутність поняття «математична компетентність майбутніх інженерів-програмістів».

Отже, під математичною компетентністю майбутніх інженерів-програмістів ми розуміємо інтегральну особистісну характеристику, засновану на сукупності математичних знань, вмінь, навичок та досвіди, здобутих в процесі вивчення математичних дисциплін, яка виявляється в здатності та готовності фахівця до адекватного застосування математичних знань та математичного інструментарію в професійній діяльності з метою ефективного її здійснення [6, 7].

Будь-яка діяльність людини, в тому числі і математична, відбувається під впливом певних факторів, що спонукають до дії та визначають активність її суб'єкта. Одним з таких факторів є задоволеність життям студентів.

Задоволеність життям – це комплексне поняття, що об'єднує багато чинників, враховує когнітивну та емоційну складові. Його також можна визначити як суб'єктивне судження людини про якість свого життя як у своєму внутрішньому світі, так і середовищі, що його оточує.

Задоволеність життям визначається багатьма критеріями. Наприклад, цілями, які були досягнуті, труднощами, що були подолані, змінами в житті особистості. В тій самій мірі, в якій вона залежить від досягнень та змін, вона також залежить від регулярних характеристик, таких як віра у власні сили, планування, вміння оцінювати наслідки власних дій [3].

Навчання у вищому навчальному закладі є важливим етапом опанування майбутнім фахом, професійного становлення. Від того, наскільки успішним та задоволеним своїм життям буде відчувати себе студент в цей період, може залежати весь його життєвий шлях. Задоволеність життям студентів визначає мотивацію до навчання та активність студентів, успішність їх самореалізації в освітній діяльності, що важливо при формуванні математичної компетентності майбутнього фахівця, зокрема майбутніх інженерів-програмістів.

Для кількісної оцінки рівня задоволеності життям студентів на першому етапі дослідження було сформовано перелік факторів, що впливають на задоволеність життям студентів; обрано найбільш важливі фактори; оцінено рівень важливості кожного фактора.

Перелік найважливіших факторів, що формують задоволеність життям студента, було проведено визначено шляхом опитування студентів 2-4 курсів, що навчаються на ІТ-спеціальностях у Хмельницькому національному університеті. В ході опитування студентам було запропоновано визначити чинники, що впливають на їх задоволеність життям. В результаті було визначено наступні фактори що найбільше впливають на задоволеність життям студента: матеріальне становище, навчальна завантаженість, успіхи у навчанні, взаємовідносини з учасниками навчального процесу, психологічний стан, наявність вільного часу, хобі.

Визначення вагових коефіцієнтів обраних факторів здійснювалось методом безпосередньої оцінки [8]. В ролі експертів виступили студенти 4 курсу. Одержані значення вагових коефіцієнтів представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

№	фактор	ваговий коефіцієнт
1	Матеріальне становище	0,142
2	Навчальне навантаження	0,151
3	Наявність вільного часу	0,155
4	Наявність хобі	0,125
5	Взаємовідносини з учасниками навчального процесу	0,112
6	Психологічний стан	0,151
7	Успіхи у навчанні	0,164

Вплив i -го фактору на навчальний процес визначимо як: $W_i = p_i \cdot w_i$, де w_i – ваговий коефіцієнт i -го фактору, p_i – рівень впливу i -го фактору. Інтегральний показник рівня задоволеності життям студента визначимо як адитивну згортку всіх показників впливу, тобто $W = \sum_{i=1}^n W_i$.

Рівень впливу кожного фактору на задоволеність життям студентів визначався окремо для кожного студента в ході опитування (за 10-бальною шкалою) на другому етапі дослідження. На даному етапі в опитуванні приймали участь студенти 2–4 курсів (загалом 75 осіб).

Таким чином, для кожного з опитаних студентів було визначено рівень впливу кожного фактору на задоволеність життям та інтегральний показник рівня задоволеності життям.

Інтегральний показник показав, що 8% опитаних мають низький рівень задоволеності студентським життям, 48% – середній рівень задоволеності та 44% – високий рівень. Значення інтегрального показника рівня задоволеності життям студента було співставлено з успіхами студентів при вивченні математичних дисциплін, що формують математичну компетентність. Учасників дослідження (75 студентів) ми поділили на

чотири групи за результатами успішності вивчення математичних дисциплін: студенти з низьким рівнем склали 10,67%, їх середній бал з математичних дисциплін є від 3,0 до 3,5; студенти з середнім рівнем склали 16%, їх середній бал – від 3,51 до 4,0; студенти з достатнім рівнем – 41,39%, середній бал складає від 4,01 до 4,5; студенти з високим рівнем склали 32%, їх середній бал – від 4,51 до 5,0.

Для порівняння інтегрального показника рівня задоволеності життям студента та успіхів при вивченні математичних дисциплін було використано критерій хі-квадрат, що базується на використанні так званих спряжених таблиць. В даному випадку розрахунок емпіричного значення критерію здійснюється за формулою $\chi_{емп}^2 = \sum_{i=1}^k \frac{d_i^2}{f_{mi}}$, де d_i – різниця між емпіричними та теоретичними частотами, f_{mi} – обрахована або «теоретична» частота [9].

За результатами дослідження значення $\chi_{емп}^2 = 18,31 > \chi_{теор}^2 = 16,812$ ($p \leq 0,01$) потрапило в зону значимості, що підтвердило наше припущення про те, що рівень задоволеності життям студента впливає на навчальну успішність.

Висновки. Отже, показник задоволеності життям важливо враховувати при визначенні педагогічних умов формування математичної компетентності.

Література

- [1. \[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf\]\(http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf\)](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf)
- Куликов Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью // Общество и политика / Л.В. Куликов. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та. – 2000. – С. 476-510.
- Скрипаченко П.В. Психологичний аналіз феномену задоволеності життям / Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». – 2016. – № 2(10) – С.124-130.
- Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The Satisfaction with Life Scale. Journal of Personality Assessment. 1985, Vol. 49(1), p.71-75.
- Easterlin R. The Economics of Happiness. Daedalus. 2004, Vol.133, p.26-33.
- Кучерук О.Я. Особистісно-орієнтований підхід в процесі формування математичної компетентності майбутніх інженерів-програмістів / О.Я. Кучерук // Науковий огляд. – 2016. – №4 (25). – С. 62-75.
- Кучерук О.Я. Методологічні підходи формування математичної компетентності майбутніх інженерів-програмістів / О.Я. Кучерук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – 2016. – Вип. 2 (39). – С.122-125.
- Волощук Р.В. Порівняльний аналіз підходів до визначення вагових коефіцієнтів інтегральних індексів стану складних систем / Р.В. Волощук // Індуктивне моделювання складних систем. – 2013. – Вип. 5. – С. 151-165.
- Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов: учебник / О.Ю. Ермолаев. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2002. – 336с.

References

- [1. \[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf\]\(http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf\)](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2010_5/17.pdf)
- Куликов Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью // Общество и политика / Л.В. Куликов. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та. – 2000. – С. 476-510.

3. Skrypachenko T.V. Psykholohichnyj analiz fenomenu zadovolnosti zhyttjam / Zbirnyk naukovykh pracj «Problemy suchasnoji psykholohiji». – 2016. – # 2(10) – S.124-130.

4. Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 1985, Vol. 49(1), p.71–75.

5. Easterlin R. *The Economics of Happiness*. Daedalus. 2004, Vol.133, p.26-33.

6. Kucheruk O.Ja. Osobystisno-orijentovanyj pidkhdid v procesi formuvannja matematychnoji kompetentnosti majbutnikh inzheneriv-proghramistiv / O.Ja. Kucheruk // *Naukovyj oghljad*. – 2016. – #4 (25). – S. 62 – 75.

7. Kucheruk O.Ja. Metodologichni pidkhdody formuvannja matematychnoji kompetentnosti majbutnikh inzheneriv-proghramistiv / O.Ja. Kucheruk // *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu*. Serija: «Pedagoghika. Socialjna robota». – 2016. – Vyp. 2 (39). – S.122-125.

8. Voloshhuuk R.V. Porivnjalnyj analiz pidkhdidiv do vyznachenja vahovykh koeficientiv integralnykh indeksiv stanu skladnykh system / R.V. Voloshhuuk // *Induktyvne modeljuvannja skladnykh system*. – 2013. – Vyp. 5. – S. 151-165.

9. Yermolaev O.Yu. *Matematicheskaya statistika dlja psikhologov: uchebnyk* / O.Yu. Yermolaev. – M.: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyj institut: Flinta, 2002. – 336s.

Kucheruk O.Ya.,

PhD of pedagogical sciences, associate professor of the applied mathematics and social informatics department of Khmelnytsky National University, kucheruk.o.ya@gmail.com

Ukraine, Khmelnytsky

IMPACT OF SATISFACTION IN LIFE OF STUDENTS ON FORMATION OF MATHEMATIC COMPETENCE

The article analyzes the impact of satisfaction of students' life on the formation of mathematical competence. The most important factors influencing satisfaction of students' life are determined. The importance of each factor is evaluated. The integral indicator of level of satisfaction with life is determined. A comparison of the integral index of satisfaction of student's life and success in the study of mathematical disciplines was conducted.

Key words: *satisfaction of students' life, importance level, important factors, mathematical competence.*

УДК 371.134:796:165.242.1

Маріонда І.І.,*к.пед.н., доцент, кафедра фізичного виховання,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***Товт В.А.,***к.пед.н., доцент, кафедра теорії і методики фізичного виховання,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**Україна, м. Ужгород*

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті представлено результати розробки та експериментального обґрунтування авторської моделі професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури. Обґрунтування моделі містить теоретичний та практичний компоненти. Основою експерименту стала практична перевірка елементів зазначеною моделі в реальних умовах підготовки фахівців фізичної культури в вищій школі. Результати перевірки підтвердили ефективність моделювання професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, професійно-особистісна фізична підготовка; студенти вищої школи, авторська модель ПОФП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень змісту освітнього процесу і вимог до кваліфікації фахівців фізичної культури показує, що належне виконання ними обов'язків за призначенням, є визначальним фактором при побудові процесу їх професійно-особистісної фізичної підготовки (ПОФП) саме під час навчання у вищій школі [1, с.39-40].

Випереджаючий розвиток педагогічної освіти обумовлює необхідність орієнтуватися на формування і розвиток професійного рівня педагогічної діяльності, який вимагає від вчителя фізичної культури, крім надбання необхідних знань, використання здатності до творчості і саморозвитку. Загальнотеоретичні основи формування професійно-особистісних компетентностей вчителів досліджували українські вчені К.С. Романова [2], Г.І.Панченко [3] та ін. Шляхи вдосконалення змісту і методики підготовки майбутніх учителів фізичної культури, а також тренерів та викладачів з фізичного виховання і спорту досліджені у працях В.В.Тевкуна [4] та ін. Методи контролю ефективності, процесу професійної підготовки фахівців фізичної культури представлені в роботі І.І. Маріонди, Е.М. Сивохопа, В.А. Товта [6, с.68-76].

Згідно з останніми дослідженнями освітня діяльність більшості вчителів фізичної культури насичена методичними штампами і стереотипами поведінки. Вченими рекомендовано створення спеціальної освітньої програми по формуванню у них професійної майстерності в період навчання у вищій школі. Проблеми цілеспрямованого формування та вдосконалення професійної майстерності фахівців фізичної культури досліджені в працях В.А.Товт [5, с. 263-265] та ін.

Однак єдиної думки щодо оптимального моделювання ПОФП майбутніх фахівців фізичної культури і спорту серед вчених і спеціалістів на сьогодні немає. В той же час, одностайним є твердження про необхідність виховання у майбутніх вчителів фізичної культури потреби в ефективних заняттях фізичними вправами, обґрунтуванні оптимального режиму

індивідуальних тренувань, формуванні знань з методів самоконтролю за фізичним станом. Все зазначене сприятиме покращенню їх комплексної готовності до виконання своїх професійних обов'язків. Вочевидь якісно реалізувати ці завдання можливо за умови використання обґрунтованої моделі професійно-особистісної фізичної підготовки студентів.

Мета статті. Обґрунтувати модель професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту

Виклад основного матеріалу. В основу експериментальної моделі професійно-орієнтованої фізичної підготовки студентів, які оволодівають спеціальністю фізична культура, були покладені результати попереднього аналізу фізичної підготовленості абітурієнтів, що склали вступні іспити до ВНЗ.

При обґрунтуванні експериментальної моделі також акцентувалася увага на формуванні ціннісного ставлення майбутніх фахівців до занять фізичною культурою і обраними видами спорту, вивчалися рекомендації з урахуванням індивідуального рівня їх фізичного стану й фізкультурно-спортивних інтересів. На основі результатів вивчення вказаних показників розроблена експериментальна модель професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх фахівців (рис. 1).

Вона має описовий характер і включає зміст, структуру фізичної підготовки, складовою якої у цілісному професійному навчанні є ПОФП. Визначення педагогічних цілей, методів, засобів і форм ПОФП проходилося на підставі об'єктивних закономірностей формування рухових навичок та основних фізичних якостей з використанням традиційних засобів й методів фізичної культури. Виховання потреби в регулярних заняттях фізичними вправами, формування понятійного апарату й алгоритму індивідуальних занять, знання методів самоконтролю за особистим фізичним станом враховувалося як фактор, що дозволить довести фізичну готовність випускників до рівня професійної майстерності.

Рис. 1. Модель професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту

Для перевірки основних елементів моделі ПОФП була використана авторська програма з фізичної підготовки. Програма складалася з п'яти блоків:

I – зміст та структурні компоненти програми;

II – нормування фізичного навантаження;

III – індивідуалізація професійно-особистісної фізичної підготовки;

IV – методичні рекомендації до фізичної підготовки.

Блок I – зміст та структурні компоненти програми.

Цей блок передбачав вирішення завдань з покращення показників фізичної підготовленості абітурієнтів, зменшення кількості осіб, які зловживають спиртними напоями, чи мають ознаки наркотичної залежності та тютюнопаління. Зміст програми включав характеристику структурних компонентів і методів визначення основних фізичних показників у студентів. Структура програми передбачала також елементи тестування їх фізичної підготовленості, фізичного розвитку, працездатності, функціональних можливостей і здоров'я. З цією метою вимірювалися показники споживання кисню, проводилося оцінювання аеробних можливостей, визначалася кількісна оцінка ризику виникнення захворювань, визначалися показники соматичного здоров'я та анкетування з самооцінки здоров'я.

Блок II – нормування фізичного навантаження. При обґрунтуванні норм фізичного навантаження ПОФП основний акцент спрямовано на підбір фізичних вправ, що характеризуються більшим об'ємом навантаження і помірно його інтенсивністю. Оскільки оцінювання

параметрів сумарного навантаження при виконанні всіх фізичних вправ ускладнювалося через їхню різнохарактерність та координаційну складність вправ, тому цей показник визначався за часом, витраченим на виконання вправ, який вважається не зовсім точним але універсальним показником. Крім цього показника, параметрами фізичного навантаження, які також враховуються при розробці моделі ПОФП, є пульсова й енергетична цінність навантаження, основні параметри якої представлені в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні параметри фізичного навантаження, що враховуються на заняттях професійно-особистісною фізичною підготовкою

Показники	Сторона навантаження	
	зовнішня	внутрішня
Об'єм фізичного навантаження	- час виконання вправи; - відстань, дистанція; - загальна кількість рухів	- загальна пульсова цінність роботи; - енергетична цінність роботи
Інтенсивність фізичного навантаження	- швидкість (темп) рухів; - потужність роботи	- інтенсивність за ЧСС; - енергетична інтенсивність

Для обґрунтування моделі ПОФП була використана технологія нормування фізичного навантаження на заняттях з оздоровчо-прикладною спрямованістю. Вона включала такі послідовні елементи: тестування студентів з нормативних вправ; визначення виду й режиму занять; розрахунок інтенсивності занять; розрахунок середнього показника енерговитрат за одне

заняття; розрахунок сумарного навантаження протягом тижня; прогнозування запланованих результатів. Експериментальна програма складалася з двох частин: перша підготовча – спрямована на зміцнення здоров'я учасників експерименту з урахуванням їх вихідних індивідуальних показників, корекцію й стабілізацію основних функцій організму, розвиток його аеробних можливостей; друга основна – мала своїм завданням формування й удосконалення життєво важливих і прикладних рухових навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності, та розвиток професійно важливих якостей. Під час перевірки ефективності дії цього блоку здійснювався тренувальний вплив як на контрольну, так і на експериментальну групи. У контрольній групі тренувальний вплив був обумовлений фізичними навантаженнями, визначеними чинними нормативними документами. Відповідно в експериментальній групі характер тренувального впливу визначався авторською програмою.

III блок – індивідуалізація професійно-особистісної фізичної підготовки. На основі запропонованих авторською програмою комплексів фізичних вправ різної спрямованості були розроблені індивідуальні плани практичної підготовки для студентів з різним рівнем аеробної витривалості та різним попереднім фізкультурно-спортивним досвідом. План підготовки, кількість і інтенсивність різних вправ кожен студент підбирав індивідуально та обґрунтовував його зміст на підставі фонових показників своєї фізичної підготовленості. Всі показники студенти заносили до щоденників індивідуальних тренувань, де фіксувалися криві, що відображали динаміку процесу їх підготовки. Під час індивідуальних тренувань вносилися корективи до їх змісту та методики підготовки.

Блок IV – методичні рекомендації до фізичної підготовки. У ході дослідження розроблено й уточнено методичні рекомендації до фізичної підготовки. Їх особливості були такими: виважена достатність фізичних навантажень та педагогічних впливів, чітко збалансованих з індивідуальними можливостями, оптимальною мотивацією до самовдосконалення й пріоритетним характером фізкультурно-спортивних інтересів майбутніх фахівців; спрямоване використання цілісного комплексу засобів професійно-орієнтованої фізичної підготовки і педагогічних технологій протягом усього періоду навчання; використання оптимальних параметрів інтенсивності та обсягів фізичних навантажень в інтересах зміцнення здоров'я студентів і забезпечення у них розвитку професійно-важливих фізичних якостей і прикладних рухових навичок.

В таблиці 2 подані результати обстеження показників успішності навчання, фізичної підготовленості і самооцінки працездатності у студентів. Отже, середній показник успішності навчання студентів цієї групи після виконання експериментальної програми з обґрунтування моделі ПОФП не змінився. Показники фізичної підготовленості і самооцінки працездатності до завершення експерименту зросли відповідно з $3,2 \pm 0,1$ до $4,1 \pm 0,1$ і $3,0 \pm 3,9$, при $P < 0,5$.

Таблиця 2 – Результати оцінювання успішності, фізичної підготовленості та працездатності на початку і в кінці експерименту (n=29)

Показники	Одиниця вимірювання	Фонові показники	Після експерименту	P
Середній показник успішності	В балах	$4,1 \pm 0,3$	$4,2 \pm 0,2$	$> 0,5$
Середній показник фізичної підготовленості	В балах	$3,2 \pm 0,1$	$4,1 \pm 0,1$	$< 0,5$
Самооцінка працездатності	В балах	$3,0 \pm 0,1$	$3,9 \pm 0,1$	$< 0,5$

Висновок. Таким чином, результати дослідження показали, що використання авторської моделі ПОФП практично не впливає на успішність студентів, але сприяють покращенню показників їх фізичної підготовленості і працездатності, які вважаються важливими складовими професійних компетентностей майбутніх фахівців фізичної культури.

Вважаємо, що результати цих досліджень можуть бути використані при розробці галузевих стандартів з підготовки бакалаврів за спеціальністю середня освіта (фізична культура).

Література

1. П'овт В.А. Про актуальність і побудову довгострокової програми з фізичної культури і спорту// Матеріали доповідей та повідомлень науково-практичної конференції/ В.А.П'овт.-Ужгород: УжДІІЕТ, 1998. С.39-40.
2. Романова К.С. Методична система формування та розвитку педагогічної майстерності вчителів: автореф. Дис... д-ра пед. наук; спец. 13.00.08 «Теорія і методика професійної освіти» / Романова Каріне Євгенівна. – Шуя: Шуїський держ. пед. ун-т., 2010. - 45с.
3. Панченко Т.І. Проблеми вдосконалення підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання до організації та проведення фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи в загальноосвітній школі/ Т.І.Панченко// Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту //Харківське обласне відділення НОЖ України, 2011, №11. С.86-90.
4. Шевкун В.В. Здоров'я збережувальні компетенції – основа професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури / В.В.Шевкун //Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. - 2014. - Вип. 115. - С.227–230.
5. П'овт В.А. Підвищення професійної майстерності вчителя фізичної культури в системі післядипломної педагогічної освіти / В.А.П'овт // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія "Педагогіка. Соціальна робота". – Вип. 2(39). – Ужгород: УжГЛУ, 2016. – С. 263-265.
6. Маріонда І.І. Формування професійно-особистісних компетентностей фахівця фізичної культури у процесі занять фізичною підготовкою і спортом: монографія. / Маріонда І.І., Сивохов Е.М., П'овт В.А. – Ужгород: Вид. ПП «АУПІДОР-ШЦАРК», 2016. – 212 с.

References

1. Tovt V.A. Pro aktual'nist' i pobudovu dovhostrokovoyi prohramy z fizychnoyi kul'tury i sportu// Materialy dopovidey ta povidomlen' naukovo-praktychnoyi konferentsiyi/ V.A.Tovt.-Uzhhorod: UzhDIEP, 1998. S.39-40.

2. Romanova K.Ye. Metodychna systema formuvannya ta rozvytku pedahohichnoyi maysternosti vchyteliv: avtoref. Dys... d-ra ped. nauk; spets. 13.00.08 «Teoriya i metodyka profesinyoi osvity» / Romanova Karine Yevhenivna. – Shuya: Shuysky derzh. ped. un-t., 2010. – 45s.

3. Panchenko H.I. Problemy vdoskonalennya pidhotovky maybutn'oho vchytel'ya fizychnoho vykhovannya do orhanizatsiyi ta provedennya fizkulturno-ozdorovchoyi i sportyvno-masovoyi roboty v zahal'noosvitniy shkoli/ H.I.Panchenko// Pedahohika, psykholohiya i medyko-biolozhichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu //Khar'kivs'ke oblasne viddilennya NOK Ukrainy, 2011, #11. S. 86-90.

4. Tevkun V.V. Zdorov'ya zberezhuval'ni kompetentsiyi – osnova profesinyoi pidhotovky maybutnikh vchyteliv fizychnoyi

kul'tury / V. V. Tevkun //Visnyk Chernihiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky. – 2014. – Vyp. 115. – S. 227–230.

5. Tovt V.A. Pidvysichennya profesinyoi maysternosti vchytel'ya fizychnoyi kul'tury v systemi pishyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity / V.A.Tovt // Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu: Seriya "Pedahohika. Sotsial'na robota". – Vyp. 2(39). – Uzhhorod: UzhNU, 2016. – S. 263-265.

6. Marionda I.I. Formuvannya profesyno-osobystisnykh kompetentnostey fakhivtsya fizychnoyi kul'tury u protsesi zanyat' fizychnoyu pidhotovkoyu i sportom: monohrafiya. / Marionda I.I., Syvokhop E.M., Tovt V.A. – Uzhhorod: Vyd. PP «AUTODOR-SHARK», 2016. – 212 s.

Marionda I.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, head of department of physical education of the state higher educational institution «Uzhgorod national university», valeriy.tovt@gmail.com

Tovt V.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, head of department of theory and methodology of physical education of the state higher educational institution «Uzhgorod national university», valeriy.tovt@gmail.com

Ukraine, Uzhhorod

MODELING OF PROFESSIONALLY- PERSONAL PHYSICAL TRAINING OF FUTURE PHYSICAL CULTURE SPECIALISTS

The article presents the results of development and experimental substantiation of a professionally-personal physical training author's model of future specialists in physical culture. The model justification contains theoretical and practical components. The basis of the experiment was the practical verification of the elements of this model in the real conditions of physical education specialists training for higher education system. The verification results confirmed the effectiveness of the professionally-personal physical training model of future specialists in physical culture.

Key words: *physical culture, professionally-personal physical training; students of higher education, model of professionally-personal physical training.*

УДК 378 (045)

Науменко М.П.,*ст. викладач кафедри андрагогіки комунального закладу**«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, ooodnort@ukr.net***Попкова Е.І.,***ст. викладач кафедри андрагогіки комунального закладу**«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, ooodnort@ukr.net**Україна, м. Запоріжжя*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджуються особливості формування критичного мислення у педагогів в навчальних закладах післядипломної освіти. Проаналізовано різні підходи щодо визначення поняття «критичне мислення». Авторами надані основні недоліки у підготовці педагогічних кадрів до формування критичного мислення в учнів. У статті акцентовано увагу на актуальності проблеми формування критичного мислення у педагогів навчальних закладів сучасними засобами в післядипломній педагогічній освіті, надано критерії визначення рівня критичного мислення педагога, пропонувані деякі сучасні підходи до формування критичного мислення педагога в післядипломній освіті.

Мета роботи – актуалізувати дослідження проблеми формування критичного мислення в дорослих, дослідити шляхи формування критичного мислення в підготовці педагогів у післядипломній освіті.

***Ключові слова:** критичне мислення, професійний розвиток, післядипломна освіта, освіта дорослих.*

Постановка проблеми. Рубіж ХХ-ХХІ ст. ознаменувався глибинними змінами у розвитку людства, що привело до переходу від індустріального до постіндустріального інформаційного суспільства, а це, в свою чергу, дало поштовх до глибоких політичних, економічних і соціальних змін в житті всього людства. В цих умовах чітко викристалізувалась проблема невідповідності можливостей сформованої системи освіти і виховання потребам суспільного розвитку. Постіндустріальне інформаційне суспільство змусило змінити цілі навчання, його мотиви, форми і методи, а як результат і роль педагога.

В умовах швидкоплинних змін особливо актуальною проблемою загальнодержавного масштабу в Україні стає виховання у молодого покоління почуття патріотизму, активної громадянської позиції. На сьогодні, коли не лише зовні, а іноді і в самій Україні пропонується «єдиний руський мир», який відмовляє українському народу в самобутності, в праві мати власну державність, власну мову, власну історію і культуру, становлення сучасного українського громадянина і патріота може бути лише на основі розвинутого критичного мислення. Домінування репродуктивних методів навчання і виховання, які лежали в основі ще недавньої освітньої знанневої парадигми відводять молодій людині досить пасивну роль споживача інформації, що далеко не завжди дає можливість усвідомлено і критично сприймати почуте, прочитане, а також самостійно відбирати необхідну інформацію з різних джерел. У зв'язку з цим формування вміння критичного мислення у молодих поколінь України набуває особливої актуальності.

Мета роботи – актуалізувати дослідження проблеми формування критичного мислення у дорослих, дослідити шляхи формування критичного мислення в підготовці педагогів у післядипломній освіті.

Виклад основного матеріалу. На жаль, на сьогодні більша частина педагогів України – «продукт» старої традиційної системи освіти, тому для них все ще характерне домінування репродуктивних методів, традиційної практики проведення навчальних занять, а це не сприяє виробленню у молоді вміння критично мислити. Тому час вимагає більш ефективної організації післядипломної освіти, яка б сприяла мотивації кожного педагога до безперервного фахового та особистісного самовдосконалення, забезпечувала їм постійний доступ до освітньої і професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на основі найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій. У зв'язку з цим подальше формування критичного мислення педагогів для забезпечення постійного професійного і особистого розвитку є не менш актуальним, ніж для молоді, адже більшість представників старших поколінь вважають себе, як правило, абсолютно компетентними і досвідченими для того, щоб об'єктивно і правильно оцінити практично любую інформацію.

Багато науковців досліджували особливості формування критичного мислення: В. Біблер, І. Ільєсов, П. Блонський, С. Рібінштейн, М. Вертмейгер, А. Тягло, Д. Халперн та ін. Але навіть у питанні сутності поняття «критичне мислення» відсутня єдність. Так С. Векслер вважає, що «критичне мислення» – це вид діяльності, в процесі якої суб'єкт не лише послідовно викладає якусь інформацію, а й висловлює самостійні, розгорнуті, оцінювальні судження щодо неї і аргументує їх» [6, с. 43]; Д. Халперн стверджує, що «критичне мислення – це використання когнітивних технік, або стратегій, котрі збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату» [5, с.66]; Т. Воропай визначає, що це «таке мислення, яке сприяє самовдосконаленню і виростає з навичок використання стандартів коректного оцінювання розумового процесу» [4, с.144]. Аналіз наукової літератури свідчить, що все ж таки більшість

вчених сходяться на думці, що «критичне мислення» – це стійка здатність особистості, за допомогою якої вона піддає сумніву будь-які судження, що виникають у повсякденному житті, оцінює правильність цих суджень, а також власних думок, здійснює вибір із декількох конкуруючих між собою точок зору. Тобто «критичне мислення» – це особливості розумової діяльності, які зумовлені характером завдань, що виникають перед суб'єктом в процесі пізнання, соціальної діяльності, самопізнання, взаємодії іншими людьми».

У нашому суспільстві відслідковується тенденція нівелювання особистості під загальну масу. Більшість дорослих людей в загальному плані намагаються її наслідувати, щоб не виділятися з поміж інших, а цьому у великій мірі сприяє і наша традиційна система освіти. В результаті це приводить до несамостійного мислення. В умовах же стрімкого розвитку суспільства стає нагальною потреба у висококваліфікованих спеціалістах, які зможуть демонструвати здатність і виявляти готовність передбачувати свою професійно-педагогічну діяльність відповідно до нової ситуації, а це значною мірою залежить від здатності критично аналізувати різноманітну інформацію. Це не означає, що необхідно відшукувати помилки, а перш за все, аналізувати та систематизувати ідеї, визначати головне, суттєве. Тому для того, щоб педагог міг якісно працювати по формуванню критичного мислення в підростаючому поколінні, він, перш за все, сам повинен володіти цією здатністю.

Рівень критичного мислення педагога характеризується наступними вміннями:

1. аналізувати інформацію, зібрану з різних джерел, оцінювати її достовірність і об'єктивність;
2. зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми для прийняття найбільш об'єктивних, обґрунтованих рішень щодо неї;
3. об'єктивно оцінювати свої та чужі думки, толерантно сприймати інші погляди;
4. зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми для прийняття найбільш об'єктивних, обґрунтованих рішень щодо неї;
5. вміння формувати власну точку зору з певного питання і відстоювати її логічними, аргументованими доказами.

Яка ж роль закладів післядипломної освіти у подальшому формуванні так потрібного для педагогів вміння критичного мислення? Методологічною основою освітнього процесу післядипломної освіти є організація діяльності суб'єктів навчання, усвідомлення ними власних дій як цілісної думки, слова, руху в їх єдності. Навчання і освіта дорослих виконує, перш за все, функцію усвідомлення власного рівня інформованості, грамотності, компетентності, який змінюється у процесі засвоєння нового змісту, нової інформації, вибору критеріїв діяльності, що відповідають реальній ситуації. Відношення до дорослого учня (особливо-педагога) як свідомої особи, вимагає від науково-педагогічних працівників післядипломної освіти залучення його на всіх етапах навчання в процес рефлексивного мислення. Важливою ж умовою рефлексії є демократизація навчального процесу, яка дає можливість для вибору сфер діяльності, установленню комунікативного

співробітництва, відкритості до дискусій і обговорень, визнання конфлікту станом процесу розвитку відносин, толерантної позиції до іншої точки зору. Рефлексія сприяє взаємопорозумінню і виводить відносини на рівень діалогу, в якому сторони здатні прийняти компромісне рішення для успішної взаємодії, мають волю до змін в самих себе, трансформування негативних реакцій в конструктивне мислення і продуктивну діяльність [2, с.22].

В своїй діяльності педагоги, виховуючи людину нового суспільства яка була б відповідальною за свою позицію і здатною до прийняття рішень на основі критичного мислення, вже давно переконалися в необхідності діалогу між суб'єктами навчання. Впевненість, рішучість і сміливість у висловлюванні своєї думки, готовність аргументувати власну позицію в різноманітних життєвих ситуаціях, максимальна толерантність у висловлюваннях і поведінці можуть бути сформовані лише за умови використання інтерактивних технологій навчання, які в останній час стали досить активно використовуватись в післядипломній педагогічній освіті. Особливо актуальне впровадження в навчальний процес дебатних, ігрових, проектних та деяких інших інтерактивних технологій, які дають можливість не лише професійному зростанню педагога а й кращому розумінню політичних, економічних, соціальних подій і процесів, мати не лише власне бачення того, що відбувається, а й можливість його аргументовано відстояти, а також врахувати аргументацію інших. В результаті цього педагог отримує ще і практику дієвої технології, яку може потім використати в навчально-виховному процесі.

Для навчальних закладів післядипломної освіти впровадження дебатних технологій особливо актуально. Дебати – це не просто вміння відповісти на пряме запитання вчасно згадавши потрібний факт або швидко розв'язати задачу, а глибокий аналіз всієї наявної інформації. Бажано також у процесі використання інтерактивних технологій поставити кожного учня-педагога на місце суб'єкта, який має протилежні погляди на певні події, явища, що змусить його проаналізувати аргументацію протилежної сторони. Під час дебатів, ігрових ситуацій, проектної діяльності із безліч хаотично розрізнених фактів, що містяться в головах учасників, складається чітка структурована і обґрунтована думка щодо певного питання. При цьому вона ще потім має бути яскраво, доступно і переконливо презентована іншим учасникам аудиторії, в тому числі не забуваючи і про необхідність миттєво та влучно реагувати на зауваження і питання опонентів. Це все дає можливість, по-перше, розвивати критичне мислення (вміння аналізувати, виявляти сильні та слабкі сторони тих чи інших тез, положень, поглядів, виробляти оптимальне рішення з урахуванням наявних ресурсів, давати оцінку фактам та поєднувати їх у тенденцію, оцінювати наслідки та результати дії з погляду їх ефективності), по-друге – структурне мислення (вміння організувати мисленнєвий процес, структурно викласти свої думки, будувати логічні схеми та конструкції та виявляти в них суперечності), по-третє, розвивати вміння працювати з учнями, формувати повагу до співрозмовників, тобто вміння працювати в

колективі, бути толерантним до протилежних думок, вислуховувати та розуміти контраргументи [2, с.83].

Висновки. Таким чином, педагог, який постійно вдосконалює, розвиває власне критичне мислення, володіє технологіями його формування в учнях дійсно буде здатний виховати у молодого покоління високу патріотичну свідомість, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовність до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до відстоювання правової, демократичної, соціальної держави. Заклади післядипломної педагогічної освіти повинні обов'язково врахувати надзвичайно ефективний інструмент професійного розвитку педагога – подальший розвиток і формування критичного мислення. У цьому відношенні пріоритетними завданнями для подальшої роботи в дослідженні проблеми є розробка певних методик з формування критичного мислення дорослих, розробка методик з формування критичного мислення учнів, розробка та впровадження в практику спецкурсу «Формування критичного мислення учня в навчально-виховному процесі» для викладачів загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Література

1. Гоголова М.Н. Новые подходы к отбору содержания и технологий подготовки педагогических кадров // Профильная школа. – 2015. - № 6. – с. 3-13.
2. Ермоленко А. Дебатні технології: педагогічна практика // Післядипломна освіта в Україні. – 2015. - № 1. – с. 81-84.

3. Маслов В. Принципи формування змісту навчання в системі післядипломної освіти педагогічних кадрів// Післядипломна освіта в Україні. – 2015. - № 1. – с.26-27.

4. Тягло А.В. Критическое мышление. Проблемы мирового образования XXI века./ А.В. Тягло, Т.С. Воропай. – Харьков: Ун-тет внутренних дел. 1999. – 285 с.

5. Халперн Д. Психология критического мышления/ Д. Халперн. –Спб: Изд-во «Питер». – 2000. – 512 с.

6. Шеремет М. Роль критичного мислення у формуванні інформаційної компетентності старшокласників// Освіта і управління. -2013. - № 1-2. – с. 62-67.

References

1. Goglova M.N. Novyye podkhody k otboru sodержaniya i tekhnologiy podgotovki pedagogicheskikh kadrov // Profil'naya shkola. – 2015. - № 6. – s. 3-13.

2. Yermolenko A. Debatni tekhnologii: pedagogichna praktyka // Pishyadyplomna osvita v Ukraini. – 2015. - № 1. – s. 81-84.

3. Maslov V. Printsypy formuvannya zmistu navchannya v systemi pishyadyplomnoi osvity pedagogichnykh kadrov// Pishyadyplomna osvita v Ukraini. – 2015. - № 1. – с.26-27.

4. Tyaglo A.V. Kriticheskoye myshleniye. Problemy mirovogo obrazovaniya XXI veka./ A.V. Tyaglo, T.S. Voropay. – Khar'kov: Un-tet vnutrennikh del. 1999. – 285 s.

5. Khalpern D. Psikhologiya kriticheskogo myshleniya/ D. Khalpern. –Spb: Izd-vo «Piter». – 2000. – 512 s.

6. Sheremet M. Rol' krytychnoho myslennya u formuvanni informatsiynoi kompetentnosti starshoklasnykiv// Osvita i upravlinnya. -2013. - № 1-2. – s. 62-67.

Naumenko N.P.,

Senior lecturer of the department of andragogics municipal institution

"Zaporizhzhya regional institute of the postgraduate education" Zaporizhzhya regional council, oodnopt@ukr.net

Popkova E.I.,

Senior lecturer of the department of andragogics municipal institution

"Zaporizhzhya regional institute of the postgraduate education" Zaporizhzhya regional council, oodnopt@ukr.net

Ukraine, Zaporizhzhya

FEATURES OF FORMATION OF CRITICAL THINKING OF TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

The article explores the features of the formation of critical thinking in teachers in educational institutions of postgraduate education. Various approaches to the definition of the concept of "critical thinking" are analyzed. The authors identified the main shortcomings in the training of pedagogical personnel for the formation of critical thinking among students. The article focuses on the relevance of the problem of forming critical thinking in the teachers in postgraduate pedagogical education, provides criteria for determining the level of critical thinking of the teacher, suggested some modern approaches to the formation of critical thinking of the teacher in the system of postgraduate education.

The aim of the work is to actualize the research of the problem of forming critical thinking in adults, to explore ways of forming critical thinking in the training of teachers in postgraduate education.

Key words: *critical thinking, professional development, postgraduate education, adult education.*

УДК 784:[782.9:792.73]

Сметана О.П.,

*ст. викладач кафедри естрадної музики Рівненського державного гуманітарного університету,
kozachok.katerina@gmail.com*

Паламарчук Т.А.,

*магістрантка факультету музичного мистецтва Рівненського державного гуманітарного університету,
palamar95@ukr.net*

Україна, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ІНТОНУВАННЯ ТА СЛУХОВОГО КОНТРОЛЮ В ЕСТРАДНОМУ СПІВІ : ІНТОНАЦІЙНИЙ ЕТАЛОН АРТИСТА-ВОКАЛІСТА

У статті розглядаються особливості об'єктивного інтонаційного результату в естрадному виконавстві, інтонаційний еталон артиста-вокаліста, його залежність від різних якостей слуху та рівня тренуваності. Відстежується робота над створенням інтонаційно-тембрального звукового образу у вокальному процесі, що формує необхідні м'язеві реакції і оптимізує слуховий контроль. Дана проблема є затребуваною у вищих музичних навчальних закладах, де здійснюється підготовка вокалістів естрадного напрямку.

Ключові слова: інтонування, слуховий контроль, звуковидобування, звуковисотний ідеал, естрадний вокал.

Постановка проблеми. Вокальне мистецтво естради займає особливу нішу в світовій музичній культурі. Воно сформувалося у загально світовому контексті музично виконавської творчості як унікальне художнє явище, відрізняється від інших видів співу своєрідною виконавською естетикою. У вищих музичних навчальних закладах здійснюється підготовка вокалістів естрадного напрямку, проте у навчальному процесі викладачі та студенти стикаються з певними труднощами, пов'язаними, перш за все, з відсутністю науково методичної літератури за данною тематикою.

Мета статті – у розкритті сутності інтонування та слухового контролю артиста-вокаліста в естрадному співі.

Виклад основного матеріалу. Найкращим засобом розвитку всіх складових музичності вважають спів як основу розвитку музичного слуху, музичного мислення і свідомого сприйняття музики. За умов відтворення вище перелічених факторів, точно інтоновані звуки сприяють формуванню гостроти слуху, а досягнення естрадним співаком диференційованої інтонації формує переконливу емоційну сферу твору. За визначенням відомого музикознавця Б. Асаф'єва: «музика – мистецтво інтонації, поза процесом інтонування вона не існує. Музика завжди інтонаційна, інакше вона «не чутна», зміст органічно злитий з інтонацією, поза якою немає звукообразу» [2, с.87].

Досягнення чистої інтонації – одна з актуальних проблем вокально-естрадного виконавства і музичної педагогіки. Залежність інтонування від багатьох різноманітних причин, а також від умов, в яких знаходиться естрадний співак під час виконання музичної композиції – фактори, що ускладнюють процес співу. Інтонування залежить від якості і тренуваності слуху естрадного виконавця, можливих дефектів звуковидобування. Важлива роль належить акустичним умовам приміщень, які досить часто блокують сприйняття інтонаційного рівня і послідовний слуховий контроль.

Слух та звуковидобування – два основних моменти, що нерозривно пов'язані між собою. Натомість, у більшості наукових видань, присвячених інтонуванню, ці проблеми розглядаються локально. Одні розкривають особливості об'єктивного інтонаційного результату вокально-естрадного виконавства, інші – залежність артиста-вокаліста від різних якостей слуху і його тренуваності. Автори цих робіт торкаються інструментального виконавства. Такий підхід присутній у наукових працях Гарбузова Н.А. [4], Майкапара С.М. [12], Переверзева Н. К.[14], Рагса Ю.Н. [15]. Інші праці присвячені вивченню психофізіологічних основ співочого процесу та їх впливу на інтонування і тембр, наприклад, наукові дослідження Дмитрієва Л.Б. та Морозова В.П. [10; 11]. Наукові узагальнення відомого педагога Т. Каревої відображають стан естрадного виконавства кінця ХХ століття є актуальними сьогодні у форматі обмежено розроблених наукових праць, у галузі естрадного співу.

Властивості музичного слуху найбільш повно окреслені у наукових доробках Майкапара С.М. [12], Теплова Б.М. [17], натомість, методологічні дослідження зонної природи слуху – у Гарбузова Н.А.[4] суттєво доповнили оцінку слухового відображення у вокально-естрадному виконавстві.

Головне завдання вищої школи на сучасному етапі розвитку мистецтва естради – створення теоретичного та методичного базису, на якому повинна формуватися система підготовки професійних вокальних виконавців у вищих навчальних мистецтвних закладах. Динаміка інтегрування вокального мистецтва на естраді вимагає від сучасних співаків усвідомлення та глибокого аналізу інтелектуального змісту твору, встановлення певного алгоритму у відтворенні інтонаційного образу. У даній статті ми розглянемо особливості інтонування у контексті вібраційних відчуттів та слухового контролю у музичному творі, розкривши ряд питань слухового відображення артиста – вокаліста.

Важливим моментом у процесі інтонування є встановлення звуковисотного еталону, що залежить, в першу чергу, від різноманітних властивостей і навичок музичного слуху сучасного естрадного виконавця. У музичній практиці використовується досить широка палітра градацій слуху: абсолютний, відносний, мелодичний, гармонічний, інтонаційно – внутрішньо-зонний, активний, пасивний, тембровий, динамічний, внутрішній і вокальний. Вони, зазвичай, диференціюються приблизно, що призводить до неточності в суттєвих моментах методики викладання. Не претендуючи на освітлення всіх компонентів музичного слуху, охарактеризуємо ті його якості, що безпосередньо впливають на формування інтонації співака.

Термін «інтонаційний слух» визначає властивість до розпізнавання інтервалів менших ніж пів-тона [13, с.77]. Таке «мікроскопічне» відчуття вказує на формування естетичного критерію точності інтонування малих долей пів-тона. Його повинні вміти розпізнавати вокалісти, інструменталісти, диригенти, настроювальники та звукорежисери.

Взагалі, ідеально чистої інтонації, універсально-абстрактної не існує не лише у реальному виконавстві, але й у звуковому відображенні. Можна лише вказувати на точне копіювання звукового рівня, який у кожному конкретному випадку приймається за звуковисотний ідеал.

У музично-педагогічній практиці відомі наступні інтонаційні строї: піфагорів, натуральний, чистий, четвертитоний, сімнадцяти ступеневий та інші, які, по суті, становлять акустичну абстракцію. Вони могли би стати для виконавця звуковисотним еталоном лише у тому випадку, якби художньо-цінний музичний твір існував в одному із цих строїв. Наукові праці професора Гарбузова Н.А., Рагса Ю.Н. довели, що можуть існувати художньо-значимі відхилення від умовного рівня рівномірно темперованого строю [4; 15]. Гарбузов Н.А. вказує що звуковисотний рівень кожного окремого звуку в різних частинах мелодії може бути багатозначним у межах широкої допустимої зони [4, с.32]. Проте, поняття «інтонаційно чисто» для конкретного звуку даної мелодії у більшості випадків завжди однозначне. Саме тому, абсолютна однозначність – «точковість» інтонування – недосяжна. Вона імітується порогом розпізнавання висоти і межею точності настроювання голосового апарата співака. Музично – виконавський, педагогічний, слухацький досвід свідчить про те, що будь-які інтонаційні неточності помітні лише тоді, коли можна співставити оцінюваний звук з еталоном чистого звука.

Нажаль, сучасний естрадний співак вивчає свій вокальний репертуар, здебільшого використовуючи лише фортепіано. Ця методика недосконала для розвитку інтонаційного слуху. У класах естрадного вокалу таку навичку також далеко не завжди тренують, тому проблему загострюють об'єктивні способи перевірки точності інтонування технічно, що досить складно. В учбовій практиці вони відсутні. Суб'єктивний критерій точності – слух педагога. Він є недостатньо надійним.

У вокальній практиці постійно констатується фальшиве інтонування не лише у межах допустимої зони, але й далеко за її межами. Як в учбовому процесі, так і на естраді, фальшиві звуки зустрічаються досить часто, тому процес виправлення тонкої «внутрішньозонної» фальші стає недоцільним. В учбовому процесі над роботою інтонування працюють щоденно, керуючись при цьому виконавським та педагогічним досвідом. Зазвичай, успіху швидше досягне той викладач, який у кожному випадку може точно визначити конкретну причину детонації, проаналізувати тонус вокальних м'язів, особливості координації вуха з голосом.

Розглянемо основні елементи процесу інтонування, їх виникнення і взаємозв'язок в реально виконавських умовах. «Внутрішній слух є тою сферою, в якій створюється інтонаційна уява, що керує усім процесом інтонування» – зазначає професор Переверзев Н.К. [14, с.43]. Внутрішній слух він поділяє на наступні етапи процесу інтонування: 1. попередня слухова уява; 2. сигнал до відтворення звуку; 3. контроль реального звучання; 4. виправлення висоти взятого звуку, якщо це необхідно [14, с.65].

Естрадному співаку, що не володіє абсолютним слухом, перед початком співу потрібно почути певний інтонаційний еталон: звук фортепіано, будь - якого оркестрового інструмента, або голос партнера. Даний інтонаційний еталон потрібно спочатку перевести у внутрішній слух і максимально точно відтворити його в думці. Якщо слух недостатньо розвинений, то повторюваний звук може відтворюватись нечітко, з приблизною інтонацією. Наполегливо фіксуючи увагу співака, викладач після диференційованої корекції неточного звуку «трохи вище – трохи нище» здатен досягнути якісної чистої інтонації. Після демонстрації голосом викладачем правильного інтонування зона сприйняття вокаліста звужується і внутрішнє відчуття звуку стає точнішим. Нажаль, такий професійний, інтонаційно-порівняльний метод звукової фіксації голосом у музичній педагогіці широко не впроваджений. Сучасна вокальна практика свідчить, що достатньо мати тонкий слух і правильно функціонуючий вокальний апарат, щоб інтонувати чисто. Проте, це далеко не так. Після того, як внутрішній слух зафіксував точну звуковисотну уяву, навіть правильно функціонуючий вокальний апарат не зразу може точно відтворити заданий звук. Для точно скоординованої м'язової дії вокального апарата необхідні довготривалі наполегливі тренування для опрацювання максимально точного попадання на передбачуваний звук. За аналогією працюють найбільш кваліфіковані скрипалі, що володіють розвинутим інтонаційним слухом, проте, вони постійно удосконалюють виконавську інтонацію. Відомі інструменталісти та вокалісти щоденно в процесі занять тренують точність технічних попадань. Варто виконавцеві лише не на довго відволіктися від контролю над звуковисотним рівнем, слух та інтонація почнуть втрачати скоординованість. Постійне «набивання» точного інтонування залежить від тренуваності та музичної пам'яті вокальних м'язів, які потрібно формувати.

Слуховий контроль є обов'язковою частиною процесу вокально-естрадного виконавства. У контексті вокального інтонування він здійснюється рефлекторно. Порушення слухового контролю блокує спів, а його втрата унеможливорює звучання.

Слуховий контроль відбувається за допомогою так званих чуттєвих систем організму людини, які органічно пов'язані з голосовим апаратом: слух, м'язеві відчуття, вібраційні відчуття, відчуття ритму і часу, тощо. Важливим завданням щодо розвитку голосу естрадного співака є його усвідомлення правильного слухового контролю. Виховують його упродовж занять і роблять це м'яко, не нав'язливо, щоб почуття слухового контролю не стало надмірно домінантним і не вплинуло негативно на фізичну свободу та природу голосового апарата. З перших вокальних тренувань, репетицій естрадного співака привчають слідкувати за своїм звуком, слуховими вібраційними м'язевими, фізичними та інтелектуальними відчуттями, що фіксуються вокальною пам'яттю та слухом.

Естрадний співак – початківець повинен навчитися фізично відчувати найменше форсування голосового апарата. Важливе завдання слухового самоконтролю естрадного співака – не допустити будь-яких недоліків, що компрометують індивідуальні можливості співака: надмірне дихання, збільшення сили звучання без дихальної опори, спотворювання тембру, зникнення артикуляційної активності. По своїй значущості, кількості важливості інформації, яка поступає в мозок під час співу, найбільш важливими є слуховий контроль, м'язеві та вібраційні відчуття.

Вокальний слуховий самоконтроль безпосередньо пов'язаний з вокальним слухом співака, який повинен розвиватися в процесі навчання одночасно з розвитком музичного інтелекту. Естрадний співак протягом вокальних тренувань вчиться аналізувати за допомогою слуху ступінь тонування вокальних м'язів, визначає пружність та контурність голосних звуків, ступінь свободи голосового апарата, активність резонаторів. Натомість, слуховий самоконтроль, як суб'єктивний фактор не завжди активізує навички інтонування естрадного співака. Перша причина полягає в тому, що співак чує себе одночасно двома різними способами: звук потрапляє до слухового апарата через внутрішні порожнини і зовні – через вушні канали. Саме тому співак, який вперше аналізує свій аудіо запис, як правило, не впізнає свого голосу. Друга причина полягає в адаптованості співака – початківця до постійних акустичних умов – знайомої акустики певної аудиторії. Такий співак, перебуваючи в нових акустичних умовах втрачає відчуття звичного слухового самоконтролю і намагається збільшити втрату дзвінкості голосу слабкого резонансу через форсування голосу. Це практично погіршує тембр та емісію звуку естрадного виконавця. У такий спосіб виконавства не можливе розкриття художнього образу. У нових акустичних умовах слуховий самоконтроль естрадного співака не налагоджує саморегулювання, тому корисно проводити вокальні заняття в одному приміщенні (студії звукозапису), де відсутня реверберація і можна ретельно почути недоліки звучання.

Специфіка слухового контролю у вокалістів полягає в тому, що вони сприймають звук власного голосу через кісткову провідність. Інтенсивність уяви від такого сприйняття настільки велика, що перебиває слухання звуку який відображається стінами приміщення і сприймається з певним запізненням через зовнішній слуховий канал. У таких випадках характер звуку, який сприймають слухачі відрізняється від того, що сприймає виконавець. Естрадний співак з малим сценічним досвідом може не пізнати власного голосу навіть у найкращому аудіо форматі. Видозмінено сприймаються і гучність, і насиченість, і тембр звучання. Такі аналітичні та порівняльно-звукові характеристики провів В. Морозов [11, с.173].

У процесі роботи над інтонацією у естрадного співака закріплюються певні рефлекси, утворюються так звані динамічні стереотипи, які у відповідь слуховій уяві швидко відтворюють необхідні виконавські прийоми. Вироблені рефлекси, автоматизми і, пов'язані з ними, м'язеві відчуття чітко визначають ступінь вокальної майстерності кожного співака. Аналізуючи координацію слуху і голосу різних співаків, можна умовно розділити їх на дві категорії: «слухова» і «м'язева». До першого типу відносяться співаки, в яких голосова функція різко змінюється під впливом зовнішніх факторів; до другого відносяться співаки, що, безпосередньо, утримують сталу інтонацію у будь-яких непередбачуваних сценічних обставинах. До такої порівняльної характеристики ми вдалися тому, що співак «слухового типу» керується в співі слуховими відчуттями власного голосу. Але, великим вокальним недоліком таких вокалістів є залежність техніки голосоутворення від слухового контролю. Якщо такий співак у разі інших обставин чує себе інакше, значить він інтонує по-іншому. Певна група співаків відрізняються між собою досить стабільною м'язевою пам'яттю, що дозволяє їм впевнено відтворювати технічні особливості звукоутворення у будь-яких умовах, навіть, коли вони себе не чують. Крім того, у співаків з натренованим вокальним апаратом, доброю реакцією м'язів на імпульси внутрішнього слуху відбувається автоматичний процес координації слуху з голосом. За відсутності слухового контролю у сучасного естрадного вокаліста не може бути не лише чистої, адаптованої зонної інтонації, але й не буде ансамблю з партнерами, будуть відсутні художні нюанси, ритм, тощо. Особливо точну оцінку слуховій адаптації дала науковець М.Е.Донець – Тессейр. Вона вважає, що «м'язева пам'ять, м'язева звичка набуваються шляхом вокальних тренувань, проте не слід повністю покладатися на них» [7, с.366].

Співак, який зауважує під час занять неточність власної інтонації, може досягати зонного попадання багаторазовими повторами. Оскільки, під час концертних виступів повторення та виправлення не можливі, співакові потрібно «реактивно» виправляти інтонацію і швидко реагувати на наступну зміну звуковисотності. Таку особливу навичку тренують системно у навчальному процесі. Проблема швидкого виправлення інтонаційного звучання ускладнюється тим, що той звук, який чує виконавець, нівелює

передбачуваний звук, а зберегти в пам'яті передбачуваний звук до моменту порівняння з реально звучущим надзвичайно складно. Крім того, потрібно вміти утримувати в собі звучання зовнішнього еталону, відтворити його як в найменших паузах, так і у всьому співочому процесі. Для того щоб здобути такі технічні навички та скоординувати інтонацію, естрадному співакові необхідно заздалегідь відмітити для себе контрольні точки і фрагменти, де вокальний виклад дозволить почути необхідний звук у музичному супроводі (фонограмі).

Для правильної оцінки естрадним співаком звуковисотного рівня важливо враховувати ефект вібрато, який впливає на точність інтонування. Досить часто естрадні співаки не контролюють рівень вібрато, що призводить до антихудожнього враження від голосу. Якщо звуковисотний рівень не локалізується естрадним співаком, то будь-яка амплітуда «качання» інтонації або тремоляції призводить до спотворення голосу. За статистикою американських дослідників, які вивчали виконання кращих світових співаків, середній розмах вібрато у різних вокалістів коливається між чвертю й трьома чвертями тона, однак, існують приклади ще більшої втрати інтонації навіть у межах півтора тона. Для оцінки інтонації вирішальне значення має концентрація звукового рівня, якщо вібрато організується в голосовому апараті так, що ми чуємо визначену висоту то навіть перебільшена амплітуда його вібраційного коливання буде сприйматися достатньо естетично. Якщо ж звуковисотний рівень не локалізується, тоді, навіть, невеликий розмах голосової вібрації буде сприйматися як надмірне «качання», тремоляція.

Тремоляція звука – сприймається на слух як вібрація з підвищеною амплітудою. Для їх виправлення потрібна стабілізація звуку і дихання за допомогою довготривалих спеціальних вправ у середній теситурі невеликим м'яким звуком [13б с. 432].

Досить часто у вокалістів зустрічається термін «позиційно низько». Він визначає наступні симптоми не точного інтонування та слабого слухового контролю. Це: дискоординація вібрато; детонація, що пов'язана із зміною тембру та нюансів; детонація, що викликана хворобливим та втомленим станом співака; спів на піано.

Багатьом естрадним співакам не вдається спів на піано і призводить до значного пониження інтонації. Співак розслабляє м'язевий тонуз всього вокального апарата. Це відображається на частоті коливань голосових зв'язок. За допомогою слухового контролю естрадний співак повинен виробити нові м'язеві відчуття, які відповідають потрібним характеристикам звуку. Нажаль, багато сучасних співаків не долають цих труднощів, а повертаються до єдиного знайденого дзвінкого звучання, вважаючи його оптимальним.

Методи роботи над нюансами, тембром і прийоми подолання детонації – надзвичайно індивідуальні. Однак, які б не були особливості підходів до різних співаків, слуховий контроль у всіх випадках повинен залишатися основним.

Висновки. Розглянута нами музично-педагогічна проблема не може обмежуватися однозначним аналізом у рамках однієї статті і потребує широкого спектру досліджень та інноваційних підходів у майбутньому у плані завдань невинного підвищення виконавської майстерності естрадного співака. Національна педагогічна школа за умов відповідного критичного переосмислення попереднього досвіду повинна взяти за основу вузьку специфіку і найбільш важливі аспекти вокально-естрадного процесу.

Література

1. Антоноук В.Т. Вокальна педагогіка (сольний спів): підручник / В.Т. Антоноук. – К.: ВІПОЛ, 2007. – 174 с.
2. Асаф'єв Б.В. Речевая интонация / Б.В. Асаф'єв. – Л.: «Музыка», 1965. – 135 с.
3. Вотріна В.В. Мистецтво співу і вокальна методика / В.В. Вотріна. – К.: «Либідь», 2001. – 222 с.
4. Гарбузов Н.А. Внутризонный интонационный слух и методы его развития / Н.А. Гарбузов. – Москва; Ленинград: Гос. музыкальное издательство, 1951. – 64 с.
5. Григорьев В.Ю. Исполнитель и эстрада / В.Ю. Григорьев. – М.: «Классика XXI», 2006. – 156 с. (Мастер – класс).
6. Дмитриев А.Б. Основы вокальной методики / А.Б. Дмитриев. – М.: «Музыка», 1968. – 368 с.
7. Донеу-Шессейр М.Э. Опыт воспитания сопрано / М.Э. Донеу-Шессейр. – Вып. 3. – М.: «Госмузидат», 1967. – С. 366-394.
8. Қарева П. Размышления о музыкальной эстраде / П. Қарева // Совет. эстрада и цирк, – 1979. – № 9. – С. 8-9.
9. Кочнева И.С. Вокальный словарь: (Науч. – попул. слов. терминов по вокальному искусству) / Кочнева И., Яковлева А. – Л.: «Музыка»: Ленингр. отделение, 1986. – 70 с.
10. Морозов В.П. Искусство резонансного пения. Основы резонансной теории и техники / В.П. Морозов. – М.: Центр «Искусство и наука». – 2002. – 496 с.
11. Морозов В.П. Профотбор вокалистов: экспериментально-теоретические основы объективных критериев / В.П. Морозов // Вопросы вокальной педагогики: сб. ст. / [сост. А. Яковлева]. – М.: «Музыка», 1984. – Вып. 7. – С. 173-213.
12. Музыкальный слух, его значение, природа и особенности и метод правильного развития / С. М. Майккапар. – 2-е изд., испр. и доп. – Петроград: тип. «Якорь», 1915. – VIII, 233 с.
13. Музыкальный энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – 672 с.
14. Переверзев Н.К. Проблемы музыкального интонирования [Шекст] / Под ред. Ю. Рагса. – Москва: «Музыка», 1966. – 244 с.
15. Рагс Ю. Н. Вибрато и восприятие высоты. – В сб.: Применение акустических методов исследования в музыкознании / Ю. Н. Рагс. – М.: «Музыка», 1964. – С. 7–10.
16. Рудаков Е. А. Новая теория образования верхней певческой форманты. / Рудаков Е. А. // Применение акустических методов исследования в музыкознании: сб. ст. – М., 1964. – С. 18-37.
17. Шеплов Б. М. Психология музыкальных способностей // Избранные труды в 2-х томах, – Т. 1. – М.: «Педагогика», 1985. – Т. 1. – С. 42-222 с.
18. Юссон Р. Певческий голос: исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса: [пер. с фр.] / Рауль Юссон. – М.: Музыка, 1974. – 262 с.
19. Юшманов В.И. Вокальная техника и ее парадоксы / В.И. Юшманов. – Изд. 3-е – СПб.: Изд-во ДЕАН, 2007. – 128 с.

References

1. Antoniuk V.G. *Vokalna pedagogika (solnyi spiv): pidruchnyk / V.G. Antoniuk*, – K.: VIPOL, 2007. – 174 s.
2. Asafev B.V. *Rechevaia yntonatsyia / B.V. Asafev*. – L.: Muzyka, 1965. – 135 s.
3. Votrina V.V. *Mystetstvo spivu i vokalna metodyka / V. V. Votrina*. – K.: Lybid, 2001. – 222 s.
4. Harbuzov N.A. *Vnutryzonnii yntonatsyonnyi slukh i metody eho razvytyia / N.A. Harbuzov*. – Moskva; Leningrad: Hos. muzykalnoe izdatelstvo, 1951. – 64 s.
5. Hryhorev V.Yu. *Yspolnytel y Estrada / V. Yu. Hryhorev*. – M.: «Klassyka XXI», 2006. – 156 s. (Master – klass).
6. Dmytryev L.B. *Osnovy vokalnoi metodyki / L.B. Dmytryev*. – M.: «Muzyka», 1968. – 368 s.
7. Donets-Tesseir M.Э. *Opyt vospytanyia soprano / M. Э. Donets-Tesseir*. – Vyp. Z. – M.: «Hosmuzidat», 1967. – S. 366-394.
8. Kareva T. *Razmyslennia o muzykalnoi estrade / T. Kareva // Sovet. estrada i tsyrk*, – 1979. – № 9. – S.8-9.
9. Kochneva I.S. *Vokalnyi slovar: (Nauch. – popul. slov. terminov po vokalnomy uskusstvu) / Kochneva I., Yuakovleva A.* – L.: «Muzyka»: Leningr. otdelenie, 1986. – 70 s.
10. Morozov V.P. *Yskusstvo rezonansnoho penyia. Osnovy rezonansnoi teorii i tekhniki / V.P. Morozov*. – M.: Tsentr «Iskusstvo i nauka». – 2002. – 496 s.
11. Morozov V.P. *Prophotbor vokalistov: eksperementalno – teoreticheskie osnovy obektivnykh kriteriev / V. P. Morozov // Voprosy vokalnoy pedagogiki: sb. st. / [sost. A. Yakovleva]. – M.: «Muzyka», 1984. – Vyp. 7. – S.173-213.*
12. *Muzykalnyi slukh, eho znachenye, pryroda y osobennosty y metod pravylnoho razvytyia / S. M. Maikapar*. – 2-e yzd., yspr. y dop. – Petrohrad: typ. «Iakor», 1915. – VIII, 233 s.
13. *Muzykalnyi entsyklopedycheskyi slovar*. – M.: «Sovetskaia entsyklopedyia», 1990. – 672 s.
14. Pereverzev N.K. *Problemy muzykalnoho yntonirovaniia [Tekst] / Pod red. Yu. Rahsa*. – Moskvaz: «Muzyka», 1966. – 244 c.
15. Rajs Yu.N. *Vybrato y vospryiatye vysoty. – V sb.: Prymenenye akustycheskykh metodov yssledovaniia v muzykoznanii / Yu.N. Rajs*. – M.: «Muzyka», 1964. – S.7-10.
16. Rudakov E.A. *Novaya teoria obrazovaniia verfiney pevcheskoy formanty. / Rudakov E.A. // Primenenie akustycheskikh metodov yssledovaniia v muzykoznanii: sb. st. – M., 1964. – S. 18-37.*
17. Teplov B. M. *Psykhologhiia muzykalnykh sposobnostei / Izbrannye trudy: v 2-kh tomakh. – T. 1. – M.: «Pedagogika», 1985. – T. 1. – S. 42 – 222 s.*
18. Yusson R. *Pevcheskiy golos: issledovanie osnovnykh fiziologicheskikh i akusticheskikh yavleniy pevcheskogo golosa: [per. s phr.] / Raul Yusson*. – M.: «Muzyka», 1974. – 262 s.
19. Yushmanov V.I. *Vokalnaya tekhnika i yeyo paradoksy / V.I. Yushmanov*. – Izd. 3 – e – SPb.: Izdatelstvo DEAN, 2007. – 128 s.

Smetana O.P.,

senior lecturer in popular music, Rivne state humanitarian University, kozachok.katerina@gmail.com

Palamarchuk T.A.,

Master's Degree Student of the faculty of music arts, Rivne state humanitarian University, palamar95@ukr.net

Ukraine, Rivne

PECULIARITY OF INTONING AND AUDITING MONITORING IN POP MUSIC : ARTIST-VOCALIST'S INTONING REFERENCE

The features of the objective intonation result in variety performance, the intonational actor-vocalist's standard, his or her dependence on various hearing qualities and level of training are considered in the article. Work is under way to Creating an intonational-timbral sound image in the vocal process is controlled in this article. The matter is that its image forms the necessary muscle responses and optimizes auditory control. This problem is in demand in higher musical educational institutions, where the vocalists are training in the pop direction.

Key words: Intonation, auditory monitoring, phonation, pitch ideal, pop vocals.

УДК 372.811.13

Стамбульська Т.І.,

аспірант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», *tanyastamb13@gmail.com*

Україна, м. Івано-Франківськ

ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОГО СЛЕНГУ ТА ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито значення поняття «віртуальний сленг», «акронім», з'ясовано причини використання іншомовних запозичень та акронімів сучасним студентством, здійснено аналіз англійських запозичень та акронімів в українському Інтернет-слензі та визначено основні причини їх побутування у мовленні сучасних майбутніх фахівців. Окреслено особливості реалізації лексики соціальних мереж у кіберпросторі та її впливу на правильність мовлення.

Ключові слова: віртуальний сленг, іншомовні запозичення, акроніми, національно-мовна особистість, літературна мова, сучасна початкова школа.

Постановка проблеми. На сьогодні з-поміж актуальних проблем підготовки вчителів сучасної початкової школи постає питання саме лінгводидактичної підготовки, адже цей процес вимагає постійного вдосконалення.

Проблемою нинішнього дня є те, що багато молодих людей часто у своєму мовленні використовує сленг. Деякі з них – це ті, які належать до певного угруповання, інші – це ті, які не знають норм літературної мови, ще інші – добре володіють українською літературною мовою, але свідомо використовують іншомовні запозичення чи акроніми. Звісно, що в деякій мірі це пов'язано зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, та, безсумнівно, використання сучасною молоддю нового типу спілкування відбувається через мережу Інтернет. Як наслідок – простежується зміна словникового запасу користувачів віртуального світу, а отже й виникає новий, так званий «віртуальний сленг».

Стосовно процесу підготовки майбутнього вчителя сучасної школи чималу увагу відведено саме порушенню питання щодо формування національно-мовної особистості педагога. Проте зараз науковці звертаються до дослідження нового явища «діалекту мережевого співтовариства» чи, іншими словами, «віртуального сленгу». Певні дослідження висвітлюються у працях наступних науковців: А. Бабіна, Л. Мацько, С. Палія, О. Шапіро та інших.

Мета статті – здійснити аналіз англійських запозичень та акронімів в українському Інтернет-слензі та визначити основні причини їх побутування у мовленні сучасних майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Стан української національної мови на її сучасному етапі визначається тенденціями розвитку її літературної мови. Генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні характеристики мовного колективу. На цьому підґрунті мовець набуває мовної, комунікативної, культурознавчої компетентності [2, с.295].

З національно-мовною особистістю пов'язують таку ознаку, як «мовна стійкість» (традиційність, усталеність), – зростання авторитету української мови,

усвідомлення внутрішньої потреби спілкуватися й пізнавати світ засобами рідної мови, збереження мовних традицій та унеможливлення відхилень від них, обмеження хитань і варіантів у використанні мовних одиниць. Невід'ємною характеристикою, безумовно, – любов кожного мовця до своєї мови.

За словами Ліни Костенко, обличчя нашого народу – мова – тяжко спотворена, великий відсоток мовців – це носії «недоукрмови», «перекособочені двомовці» [4, с.11], суржикомовці – це реалії сьогодення.

Віртуальний сленг, що побутує у мовленні сучасної молоді, в основному студентства, є явищем наслідування, в основному, іншомовних жаргонних слів, зокрема англійської мови. Як вбачає чимало науковців, ріст таких запозичень яскраво виявляється в мережевій лексиці. Зрозуміло, що зараз молоддю широко використовуються чужомовні, часто незрозумілі, втім привабливі фрази, зате, з погляду мовознавства, запозичення іншомовних конструкцій такого типу є недоцільними, оскільки їх застосування досить недоречне, адже в українській мові для позначення подібних реалій є власні відповідники, зрозумілі українським мовцям. Також слід зауважити, що подальшу долю новітніх запозичень передбачити неможливо. Не виключено, що частина англійських запозичень посяде належне місце в українській літературній мові. Відтак постає завдання перед науковцями – уважно підходити до оцінки таких надходжень, звертаючи увагу на мовну традицію та стилістичні особливості української мови. Словники не встигають за навалюю англійських запозичень, тому більшість з них залишаються поза лексикографічною фіксацією.

Поняття національна мова охоплює загальнонародну українську мову – як літературну, так і діалекти, професійні і соціальні жаргони, варто й не забувати про те, що національна мова складається з літературної і народної мови [1, с.9], проте часто про буденну розмовну мову ми найменше дбаємо, подекуди вважаючи, що чистою літературною мовою слід говорити «на людях», як результат – не завжди вдається говорити по-літературному і в наше мовлення

«вдирається» «буденний» вислів [3, с.8-9] та вищою формою національної мови є літературна мова.

Вважаємо, що слід детальніше розглянути так звані «мережеві діалекти», які виникли на теренах Інтернету й функціонують та «живуть» у мовленні сучасних мовців.

Наведемо приклади віртуального сленгу та акронімів, які знайшли місце у реальному спілкуванні сучасного студента-майбутнього педагога. Зараз широко використовуються певні англіцизми: трендовий – популярний, ізі – просто, лайтовий – легкий, контент – наповнення, сейл – розпродаж, дисконт – знижка, селфі – автопортрет, меседж – повідомлення, спамимти, флудити – розсилати повідомлення, конектити – з'єднувати, репостнути – поширити, лайкнути – вподобати, запостити – подати певну інформацію; скорочення: ХД – дуже смішно, спс – дякую, хз – хто знає. Важливо, що ці слова сприймаються мовцями не тільки на фонетичному, а й на граматичному рівнях.

Окрім цього сучасне студентство користується й певними акронімами чи вигуками, які є цілком зрозумілими для них й несуть певний характер повідомлення. До прикладу, вигук «мда» означає розчарування, гуд – добре; акроніми ЛОЛ – дуже смішно, ОМГ – Боже милый, АСК – використовується для підтвердження комуніканта онлайн, НАК – я не онлайн, ІМО – на мою думку (ІМНО – на мою скромну думку), ОК – добре, ББ – бувай.

Зрозуміло, що в українській мові немає відповідників до англословних акронімів, проте вони зайняли належне місце в мережевому спілкуванні й часто спостерігаються в буденному мовленні сучасного студентства.

Як наслідок вживання таких форм запозичень призводить до неграмотності людей, знижують чистоту мовлення особистості.

Висновки. Слід підкреслити, що керування процесом надходження в мову чужих запозичень має здійснюватися продумано та в рекомендованому плані. Мова є важливим складником системи формування й відображення в підростаючого покоління національного духу, світогляду й свідомості, що передається від педагога. Мовна особистість майбутнього вчителя сучасної початкової школи є центром системи процесу розвитку, навчання й виховання нової людини (носія

національної свідомості, рідної мови, культури) у руслі національного духу, відродження й відтворення, адже саме національна, літературна українська мова є тою компетенцією, якою має володіти національно-мовна особистість. Сьогодні сучасна українська літературна мова має статус розвиненої структури, а процес впровадження її в усі сфери суспільного життя вже незворотний. Збереження мовної стійкості в сучасному комунікативному просторі дуже важливе, адже функціонування літературної мови – відображення національного обличчя особистості.

Безумовно, що сучасний віртуальний сленг, який «виріс» у соціальних мережах є невід'ємною реальністю сьогоденного спілкування, проте не можна нехтувати тим фактом, що різні випадкові запозичення, які з'являються в українській мові виступають джерелом суржику і є наслідком порушення правильності мовлення.

Література

1. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори / І. Матвіяс – К., 1990. – С. 7-12.
2. Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки / М. Пентилюк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 290-297.
3. Рудницький Я. Як говорити по-літературному? / Я. Рудницький. – Прага.: Пробоєм, 1941. – 63с.
4. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): монографія / Ірина Фаріон. – Вид 2-ге, доп. – Івано-Франківськ: Мисто НВ, 2010. – 336 с.

References

1. Matviyas I. G. Ukrainian language and its dialects / I. Matviyas – K., 1990. – S. 7-12.
2. Pentylyuk M. Language personality of the future teacher-linguist in the context of professional preparation / M. Pentylyuk // Zbirnyk naukovykh prac' Umanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu. – 2014. – Ch. 2. – S. 290-297.
3. Rudnyczkyj Ya. Yak govoryty po-literaturnomu? / Ya. Rudnyczkyj. – Praga.: Proboem, 1941. – 63s.
4. Farion I.D. Language norm: destruction, search, renewal (Scientific-educational publication): monograph / Iryna Farion. – 2nd ed., dop. – Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010. – 336 s.

Stambulska T.I.,

Postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Ukraine, Ivano-Frankivsk

INFLUENCE OF VIRTUAL SLANG AND FOREIGN BORROWING ON THE CORRECTNESS OF SPEECH OF THE FUTURE TEACHER OF THE MODERN ELEMENTARY SCHOOL

In the article the significance of the concept of «virtual slang», «acronym» is disclosed, the reasons for using foreign language borrowings and acronyms are determined by modern students, the analysis of English borrowings and acronyms in the Ukrainian Internet slang has been analyzed and the main reasons for their existence in the speech of contemporary future specialists are determined. The features of implementation of vocabulary of social networks in cyberspace and its influence on the correctness of speech are outlined.

Key words: virtual slang, foreign language borrowings, acronyms, national-language personality, literary language, modern elementary school.

УДК 378.147

Стрілець-Бабенко О.В.,

*викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, alenababenko0707@gmail.com**Україна, м. Кропивницький*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ НА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ОЦІНЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Автор подає результати емпіричного дослідження, в ході якого перевірено ефективність формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності у процесі використання системи навчально-педагогічних ситуацій із урахуванням таких педагогічних умов: реалізація моделі формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності; поєднання аналізу навчально-педагогічних ситуацій із включенням студентів у ділові ігри; організація діалогічної взаємодії учасників навчального процесу; спрямованість системи навчально-педагогічних ситуацій на розвиток інтелектуальних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: *готовність до оцінювальної діяльності, майбутні вчителі початкових класів, навчально-педагогічна ситуація, педагогічні умови, модель формування готовності до оцінювальної діяльності.*

Постановка проблеми. Потреба формування у майбутніх учителів готовності до оцінювання діяльності вихованців впливає із загального розуміння оцінювання як вираження ціннісного ставлення людини як суб'єкта до об'єкта з точки зору потреб, цілей, норм, ідеалів людини. У широкому значенні оцінювання – це розумовий акт, який є результатом ставлення людини до явищ зовнішнього світу, факту, наукової думки тощо. Будь-яка особистість в процесі повсякденної діяльності постійно оцінює предмети, явища, дії та вчинки різних людей, власні можливості, вчинки і результати своїх дій, передбачає і враховує, як їх можуть оцінювати інші. Здійснюючи оцінювання, особистість впливає на інших людей, на їхню поведінку, діяльність. І в той же час, вона постійно відчуває на собі вплив оцінювання інших людей. Оцінювання необхідне особистості для організації взаємодії з предметним світом, з іншими людьми, суспільством.

Основи здатності до оцінювання та самооцінювання закладаються ще у молодшому шкільному віці. Тому важливо, щоб у майбутнього вчителя у процесі отримання професійної освіти була сформована готовність до оцінювальної діяльності як елементу професійної майстерності, що забезпечує розвиток та формування особистості. О. Бабкова [1], Т. Бережинська [2], І. Коробова [3], Л. Кутєпова [4], А. Левківський [5], Л. Павлюченко [6], І. Романишин [7] досліджують окремі аспекти підготовки майбутніх учителів різних спеціальностей до оцінювальної діяльності навчальних досягнень учнів.

Мета статті – представлення результатів емпіричного дослідження визначення ефективності застосування системи навчально-педагогічних ситуацій у процесі вивчення педагогічних дисциплін задля формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до оцінювальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В оцінюванні фіксуються цілі педагогічної діяльності: орієнтація на досягнення результату всебічного розвитку особистості,

формування загальнонавчальних умінь і навичок, освоєння змісту навчальних предметів. Оцінювання дозволяє забезпечувати можливість регулювання системи навчально-виховного процесу на основі отримання інформації про досягнення запланованих раніше результатів, тобто дає можливість прийняття педагогічних мір для вдосконалення процесів навчання та виховання.

Оцінювальну діяльність вчителя початкових класів ми розглядаємо як підсистему системи педагогічної діяльності вчителя, що спрямована на виявлення та аналіз досягнень учнів, визначення рівня їх відповідності поставленій меті, формулювання й повідомлення оцінки. При цьому варто враховувати й організацію вчителем діяльності учня в оцінюванні, що полягає у сприйманні оцінного впливу вчителя, висловлюванні відповідної емоційної реакції на нього, в готовності до адекватної самооцінки.

Для успішної реалізації оцінювальної діяльності у роботі з молодшими школярами у майбутніх учителів необхідно формувати готовність до цієї діяльності, яку ми розглядаємо як цілісне стійке утворення, що включає: мотиваційно-ціннісний компонент, що характеризується наявністю позитивних мотивів та усвідомлену потребу до оцінювання діяльності учнів і забезпечує ціннісну інтерпретацію знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності, досвіду емоційно-ціннісного ставлення вихованців; когнітивний компонент, який передбачає оволодіння знаннями про мету та шляхи здійснення оцінювальної діяльності, розвиток пізнавальних процесів вчителя, що забезпечують оптимальне здійснення оцінювання діяльності молодших школярів; операційно-діяльнісний компонент, що включає уміння, які забезпечують ефективну організацію оцінювання діяльності вихованців, формування оцінювальних умінь в учнів, організації взаємодії педагога та вихованців у процесі здійснення оцінювальної діяльності; рефлексивний компонент, що представлений уміннями вчителя здійснювати самоаналіз та самооцінку власної

оцінювальної діяльності, наявності потреб у самовдосконаленні.

На нашу думку ефективною технологією формування готовності майбутніх учителів до оцінювальної ситуації є технологія аналізу навчально-педагогічних ситуацій, оскільки педагогічний процес розглядається як безперервний ланцюг педагогічних ситуацій взаємодії вчителя та учнів, викладача та студентів. Якщо в педагогічній ситуації виникає мета, яка має бути досягнута шляхом перетворення умов ситуації, тоді виникає й педагогічна задача, яка в свою чергу вимагає розв'язання шляхом аналізу, все тієї ж, педагогічної ситуації.

Навчально-педагогічні ситуації ми розглядаємо як реальні ситуації, запозичені з досвіду викладача, студента, з літературних джерел, свідчень очевидців, представлені студентам для аналізу, визначення ключових проблемних питань, формулювання ідей щодо можливого розв'язання таких і аналогічних питань. Суттю навчально-педагогічної ситуації є наявність суперечності між наявними у студентів знаннями й новими для них фактами, явищами, для пояснення яких чи вирішення ключових проблемних задач, що виявляються у процесі аналізу цієї суперечності, у студентів не вистачає знань. Метою використання навчально-педагогічних ситуацій є залучення студентів до вирішення певних навчальних та професійних педагогічних задач, що досягається шляхом обміну думками, ідеями, пропозиціями.

Методичною основою для дослідження процесу формування готовності майбутніх учителів початкових класів є моделювання, як процес при якому складне явище розкладається на більш прості елементи, етапи, кроки і визначеним способом їх можна відтворити або використати. Модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності із використанням системи навчально-педагогічних ситуацій передбачає, на нашу думку, реалізацію таких етапів: професійно-орієнтовального, теоретичного, практико-орієнтовального та професійно-творчого.

Професійно-орієнтовальний етап спрямований на формування позитивного ставлення до оволодіння готовністю до оцінювальної діяльності, усвідомлення ролі, функцій, способів оцінювання діяльності, поведінки, досягнень молодших школярів.

На теоретичному етапі відбувається ознайомлення студентів із алгоритмом аналізу педагогічних ситуацій, на основі чого відбувається й аналіз навчально-педагогічних ситуацій. Наприклад, аналізуючи педагогічну ситуацію вчинку вихованця, алгоритм діяльності педагога включає такі дії: 1) проведення опису вчинку учня: його дій, стану, ставлення до вчителів, колективу, праці, самого себе, якостей, виявлених у ситуації; 2) проведення пояснення вчинку: з'ясування його зовнішніх і внутрішніх причин, установлення факту, чи був вчинок ненавмисним або навмисним, свідомим або імпульсивним, типовим чи нетиповим для учня; з'ясування передбачуваних мотивів вчинку; 3) педагогічна оцінка самого вчинку: з'ясування, як і якою мірою вчинок впливає на формування позитивних або негативних якостей учня; встановлення

факту, наслідком недостатньої сформованості яких якостей він є (якщо вчинок негативний); з'ясування того, як вчинок впливає на інших учнів; 4) педагогічна оцінка зовнішніх причин вчинку: виявлення зовнішніх факторів, які зумовили небажаність або педагогічну доцільність вчинку; виявлення ступеня впливу цих факторів на появу конкретного вчинку; 5) формулювання діагностичного рішення з виходом на педагогічний прогноз.

Практико-орієнтовальний етап містить аналіз найбільш типових педагогічних ситуацій та розв'язування типових педагогічних задач, складання приписів дій педагога у педагогічних ситуаціях, що найчастіше зустрічаються у навчально-виховному процесі. На цьому етапі відбувається репродуктивне оволодіння вміннями й навичками. Теоретичні положення, що засвоюються, органічно поєднуються з їх практичним застосуванням. При поєднанні педагогічних задач із вправами, дії та операції, що відпрацьовуються, виконуються не лише за готовими зразками, а й на рівні перетворення.

На професійно-творчому етапі відбувається розв'язування різних видів високопроблемних задач, що проєктують формування творчої спрямованості особистості вчителя. Тут спостерігаються прояви вищої форми активності та самостійності у процесі відкриття суб'єктивно нових невідомих знань про умови і способи дій. Засвоєння знань відбувається на високому теоретичному рівні у тісному зв'язку із практичним застосуванням, розширюється сфера пошукової діяльності в процесі оволодіння теоретичною основою умінь та навичок. Матеріал, що засвоюється, застосовується у нових умовах, при розкритті нових сторін педагогічних явищ, процесів. При цьому пам'ятаємо, що одні й ті ж педагогічні задачі можуть бути розв'язані багатьма способами (на різній змістовній основі, шляхом використання різних засобів, методів навчання та виховання, організаційних форм тощо). Тому розробка оптимального варіанта досягнення педагогічного завдання завжди є гіпотетичним процесом, а практична його апробація має дослідницький характер.

Ефективність формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності підвищується за умови поєднання системи навчально-педагогічних задач із методом навчально-педагогічних ігор. У ситуаціях, коли процес вирішення педагогічних задач є невимушеним, а, навпаки охочим та довгоочікуваним, бажаним студентами, вони стають основою для використання ділових ігор у процесі навчання. Адже, між цими двома методами активного навчання можна провести деяку паралель. Вони є тісно між собою зв'язаними. По-перше, в їх основу покладені загальноігрові елементи; по-друге, вони є управлінськими; по-третє, відбувається поєднання теоретичних знань з практикою; по-четверте, є груповою, колективною роботою; по-п'яте, виступають творчим видом діяльності; по-шосте, активізують пізнавальну діяльність студентів; по-сьоме, виступають одним із засобів здійснення міжпредметних зв'язків; по-восьме, формують та удосконалюють професійні інтереси, педагогічну майстерність, готовність до педагогічної праці.

Процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності є ефективним також при умові організації діалогічної взаємодії учасників навчального процесу. Включення студентів у діалогічну взаємодію як з викладачем, колегами в групі, так і з навчальним матеріалом, що вивчається. У процесі діалогічної взаємодії створюються умови для взаємного збагачення і доповнення досвідів студентів та викладача. Спільне розв'язування задач викладачем та студентами – важлива характеристика методу аналізу навчально-педагогічних ситуацій. Реалізація такого методу вимагає кардинальної зміни типу стосунків між учасниками навчального процесу. Насамперед всього це стосується стосунків між викладачем і студентом. Засвоєння заданого зразка дії звичайно потребує від студентів точного виконання вказівок викладача, тобто спирається на відносини керівництва та підлеглих. Але такий тип відносин неприпустимий у межах навчально-пошукової діяльності, яка втрачає сенс, як тільки викладач починає диктувати студентам зміст і послідовність їх дій. Звичайно, викладач повинен направляти дії студентів і в цьому випадку, але зробити це він може лише «зсередини», вирішуючи задачу разом із студентами, а не замість них. Це означає, що його дії та висловлювання не можуть бути авторитарними і повинні бути відкриті для обговорення і оцінки тією ж мірою, що й дії студентів.

В процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності ми використовуємо систему навчально-педагогічних ситуацій, які спрямовані на розвиток у студентів інтелектуальних умінь, що є однією з умов розвинутої готовності здійснювати оцінювальну діяльність. Зокрема, ми пропонуємо завдання: на порівняння педагогічних ситуацій, в яких були використані різні способи оцінювання; на розподіл процесів, дій вчителя та учнів за їх істотними ознаками, визначення певної закономірності; на аналогію; на визначення головного; на узагальнення тощо.

Перевірка ефективності педагогічних умов ефективного використання системи навчально-педагогічних завдань з метою формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності здійснювалась у процесі вивчення навчальних дисциплін «Дидактика» та «Теорія виховання», що передбачене Галузевим стандартом підготовки фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта».

Метою формувального експерименту було забезпечення позитивної динаміки всіх компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності. Експериментальна робота передбачала варіативність реалізації педагогічних умов формування готовності до оцінювальної діяльності з використанням системи навчально-педагогічних ситуацій. На завершальному етапі експериментальної роботи нами перевірялася ефективність впровадження системи навчально-педагогічних ситуацій для формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності із урахуванням комплексу педагогічних умов: поєднання аналізу

навчально-педагогічних ситуацій із включенням студентів у ділові ігри; організація діалогічної взаємодії учасників навчального процесу; спрямованість системи навчально-педагогічних ситуацій на розвиток інтелектуальних умінь майбутніх фахівців; реалізація моделі формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності.

Аналіз результатів контрольних зрізів засвідчив, що у студентів експериментальних груп відбулися зміни в якості окремих компонентів готовності до оцінювальної діяльності. Визначимо деякі з цих змін.

У процесі застосування діалогічної взаємодії, включення студентів у ділові ігри з опорою на навчально-педагогічні ситуації, що зосереджували увагу не лише на оволодінні інформацією щодо ролі, видів, способів оцінювання навчальних досягнень та особистості молодших школярів, а й на розвитку інтелектуальних умінь студентів, змінюється на краще мотивація майбутніх фахівців до діяльності, спрямованої на оволодіння знаннями й уміннями щодо оцінювання, розвивається стійка позитивна мотивація до здійснення оцінювальної діяльності, як у професійній освіті, так і в майбутній педагогічній взаємодії з молодшими школярами, забезпечується перехід від зовнішньої позитивної мотивації до внутрішньої позитивної умотивованості.

На початку експериментальної роботи у студентів низького та середнього рівня готовності до оцінювальної діяльності їхні уявлення про процес оцінювання склалися на основі пізнання фактів повсякденної дійсності, життєвого досвіду оцінювання їхніми учителями, викладачами, батьками, як правило навчальних досягнень і, дуже рідко – особистості. У багатьох випадках студенти згадували негативні враження від способу їх оцінювання. Знання студентів характеризувалися обмеженістю, емпіризмом, коли просто констатувалися процеси оцінювальної діяльності. Поступово студенти цього рівня починали фіксувати ті ж факти вже з опорою на теоретичні положення, хоча і без виявлення зв'язків, без охоплення й аналізу процесу оцінювальної діяльності в головному, суттєвому – впливу того чи іншого способу оцінювання на подальший розвиток особистості.

Студенти з достатнім і високим рівнем готовності до оцінювальної діяльності відзначалися тим, що трансформували предмет і знання щодо оцінювання і самооцінювання у професійно-орієнтовані, а також набували досвід первинного (квазіпрофесійного) досвіду оцінювальної діяльності у процесі взаємодії з іншими учасниками навчально-виховного процесу у стандартних чи малопередбачуваних ситуаціях.

У студентів відбувалося й становлення елементів професійної позиції особистості, що проявлялося в усвідомленні ними своєї відповідальності за кожен дію з оцінювання особистості.

Значна частина студентів оволоділа уміннями визначати основні цілі й завдання оцінювальної діяльності, і не лише по відношенню до навчальних досягнень учнів, а й до особистості молодшого школяра, виробляючи стратегію й тактику педагогічної діяльності, контролювати свої дії і коректувати їх, достатньо

адекватно здійснювати рефлексію власної оцінювальної діяльності.

Висновки. Отже, у процесі експериментальної роботи на основі порівняння результатів в експериментальних і контрольних групах підтверджена гіпотеза дослідження: підвищенню ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності сприяє використання системи навчально-педагогічних ситуацій із врахуванням таких педагогічних умов: реалізація моделі формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності; поєднання аналізу навчально-педагогічних ситуацій із включенням студентів у ділові ігри; організація діалогічної взаємодії учасників навчального процесу; спрямованість системи навчально-педагогічних ситуацій на розвиток інтелектуальних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Література

1. Бабкова О.О. Формування готовності вчителів природничих спеціальностей у післядипломній освіті до оцінювальної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / Бабкова Олена Олексіївна; Держ. ВНЗ «Запорізький національний університет». – Запоріжжя, 2015. – 20 с.
2. Бережинська П.В. Формування готовності майбутнього вчителя до оцінювання навчальних досягнень молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / Бережинська П'єтяна Василівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2007. – 280 с.
3. Коробова І. Підготовка майбутнього вчителя фізики до контрольної оцінювальної діяльності / І. Коробова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 27. – С. 82-86.
4. Кутєпова А.М. Формування професійної готовності майбутніх учителів інформатики до оцінювання навчальних досягнень учнів загальноосвітніх шкіл: дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / Кутєпова Людмила Михайлівна; Луганський національний університет ім. П. Шевченка. – Луганськ, 2009. – 282 с.
5. Левківський А.М. Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів фізики до оцінювання навчальних досягнень учнів / А. М. Левківський // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 14. – С. 279–283.
6. Павлюченко Л.С. Формування готовності майбутніх учителів інформатики до контрольної оцінювальної діяльності з використанням комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / Лариса Сергіївна Павлюченко; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2016. – 20 с.
7. Романишин І.М. Теоретичні аспекти підготовки майбутнього учителя іноземних мов до реалізації контрольної оцінювальної компетентності / І.М. Романишин // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 3. – С. 108-114.

References

1. Babkova O.O. Formuvannia gotovnosti vchyteliv pryrodnych spetsialnostey u pislidyplomniy osviti do otsiniuvalnoyi diyalnosti: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Olena Oleksiyivna Babkova; Derzh. VNZ "Zaporiz'ky natsional'ny universytet". – Zaporizhzhya, 2015. – 20 s.
2. Berezhyn's'ka P.V. Formuvannia gotovnosti maybutniogo vchytelia do otsinyuvannya navchal'nykh dosyaghen' molodshykh shkol'yariv: dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Tetyana Vasylivna Berezhyn's'ka; Instytut pedagogiky APN Ukrainy. – K., 2007. – 280 s.
3. Korobova I. Pidgotovka maybutn'ogo vchytelya fizyky do kontrol'no-otsinyuval'noyi diyal'nosti / I. Korobova // Naukovy visnyk Uzhgorod's'kogo natsional'noho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsial'na robota. – 2013. – Vyp. 27. – S.82-86.
4. Kutepova L.M. Formuvannia profesynoyi gotovnosti maybutnih uchyteliv informatyky do otsinyuvannya navchal'nykh dosyaghen' uchniv zagal'noosvitnih shkil: dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Lyudmyla Myhaylivna Kutepova; Lugans'ky natsional'ny universytet im. T.Shevchenka. – Lugans'k, 2009. – 282 s.
5. Levkiv's'ky A.M. Suchasni tendentsiyi pidgotovky maybutnih uchyteliv fizyky do otsinyuvannya navchal'nykh dosyaghen' uchniv / A.M.Levkiv's'ky // Pedagogichny dyskurs. – 2013. – Vyp. 14. – S. 279-283.
6. Pavlyuchenko L.S. Formuvannia gotovnosti maybutnih uchyteliv informatyky do kontrol'no-otsinyuval'noyi diyal'nosti z vykorystanniam kompyuternykh tehnologiy: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Larysa Serhiyivna Pavlyuchenko; Natsionalny pedagogichny universytet im.M.P.Dragomanova. – K., 2016. – 20 s.
7. Romanyshyn I.M. Teoretychni aspekty pidgotovky maybutnyogo uchytelya inozemnykh mov do realizatsiyi kontrol'no-otsinyuval'noyi kompetentnosti / I.M.Romanyshyn // Visnyk Zhytomyr's'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky. – 2015. – Vyp. 3. – S. 108-114.

Strilets'-Babenko O.V.,

instructor of Department of social work, social pedagogy and psychology
of Central Ukrainian State Pedagogical University after Volodymyr Vynnychenko, alenababenko0707@gmail.com

Ukraine, Kropyvnytsky

EMPIRICAL RESEARCH OF EDUCATIONAL SITUATIONS SYSTEM INFLUENCE ON FUTURE TEACHERS READINESS TO EVALUATION ACTIVITY

The author gives the results of the empirical research which has proved the effectiveness of formation of future elementary teachers readiness to evaluation activity in the process of educational situations system usage taking into account the following pedagogical conditions: realization of the model of future elementary teachers readiness to evaluation activity, combination of educational situations analysis with students involvement into role-playing games, organization of dialogic communication between the participants of the educational process, orientation of educational situations system to intellectual skills development of future elementary teachers.

Key words: readiness to evaluation activity, future elementary teachers, educational situation, model of formation of elementary teachers readiness to evaluation activity.

УДК 371.671:811.161.2

Султанова Н.В.,

к.пед.н., доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, sultanoff@mksat.net

Україна, м. Миколаїв

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ (20-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті представлено історичні передумови розвитку і становлення системи соціального виховання дітей в закладах інтернатного типу в Україні у 20-ті роки ХХ століття. Схарактеризовано особливості функціонування та структуру дитячого будинку, дитячого містечка, визначено мету, основні завдання соціального виховання дітей в них. Обґрунтовано методологічне підґрунтя, на якому будується соціально-виховна робота з дітьми, які зростають поза родиною. Розкрито особливості практичного втілення ключових аспектів соціального виховання дітей. Розкрито та проаналізовано суспільно-політичні та соціально-економічні передумови виникнення соціального виховання дітей, а також організаційно-методологічні умови ефективності використання педагогічних технологій в інтернатних закладах освіти в Україні.

Ключові слова: соціальне виховання, заклади інтернатного типу, дитячий будинок, методи виховання, суспільний характер виховання, дисципліна, дитячі містечка.

Постановка проблеми. Сьогодні у світлі реформаційних процесів, що відбуваються в Україні у вкрай важливих галузях суспільного життя, надзвичайно актуальним й невирішеним залишається питання реформування інтернатних закладів освіти. Оптимізація їхнього функціонування на даному етапі уможливується шляхом пошуку доцільних форм утримання дітей, розробки та практичного обґрунтування нових варіантів змісту дидактики, виокремленню та застосування ефективних набутків соціального виховання з досвіду минулого століття. Проте, багатогранність і складність завдань, що стоять сьогодні перед суспільством вимагають від органів освіти нестандартних підходів до розв'язання означених проблем. За таких умов актуальним є звернення до ретроспективного аналізу витоків соціального виховання дітей у теорії та практиці української педагогічної думки періоду стійкого розвитку, розширення та функціонування інтернатних закладів освіти.

Сьогодні складовою частиною та необхідною передумовою соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інтеграції їх у соціальне середовище з метою повноцінного функціонування у ньому є соціальне виховання, що означає «систему соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння дітьми й молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки» [6, с.25].

Проте вплив суспільно-політичних передумов на систему соціального виховання дітей інтернатних закладах освіти в Україні справили державно-політичні та соціально-економічні трансформації 20-х рр. ХХ

століття. Це переломний період в історії української педагогічної думки, період перебудови всього соціально-економічного устрою держави, руйнації старих освітніх парадигм та соціально-педагогічних відносин. Проте, в цей час виникають й специфічні проблеми, зумовлені зміною системи цінностей, соціальних пріоритетів та життєвих орієнтирів, і діти, які у наслідок сирітства, соціальної вразливості, занедбаності та інших проблем були поставлені в ситуацію соціальної адаптації до принципово нових умов життя.

Розробкою ідей соціального виховання дітей свого часу займалися такі дослідники та громадські й політичні діячі системи освіти як С. Ананьїн, П. Блонський, Г. Гринько, М. Грищенко, М. Гриценко, В. Дурдуківський, В. Дюшен, В. Зінківський, О. Залужний, О. Музичеко, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, С. Русова, М. Скрипник, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Шацький, Е. Яновська та ін. Сучасна доба реформування системи шкільної освіти, збільшення та загострення проблем соціально незахищеної категорії дітей не викликає сумніву в актуальності відродження позитивного досвіду соціального виховання. За умов критичного переосмислення історичних витоків його розвитку в інтернатних закладах країни стає очевидним прогностичне значення ретроспективного аналізу основних концептуальних положень. Адже, виявлення спадкоємності ідей, що стосуються позитивних сторін соціального виховання, надасть змогу визначенню орієнтирів його запровадження у сучасних умовах інтернатної освіти.

Мета статті – виявити і схарактеризувати суспільно-політичні передумови становлення і розвитку соціального виховання дітей у закладах інтернатного типу в Україні в 20-ті рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, основою радянської системи народної освіти в Україні було суспільне виховання. Воно здійснювалося в дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, школах і групах подовженого дня, в інтернатних установах та інших навчально-виховних закладах при активній участі і інтересах всього українського суспільства. Взагалі, історія розвитку радянської системи освіти і виховання, як зазначає А.Д. Бондар, «це історія боротьби не лише за кількісне зростання числа шкіл, дошкільних і позашкільних закладів, але й перебудову змісту, форм і методів навчання та виховання» [1, с.5-7].

До Великої Жовтневої соціалістичної революції в Україні існували різні типи закладів інтернатного типу: виховні будинки, сирітські будинки, притулки та ін. На той час всі вони були підпорядковані не міністерству освіти, а міністерству соціального забезпечення. Таке підпорядкування позначалося і на характері навчально-виховної діяльності цих установ, головним завданням яких було не виховання дітей, а догляд за ними, надання їм матеріальної допомоги, необхідної для життя і фізичного розвитку. Громадянська війна та відповідні її наслідки привели ці заклади до повного занепаду. Частина з них з причин відсутності матеріального забезпечення було закрито зовсім, а їхні вихованці поповнили лави безпритульних і малолітніх злочинців. Піклування про таких дітей стало у центрі уваги органів освіти і органів соціального забезпечення.

У перші роки Радянської влади в українській республіці з досвіду будівництва радянської системи народної освіти в Російській Федерації почали розроблятися нові документи, постанови та декларації, що змінювали організаційну структуру і зміст навчання і виховання підростаючих поколінь. Проте українські педагоги і політичні діячі намагалися йти дещо своїм шляхом і припускали низку серйозних помилок щодо розвитку народної освіти в країні. Такою, серед інших, була й ідея запровадження «соціального виховання», в якій основне місце відводилося не школі і сім'ї, а дитячому будинку. Система «соціального виховання» на перше місце ставила не оволодіння знаннями основ наук, а підготовку молоді до праці, тобто трудове виховання.

Отже, починаючи з 1919 року на рівні держави було взято курс на запровадження системи соціального виховання дітей в інтернатних закладах країни. Разом із цим невілювалася роль і місце сім'ї, відділами соціального виховання підкреслювалася її неспроможність виховувати громадянина радянської республіки.

У лютому 1919 року у Москві відбувся I Всеросійський з'їзд діячів по охороні дитинства, скликаний Народним Комісаріатом соціального забезпечення, який розглянув питання організації суспільного виховання в закладах інтернатного типу. А. Єлізарова, завідувача відділом охорони дитинства Народного Комісаріату соціального забезпечення заявила, що «не повинно бути знедолених, «нічиїх» дітей. Усі діти – діти всієї держави. В них наше майбутнє, вони повинні здійснити ті ідеали, в ім'я яких ми зламали старий лад і почали тепер спільно будувати

новий» [8, с.6]. Найкращими типами закладів для розв'язання проблеми «соціального, державного виховання», «проблеми соціального і державного забезпечення дітей» було визначено дитячі будинки, дитячі трудові колонії, комуни, будинки сімейного типу. А. Єлізарова запропонувала докорінно змінити життя дитячих установ: «виховання в наших дитячих будинках ставиться на трудовий початок. Штат найманого персоналу скорочується до мінімуму. В ідеалі – повне самообслуговування дітей, домоводство без найманої прислуги. Старі, казармового типу притулки відкидаються нами. Кращими вважаємо будинки сімейного типу» [там само].

Декларація про соціальне виховання дітей (1 липня 1920 р.) містила методичні поради щодо основ організації і структури дитячого будинку в системі соціального виховання. Він мав будуватися за принципом сім'ї, а не віку, з кількістю вихованців, що не перевищувала 24 осіб. Передбачалося, що всі роботи у ньому повинні виконуватися членами дитячого будинку, залежно від сил і здібностей вихованців. У Декларації підкреслювалося, що дитячий будинок – це не закритий навчальний заклад, і всі необхідні знання дитина має одержувати у загальнодержавних культурно-освітніх закладах, зливаючись із загальним дитячим середовищем [3, с.2-4].

У червні 1921 р. Наркомос України опублікував у «Поряднику по соціальному вихованню дітей» інструкцію під назвою «Система соціального виховання дітей УРСР», обов'язкову для виконання всіма органами народної освіти на місцях. Головною метою соціального виховання, як зазначалося в інструкції, було «виховання нової людини, що почуває себе всією істотою зв'язаною з трудовим комуністичним суспільством» і щоб досягти означеної мети, необхідно «забезпечити дитину всім необхідним для її життя і розвитку», треба «правильно й досить широко поставити громадське виховання дитини... виховання її для суспільства» [10, с.24-28].

Г. Гринько, який перебував з 1920 р. по 1923 р. на посаді наркома освіти і займався питаннями розбудови української системи народної освіти тлумачив соціальне виховання, як загальну організацію дитинства, влаштування колективного життя всього дитячого населення в країні.

Дітей, які не мають батьків, і ти, «котрим існуюча сім'я не в силі дати всього, що належить дитині по праву», мусить взяти на виховання «нова сім'я, новий соціальний організм – робітничо-селянська держава» Тому соціальне виховання стає вихованням не тільки «для суспільства, а й силою суспільства» [10, с.25].

У цей період відкриваються різні заклади системи соціального виховання дітей: школи-клуби, дитячі будинки неповного дня, заклади охорони дитинства та інші. Основними закладами системи соціального виховання вважався дитячий будинок, який міг бути постійним і денним. Постійний дитячий будинок – це був заклад, в якому діти постійно проживали і виховувалися. Він був призначений для дітей-сиріт і напівсиріт. Організація життя у такому інтернатному закладі була, як зазначалось у Поряднику по соціальному вихованню, безперервна (постійна) як для

всього закладу, так і для кожної дитини від 4 до 15 років. Така форма у 13 пункті цього документу про систему соціального виховання вважалася найвищою формою, а в майбутньому – її єдиною.

Денний дитячий будинок приймав дітей щодня, проте на певний період часу (відвідування дитячого садку, дитячого клубу, школи або школи-клубу). У будь-якому з цих закладів хлопчики і дівчатка мали виховуватися разом. Замість звичного поняття «шкільного року» тут вводилося поняття «виховний період» [10, с.28].

Швидкість зростання кількості закладів соціального виховання залежала, перш за все, від колекторів, які здійснювали індивідуальне дослідження і розподіл дітей по дитячим будинкам.

10 червні 1920 року постановою Наркомосу України крім постійно діючих та денних дитячих будинків у всіх губернських містах і великих промислових центрах України передбачалося організацію «відкритих дитячих будинків». Вони запроваджувалися як допоміжні дитячі заклади, основним призначенням яких було органічно зв'язати між собою органи Наркомосу та «дітей вулиці», стати для них проміжним шаблоном для переходу цих дітей до постійного дитбудинку.

Цей період характеризується бурхливим зростанням кількості дитячих будинків різного типу. Це зумовлювалося необхідністю надання допомоги десяткам тисяч безпритульних дітей. За два роки, від початку 1920 до початку 1922 р., число дитячих будинків в Україні збільшилося майже в 6 разів, а кількість вихованців у них – з 20 тис. до 104,7 тисяч, або в 5,5 разів. Мережа дитячих будинків зростала, з одного боку, завдяки відкриттю нових, а з іншого – за рахунок реорганізації дитячих садків, а іноді і шкіл в інтернатні заклади такого типу. Як наслідок, у деяких губерніях (Харківській, Київській) зменшилась кількість шкіл та дитячих садочків разом із збільшенням числа дитячих будинків.

О. Попов, виступаючи з докладом на III Всеукраїнській нараді по Освіті (15-30 червня 1921 року) на тему: «Система соціального виховання дітей УСРР» завданнями системи визначив «виховання нової людини, людини-комуніста, гармонійно розвиненої людської особи, що чуває себе органічно зв'язаною з новим комуністичним суспільством» [2, с.13].

В. Дюшен у лекціях про соціальне виховання наголошує: «Однією з вимог соціалістичної програми в Радянській Україні є те, щоб усі діти виховувалися за рахунок держави, і щоб усі отримували однаково виховання, починаючи з перших днів життя дитини і закінчуючи її повноліттям. Турбота про дітей повинна лежати не на їх батьках, а на державі...» [4, с.2-3], що закріплює помилкові ідеї розпаду та неспроможності сім'ї у справах виховання дітей.

Переконливо суперечать позиціям пріоритетності соціального виховання в інституційних закладах і критикують «Декларацію народного комісаріату освіти УСРР про соціальне виховання» українські педагоги В. Зеньковський, Я. Мамонтов та ін. Вони наголошують на необхідності співпраці державних закладів утримання та виховання дітей з сімєю, «встановлення раціональних

відносин між цими двома необхідними факторами соціального виховання» [5; 7].

Проте, ідея соціального виховання дітей за Декларацією 1920 року проіснувала в Україні недовго. Причиною цього було тяжке економічне становище в країні. Народне господарство України, як і інших республік, було розорене. Залізничний транспорт виведено з ладу, затоплено більшість шахт і рудників Донбасу, зруйновано багато фабрик і заводів, а ті, що не були зруйновані, стояли, бо не було палива, електроенергії, сировини. Населення міст і робітничих центрів голодувало. Становище з продовольством загострило посухи 1920-1921 рр. Неврожаєм були охоплені 34 губернії з населенням 30 млн. чол. З Поволжя понад 100 тис. дітей було перевезено в Україну. Їх розміщували в дитячих будинках як інтернатного типу так і спеціально створених дитячих будинках та містечках для голодуючих дітей [1].

Відповідно, питання навчання і виховання в них дітей викликали багато суперечок. Адже головною метою утримання в них дітей, була «організація колективного життя дітей», «яка б виховала і підготувала дитину до професійної освіти» [10, с.24].

У період бурхливого розвитку мережі закладів соціального виховання, крім дитячих будинків в Україні створювалися так звані дитячі містечка і колонії, а також навчально-виховні заклади для дітей з фізичними або психічними вадами.

Дитячі містечка були ефективною формою роботи із безпритульними дітьми. Вони, здебільшого, створювалися на околиці міста, поруч з фабриками, заводами або в сільській місцевості. Мали у своїй структурі декілька споруд, відповідно закладів для дітей різних вікових груп (від 4 до 15 років). Гуртожитки, зазвичай, розділялися на дошкільні (для дітей 4-7 років), шкільні (8-12 років) і підліткові (13-15 років). Шкільні заняття проводяться у центральних школах, а клубні, відповідно, у центральних клубах для молоді. Основну роль у житті дитячих містечок відігравала праця; вихованці займалися самообслуговуванням та самозабезпеченням.

Одним з найкращих закладів соціального виховання в республіці стало «Дитяче містечко» в м. Одеса. Його основним завданням було «врятувати безпритульних дітей, жертв імперіалістичної і громадянської війни від голоду і холоду, і виховати з них свідомих громадян радянського суспільства» [9, с.191-197]. До його складу входили дитячі комуні шкільного і дошкільного типу, а також інші заклади, які всі разом становили комуну «Містечка». Затвердження Наркомосом України «Положення про «Дитяче містечко» Одеської Губнаросвіти» відбулося 5 жовтня 1920 року, офіційне відкриття через місяць, і вже у 1921 році воно об'єднувало 16, а через рік – 23 дитячих заклади (15 дитячих будинків, допоміжну школу, два ізолятори, колектор тощо), в яких перебувало 1664 вихованці, працювало 314 учителів, вихователів та іншого обслуговуючого персоналу.

Основну увагу приділялося в Містечку трудовим процесам і створенню первинних колективів, які, організовувалися здебільшого за віковим принципом.

Дітей залучали до самообслуговування та участі у різноманітній суспільно корисній праці: до прибирання приміщень, заготівлі палива, доставки продуктів з продовольчих баз, до роботи на кухні, в саду і на городі. Працювали не всі, але привчали працювати всіх. Діти в містечку займалися сільським господарством: розведенням птахів, свиней, на власній молочній фермі корів; вирощували зерно, овочі та ін. Влітку, коли в школах і майстернях було менше роботи, активно працював клуб з політичними, драматичними, хімічними, природознавчими, художніми, літературними, музичними гуртками. Проте робота клубу ускладнювалася відсутністю необхідної кількості кваліфікованих клубних працівників.

Навчально-виховна робота проводилася в школах і клубах. Серед форм виховної роботи найбільшою популярністю у дітей користувалися свята і екскурсії (виробничі, геологічні, краєзнавчі та ін.). Проте, якість навчання викликала сумніви. Для проведення повноцінних занять не було ні можливостей, ні відповідних умов. Не вистачало ні підручників, ні чітких настанов щодо проведення навчальних занять. Основним методом організації занять педагогі вважали бесіди «на рідній мові про оточуючий світ (надавали відомості з природознавства, географії, астрономії і т. д.) за спостереженнями в цих галузях», сюди ж включалися вимірювання, лічба, «читання на рідній мові та декламації». Післяобідній час відводився для занять з гуртків, бесід та ін.

Незважаючи на несприятливі умови роботи «Дитяче містечко» м. Одеси стало одним з кращих закладів соціального виховання в республіці у 20-х рр. ХХ століття.

Питання про місце і роль дитячих містечок у системі соціального виховання обговорювалися на II Всеукраїнській нараді завідуючих відділами народної освіти у лютому 1924 р. Ставлення було не однаковим. Значних сумнівів у виступаючих викликала неписьменність та ізольованість дітей від життя.

Більше половини коштів, які передбачалися на витрати народної освіти, йшли на утримання дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу, кількість яких з грудня 1920 по січень 1924 року в республіці невпинно зростала.

Внаслідок такого становища держава не мала можливості утримувати заклади народної освіти, і більшість з них поступово переводилась на місцевий бюджет, який, у свою чергу, не міг забезпечувати існуючу сітку освітніх закладів системи соціального виховання. Відтак, частину з них було передано підприємствам, професійним та іншим організаціям, а також на утримання батьків. Відділи народної освіти були змушені піти на створення так званих «договірних шкіл» і введення тимчасової плати за навчання дітей. У республіці почалося скорочення мережі шкіл та інших установ народної освіти. А у деяких південних районах країни, де голод був особливо великим, «шкільна мережа, – як зазначає заступник наркома освіти Української РСР Я.П. Ряпо, – просто перестала існувати. Діти та вчителі вмирали або розходилися в різні боки. Органи народної освіти «перетворилися на

органи соціального забезпечення дітей, а школи – на харчові пункти» [12, с.24].

У зв'язку з цим гостро постало питання неграмотності підростаючого покоління. Відтак, партійні і радянські органи починають більшу увагу звертати на загальноосвітню школу, а не на дитячі будинки. Стає зрозумілим, що тільки «нова трудова школа зможе ліквідувати культурну відсталість країни» [1, с.34]. Перетворення в життя постанов Радянського уряду про школу сприяло дальшому розширенню сітки загальноосвітніх шкіл, значному поліпшенню якості навчально-виховної роботи в школі, дошкільних навчальних закладах і закладах інтернатного типу. Починаючи з 1924 року кількість дитячих будинків зменшується і в наступні роки тримається в межах, необхідних для виховання, в основному, дітей-сиріт. Боротьба за піднесення рівня роботи загальноосвітніх шкіл, що підкріплювалася запровадженням в країні загального обов'язкового початкового навчання, розгортання мережі шкіл з 1930-1931 рр. сприяла реорганізуванню дитячих містечок в окремі дитячі будинки. У 1927 році їх налічувалося вже лише 300 з кількістю вихованців 30,9 тис. дітей.

Висновки. Таким чином, у перші роки Радянської влади дитячі будинки, містечка, колонії та інші заклади інтернатного типу основну увагу приділяли проблемам створення й виховання дитячих колективів. Для них характерною була принципова постановка трудового виховання у вигляді самообслуговування, суспільно корисної праці у виробничих майстернях і підсобних господарствах, а також у колгоспах і радгоспах у літній період. Згодом, після 30-х рр. ХХ ст. у зв'язку із розгортанням сітки загальноосвітніх шкіл потреба мати окремі школи в межах інтернатних закладів відпала. Робота з вихованцями зводилася до підготовки домашніх завдань, трудового виховання та проведення різних культурно-масових заходів у вільний від занять у школі час. Усе, що стосувалося навчання дітей було прерогативою школи, яку вихованці дитячого будинку відвідували. Залишалось тільки забезпечити єдність і узгодженість у роботі цих двох педагогічних колективів.

«Вихованці дитячих будинків йшли в життя грамотними і відданими своїй Батьківщині людьми. Цю відданість вони продемонстрували в грізні роки війни і в час мирного будівництва» [1, с.138]. Ці та інші відгуки про вихованців інтернатних установ Радянської України, накопичені архівні відомості про діяльність дитячих містечок, дитячих будинків, що підтверджують ефективність виховної роботи не лише з дітьми-сиротами, а й з безпритульними та малолітніми злочинцями примушують сучасних науковців і діячів органів освіти вивчати й виявляти позитивні ідеї педагогічних надбань, вчитися їх застосовувати на сучасному етапі не лише розбудови громадянського суспільства, й а формування громадянина-патріота своєї держави.

Перспективним для подальших розвідок вважаємо дослідження проблематики імплементації наукових надбань у галузі історії соціально-педагогічної думки у сучасну систему функціонування та процес реформування інтернатних закладів освіти.

Література

1. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967) / А.Д. Бондар. – К.: Вид-во Київського унів-ту, 1968. – 223 с.
2. Бюлетень офіційних розпоряджень Наркомосу УСРР. – Ч.2 (1). – Харків: Наркомос, 1921. – 24 с.
3. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1.07. 1920) // Пролетарська освіта (Вінниця). – 1921. – № 1. – С. 2-4.
4. Дюшен В. О соціальному вихованні. II-я лекція. / В.Дюшен. – К., 1919. – 7 с.
5. Зеньковський В. Про соціальне виховання. – К.: Друкарня Всеукр. Кооп. Вид. Союзу, 1920. – 64 с.
6. Коваль А. Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посіб. / Коваль А. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. П. – К.: ІЗМН, 1997. – 390 с.
7. Мамонтов Я. Право держави і право дитини. З приводу «Декларації освіти» УРСР про соціальне виховання дітей / Я. Мамонтов // Соціальне виховання. Орган головоцстраху. – Ч.1. – Харків, 1922. – С. 40-54.
8. Первый Всероссийский съезд деятелей по охране детства, Издание Народного Комиссариата Социального обеспечения. – М., 1920. – С. 3-4.
9. Петришина Л. До історії створення першого державного показового дитячого містечка в Одесі / Л.Петришина, А.Юрій // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи: матеріали конф., присвячені 80-ї річниці від дня заснування державного показового Дитячого містечка імені III Комінтерну в Одесі: зб. наук. пр. – Одеса: Юрид. література, 2001. – С. 191-197.
10. Порадник по соціальному вихованню дітей / упоряд. Ценсоцвих Нарком освіти УСРР. – Х.: Всеукраїнське держ. видавництво, 1921. – 131 с.
11. Протоколи засідань колегії Наркомосу УСРР за 1921 р. Копії (21 січня – 21 грудня 1921) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 516, 80 арк.
12. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я.П. Ряппо. – К.: Держ. видав-во України, 1927. – 126 с.

References

1. Bondar A.D. Rozvytok suspil'noho vykhovannya v Ukrayin's'kij RSR (1917-1967) / A.D. Bondar. – K.: Vyd-vo Kyivsk'oho univ-tu, 1968. – 223 s.
2. Byuleten' ofitsiynykh rozporjadzhen' Narkomosu USSR. – CH.2 (1). – Kharkiv: Narkomos, 1921. – 24 s.
3. Deklaratsiya Narkomosvity USSR pro sotsial'ne vykhovannya ditey (1.07. 1920) // Proletars'ka osvita (Vinnytsya). – 1921. – № 1. – S. 2-4.
4. Dyushen V. O sotsial'nom vospitanii. II-ya lektsiya. / V. Dyushen. – K., 1919. – 7 s.
5. Zhenkovskiy V. Pro sotsial'ne vykhovannya. – K.: Drukarnya Vseukr. Koop. Vyd. Soyuzu, 1920. – 64 s.
6. Koval' L.H. Sotsial'na pedahohika / Sotsial'na robota: navch. posib. / Koval' L.H., Zvyeryeva I.D., Khlyebik S. P. – K.: IZMN, 1997. – 390 s.
7. Mamontov Ya. Pravo derzhavy i pravo dytyny. Z pryvodu «Deklaratsiyi osvity» URSR pro sotsial'ne vykhovannya ditey / YA.Mamontov // Sotsial'ne vykhovannya. Orhan holovotsstrakh. – CH.1. – Kharkiv, 1922. – S. 40-54.
8. Pervyy Vserossiyskiy s'yezd deyateley po okhrane detstva, Izdaniye Narodnogo Komissariata Sotsial'nogo obespecheniya. – M., 1920. – S. 3-4.
9. Petryshyna L. Do istoriyi stvorennya pershooho derzhavnoho pokazovoho dytyachoho mistechka v Odesi / L.Petryshyna, A.Yuriy // Okhrona dytynstva. Dytyache pravo: teoriya, dosvid, perspektivy: materialy konf., prysvyacheniy 80-y richnytsi vid dnya zasnuvannya derzhavnoho pokazovoho Dytyachoho mistechka imeni III Kominternu v Odesi: zb. nauk. pr. – Odesa: Yuryd. literatura, 2001. – S. 191-197.
10. Poradnyk po sotsial'nomu vykhovanniu ditey / uporyad. Tsensotsvykhi Narkom osvity USSR. – KH.: Vseukrayins'ke derzh. vydavnytstvo, 1921. – 131 s.
11. Protokoly zasidan' kolehiyi Narkomosu USSR za 1921 r. Kopiyi (21 sichnya – 21 hrudnya 1921) // TSDAVO Ukrayiny, f. 166, op. 2, spr. 516, 80 ark.
12. Ryappo YA.P. Narodna osvita na Ukraini za desyat' rokiv revolyutsiyi / YA.P. Ryappo. – K.: Derzh. vydav-vo Ukrainy, 1927. – 126 s.

Sultanova N.V.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the V.O. Sukhomlynsky National University of Mykolayiv, sultanoff@mksat.net

Ukraine, Nikolaev

**SOCIAL AND POLITICAL PRECONDITIONS FOR DEVELOPMENT
OF CHILDREN'S SOCIAL EDUCATION IN RESIDENTIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE
(THE 20th OF THE XX CENTURY)**

Historical social and political pre-conditions of children's social education in residential institutions in Ukraine of the 20th of XX century are described in the article. The analysis of educational activities in public institutions of orphans and children deprived of parental care is shown. The author describes the basic theory on the socio-educational work with children who grow up without a family, gives the characteristic of the main types of residential educational institutions (orphanages, boarding schools) and represents typical features of their educational process. The distinctive features of social upbringing conception of the investigated period have been analyzed in practical realization: in particular, such questions as forms, methods and tendencies of social education development in boarding schools have been considered in the content of the article.

Key words: social education, residential institutions, children's outdoor playsets, methods of education, public character of education, discipline, children's village.

УДК 378.147 (045)

Тимофєєва І.Б.,

*ст. викладач кафедри математичних методів та системного аналізу
Маріупольського державного університету, tib_kalmius@ukr.net*

Україна, м. Маріуполь

**ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ПІД ЧАС
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДНЗ**

Стаття присвячена опису організації системи професійної підготовки студентів спеціальності «Дошкільна освіта», яка розроблена на основі методів системного аналізу, з врахуванням необхідності формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх вихователів ДНЗ. У загальному вигляді проаналізовано застосування методів системного аналізу як методологія вирішення комплексних проблем структурування підготовки майбутніх вихователів ДНЗ.

Ключові слова: *інформаційно-комунікативна компетентність, методи системного аналізу, підготовки майбутніх вихователів ДНЗ, студенти.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із головних пріоритетів підготовки майбутніх фахівців у освітньої галузі України є підвищення ефективності підготовки та виховання нового покоління, орієнтованих на систематичне застосування у практиці набутих компетентностей. Постійно зростаючі вимоги до якості підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) спонукали до пошуків нових методів, форм і засобів, удосконалення і розробки нових інформаційно-комунікаційних технологій, що спрямовані не тільки на формування компетентності, а й подальший моніторинг їх використання. Також актуальним є добір інструментарію для забезпечення умов щодо швидкого обміну відомостями і даними, їх аналіз і синтез, оцінювання й моніторинг результатів діяльності наукових і науково-педагогічних співробітників чи колективів [1]. У нормативно-правовій базі, а саме: в Законах України «Про освіту», «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про Національну програму інформатизації», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року особливу увагу приділено питанням упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у системі підготовки майбутніх фахівців, що не оминає й дошкільну освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розповсюдження ідей застосування методів системного аналізу сприяло використанню таких понять: «система знань», «система підготовки», «система вмій», «система методів» та інших (О. Абдулліна, В. Воронов, А. Жовтоніжко, Л. Коваль, О. Місечко та інші) [2, с.17].

Сутність системного аналізу полягає в його визначенні, хоч досі науковці сперечаються щодо напрямків характеристики загальної дефініції. Група науковців Н. Гаркуша, О. Цуканова, О. Горошанська тлумачать системний аналіз, як найбільш послідовну реалізацію системного підходу до вирішення політичних, соціально-економічних, технічних та інших

проблем у різних сферах людської діяльності. Ми згодні з ними, що можна з достатньою підставою заявити, що розробка методів системного аналізу значною мірою сприяла тому, що управління у всіх сферах людської діяльності піднялося від стадії ремесла або чистого мистецтва, яке переважно залежало від здатності окремих людей і накопиченого ними досвіду, до стадії науки. У загальному вигляді системний аналіз можна охарактеризувати як методологію вирішення великих комплексних проблем управління. Він досліджує об'єкти системи з використанням системних принципів і покликаний надавати достовірну картину розвитку і діяльності суб'єктів [3, с.45].

У ракурсі професійної підготовки фахівців дошкільної галузі в умовах навчання у вищих навчальних закладах, системі післядипломної освіти необхідно загострити увагу на саму систему підготовки, її методи та форми. Так, І. Асманова процес формування системного мислення студентів під час навчання у ВНЗ, розглядає як кінцевий результат підготовки майбутніх фахівців, окреслює системність знань. Основними умовами успішного навчання студентів науковець виділяє: – орієнтацію цілей навчання (головна настанова) на формування системного мислення, що визначає принципово нові характеристики знань і вмій, що засвоюються; – зміст навчання включає не тільки знання про вивчений предмет (когнітивні знання), але й методологічні знання про діяльність, що виробляє предметні знання, про способи її організації відповідно до логіки системного аналізу предмета; – орієнтація методів навчання на пошуково-дослідницьку діяльність студентів і спосіб мислення як основу вмій, що засвоюються [4, с.14].

Під час аналізу психологічної, педагогічної та методичної літератури нами було виявлено поширення концепції управління знаннями, де системна технологія забезпечується під час процесу виявлення, зберігання, загального застосування та створення знань у процесі навчання або професійній діяльності майбутніх фахівців в умовах ВНЗ. Необхідно досліджувати нові сучасні когнітивні парадигми, які містили б класифікації знань, концепції їх якості у зв'язку з процесами, що відбуваються в інформаційному суспільстві. У межах

цього напрямку досліджування Т. Вакуленко розкриває проблему формування системних знань студентів вищих педагогічних навчальних закладів. За моделлю автора підготовка майбутніх студентів має спрямовуватися на ефективне формування системних знань, забезпечуючись запровадженням науково-обґрунтованої дидактичної технології. Автор наголошує, що необхідна умова систематизації як процесу пізнання стає сама організація об'єктів у систему через визначення загального системоутворювального принципу, що сприяє перебігу від окремих явищ до системи наукових фактів [5, с.3-4].

Метою статті є описати застосування методів системного аналізу під час підготовки майбутніх вихователів ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз передбачає використання як жорстких кількісних методів, так і логічних суджень, досвіду та інтуїції. За допомогою системного аналізу можна досліджувати будь-які проблеми, враховуючи не тільки ті чинники, вплив яких може бути виражено кількісно, а й чинники, оцінені якісно. Таким чином, нами в основу системи підготовки майбутніх вихователів ДНЗ з використанням методів системного аналізу покладено загальний підхід, який впливає у кожній конкретній ситуації на всі чинники: технічні, економічні, соціально-психологічні. Але при цьому студенти, що приймають рішення, мають враховувати не тільки свої суб'єктивні думки, а й об'єктивні дані, отримані ними. Це дає змогу їм ухвалити найбільш раціональне й обґрунтоване рішення.

Н. Гаркуша сутність системного підходу звела до наступного:

1) формування цілей і з'ясування їхньої ієрархії до початку будь-якої діяльності, зв'язаної з управлінням, особливо з прийняттям рішень;

2) досягнення поставлених цілей при мінімальних витратах засобів порівняльного аналізу альтернативних шляхів і методів, досягнення мети і здійснення відповідного вибору;

3) кількісна оцінка (квантифікація) мети, методів і засобів їхнього досягнення, заснована не на часткових критеріях, а на широкій і всебічній оцінці всіх можливих результатів діяльності [3]. Опираючись на такі дослідження, під час проведення дослідницької праці нами розроблена модель системи підготовки майбутніх вихователів ДНЗ для формування інформаційно-комунікаційної компетентності, що складається з трьох основних компонентів: **когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний**.

Ми вважаємо, що в процесі підготовки майбутнього вихователя ДНЗ найважливішою особливістю стає, щоб майбутній професіонал опанував відповідний матеріал педагогічних теорій, зміг застосовувати їх при вирішенні практичних завдань, використовувати базові знання для створення сучасних проектів, застосовувати їх в умовах системи підготовки фахівців з дошкільної освіти. погоджуємось із думкою В. Імбер, що модель підготовки майбутніх фахівців – це сукупність ідей, положень, підходів, які визначають парадигму, на основі котрої відбувається пошук організаційних форм, методів і засобів, що визначають умови ефективної підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності [6, с.7].

У рамках системного підходу усе більшого значення набули дослідження, що найчастіше іменуються системним аналізом. Характерно, що деякі автори [3,5,7] розрізняють системний аналіз і системний підхід, ґрунтуючись на тому, що методологія системного аналізу, на відміну від системного підходу неодмінно спирається на математичний апарат і представляє свої висновки в основному в математизованому вигляді, в той час як системний підхід базується на широких, не обов'язково математизованих категоріях. Іншими словами, як указує Д. Гвішані, системний підхід виявляється загальною методологією, а системний аналіз прикладний, максимально квантифікованою методикою дослідження. Задача системного аналізу полягає в тому, щоб визначити на основі математичних чи імітаційних методів кількісно виражене чи оптимальне з погляду кінцевого критерію оптимальності рішення. Системний аналіз розглядається в основному як методологія з'ясування й упорядкування, чи структуризації проблеми, що може розглядатися як із застосуванням, так і без застосування математики і комп'ютерів. У цьому змісті поняття системний аналіз, по суті, отожднюється з поняттями «системний підхід» і «системні дослідження». Системний аналіз може бути плідним та застосований для рішення соціальних проблем, проголошується інструментом, що забезпечує науковий підхід до оптимального рішення задач в інтересах досягнення найвищого ефекту [3].

Система являє собою сукупність взаємодіючих елементів, що складають цілісне утворення, яке має нові властивості, відсутні в складових її елементів. Логіка організації процесу навчання під час викладання дисциплін інформаційного циклу для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» у Маріупольському державному університеті розроблено на основі системного підходу з врахуванням необхідності забезпечення підготовки майбутніх фахівців до виконання головних виробничих функцій зі застосуванням ІКТ:

- Першим блоком організації підготовки майбутніх вихователів є, на нашу думку, *мотиваційний*, який неодмінно стає найважливішим, адже будь-яка діяльність викликається конкретними її потребами та мотивами.

- *Когнітивно-технологічний блок* є фундаментом системи загальнонаукових, професійних і педагогічних знань. Специфіка підготовки майбутнього вихователя ДНЗ із застосуванням ІКТ потребує від нього певного комплексу знань – методичних, теоретичних, методичних і вузькоспеціалізованих знань.

- *Методичний блок*. Ми вважаємо, що в даному блоці комплекс методичних знань, умінь і навичок є підґрунтям для набуття інформаційно-комунікаційної компетентності, яка, в свою чергу, є індикатором визначення готовності до реалізації завдань дошкільної освіти та є здатністю впровадження методичних прийомів застосування ІКТ щодо педагогічної діяльності.

- *Контрольний блок*. Під час інформаційно-комунікаційної підготовки майбутніх вихователів на даному етапі використовується тестовий контроль, для

засвоєння знань при виконання конкретного навчального завдання, для досягнення автоматизму при виконанні операцій та встановлення рівнів сформованості знань, умінь і навичок.

- *Результативний блок.* Сучасні підходи до організації підготовки майбутніх вихователів набувають прагматичності. Більшість студентів прагнуть здобути не стільки академічні та загальні знання, скільки засвоїти програми, що дають змогу швидко адаптуватися до вимог ринку праці, бути конкурентоспроможними, відчувати себе компетентним педагогом.

Підготовка майбутніх кваліфікованих педагогів та формування ІКК не може відбуватися фрагментарно, вони повинні здійснюватися безперервно впродовж усього періоду навчання за принципом «від простого – до складного», використовуючи системний підхід. У зв'язку з цим, виділимо три послідовних етапи формування ІКК майбутніх вихователів ДНЗ протягом підготовки навчання ОКР «Бакалавр», «Магістр»:

1. Оволодіння базовими ІКТ (*початковий етап*) – I та II курси навчання, ОКР «Бакалавр»;

2. Оволодіння загально-професійними інформаційно-комунікаційними технологіями (*базовий етап*) – III та IV курси навчання, ОКР «Бакалавр»;

3. Оволодіння спеціалізованими сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями (*результативний етап*) – I курс навчання ОКР «Магістр».

Водночас оволодіння засобами ІКТ та накопичення досвіду застосування ІКТ, що формують ІКК майбутнього вихователя ДНЗ, є:

1) на початковому етапі – вирішення типових завдань його професійної діяльності, пов'язаних із веденням документації, підготовкою роздавальних матеріалів з використанням різноманітних ілюстративних засобів, створення слайд-супроводження викладу навчального матеріалу;

2) на базовому етапі – автоматизоване ведення журналу, статистичне опрацювання результатів навчання та підготовки звітної документації для створення запитів, розробки дидактичних засобів і конструювання занять з комп'ютерної грамоти для дітей дошкільного віку; збирання та створення власної колекції мультимедійних об'єктів і навчально-методичних матеріалів; створення і розміщення в Інтернет - мережі власних веб – сторінок;

3) на результативному етапі – ведення систематизованого Web-каталогу педагогічних сайтів і порталів, вирішення завдань педагогічної діагностики, прогнозування та моніторингу навчального процесу, здійснення експертизи педагогічних програмних засобів, проведення педагогічних досліджень.

У роботах вітчизняних і зарубіжних вчених наголошується взаємозв'язок понять «система», «системність», «систематизація», «структура», «структурування». Очевидно, що даний взаємозв'язок носить не тільки семантичний, мовленнєвий характер. Метою застосування методів системного аналізу стосовно формування інформаційно-комунікаційної компетентності є підвищення ступеня обґрунтованості застосування ІКТ під час системної підготовки

майбутніх вихователів ДНЗ, що ухвалюється, розширення безлічі варіантів ІКТ, серед яких проводиться вибір, з одночасним зазначенням способів відкидання засобів ІКТ, що поступаються іншим. Ми спиралися на дослідження А. Дробахіної щодо формування системності знань студентів в процесі гіпертекстового структурування навчального матеріалу [7]. Під системними знаннями автор передбачає якість сукупності знань студентів, структура якої адекватна структурі наукової теорії, розуміння студентами співвідношення між різнопорядковими поняттями, науковими фактами й основними положеннями, законами та наслідками тощо. Під час підготовки майбутніх вихователів ДНЗ нами оцінювались компоненти ІКК такі, як: *когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний*. Відповідно системності знань з формування ІКК майбутніх вихователів ДНЗ розкриємо критерії когнітивного компоненту. Нами [8, с.79] виділено такі: 1) обсяг знань та уявлень про нові інформаційно-комунікаційні технології; поняття інформації, інформаційних технологій, процесів, їх ролі в управлінні навчального процесу ДНЗ; 2) уміння визначати комп'ютерні мережі і види телекомунікації, стратегію пошуку інформації у різних інформаційно-пошукових системах Інтернету; 3) оволодіння основними інтелектуальними операціями: уміння аналізувати, порівнювати класифікувати і систематизувати програмні засоби та зміст інформації; виявляти причинно-наслідкові зв'язки; 4) усвідомленість системи інформаційно-комунікаційних термінів, наукова організація праці при роботі з джерелами інформації та програмними продуктами та зміст навчальних курсів з інформаційно-комп'ютерного циклу («Комп'ютерні системи та технології», «Нові інформаційні технології», «ТЗН», «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в дошкільній освіті»). Рівень сформованості системності знань, які входять до когнітивного блоку формування ІКК студентів спеціальності «Дошкільна освіта» зростає, якщо у зміст професійної підготовки буде включено структурування та варіативна організація навчального матеріалу засобами гіпертекстових технологій, з метою стимулювання зацікавленості студентами пізнання ІКТ та застосування у відповідних педагогічних ситуаціях з дітьми дошкільного віку.

Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми організації навчальної діяльності, спрямованої на формування системності знань, продемонстрував недостатню увагу викладачів до процесу навчання студентів елементам систематизації отриманих знань та роботи з навчальним матеріалом, у дослідженнях хоч обґрунтовується застосування гіпертексту як засобу підвищення ефективності навчання в школі та вузі (Ю. Єгорова, С. Водолад), розробляються і впроваджуються в навчальний процес гіпермедіа середовища (Н. Інкова), електронні підручники (С. Макаров, Н. Фікс); аналізуються особливості гіпертекстового структурування інформації (Дж. Брунер, Д. Конклін, В. Морозов, Т. Нельсон, М. Суботін, В. Тихомиров, В. Токарева, С. Хрустальов та інші). Нечітку затребуваність теоретичних підходів до розвитку навичок структурування та візуалізації змісту

навчання викладачами, в результаті, ми маємо картину щодо недостатнього усвідомлення та володіння прийомами і способами структурування навчального матеріалу студентами не тільки перших курсів (початкового етапу навчання), а й ОКР «Магістр». Частіше майбутні вихователі ДНЗ діють за зразком, на рівні впізнавання, використовують неефективні прийоми розумової діяльності, недостатньо володіють умінням конкретизувати теоретичні положення, робити науково обґрунтовані узагальнення. Навіть у студентів ОКР «Магістр» не в повній мірі розвинені вміння виділяти першочергове й другорядне; вони не вміють оцінити значення засвоєних знань для розуміння наступних питань і всього розділу в цілому. При набутті знань студенти використовують недостатньо ефективні методи отримання та структурування навчальної інформації: читання, запам'ятовування, конспектування. В результаті знання з різних розділів курсу сприймаються відокремленими, частково зрозумілими, а навіть, і не застосовують у реальних ситуаціях. Відсутність цілеспрямованої роботи з узагальнення та систематизації інформації з боку викладачів впливають на якість і системність знань майбутніх вихователів ДНЗ, тому нами було розроблено веб-ресурс «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в дошкільній освіті». У цьому веб-ресурсі систематично структуровано теоретичний матеріал, під час підготовки до занять студенти мають можливість застосувати сучасні засоби ІКТ. Розвиток сучасних інформаційних технологій змінило розуміння ролі і сутності комп'ютера як засобу навчання. За допомогою гіпертекстової технології, яка стає універсально технічною, інформаційним середовищем, що оперує розумову діяльність, дозволяючи встановлювати, відтворювати, аналізувати складні системи смислових зв'язків між елементами предметного змісту. Ця технологія гіпертексту, утворює самостійну, перспективну лінію розвитку застосування методів системного аналізу під час підготовки майбутніх вихователів ДНЗ.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Як було зауважено вище, ситуація у системі освіти України сьогодні така, що технологій навчання й виховання майбутніх фахівців, у тому числі дошкільної галузі щодо формування в них ІКК майже немає. У викладача сьогодні є право вибирати підхід, метод, прийоми для реалізації навчальних і виховних цілей. З'явилося багато вітчизняних і закордонних навчальних посібників, новітніх теле-, відео-, аудіо-, комп'ютерних засобів навчання і все це має бути систематично застосовано під час підготовки майбутніх вихователів ДНЗ. Результативність впровадження запропонованих методів системи підготовки майбутніх вихователів ДНЗ засобами інформаційно-комунікаційних технологій визначено через показники критеріїв інформаційно-комунікаційної компетентності студентів спеціальності «Дошкільна освіта».

Щодо перспектив подальших розвідок у даному напрямку, то наукового вирішення потребують питання змісту сучасної педагогічної системи підготовки майбутніх вихователів ДНЗ, а також інформаційного,

методичного, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в університетах країни, застосовуючи актуальні методи системного аналізу.

Література

1. С.М. Іванова, «Інформаційно-аналітична підтримка науково-педагогічних досліджень (зарубіжний та вітчизняний досвід)», Інформаційні технології і засоби навчання, №3 (53), с. 164- 177, 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1426>.
2. Кононенко Н.В. Формування системності професійно-педагогічних знань майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: дис. ... кандидата пед. наук.: 13.00.08 / Кононенко Наталія В'ячеславівна. – Одеса, 2017. – 284с.
3. Гаркуша, Надія Миколаївна. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : навчальний посібник / Надія Миколаївна Гаркуша, Ольга Володимирівна Цуканова, Олена Олександрівна Горошанська. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 591 с.
4. Асманова Н.Ю. Развитие системного мышления студента как условие фундаментализации и профессионализации усваиваемых знаний: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Асманова Ирина Юрьевна. – Ставрополь, 2004. – 178 с.
5. Вакуленко П.С. Формування системних знань студентів вищих педагогічних навчальних закладів схемографічними засобами навчання : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / П.С. Вакуленко. – Харків, 2010. – 25 с.
6. Імбер В.І. Педагогічні умови застосування мультимедійних засобів навчання в підготовці майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. І. Імбер. – К., 2008. – 25 с. – С. 7.
7. Дробахіна А.Н. Формирование системности знаний студентов в процессе гипертекстового структурирования учебного материала : дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.08 / Дробахіна Анастасія Ніколаєвна. – Новокузнецк, 2004. – 246с.
8. Рейпольська О.Д., Шаран І.Б. Визначення рівнів сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності у студентів дошкільного фаху ОКР «Бакалавр», «Спеціаліст» / О.Д. Рейпольська, І.Б. Шаран // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка / зб. наук. пр. / Київ.ун-т ім. Б.Грінченка: редкол.: Огнев'юк В.О., Хоружа Л.А., Безпалько О.В., [та ін.]. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. - № 23. – С. 77-82

References

1. S.M. Ivanova, «Informacijno-analitychna pidtrymka naukovno-pedagogichnyx doslidzhen' (zarubizhnyj ta vitchyznanyj dosvid)», Informacijni tehnologiji i zasoby navchannja, #3 (53), s. 164- 177, 2016. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1426>.
2. Kononenko N.V. Formuvannya sy'stemnosti profesijno-pedagogichnyx znan' majbutnix vyhovateliv doshkil'nyx navchal'nyx zakladiv: dy's. ... kand'ydata ped. nauk.: 13.00.08 / Kononenko Nataliya Vyacheslavivna. – Odesa, 2017. – 284s.
3. Garkusha, Nadiya Mykolajivna. Modeli i metody pryjnyattya rishen' v analizi ta audy'ti : navchal'nyj posibnyk / Nadiya Mykolajivna Garkusha, Olga Volodymyrivna Czukanova, Olena Oleksandrivna Goroshanska. – 2-ge vyd., ster. – Ky'iv : Znannya, 2012. – 591 s.
4. Asmanova N.Yu. Razvyty'e sy'stemnogo myshleniya studenta kak uslovy'e fundamentalizatsyi y' pofessyonalizatsyi usvayvaemyx znanyj: dy's. ... kand'ydata ped.nauk: 13.00.08 / Asmanova Yryna Yur'evna. – Stavropol', 2004. – 178 s.

5. Vakulenko T.S. Formuvannya sy'stemny'x znan' studentiv vy'shiy'x pedagogichny'x navchal'ny'x zakladiv sxemografichny'my' zasobamy' navchannya : avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk : specz. 13.00.09 «Teoriya navchannya» / T.S. Vakulenko. – Xarkiv, 2010. – 25 s.

6. Imber V.I. Pedagogichni umovy' zastosuvannya multy'-medijny'x zasobiv navchannya v pidgotovci majbut'nogo vchy'telya pochatkovy'x klasiv : avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk : specz. 13.00.04 "Teoriya ta metody'ka profesijnoyi osvity'" / V. I. Imber. – K., 2008. – 25 s. – S. 7.

7. Drobaxyna A.N. Formy'rovany'e sy'stemnosti' znanyj

studentov v processe gy'pertekstovogo struktury'rovany'a uchebnogo matery'ala : dy's. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Drobaxyna Anastasy'a Ny'kolaevna. – Novokuzneczk, 2004. – 246s.

8. Rejpol's'ka O.D., Taran I.B. Vy'znachennya rivniv sformovanosti informacijno-komunikacijnoyi kompetentnosti u studentiv doshkil'nogo faxu OKR «Bakalavr», «Specialist» / O.D. Rejpol's'ka, I.B. Taran // Pedagogichna osvita: Teoriya i prakty'ka. Psy'xologiya. Pedagogika./ zb. nauk. pr. / Ky'viv.un-t im. B. Grinchenka: redkol.: Ognev'yuk V.O., Xoruzha L.L., Bezpal'ko O V., [ta in.]. – K.: Ky'viv. un-t im. B. Grinchenka, 2015. - # 23. – S. 77-82.

Timofeeva I.B.,

senior lecturer of the Department of mathematical methods and systems analysis at Mariupol state university,
tib_kalmius@ukr.net

Ukraine, Mariupol

APPLICATION OF METHODS OF SYSTEMS ANALYSIS AT THE TRAINING FUTURE SPECIALISTS IN PRESCHOOL EDUCATION

The article investigates to the description describe in organizing system professional trainings for students of the specialty "Preschool education", which is developed on the basis of methods of system analysis, taking into account the need for the formation of information and communication competence future specialists in preschool education. In general, the application methods of system analysis as a methodology for solving complex problems of structuring the training of future specialists in preschool education. The conclusion about the necessity of electronic teaching materials usage is made.

Key words: Information and communication competence, methods of system analysis skills, training of future preschool teachers, students.

УДК 37.035.461:005.962.11

Хотченко І.А.,

*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії, irina_hot@ukr.net*

Україна, м. Харків

ОПТИМІЗАЦІЯ ПЛАНУВАННЯ ЧАСУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті на основі аналізу науково-педагогічної літератури висвітлено сутність тайм-менеджменту, наведено основні методики цієї технології, рекомендовані до використання учнівською молоддю з метою здійснення оптимального планування свого часу. У статті продемонстровано, що завдяки технологіям управління часом студенти навчаються якнайбільше отримувати, використовуючи свій день, як працювати більш ефективно, застосовуючи пріоритети, планування, поставлення цілей та інші навички управління, інструменти та методи навчання.

Ключові слова: тайм-менеджмент, оптимізація, планування, організація, учнівська молодь, ефективність.

Постановка проблеми. За умов прогресивного розвитку науки і техніки сучасна освіта повинна не лише забезпечувати учнівську молодь певними знаннями, розвивати творче мислення, але й озброювати методикою самостійного пошуку і здобуття інформації, необхідної для подальшої професійної діяльності, а також умінням правильно розпорядитися своїм часом. Оскільки провідною тенденцією останніх років у навчальних закладах стає збільшення обсягу й підвищення якості самостійної навчальної діяльності студентів як основного чинника їхнього особистісного розвитку й набуття професійної компетентності, питання планування та оптимізації часу набуває все більшої вагомості.

Тривалий час питання організації самостійної навчальної роботи в системі освіти викликає стійкий інтерес у вітчизняних та закордонних дослідників. Так, проблематиці організації самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання присвячені дослідження А.Алексюка, В.Козакова, П.Підкасистого; питаннями обґрунтування теоретичних основ оптимізації займалися Ю.Бабанський, В.Безпалько, В.Сухомлинський, М.Скаткін, Н.Талізін та інші; вивченням використання оптимальних принципів, методів, форм, засобів, видів у навчанні займалась Л.Виготський, І.Зимня, І.Лернер, С.Рубінштейн та інші.

Як відомо, час є чи не єдиним вичерпним ресурсом, який неможливо примножити, проте його можна використати, інвестувавши з максимальною ефективністю. Тайм-менеджмент покликаний підвищити продуктивність шляхом усунення джерел втрат робочого та особистого часу.

Науково-теоретичну основу сучасних досліджень з тайм-менеджменту становлять праці таких класиків, як: Ф.У.Тейлор, Дж.Т.МакКей, П.Дракер, а також видання експертів в галузі практичного тайм-менеджменту, зокрема: А.Лейкен, С.Кові, Б.Трейсі, Д.Аллен, П.Бренс.

Мета роботи. Окреслити сутність та основні ознаки тайм-менеджменту, узагальнити теоретичні аспекти його використання та виокремити ефективні методики його здійснення для забезпечення оптимальності розв'язання

проблеми планування самостійної роботи учнівської молоді. Стаття має на меті здійснити огляд інформації стосовно альтернативних методів вирішення проблеми браку часу, а також ключових ідей для опрацювання власних методів управління часом.

Виклад основного матеріалу. До числа важливих завдань підвищення ефективності освіти належить формування в учнівській молоді прагнення до саморозвитку, до реалізації потенційних можливостей через самостійну діяльність. У навчальних планах вітчизняних закладів освіти дедалі більше зростає частка самостійної роботи, тому саме цей вид роботи учнівської молоді поступово стає головним в освітньому процесі. Самостійна робота студентів – це організована активна діяльність, спрямована на виконання поставленої дидактичної мети у спеціально відведений для цього час. Самостійна навчальна діяльність є специфічною організаційною формою навчально-виховного процесу, яка охоплює як позааудиторну, так і аудиторну діяльність. Вона сприяє розвитку мислення, творчому підходу до питань, що вирішуються, самостійному пошуку і запам'ятовуванню інформації, самоорганізації й самоконтролю, що значно підвищує ефективність навчання [3]. У зв'язку з цим загострюється нагальна потреба вдосконалення системи організації самостійної роботи учнівської молоді, яка б формувала здатність особистості до творчого саморозвитку, самоосвіти, як підґрунтя інноваційної педагогічної чи науково-педагогічної діяльності. Самостійна робота особистості має бути не просто важливою формою освітнього процесу, а повинна стати його основою [6, с.213-214].

У сучасному інформаційному просторі майбутній фахівець повинен вміти самостійно отримувати та здобувати знання для їх подальшого застосування в ході вирішення практичних завдань, раціонально використовуючи час. Саме з цих позицій потрібно підходити до використання технології тайм-менеджменту як засобу оптимізації самостійної роботи студентів [3, 5].

Саме поняття «тайм-менеджмент» походить від англійського «time management» і означає технологію

організації людиною свого часу і збільшення ефективності його використання.

Про тайм-менеджмент як про окремий напрямок в науці вперше було заявлено в Голландії в 70-і рр. ХХ століття, де з'явилися спеціалізовані курси для службовців і бізнесменів з навчання плануванню часу. [6, с.8-9].

Тайм-менеджмент студента – це систематичне використання комплексу методик організації навчальної діяльності в повсякденній практиці з метою підвищення ефективності самоорганізації. Валерій Усов детально аналізує головні аспекти управління часом, на основі яких формує своє визначення. На думку Усова, тайм-менеджмент – це управління перерозподілом обсягу роботи, необхідних ресурсів та зміни її змісту в заданому часі і просторі [8, с.57-59].

Методику тайм-менеджмент розглядають не тільки для організації часу, а як комплексну систему управління персональною діяльністю та частину самоуправління.

Широкого світового визнання набули такі технології ефективного використання часу як, принцип Парето, система Франкліна, принцип Ейзенхауера, «АВС-аналіз». Використовуючи цей досвід та основні правила побудови системи управління часом, студент в змозі виробити власну технологію, яка дозволить ефективно використовувати свої можливості та можливості команди, з якою він працює.

Принцип Парето «80:20» був відкритий Джозефом Мозесом Юраном в 1897 році, а названий ім'ям італійського економіста Вільфредо Парето який спостеріг, що 80% власності у Італії належить 20% населення Італії. З того часу принцип підтверджувався кількісними дослідженнями в найрізноманітніших сферах життя. Наприклад 20% злочинців скоюють 80% злочинів, 20% відсотків водіїв створюють 80% аварій, 20% покупців дають 80% прибутків. Отже, згідно з емпіричним принципом Парето, лише 20 % всіх справ призводять до 80% бажаного результату. Постановка пріоритетів полягає у визначенні саме цих 20% справ, які матимуть найбільший вплив. Знаходячи можливості прийняти реальний результат замість ідеального, ви можете заощадити значні ресурси для інших справ [5].

За системою Франкліна будь-яке велике завдання, що стоїть перед людиною, дрібниться на підзадачі, а ті в свою чергу – на ще більш дрібні підзадачі. Візуально це можна зобразити у вигляді багатоступінчастої піраміди, а застосування системи – як процес зведення цієї піраміди. Американці використовують спеціальні щоденники, що спрощують використання системи Франкліна. Перші сторінки щоденника відведені під список життєвих цінностей (1-й поверх піраміди), опис глобальної мети (2-й поверх) і таблицю для запису генерального плану (3-й поверх). На початку щоденника кілька відповідним чином розмічених сторінок виділені під список цілей на рік (фактично, довгостроковий план – 4-й поверх). На початку кожного місяця і кожного тижня одна сторінка виділена під таблицю завдань на цей період (короткостроковий план – 5-й поверх). Для кожного дня відводиться сторінка з таблицею для списку завдань на день (6-й поверх), а в кожній таблиці

передбачені стовпці для позначення пріоритету завдань [5].

Наступним не менш популярним методом тайм-менеджменту є матриця Ейзенхауера. Матриця, створена відомим американським вченим Дуайтом Девідом Ейзенхауером, що складається з 4-х квадратів, які мають різний пріоритет: Квадрат 1: Термінові і неважливі справи (кореспонденція, наради, телефонні дзвінки). Квадрат 2: Термінові і важливі справи (кризові ситуації, невідкладні справи та проекти). Квадрат 3: Нетермінові і неважливі справи (дрібні, неважливі справи на зразок перегляду телепередач, гри в комп'ютерні ігри). Квадрат 4: Нетермінові і важливі справи (профілактика кризових ситуацій, планування, підготовка) [3].

Ще одним методом тайм-менеджменту є «АВС-аналіз». Відповідно до цієї методології: А-задачі – ценайважливіші, на їхню реалізацію потрібно усього 10% часу, але вагомість А-задач оцінюється на 70%. В-задачі – це задачі середньої складності, на які доводиться приблизно 20% часу на виконання і 20% – їхня значущість. А ось С-задачі потребують не менше 70% часу, проте користі від них загалом не більше 10% [7, с.26].

На думку науковця Г.А. Архангельського досліджені методи технології тайм-менеджменту слугують основою оптимізації самостійної роботи, допомагають самоорганізації навчальної діяльності, формують ставлення до часу, як до цінності [2, с.20-23].

У аспекті досліджуваної проблеми також важливо відзначити сучасного вітчизняного науковця Алюшину Н.О., яка узагальнила досвід відомих науковців з тайм-менеджменту та виклала матеріал у структурованій формі в якості методичних рекомендацій для дистанційного курсу навчання, які містять практичні завдання із поетапного планування, аналіз таких важливих для тайм-менеджменту компонентів, як дерево цілей, відповідність цілей і дій, інвентаризацію та аналіз часу та діяльності тощо [1].

Висновки. Підбиваючи підсумок проведеного огляду на проблему оптимізації планування часу учнівської молоді, слід зазначити, що завдяки оволодінню методиками «тайм-менеджменту» та їхнього використанню з метою оптимального планування часу підвищується якість виконання самостійної роботи та навчання загалом. Окреслені методики «тайм-менеджменту» належать до альтернативних методів вирішення проблеми планування часу, вони можуть допомогти учнівській молоді у самоорганізації, плануванні, визначенні пріоритетів, сприятимуть виконанню самостійної роботи з меншими витратами часу, активізують мотивацію навчальної діяльності.

Критерієм досягнутою оптимізації стане підвищений рівень самостійного засвоєння знань учнівської молоді відповідно до змісту навчальних дисциплін, витрат часу на досягнення результату, міри використання існуючих методик тайм-менеджменту, які набувають особливої ваги та є значущими у самостійній діяльності студентів.

Література

1. Алюшина Н.О. *Тайм-менеджмент посадовця: мистецтво планувати та управляти своїм часом [Піксст] : метод. рек. до дистанц. курсу / Н.О. Алюшина ; Нац. акад. держ. упр. при*

Президентів України, Упр. орг. фундамент. та приклад. дослідж., Каф. держ. упр. і менедж. - К.: НАДУ, 2009. - 39 с.

2. Архангельський Г.А. Организация времени. От личной эффективности до развития фирмы. - СПб.: Питер. - 2008. - 448с

3. Боярчук С.І. Оптимізація самостійної роботи студентів засобами технології тайм-менеджменту / С.І.Боярчук // Наукові записки. Педагогічні науки - 2016. - № 147. - С. 249-252.

4. Горбачев, А.Г. Тайм-менеджмент. Время руководителя: 24+2. - М.: ДМК-пресс, 2007. - 128 с.

5. Колесов О.С. Тайм-менеджмент - управління часом/ О.С. Колесов // Збірник наукових праць ВНАУ. Економічні науки - 2011. - № 2(53) том 3. - С. 249-252

6. Коновал О.А., Туркот Т.І. Нові концептуальні підходи до організації самостійної роботи студентів. // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. Криворізь. держ. пед. у-т. - Кривий Ріг. 2013. - Вип. 38. - С. 213-217.

7. Сидорова Н.А., Анисинкова Е.Б. Тайм-менеджмент. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. - 220с.

8. Усов В. Тайм-менеджмент в системе внутреннего обучения / В. Усов, С. Французова // Менеджмент и менеджер. - 2006. - №5. - С. 57-59.

References

1. Alyushyna N.O. Tajm-menedzhment posadovcya: my'steczstvo planuvaty' ta upravlyaty' svoym chasom [Tekst] : metod. rek. do dy'stancz. kursu / N. O. Alyushyna ; Nacz. akad. derzh. upr. pry'

Prezidentovi Ukrainy, Upr. org. fundament. ta pryklad. doslidzh., Kaf. derzh. upr. i menedzh. - K.: NADU, 2009. - 39 s.

2. Arhangels'kij G.A. Organizaciya vremeni. Ot lichnoj ehffektivnosti do razvitiya firmy. - SPb.: Piter. - 2008. - 448s.

3. Boyarchuk S.I. Opty'mizaciya samostijnoyi roboty' studentiv zasobamy' tehnologiyi tajm-menedzhmentu / S.I.Boyarchuk // Naukovi zapysky'. Pedagogichni nauky' - 2016. - # 147. - S. 249-252.

4. Gorbachev, A.G. Tajm-menedzhment. Vremya rukovoditelya: 24+2. - M.: DМК-press, 2007. - 128 s.

5. Kolesov O.S. Tajm-menedzhment - upravlinnya chasom/ O.S. Kolesov // Zbirnyk naukovy'x prac' VNAU. Ekonomichni nauky' - 2011. - # 2(53) tom 3. - S. 249-252

6. Konoval O.A., Turkot T. I. Novi konceptual'ni pidkhody' do organizaciyi samostijnoyi roboty' studentiv. // Pedagogika vyshchoyi ta seredn'oyi shkoly': zb. nauk. prac'. Kry'voriz. derzh. ped. u-t. - Kry'vyj Rig. 2013. - Vyp. 38. - S. 213-217.4. Konoval O. A., Turkot T. I. Novi kontseptualni pidkhody do orhanizatsiyi samostijnoyi roboty studentiv, Pedagogika vyshchoyi ta serednoyi shkoly, zbirnyk naukovykh prats, Kryvoriz. derzh. ped. u-t. - Kryvyj Rih, 2013, - Vyp. 38, - S. 213-217.

7. Sidorova N.A., Anisinkova E. B. Tajm-menedzhment. - M.: Izdatel'sko-torgovaya korporaciya «Dashkov i K», 2008. - 220s.

8. Usov V. Tajm-menedzhment v sisteme vnutrennego obucheniya / V. Usov, S. Francuzova // Menedzhment i menedzher. - 2006. - №5. - S. 57-59.

Khotchenko I.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of methodology and management of education chair,
Ukrainian Engineering-Pedagogics Academy, irina_hot@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

OPTIMIZATION OF TIME MANAGEMENT OF YOUTH BY MEANS OF TIME MANAGEMENT TECHNOLOGIES

In the article on the basis of analysis of scientific and pedagogical literature, the essence of time management is highlighted, the main methods of this technology are presented, which are recommended for use by students with the aim of optimal planning of their time. In article is shown that due to technologies of time management students learn how to get the most from their day, how to work more efficiently using prioritization, scheduling, goal setting, and other keytime management skills, tools and techniques

Key words: time management, optimization, planning, organization, youth, efficiency.

УДК 332.62:339.9

Червінська І.Б.,*PhD, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки початкової освіти**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», chervinska.inna@gmail.com***Червінський А.І.,***к.і.н., викладач кафедри географії та природознавства**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», andrio2323@gmail.com**Україна, м. Івано-Франківськ*

РОЛЬ ОСВІТИ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

У статті аналізується вплив гірського середовища на освітньо-культурний та соціально-економічний розвиток жителів Українських Карпат.

Метою дослідження є визначення провідних чинників впливу гірського середовища на освітній, соціально-економічний розвиток жителів Українських Карпат. Відповідно до визначеної мети дослідження були окреслені завдання щодо вивчення особливостей гірських територій, описано чинники, що визначають специфіку їх освітнього, еколого-економічного та соціально-культурного розвитку. Авторами проаналізовано зарубіжний досвід управління сталим розвитком гірських територій з метою визначення можливостей його використання у вітчизняній практиці. Акцентовується увага на те, що забезпечення якості вищої освіти передбачає системний підхід до забезпечення якості освітньої діяльності.

Ключові слова: *гірське середовище на освітньо-культурні чинники сталий розвиток, гірський регіон, освітній простір, Українські Карпати.*

Постановка проблеми. Географічне розташування гірських районів, ліси, клімат, сировинні ресурси і багатовікові традиції та самобутня культура багатонаціонального краю – головні фактори, які сприяють реалізації програм освітнього та соціокультурного розвитку регіону. Це дало змогу досягти гармонії у стосунках людини з природою, яка досягалася насамперед за рахунок раціонального використання освітніх, виховних і природних ресурсів. Такий спосіб життя є характерним для усіх народів тісно зв'язаних з природою, а дотримання принципу природовідповідності визначає суспільну організацію життєдіяльності мешканців гір.

У межах Карпатського регіону, а це Львівська, Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська області, більшість районів – гірські та зосереджені у західній частині Українських Карпат. Завдяки специфічному територіальному розміщенню (гірські ландшафти), географічній віддаленості від адміністративно-промислових центрів, особливості кліматичних умов, практично всі гірські населені пункти регіону депресивні. Для них характерними є низький рівень життя місцевого населення та обмежені перспективи для зростання. Поряд з низкою соціальних та економічних проблем, гірські райони Карпатського регіону володіють унікальним туристично-рекреаційним потенціалом, зокрема природними ресурсами і насиченою екосистемою, які мали б сприяти розвитку індустрії туризму та рекреації. Натомість ці переваги використовуються неефективно [3].

Проблему освітньо-культурного, еколого-економічного розвитку Карпатського регіону досліджували багато вітчизняних учених, зокрема Г. Васянович, З. Герасимчук, М. Долішній, В. Кравців, М. Хвесик, В.Химинець та інші. Проте вирішення окреслених проблем потребує

постійного оновлення знань, розширення сучасного наукового бачення шляхів їх подолання.

Мета роботи полягає у розкритті провідної ролі освіти у сталому розвитку регіону та опису впливу гірського середовища на освітній, культурний, соціально-економічний розвиток жителів Українських Карпат.

У відповідності з метою дослідження були окреслені **такі завдання:**

- визначити особливості гірських територій Українських Карпат та описати чинники, що визначають специфіку їх освітнього, культурного, еколого-економічного та соціального розвитку;

- узагальнити зарубіжний досвід управління сталим розвитком гірських територій з метою визначення можливостей його використання у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. Карпати є природним скарбом світового значення, регіоном, що визначає стан природного середовища всієї Європи. Всесвітній фонд дикої природи відносить їх до найцінніших екологічних регіонів планети. Унікальність карпатської природної системи пов'язана також із багатою культурною спадщиною, що протягом століть єднала різні національні та етнічні групи. Географічне розташування гірських районів, ліси, клімат, сировинні ресурси і багатовікові традиції народної педагогіки та самобутня культура багатонаціонального краю – головні фактори, які сприяють реалізації програм економічного і соціального розвитку регіону.

Міжнародна конференція ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) одним з провідних елементів сталого розвитку визнала гірські території Землі, яким належить значна роль у збереженні соціальної та політичної стабільності всього суспільства.

Гірська політика на загальнодержавному рівні в Україні визначається Законом України «Про статус

гірських населених пунктів в Україні» (1995 р.). Цим нормативно-правовим актом передбачено, що «...для забезпечення соціально-економічного розвитку населених пунктів, яким надано статус гірських, держава гарантує фінансування заходів для розвитку та використання туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей гірського регіону» [1]. Тенденція відпливу населення з гірських районів та знелюднення гір має бути зупинена. Необхідність цього зумовлюється не лише загрозою втрати «культурного простору», але й економічними та екологічними причинами» [3].

Проте незважаючи на певні можливості щодо саморозвитку гірських територій, складні умови гір не дозволяють забезпечити місцевому населенню достатній рівень освіти, що зумовлює появу негативних соціально-економічних та екологічних тенденцій, які без зовнішнього втручання неминуче призводять до погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруги, знищення природних багатств, втрати етнічної приналежності.

У народів, які проживають у горах є багато спільного. Всі вони свободолюбіві і героїчні, добрі воїни і дбайливі господарі, багаті на таланти й творчість, й ретельно оберігають свої звичаї та традиції. Проте в останні роки ХХ століття традиційна модель життєдіяльності горян почала руйнуватись. Зміна цінностей, пріоритет споживання все більше охоплюють горян, змінюючи їхній уклад життя.

З метою більш ширшого вивчення особливостей прояву специфічних умов гірських територій на рівень життя та господарювання гірських мешканців, науковцями В. Євдокименко, М. Габрель, В. Кравців [5] запропоновано певну класифікацію провідних чинників, що визначають специфіку розвитку гірських територій.

На основі виділених класифікаційних ознак всі показники згруповані:

- за об'єктом впливу (географічні, екологічні, соціальні, економічні);
- за характером дії (сприятливі, обмежуючі);
- за рівнем впливу (загальні, специфічні).

Зважаючи на суспільно-природні особливості середовища життєдіяльності, горяни виробили власний досвід існування в ньому, основні риси якого є сталими впродовж століть. Кардинальні зміни настали лише у другій половині ХХ століття. Досвід життя горян як «*модель буття або культура життєзабезпечення*» проявив себе у типі господарювання і відповідному розселенні, у стосунках з природними стихіями і між членами спільноти, в одязі і танці, музиці і освіті, у характері і світогляді.

Навколишнє середовище Українських Карпат виступає формуючим чинником традиційного укладу життя горян та їх традиційно-побутової культури, рівня освіти та виховання.

Гори створюють специфічні умови для їх заселення та проживання людей. За тривалий історичний період тут сформувалися особливі етнографічні та психологічні типи українців-горян (бойки, гуцули, лемки), для яких гірський спосіб життя є найвищою суспільною цінністю. Саме тому ці райони часто характеризують як депресивні, тобто як проблемні райони, що не в змозі самі, без

зовнішньої допомоги, вирішувати власні гострі проблеми. В гірських країнах велика увага приділяється розв'язанню проблеми зайнятості, подолання бідності та якості освіти населення. З цією метою запроваджуються різноманітні податкові пільги та кредитування, розробляються конкретні проекти розвитку гірських територій [3].

Досвід передових країн та наслідки структурно-системної перебудови більшості сегментів освіти, національного господарства свідчать, що реальні зрушення в напрямі формування передумов сталого розвитку як держави в цілому, так і окремих регіонів, можливі лише за умови нарощення не лише виробничого, а й природно-ресурсного, демографічного, науково-технічного, освітнього, інформаційного та соціально-культурного потенціалу. В багатьох країнах Європи нагромаджено великий досвід розв'язання проблем гірських територій. Так, державна фінансова допомога цим регіонам надається Німеччині, Австрії, Франції, Швейцарії та інших.

Багато повчального містить також регіональна програма, що здійснювалася на федерально-штатній основі у США – «Програма розвитку району Аппалачських гір». Гори Аппалачі – найбільш проблемний регіон США, який охоплює територію 13 штатів площею 420 тис. км.², де мешкає майже 20 млн. осіб. Тому ще у 1965 р був прийнятий федеральний закон «Про розвиток району Аппалачів» (Appalachian Regional Development Act), що знаходиться на території США, у відповідності з яким розпочалося здійснення «Програми Аппалачі» Над розробкою цієї програми працювало більше десяти науково-дослідних груп. До складу яких входили транспортна, ресурсів, освіти, культури, туризму, сільського господарства тощо. Цей закон передбачав стимулювання в першу чергу дорожнього будівництва, розвитку соціальної інфраструктури, підвищення освітнього рівня, покращення трудових ресурсів тощо. У Програмі виділено два великі блоки: програма автодорожнього будівництва і «районні (місцеві) програми розвитку», що й стало головним важелем у стимулюванні соціально-культурного, освітнього та економічного розвитку Аппалачів.

Серед заходів, спрямованих на підвищення загальної привабливості регіону, у рамках програми здійснюються різноманітні проекти з облаштування територій і охорони довкілля, включаючи планування й проектування міст і житла, створення парків і зон відпочинку, очищення стічних вод, переробка твердих відходів, рекультивацію гірських розробок, охорону лісів і ґрунтів. Однак і на сьогодні за багатьма показниками Аппалачі залишаються проблемним та депресивним районом США.

Життєдіяльність та життєзабезпечення мешканців Українських Карпат і Американських Аппалач є досить подібною. На їх соціальний, освітній та культурний розвиток впливає багато як суб'єктивних так і об'єктивних чинників, серед яких найвагомшими на наш погляд є: унікальність території, екологія, історико-етнографічний розвиток та самобутність культури, освіта, природні ресурси, кліматичні умови, державна підтримка, створення пілотних проектів соціокультурного розвитку гірських територій.

Особливо великий досвід державної підтримки освітньо-культурного, соціально-економічного розвитку гірських поселень має Австрія, 60 відсотків території якої займають Альпи. Велика увага в Європейських гірських країнах надається розв'язанні проблеми соціального захисту населення, зайнятості та подолання бідності. Для цього запроваджуються різноманітні пільгові механізми функціонування підприємств, особливо дрібних та фермерських господарств. Розробляються також конкретні проекти щодо розвитку гірських територій. У цьому плані дуже показовим є досвід Швейцарії, де уже на протязі десятиріч проводяться різнопланові державні заходи щодо підтримки стабільності економічно відсталих гірських районів, які зосереджуються на підтримці сільського господарства, будівництві доріг, навчальних закладів, фінансуванні конкретних інвестиційних проектів.

Так з кінця 1950-х років соціально-економічні процеси в Швейцарії сприяли тому, що більшість людей з гірських місцевостей переїжджала до міст. Щоб переламати цю тенденцію, швейцарський федеральний уряд у середині 1960-х років розробив концепцію підтримки культурно-освітнього соціально-економічного розвитку гірських районів. Ця концепція була реалізована у 1974 році за допомогою різних заходів, що мали одну мету – поліпшити умови життя в гірських районах, підвищити рівень освіти населення, привернути бізнес до розвитку гірських регіонів, сприяти розвитку малих районних центрів у гірських районах. Так був прийнятий у 1974 році Федеральний закон про інвестиційну допомогу гірським регіонам, що став основою гірської політики Швейцарії. За майже 40 років дії в Швейцарії Федерального закону про інвестиційну допомогу гірським регіонам (1974) з боку держави було профінансовано близько 8000 інвестиційних проектів на майже 3 млрд. доларів США. Внаслідок таких змін було забезпечено умови для економічного зростання й збереження соціокультурних особливостей гірських регіонів (І. Пукшин) [7]. Цікавим для вивчення є досвід реалізації гірської освітньої політики у Франції. Так зокрема успішно діє «Закон про розвиток і охорону гірської місцевості» (1989), який став поштовхом для розвитку гірської місцевості. Зокрема, цим законом було передбачено покращення інфраструктурної бази сфери обслуговування гірських територій через надання місцевій владі на пільгових умовах необхідних фінансових ресурсів.

В Італії відповідно до закону «Про гірські території» (1994) було створено Національний гірський фонд, який фінансується за рахунок внесків з боку ЄС, держави та місцевої влади, спрямований на підтримку розвитку гірських районів. Кошти цього фонду розподіляються по регіонах і автономних областях, які, своєю чергою, можуть створювати власні «гірські фонди».

Сучасний соціокультурний простір – це простір заперечень та переоцінки колишніх цінностей, пошук нових шляхів збереження та передачі культурних переживань, пов'язаних із занепадом традиційних, і одночасно виникнення інших (можливо, нових) соціокультурних структур, що приєднуються. Вивчення процесів і явищ, що відбувалися в галузі сучасної освіти та культури є найбільш актуальними педагогічними та культурними проблемами. Згадане вище дає підстави вважати, що сьогодні населення Карпатського регіону живе в умовах соціального та економічного дискомфорту, накопиченого у багатьох екологічних, економічних та соціокультурних проблемах, для вирішення яких потрібні зусилля як держави, так і

громадськості. Визначальними у вирішенні існуючих протиріч між діяльністю людини та природою повинні стати всі методи і засоби, які можуть допомогти сформувати основну культуру та свідомість особистості. Це можливо лише на основі глибокого філософського, суспільно-політичного та психолого-педагогічного осмислення змісту людини, існування соціальних норм цивілізації. Тільки завдяки процесу навчання та якісної освіти, людство здатне виробляти необхідну інформацію та знання, що створить умови для сталого розвитку цивілізації [9]. Адже регіональний матеріал також дозволяє використовувати більш привабливі методи та форми навчання, а також здійснювати переорієнтацію освітніх цілей. Цей особливий аспект пов'язаний з вимогою часткового переходу навчального процесу за межі освітньої установи (далекі й близькі подорожі, польові дослідження, збір та запис матеріалів місцевої культурної спадщини тощо). Вказані форми сприяють розвитку дослідницьких інтересів й дають учням можливість одержати задоволення від проведених досліджень. За таких умов вони стають партнерами педагогів під час отримання належного рівня освіти. Окрім цього, «як джерело знань про життя малої батьківщини можуть виступати такі речі, як: регіональні державні установи, пам'ятники, музеї, бібліотеки, архіви (наприклад, церква, місто, муніципалітет), колекції та сувеніри, що знаходяться в приватних колекціях, надбання місцевих майстрів. Іноді можна використовувати посібники, регіональні та місцеві газети, статті в наукових та популярних виданнях, монографії, опис окремих міст та регіонів, літопис школи, парафії чи муніципалітету. Під час багатостороннього та детального вивчення конкретних проявів життєдіяльності особи або групи людей в регіоні, вони стають добре вираженими, і таким чином актуалізуються природні зв'язки між різними аспектами соціального, освітнього, економічного, культурного життя. В цьому контексті людські відносини у певному географічному середовищі стають все більш очевидними, а так званий життєво-історичний контекст – більш помітний» [4].

Концепція «сталого розвитку» – це програма дій, яка сприяє зміцненню місцевої економіки з урахуванням спроможності природного середовища нормально функціонувати і тривалий час підтримувати діяльність теперішньої та майбутніх поколінь [8]. Мова йде не тільки про забезпечення прогресу економіки та ресурсів для розвитку регіону, або лише про збереження природи. Поняття сталого розвитку виражає досить просту ідею: необхідно досягнути гармонії між людьми, з одного боку, і суспільством та природою – з іншого. Тобто в майбутньому має сформуватися соціоприродна система, здатна розв'язувати сукупність протиріч, що проявляються в наш час, а саме: між природою і суспільством, між екологією і економікою, між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, між теперішніми і майбутніми поколіннями, між багатими і бідними, між уже сформованими потребами людей і розумними потребами тощо. Таким чином, поняття сталий розвиток можна розуміти як стратегію виживання і безперервного прогресу цивілізації та окремих країн в умовах збереження навколишнього середовища [7, с.4].

Висновки. Активна співпраця регіону з центральними органами управління, усвідомлення відповідальності владних місцевих органів управлінської структури можуть в значній мірі сприяти значному покращенню економічного, екологічного та соціального стану регіону і держави в цілому. Адже на загальнодержавному рівні «розроблено теоретико-

методологічні основи оцінювання сталого розвитку гірських регіонів, зокрема його методологічну базу, запропоновано показники, індикатори та методичні прийоми оцінки сталого природокористування на прикладі Карпатського регіону України для обґрунтування шляхів, механізмів та інструментів досягнення його основних принципів» [6]. Однак вони ще далекі від практичного втілення на регіональному рівні. Тому необхідно надати цій регіону право формувати свою економіку, свою мережу навчальних закладів, бути дійсним господарем, відповідати за свої дії, що має забезпечити сталий розвиток на загальнодержавному рівні.

Подальші наукові розвідки пов'язуємо із вивченням проблеми якості надання освітніх послуг жителям гірських регіонів.

Література

1. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Великочий В.С. Історико-культурна спадщина Карпатського регіону : навчально-методичний посібник / Великочий В.С., Кіндрачук Н.М. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – 208 с.
3. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. – Чернівці: Прут, 1995. – 72 с.
4. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
5. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С.Кравців, А.С.Тринів, М.В.Копач. – Л.: ІРД НАНУ, 1999. – 78 с.
6. Основи екології та соціоекології: навч. посіб. / під редакцією В. Енґоло – Львів, 1998. – 168 с.
7. Пукшій Ігор. Швейцарія в Українські Карпати / І.Пукшій // Вголос. – 24.07. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zik.ua/news/2012/07/24/igor_pukshiy_shveytsariya_v_ukrainski_karpaty_360268
8. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття : монографія / В.В.Химинець. – Ужгород, 2004. – 212 с.

9. Chervinska I.B. Implementation of pedagogical potential educational space of a comprehensive school in conditions of transformation society. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences* 2015, № 9-10. pp. 112–117.

10. Mazur Piotr. (2014). Regional, patriotic and multicultural education in Poland. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol 1, No 2-3 (2014). pp. 68-78.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro status girs'kyx naselenyx punktiv v Ukraini» (1995 r.) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Velykochyj V.S. Istoryko-kulturna spadshhyna Karpats'kogo regionu : navchal'no-metodychnyj posibnyk / Velykochyj V.S., Kindrachuk N.M. – Ivano-Frankivs'k: NAIR, 2013. – 208 s.
3. Kravciv V.S., Yevdokymenko V.K., Gabrel M.M. Rekreacijna polityka v Karpats'komu regioni: pryncy'py formuvannya, shlyaxy realizaciyi. – Chernivci: Prut, 1995. – 72 s.
4. Social'no-ekonomichnyj potencial stalogo rozvytku Ukrainy ta yiyi regioniv: nacional'na dopovid' / za red. akad. NAN Ukrainy E. M. Libanovoyi – K.: DU IEPSSR NAN Ukrainy, 2014. – 776 s.
5. Naukovo-metodychni zasady reformuvannya rekreacijnoyi sfery / V.S. Kravciv, L.S. Gryniv, M.V. Kopach. – L.: IRD NANU, 1999. – 78 s.
6. Osnovy ekologii ta socioekologii: navch. posib. / pid redakciyeju V. Enkololo – L'viv, 1998. – 168 s.
7. Pukshiy Igor. Shvejczariyu v Ukrainy's'ki Karpaty / I.Pukshiy // Vgolos. – 24.07. 2012. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu http://zik.ua/news/2012/07/24/igor_pukshiy_shveytsariya_v_ukrainski_karpaty_360268
8. Hymynec V.V. Ekologo-ekonomichni zasady stalogo rozvytku Zakarpattya : monografiya / V.V. Hymynec. – Uzhgorod, 2004. – 212 s.
9. Chervinska I.B. Implementation of pedagogical potential educational space of a comprehensive school in conditions of transformation society. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences* 2015, 9-10. pp. 112-117.
10. Mazur Piotr. (2014). Regional, patriotic and multicultural education in Poland. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol 1, No 2-3 (2014). pp. 68-78.

Chervinska I.B.,

Ph.D., Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor

SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», chervinska.inna@gmail.com

Chervinskyi A.I.,

Candidate of Historical Sciences

SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», andrio2323@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE ROLE OF EDUCATION IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE MOUNTAINOUS REGION

The article analyses the impact of mountains on the educational, cultural and socio-economic development of the residents of the Ukrainian Carpathians. The article is aimed to determine the leading factors that influence the sustainable development of the Carpathian region. According to the research aim were outlined the peculiarities of mountain areas, were described factors that determine the specificity of their educational, environmental, economic and socio-cultural development. The authors have analysed the international experience of management of the mountain areas development to identify opportunities of its using in national practice. The aim of the article is to identify the main factors of the impact of mountains on the educational and cultural development of the residents of the Ukrainian Carpathians.

According to the aim of research the following objectives were outlined: explore features of Ukrainian Carpathians mountain areas and describe the factors that determine the specificity of their environmental, economic and social development; analyse the socio-economic, educational, cultural and ecological situation in the mountain areas of Ukrainian Carpathians. The attention is paid to the providing of quality assurance and systematic approach to the providing of quality in educational activities.

Key words: mountain environment, educational and cultural factors, mountain regions, educational space, Ukrainian Carpathians.

УДК 37. 018. 5 : 339 (477. 85) «18/19»

Шайнер Г.І.,

*к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов**Національного університету «Львівська політехніка», ann.shayner@gmail.com**Україна, м. Львів*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТОРГІВЕЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено ретроспективний аналіз генезису комерційної освіти Буковини в контексті визначальних західноєвропейських тенденцій та регіональних особливостей розвитку національної школи. Відтворено особливості організації навчальної діяльності учнів у провідних фахових, зокрема комерційних, школах в контексті державного освітнього законодавства. Визначено головні методи й засоби, які забезпечували комплексний підхід до оволодіння професійною майстерністю у провідних фахових установах. Доведено, що перевага державних середніх навчальних закладів у крайовій системі освіти негативно вплинула на становлення приватного шкільництва. Виокремлено пріоритетні ідеї та принципи організації навчально-виховної діяльності учнівської молоді з метою їх імплементації в сучасний освітній простір України.

Ключові слова: *Північна Буковина, товариство, комерційна освіта, фахове шкільництво, навчальні заклади, реальна школа, реальна гімназія, комерційна школа.*

Постановка проблеми. Об'єктивне вивчення історії зародження, становлення та розвитку національної школи у різних регіонах України актуалізується сучасними реформаційними процесами в освітній сфері, спрямованими на формування самобутньої моделі новітнього вітчизняного шкільництва. Обґрунтування його основних концептуальних засад вимагає аналітичного переосмислення змісту та методики навчання і виховання підростаючого покоління на усіх українських етнічних територіях. Історія шкільництва Північної Буковини продемонструвала намагання українців, незважаючи на складні соціально-економічні та політичні умови життя впродовж тривалого історичного періоду, зберегти національну ідентичність. На особливу увагу заслуговує історико-педагогічний досвід другої половини ХІХ – початку ХХ століття, коли Північна Буковина перебувала у складі Австро-Угорської монархії. Освітня державна політика передбачала розбудову розгалуженої багатofункціональної структури шкільництва на основі поєднання теорії та практики у навчанні, підвищення статусу фахової освіти, зокрема комерційної та кооперативної, врахування регіональної специфіки економічного розвитку краю. Такі нововведення позитивно вплинули на підвищення освітнього кваліфікаційного рівня не тільки панівної національності – румунів, а також і корінного населення. Конкретно-історичний аналіз та інтерпретація змісту навчально-виховного процесу в буковинських освітніх закладах надасть можливість виокремити прогресивні європейські тенденції та національні особливості розвитку шкільництва з метою критичного переосмислення та імплементації позитивних здобутків у сучасну освітню концепцію української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська історіографія неодноразово зверталася до аналізу проблем розвитку шкільництва Північної Буковини, однак обмежувалася висвітленням окремих

питань цієї складної теми та не вивчала загальних положень, концепцій та принципів навчально-виховного процесу в освітніх установах краю. Майже недослідженою залишається діяльність фахових навчальних закладів та їх вплив на зміцнення фінансово-економічного статусу автохтонного українського населення. Окремі аспекти функціонування фахових, зокрема комерційних, шкіл розкрито у наукових роботах В. Ботушанського, О. Ботушанського, О. Пенішкевич, І. Петрюк [1; 14; 15; 16].

Мета роботи- провести ретроспективний аналіз генезису торгівельного шкільництва Північної Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, визначити особливості його розвитку для окреслення перспективи творчого використання позитивних ідей у сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Промисловий переворот ХІХ ст. в Європі значно підвищив статус фахової освіти, зокрема комерційної та кооперативної, яка була покликана обслуговувати громіздкий промисловий та аграрний сектори економіки. Загальноєвропейські тенденції призвели до революційних перетрубацій освітньої системи Австро-Угорщини, які спричинили кардинальні зміни умов організації різнопрофільних навчальних закладів на усіх етнічних територіях де проживали національні меншини.

Упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у Північній Буковині в умовах конституційного ладу Габсбурзької монархії зароджуються ринкові відносини, розбудовується інфраструктура регіону, формується конкурентне середовище на ринку праці, що потребувало висококваліфікованих працівників для ефективного виконання професійних обов'язків у різних секторах економіки. Такі суспільні запити могла задовільнити розгалужена мережа фахових навчальних закладів, історія заснування яких сягає 70-их рр. ХІХ ст. Однак, в освітніх домаганнях перевага надавалася

панівній національності – румунам, що й стало основною перепоною у підвищенні освітнього рівня та здобутті фахових, зокрема комерційних, знань. Тому, українська національна меншина Північної Буковини, намагаючись відстояти власне право на рідномовну школу, створювала різноманітні національно-культурні, економічні та політичні товариства й організації. Процеси національного відродження у Північній Буковині протікали у вкрай несприятливих умовах, про що свідчать статистичні дані: напередодні Першої світової війни чисельність української інтелігенції не перевищувала 1100 осіб (0,36% населення краю) [14, с.24].

Центром патріотичного виховання української спільноти краю після проголошення Австрійської конституції стало культурно-просвітнє товариство «Руська бесіда», у якому активно працювали Ю. Федькович, брати Г. і С. Воробкевичі, С. Смаль-Стоцький та ін. Товариство розпочало нову віху у процесі пробудження національної свідомості буковинців та повною мірою задовольняла їхні духовні і культурні потреби. Головою «Руської Бесіди» обрано С. Смаль-Стоцького, секретарем – О. Попович. До його першого відділу увійшли І. Винницький, О. Попович, М. Шкурган, Ю. Пігуляк та ін. Товариство «Руська Бесіда» стало праматір'ю усіх наступних національно-просвітніх та господарських товариств. Кинуті зерна проросли в діяльності політичного об'єднання «Руська Рада» (1870 р.), академічних товариств «Союз» (1875 р.), «Народний Дім» (1884 р.), «Руське драматично-літературне товариство» (1884 р.), «Руська Школа» (1887 р.) (з 1908 р. – «Українська школа»). До війни «Українська школа» нараховувала 12 філій, центральним завданням яких було ширити освіту серед населення, відкриваючи приватні школи. У 1908 р. товариство започаткувало «Курс для подальшої освіти української молоді» в Чернівцях, який 1909 р. став приватною українською учительською дівочою семінарією з підготовчими курсами. З ініціативи І. Герасимовича у 1912 р. Вашковецька філія «Української школи» заснувала приватну українську реальну гімназію у Вашківцях над Черемошем [17, с.4]. Обидві приватні школи розвивались досить успішно до їх закриття румунською владою в 1922 р. Чернівецька філія «Української школи» видавала «Крейцарову Бібліотеку для дітей» за редакцією Ілярія Карбулицького (1900–1914), а згодом – дитячу бібліотеку. За сприяння «Української школи» в селах діяли громадські товариства «Шкільна поміч», які допомагали українській незаможній, але талановитій молоді вступати до середніх та вищих навчальних закладів.

Прогресивну національно-орієнтовану діяльність проводили українські молодіжні об'єднання «Січ» і «Союз», члени яких відкривали хати-читальні та організували культурно-освітні заходи [12]. Значну роль відіграв також «Український Народний Дім» у Чернівцях, при якому засновано бурсу, друкарню та українську приватну дівочу семінарію товариства «Українська школа» [6, арк.1-21].

Товариство «Вільна організація українського учительства на Буковині» (1908 р.) стало правозахисною

інституцією буковинських педагогів. На членів товариства покладалося завдання «зблизити ся до народу і працювати для его добра... повинен учитель свою працю, почату в школі, безперирвно продовжати із доростаючою молодіжню і господарями, давати ініціативу до всяких хосенних організацій, служити помічю і порадою так у всіх проявах громадянського і товариского життя як рівнож бути дорадником і приятелем в справах приватних, особистих своїх громадян...» [19]. Виконати покладені обов'язки передбачалось за допомогою заснування читалень, «Шкільної помічі», райфайзенських кас, крамниць системи Рочдель та кооперативів [3, с.4]. Пріоритетним напрямом роботи буковинського учительства визначалось проведення господарсько-економічних викладів з кооперації, господарської та торгівельної науки для покращення матеріального становища українців. Педагогічні та кооперативні діячі, розуміючи необхідність економічного піднесення краю, вбачали нагальну потребу у відкритті української приватної торгівельної школи, яка б на національних засадах виховувала покоління діловодів, крамарів, правників, спілкових працівників та приватних підприємців, «які працювали би в наших екон. товариствах, ми могли би при їх помочи видерти торгівлю з чужих рук і стати почасті економічно вільними» [13].

У період 1895–1914 рр. відбувся перелом у розвитку українського шкільництва Північної Буковини, що позначився зміною постановки мети навчання і виховання національно свідомої молоді. Цей процес пришвидшило прийняття Закону «Про приватну середню освіту» прийнято 4 квітня 1911 р. 3-поміж різнопрофільних навчальних закладів успішною роботою відзначалась перша українська агрономічна школа, відкрита 1871 р. за сприяння Х. Петровича – президента товариства крайової культури. З 1895 р. її реорганізовано в середній сільськогосподарський заклад із трирічним терміном навчання [15, с.138-139]. Однак, українські культурно-просвітні й господарські товариства Північної Буковини не змогли втілити в життя задекларовані освітні завдання через цілковиту румунізацію усіх освітніх ланок, відсутність масової національної свідомості серед корінного населення регіону та початок воєнних дій у 1914 р. [21, с.47].

Розвиток освіти Північної Буковини регламентував шкільний буковинський крайовий закон (1873 р.), який стимулював розвиток фахового шкільництва, представленої реальними школами, які носили комерційно-технічне спрямування [11, с.54-55]. З 1870-х років з'явилися також реальні гімназії, які готували молодь до вступу у фахові та вищі технічні школи. Економічний напрям навчання в таких закладах набув пріоритетного значення і забезпечувався впровадженням у навчальні програми таких дисциплін, як комерційна діяльність, бухгалтерія, вексельне право, товарознавство та купецькі рахунки [15, с.138]. Окрім того, до навчальних програм загальнообов'язкових предметів для реальних школах Північної Буковини були включені окремі теми з торгівельних наук. Наприклад, у початкових класах, вивчаючи арифметику, учні ознайомлювалися з векселями, цінними паперами та

митними розрахунками, курсом національної валюти щодо закордонних грошових знаків і навпаки, розрахунком доходів та видатків тощо. У старших класах акценти ставили на політехнічних дисциплінах: креслення, машинобудування та інженерія. [4, арк.19; 5, арк.2]. На кінець XIX ст. у Північній Буковині діяло 4 реальних гімназій і реальна школа [18].

Фунціонування фахових навчальних закладів Північної Буковини перейшло на якісно новий та ефективніший рівень лише на початку XX ст. Фахове шкільництво регламентувалося законами та положенням «Про професійну освіту» (16 лютого 1910 р.), згідно яких при МВО діяли відділи і спеціальні курси, які забезпечували методично-дидактичною базою торговельні школи, призначали директора і педагогічний склад, брали участь у прийнятті статутів та навчальних планів. [2, с.12-14].

Процеси зародження торговельного шкільництва Північної Буковини пов'язані з ініціюванням Буковинською палатою торгівлі і ремесла та МВО відкриття Чернівецької державної промислової школи (1873 р.), до складу якої входили будівельне й технічне відділення [8]. У зв'язку з нагальною потребою у працівниках торгівлі та комерції при промисловій школі в Чернівцях з 1883 р. почала діяти підготовча комерційна школа і трирічне торговельне відділення [15, с.219]. Останнє функціонувало у формі однорічної підготовчої і трирічної основних шкіл, куди приймали учнів від 13 років за результатами вступних випробувань. Випускників гімназій або реальних шкіл зараховували на перший курс торговельного відділення без вступних випробувань. Новаторським підходом шкільної адміністрації було запровадження поодиноких іспитів наприкінці кожного навчального семестру. Повний курс навчання завершувався випускними екзаменами й отриманням атестату зрілості, який надавав можливість вступати до технічних, будівельних та торговельних академій. Майбутні комерсанти і діловоди здобували фахові знання з банківської справи та товарознавства. Навчальна програма освітнього закладу з 28-годинним тижневим навантаженням охоплювала комерційну арифметику, бухгалтерський облік, торговельну кореспонденцію, комерційне і вексельне право, товарознавство й торговельну справу. Згодом через зростаючий попит на фахівців торговельної справи курс було продовжено до чотирьох семестрів, а у 1892/1893 н. р. відкрито підготовчий клас. [10, арк.1].

У 1892 р. для підвищення кваліфікації комерсантів-практиків при школі організовано спершу дворічний, а згодом трирічний вечірній курс. Навчання відбувалось тричі на тиждень по дві години у вечірній час та охоплювало лише фахові дисципліни комерційного спрямування, які викладали німецькою мовою. У стінах навчального закладу здобували освіту учні з Буковини, Східної Галичини, Румунії, Угорщини та Росії.

Директорську посаду обіймав Йозеф Лайцнер, під патронатом якого діяльність школи проводилась на високому науково-педагогічному рівні. У складі педагогічного колективу були як штатні так і запрошені викладачі. Зокрема, К. Бехіні вів курс товарознавства, Г. Віглицький читав бухгалтерський облік, Е. Гаусвальд

викладав каліграфію, Л. Грабшайд – вексельне та комерційне право і торговельну справу, банківський працівник Г. Грудер – комерційну арифметику та бухгалтерський облік. Хоча навчальний заклад фінансувався за рахунок приватних коштів, контроль над діяльністю торговельних навчальних закладів Північної Буковини, згідно з розпорядженням від 1880 р., здійснювало МВО.

Діяльність комерційних шкіл регіону узгоджувалася з головними нормами Закону та Положення «Про комерційну освіту» від 14 серпня 1909 р. та «Про елементарні комерційні школи» від 14 вересня 1909 р. Згідно цих законопроектів було уніфіковано навчальні програми спеціалізованих освітніх закладів шляхом затвердження циклу обов'язкових дисциплін: румунської, французької, німецької, італійської мов, комерційного листування, бухгалтерської справи, географії, арифметики, історії та природознавства [9, арк.2, 21].

Особливостями організації навчально-виховного процесу в комерційних освітніх закладах були неперервність, комплексний підхід до оволодіння фаховою майстерністю, зорієнтованість на формування практичних умінь та навичок, відповідність навчальних планів нормам державного законодавства.

Отже, середня ланка освіти Північної Буковини була виключно державною, про що свідчить статистика: серед 14 державних середніх шкіл на теренах краю нараховували реальну гімназію, реальну школу, 3 жіночі ліцеї та 9 класичних гімназій, де навчалось 6617 учнів [15, с.51]. Приватне торговельне шкільництво в регіоні обмежувалось фаховими викладами та курсами, що зумовило масовий відтік студентської молоді до навчальних закладів Східної Галичини та Закарпаття.

Вищу школу Північної Буковини представляв Чернівецький університет як важливий осередок науки і культури краю, посередник у залученні молоді до надбань європейської цивілізації. Вищий навчальний заклад формально мав усі права, якими користувалися аналогічні виші, хоча його робота ускладнювалася недостатнім матеріально-технічним оснащенням, браком необхідних приміщень, недосконалістю навчальних планів та програм. В університеті діяло три факультети: юридичний, філософський і теологічний. За національною приналежністю переважна частина студентів була румунського походження. У 1875 р. у стінах вишу навчався 191 студент, з них 40 українців (5 – на теологічному, 12 – на філософському та 23 – на юридичному факультетах) [7, арк.4-6]. Вони разом з учнівською молоддю поповнювали лави української інтелігенції, брали активну участь у суспільному русі, пропагували просвіту серед широкого загалу. Викладання дисциплін математичного циклу розпочалось із введенням у грудні 1876 р. семінарів з математики та математичної фізики [20, с.9].

З відкриттям університету там були засновані кафедра політичної економії та кафедра статистики. Першим професором кафедри політекономії був Фрідріх Кляйнвехтер з Празького університету. У своїх працях вчений досліджував організацію промислового виробництва та здійснював порівняльний аналіз різних

економічних систем. Окрім нього, в різний період часу там працювали Ю. Платтер, Й.-А. Шумпетер, С. Смаль-Стоцький.

На філософському факультеті проводили лекції і практичні заняття з історії римського приватного права, римського цивільного процесу, німецької історії і права, церковного права, австрійського приватного сімейного права, торговельного та вексельного права.

Висновки. Розвиток комерційної освіти у Північній Буковині був складним процесом, на який вплинули суспільно-політичні й економічні чинники, європейські та вітчизняні підходи до організації навчально-виховного процесу у фахових школах. Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувся переломний момент у реформуванні освітньої галузі. Серед суспільних проблем у конституційній Австро-Угорщині першість посіла справа середнього і професійного шкільництва. Упродовж досліджуваного періоду спостерігалось підвищення соціальної ролі та ваги в економічному житті краю прикладних знань і забезпечення запитів суспільства через відкриття різноступеневих торговельних навчальних закладів. Цілісна структура торговельного шкільництва, яка складалась з початкової, середньої та вищої ланок, функціонувала на основі загальнодержавних нормативно-правових актів. Специфічною особливістю розвитку фахового шкільництва Північної Буковини був його виключно державний характер, оскільки українська національна еліта краю була нечисельною та не мала можливості повноцінно розвивати національну культуру й освіту. Нагромаджений історичний та педагогічний досвід у продукуванні висококваліфікованих кадрів є цінним і повчальним у контексті цілісної реорганізації професійної освітньої системи в незалежній українській державі.

Строкатість тогочасних ідей актуальна і нині, а їх критичне наукове переосмислення та застосування на практиці допоможе в розбудові економічного напрямку освіти, дозволить визначити й обґрунтувати стратегії та перспективи розвитку комерційних освітніх установ у XXI ст. Зокрема, цінним досвідом може стати уніфікація навчальних планів та створення єдиних загальнодержавних навчальних програм вузькоспеціалізованих, профільних дисциплін, які б застосовувалися в усіх діючих технічних, агрономічних та комерційних навчальних закладах різного рівня акредитації, оскільки такий підхід до організації навчання забезпечив високий рівень підготовки висококваліфікованих спеціалістів у буковинських фахових школах, які функціонували впродовж другої половини XIX — на початку XX ст.

Література

1. Ботушанський В.М., Ботушанський О.В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-их рр. XIX – на початку XX ст. / В.М. Ботушанський, О.В. Ботушанський. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 260 с.;
2. Вістник законів і розпоряджень для воєводства Буковини. – Чернівці, 1912. – 32 с.
3. Герасимович І. Подрібний розклад праці укр. народн. учительства по громадах / І. Герасимович // Каменярі. – Мамайівці, 1909. – Чис. 3. – 20 лютого, С. 4–5; 5 березня. – Чис. 4. – С. 4–5.

4. Державний Архів Івано-Франківської області, ф. 553, оп. 1, спр. 1, 50 арк.
5. ДАІФО, ф. 553, оп. 1, спр. 2, 11 арк.
6. ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 6829, 21 арк.
7. ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 4070, 6 арк.
8. ДАЧО, ф. 211, спр. 210, арк. 4–9.
9. ДАЧО, ф. 879, оп. 1, спр. 1, 34 арк.
10. ДАЧО, ф. 211, оп. 1, спр. 1532, 1 арк.
11. Куряк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.), історико-педагогічний аспект / Ірина Куряк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с.
12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
13. Нам треба заснувати укр. приватну торговельну школу // Каменярі. – Чернівці, 1921. – Чис. 16. – С. 2.
14. Нариси з історії Північної Буковини / Ботушанський В.М. [та ін.] – К. : Наукова думка, 1980. – 389 с.
15. Пенішкевич О. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.) : монографія / О. Пенішкевич. – Чернівці : Фута, 2002. – 520 с.;
16. Петрюк І. Розвиток загальної середньої освіти на Буковині (1774–1918 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. Петрюк. – Чернівці, 1998. – 277 с.].
17. 50-ліття «Української Школи» на Буковині // Рідна школа. – Львів, 1937. – Чис. 20. – С. 318–321.
18. Саф'янюк З. Розвиток теорії та практики реальної освіти на західноукраїнських землях (1849–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. – 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / З. Т. Саф'янюк. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
19. Статут «Вільної організації українського учительства на Буковині» // Каменярі. – Мамайівці, 1909. – 1 червня. – Чис. 1. – С.10–11.
20. Чернівецький державний університет / редкол. : Червінський К.О. (гол.) [та ін.]. – Львів : Вища школа, 1975. – 192 с.: іл., портр. – (МВ ССО УРСР. 100 років ЧДУ).
21. Школа політичної економії // Економіст. – Львів, 1904. – Чис. 3. – С. 45–50.

References

1. Botushanskiy V. M., Botushanskiy O. V. Rozvytok sil'skoi kooperatsii na Bukovyni u 80-ykh rr. XIX – na pochatku XX st. / V. M. Botushanskiy, O. V. Botushanskiy. – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2002. – 260 s.
2. Vistnyk zakoniv i rozporiadzhen dla voievodstva Bukovyny. – Chernivtsi, 1912. – 32 s.
3. Herasymovych I. Podriybnyi rozklad pratsi ukr. narodn. uchytelstva po hromadakh / I. Herasymovych // Kamenyari. – Mamaiivtsi, 1909. – Chys. 3. – 20 liutoho, S. 4–5; 5 bereznia. – Chys. 4. – S. 4–5.
4. Derzhavnyi Arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. 553, op. 1, spr.1, 50 ark.
5. DAIFO, f. 553, op. 1, spr. 2, 11 ark.
6. DACHO, f. 3, op. 1, spr. 6829, 21 ark.
7. DACHO, f. 3, op. 1, spr. 4070, 6 ark.
8. DACHO, f. 211, spr. 210, ark. 4–9.
9. DACHO, f. 879, op. 1, spr. 1, 34 ark.
10. DACHO, f. 211, op. 1, spr. 1532, 1 ark.
11. Kurliak I. Klyasychna osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh (XIX – persha polovyna XX st.), istoriko-pedahohichnyi aspekt / Iryna Kurliak. – Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2000. – 328 s.
12. Lysyak-Rudnitskyi I. Istorychni ese / I. Lysyak-Rudnitskyi. – Kyiv : Osnovy, 1994. – T. 1. – 554 s.

13. *Nam treba zasnuvaty ukr. pryvatnu torhovelnu shkolu // Kamenari. – Chernivtsi, 1921. – Chys. 16. – S. 2.*

14. *Narysy z istorii Pivnichnoi Bukovyny / Botushanskyi V. M. [ta in.] – K. : Naukova dumka, 1980. – 389 s.*

15. *Penishkevychi O. Rozvytok ukrainskoho shkylntstva na Bukovyni (XVIII – pochatok XX st.) : monografii / O. Penishkevychi. – Chernivtsi: Ruta, 2002. – 520 s.;*

16. *Petriuk I. Rozvytok zahalnoi serednoi osvity na Bukovyni (1774–1918 rr.) : dys. ... kand. ped. nauk. : 13.00.01 / I. Petriuk. – Chernivtsi, 1998. – 277 s.*

17. *50-littia «Ukrainskoi Shkoly» na Bukovyni // Ridna shkola. – Lviv, 1937. – Chys. 20. – S. 318-321.*

18. *Safianuk Z. Rozvytok teorii ta praktyky realnoi osvity na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1849–1939 rr.) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia doktora ped. nauk. : spets. – 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / Z. H. Safianuk. – Ivano-Frankivsk, 2007. – 20 s.*

19. *Statut «Vilnoi orhanizatsyi ukrainskoho uchytelstva na Bukovyni» // Kamenari. – Mamaitsi, 1909. – 1 tsvitnia. – Chys. 1. – S. 10-11.*

20. *Chernivetskyi derzhavnyi universytet / redkol. : Chervinskyi K.O. (hol.) [ta in.]. – Lviv : Vyscha shkola, 1975. – 192 s. : il., portr. – (MV SSO URSR, 100 rokiv ChDU).*

Shkola politychnoi ekonomii // Ekonomist. – Lviv, 1904. – Chys. 3. – S. 45-50.

Shayner A.I.,

Candidate of Pedagogics, associate professor of the department of Foreign Languages at Lviv Polytechnic National University, ann.shayner@gmail.com

Ukraine, Lviv

PECULIARITIES OF COMMERCIAL SCHOOLING DEVELOPMENT IN NORTH BUKOVYNA AT THE END OF THE XIXth AND THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

The article is a retrospective analysis of the genesis of commercial education in Bukovyna at the end of the XIXth and the first third of the XXth century. The defining Western European values and trends as well as regional peculiarities of national schools development had an impact on the development of the system of commercial schooling in the Austro-Hungarian monarchy. The main directions of the activities of the Ukrainian national and elucidative as well as economic societies and organizations are characterized. They are stated to have enhanced cultural and educational level of the indigenous population and their impact on strengthening their financial and economic status. The article deals with the preconditions that dramatically influenced the changes in the official state policy on reforming the educational system towards the development of multi-branched structure of schooling through a combination of theory and practice in education, raising the status of vocational education, in particular commercial and cooperative, taking into account the regional specifics of economic development of the region. The peculiarities of organizing learning activities of students in the leading vocational, including commercial schools, in the context of the state educational legislation are depicted. The basic methods and means are defined to have provided an integrated approach to mastering professional skills in leading professional institutions. On the basis of the analysis of curricula a series of compulsory disciplines for all commercial educational institutions is outlined. They included commercial arithmetic, accounting, trade correspondence, bills and commercial law as well as commodity trading business. It is proved that the benefit of public secondary schools in the local education system had a negative impact on the development of private schooling. The prospective ideas as well as principles of organization of students' educational activities are determined to be implemented in the modern educational space of Ukraine.

Key words: *Northern Bukovyna, society, commercial education, vocational schooling, educational institutions, realni schools, realni gymnasiums, commercial school.*

УДК. 378.147

Шмир М.Ф.,

*к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання**Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, bayda-ira@ukr.net**Україна, м. Кременець*

РІЗНОВИДИ ЛЕКЦІЙ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

У даній статті розглядається лекція як провідна форма навчання у вищому навчальному закладі, розкриваються її функції в навчальному процесі.

Акцентується увага на впровадженні лекцій проблемного характеру, під час яких процес пізнання наближається до пошукової, дослідницької діяльності студентів.

Підкреслюється і те, що збудження активності студентів, залучення їх до діяльності є проявом діяльнісного підходу в навчанні, що забезпечує досягнення основних його цілей.

Ключові слова: *проблемна лекція, діяльнісний підхід, пізнавальна діяльність, дидактичні завдання.*

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Важливою умовою відродження всієї вітчизняної культури, її інтеграції в європейське співтовариство є підготовка фахівців нового типу. Ця проблема вимагає наукового переосмислення системи цінностей, формування професійно значущих якостей особистості, актуалізує пошук оптимальних форм та методів навчального процесу.

Провідною формою навчання у вищому навчальному закладі, що визначає шляхи здійснення всіх видів і форм навчання є навчальна лекція, яка логічно вивершеним, науково-обґрунтованим і систематизованим викладом певного наукового або науково-методичного питання. Лекція покликана формувати у студентів основи знань певної наукової галузі, а також визначати основний зміст і характер усіх інших видів занять студентів з відповідної навчальної дисципліни [1].

Дидактичними завданнями лекції є не тільки ознайомлення студентів з основним змістом, принципами, закономірностями, ідеями, а й спрямування міркувань студентів для подальшої самостійної роботи. Отже, постає проблема, як побудувати лекцію, щоб вирішити поставлені завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що розгляд проблеми використання лекції як одного із видів і методів навчання у вищій школі перебуває у полі зору науковців (Арьдин В.М., Болюбаш Я.Я., Лозова В.І., Солдатенко М.М. та ін.), які розглядають функції лекції в навчальному процесі ВНЗ. Серед провідних функцій виділяють: інформаційну (виклад необхідних відомостей, фактів), стимулюючу (збуджує інтерес до теми), виховну та розвивальну; роз'яснювальну (спрямовану на формування основних понять науки), переконуючу (увага акцентується на системі доказів); систематизації та структурування всього масиву знань із певної дисципліни; мотиваційну функцію (розвиток інтересу до науки, пізнавальних потреб, переконань із необхідності вивчати цю науку, в її практичній та теоретичній значущості); організаційно-орієнтувальну (огляд першоджерел, орієнтація в них та в основних напрямках вивчення та розвитку теми); професійно-виховну (виховання професійного покликання, розвиток спеціальних здібностей); методологічну (подання зразків наукових методів

дослідження, пояснення, аналіз наукових теорій інтерпретації, прогнозування, роз'яснення принципів наукового пошуку); офіційно-розвивальну (формування вмінь самооцінки та самоконтролю, ціннісних орієнтацій, оцінних суджень), виховну, що відіграє інтегруючу роль.

Особливість викладу матеріалу на лекції залежить від специфіки навчального предмета. Так, наприклад, лекції з теоретичних дисциплін іноземної мови супроводжуються використанням екранних проекцій, кінофрагментів, презентацій, інтерактивної дошки тощо [1, 126с.].

За структурою лекції відрізняються одна від одної залежно від змісту і характеру матеріалу. У практиці навчання у ВНЗ використовуються різні види лекцій [3, 192с.].

За дидактичними завданнями виділяють лекції: вступні, поточні, тематичні, настановчі, оглядові, узагальнюючі, завершальні, лекції-консультації, лекції-візуалізації.

За способом викладу матеріалу лекції є: бінарні, лекції-дискусії, лекції, що сприяють розв'язанню поставленої проблеми, лекції-конференції, проблемні лекції [4, 216 с.].

Будь-яка з названих лекцій є розвитком традиційної лекції, яка спрямована на передачу наукових знань, вона переважно інформативна, на якій подається і пояснюється готова інформація, яку студентові потрібно запам'ятати [2, с.16-24].

З позицій діяльнісного підходу великий інтерес становлять лекції нового типу, до яких можна віднести: інформаційну, проблемну, лекцію-візуалізацію, «Лекцію удвох», лекцію із заздалегідь підготовленими помилками, лекцію-пресконференцію.

Мета статті полягає у розгляді особливостей проведення названих типів лекцій.

Виклад основного матеріалу. За допомогою названих вище лекцій задається послідовний перехід від простого передавання інформації до активного засвоєння змісту навчання із залученням механізмів теоретичного мислення та всієї структури психічних функцій студентів і викладача. У цьому процесі зростає внесок самих студентів у формування змісту освіти, підвищується роль діалогічної освіти та спілкування в процесі лекції, підсилюється значення соціального

контексту під час формування професійних якостей фахівця.

Склавшись історично як спосіб передавань готових знань студентам через монологічну форму спілкування, інформаційна лекція під впливом змісту навчання і освіти, що змінюється, не може залишатись традиційною, суто інформаційною, а повинна розвиватися.

Не випадково ставлення до неї в різні часи було різне: від повного заперечення до визнання як основної та провідної, а в наші дні – до різкого скорочення лекцій у навчальному плані.

Перспективи підвищення якості підготовки фахівців пов'язуються з упровадженням лекцій проблемного характеру, на яких процес пізнання наближається до пошукової дослідницької діяльності студентів.

Збудження активності у студентів під час лекції, залучення їх до діяльності є виявом діяльнісного підходу у навчанні, що забезпечує досягнення основних цілей: засвоєння студентами теоретичних знань, розвиток мислення, формування пізнавального інтересу до змісту навчального матеріалу та професійної мотивації майбутнього фахівця.

Успіхи досягнення мети проблемної лекції забезпечуються спільними зусиллями викладача та студентської аудиторії. Отже, основне завдання лектора полягає не стільки у передаванні інформації, скільки в залученні студентів до усвідомлення об'єктивних суперечностей розвитку наукового знання та способів їх розв'язання. Це формує мислення студентів, породжує їхню пізнавальну активність. У співробітництві із викладачем студенти «відкривають» для себе нові знання.

Загальний ефект проблемної лекції визначається її змістом, спільною діяльністю та засобами спілкування. Таким чином на проблемній лекції представлені предметний і соціальний контексти професійного майбутнього. Така лекція є формою спільної діяльності викладача і студентів, які об'єднали зусилля задля досягнення цілей загального та професійного розвитку особистості фахівця.

Під час проблемної лекції студент не просто переробляє інформацію, а переробляє її засвоєння як суб'єктивне відкриття ще невідомого для себе знання, де не можна обійтись без участі мислення та його особистісного ставлення до засвоєного матеріалу.

Включення мислення студентів під час проблемної ситуації здійснюється викладачем шляхом створення проблемної ситуації ще до того, як вони одержать всю необхідну інформацію, що надає для них нове знання.

Компонентами навчальної ситуації є:

- об'єкт пізнання (матеріал лекції);
- суб'єкт пізнання (студент);
- процес розумової взаємодії об'єкта із суб'єктом.

Особливості цієї взаємодії обумовлені специфікою матеріалу та дидактичними прийомами організації пізнавальної діяльності студентів.

Проблемна ситуація – це сукупність параметрів, що описують стан особистості, яка пізнає, яка залучена в

організоване особливим способом навчальне середовище, об'єктивне за змістом. Інакше кажучи, проблемна ситуація – це характеристика суб'єкта та його оточення.

Включення у проблемну ситуацію можна охарактеризувати як стан людини, що задала питання сама собі про невідоме для неї знання, способи розумових дій або принципи розв'язання навчального завдання. Таке питання є об'єктивним показником зародження мислення студента у процесі взаємодії з пізнавальним об'єктом. Носієм нового знання спочатку є викладач, що будує лекцію на ініціюванні питань у свідомості студента. Навчальні проблеми мають бути доступними для студентів, повинні враховуватись пізнавальні можливості тих, хто навчається, перебувати в руслі досліджуваного предмета і бути значущим для засвоєння нового матеріалу та розвитку особистості. Найбільшу цінність має побудова навчального матеріалу, що дає змогу розкрити логіку розвитку найважливіших ідей і теорій.

В контексті діяльнісного підходу різновидом проблемної лекції є лекція-дискусія, що може супроводжуватись запитаннями, які ставлять студенти та обговореннями відповідей на них в процесі дискусій. Дискусія може тривати протягом усієї лекції, або бути її складовою.

В умовах проблемної лекції пріоритет належить усному викладу матеріалу у формі діалогу. За допомогою відповідних методичних прийомів (постановка проблемних та інформаційних запитань, звернення до студентів «за допомогою» та ін..) викладач спонукає студентів до спільного міркування, до дискусії.

Чим вищий ступінь діалогічності лекції, тим більше вона наближається до проблемної і тим вищий її орієнтувальний, навчальний і виховний ефекти. І, навпаки, чим ближча лекція до монологічного викладу, тим більшою мірою вона наближається до інформаційної.

Діалогічне включення викладача здійснюється за виконання таких умов:

- викладач вступає у контакт із студентами не як «законодавець», а як співрозмовник;
- викладач не тільки визнає право студента на власну думку, а й зацікавлений у ній;
- нове знання видається ширим не стільки завдяки авторитету викладача, стільки за рахунок доведення його істинності системою міркувань;
- матеріал лекції передбачає обговорення різних думок щодо вирішення навчальних проблем, відтворює логіку науки, її зміст, показує способи розв'язання об'єктивних суперечностей в історії науки;

– комунікація зі студентамибудується таким чином, щоб підвести їх до самостійних висновків, робити співучасниками процесу підготовки, пошуку та знаходження шляхів усунення суперечностей, створених власне самим викладачем;

– викладач ставить запитання до матеріалу, що вводиться і відповідає на них, стимулює студентів до самостійного пошуку відповідей у процесі лекції.

Врешті-решт, він домагається того, що студенти розмірковують разом із ним.

Здатність до внутрішнього діалогу (самостійне мислення) формується у студента тільки за наявності досвіду активної участі в різних формах зовнішнього діалогу, живого мовного спілкування.

Засобами керування мислення студентів на навчально-проблемній діалогічній лекції є система заздалегідь підготовлених викладачем проблемних і інформаційних запитань. Проблемні запитання – це запитання, які вказують на сукупність навчальних проблем та на галузь пошуку невідомого у проблемній ситуації. Інформаційні запитання ставляться з метою активізації вже наявних у студентів знань, необхідних для розуміння сутності проблеми на початку розумової роботи з її розв'язання.

М.М. Солдатенко пропонує орієнтовний перелік видів завдань для самостійної пізнавальної діяльності студентів:

- доповнити текст лекції тезами з рекомендованих статей;
- порівняти текст лекції з параграфом, розділом підручника;
- коротко записати свої зауваження;
- висловити власне ставлення до поданих у лекції визначень (згода, незгода) у вигляді коротких записів на полях конспекту чи робочого зошита;
- письмово відповісти на запитання, поставлені лектором або наведені в навчальних посібниках;
- доповнити розпочату, але не закінчену лектором думку;
- письмово відповісти на запитання, які не розглядалися в лекціях (вивчивши додаткову літературу);
- сформулювати запитання, на які важливо одержати детальніші відповіді;
- переробити текст лекції в короткі висновки;
- дібрати літературу до теми, що вивчається [6, с.199].

Наприклад, лекція-візуалізація зі стилістики німецької мови на тему: «Метафора та її види». Читання лекції зводиться до зв'язного розгорнутого коментування викладачем підготовлених візуальних матеріалів, що повністю розкривають її тему. В такому разі візуальним матеріалом є серія малюнків, зміст кожного з яких відповідає певному виду метафори. Пропонується студентам розглянути картинки і визначити стилістичні засоби, скласти ситуації.

Ситуації обговорюються з різних позицій двох фахівців. При цьому потрібно прагнути до того, аби діалог викладачів між собою демонстрував культуру спільного пошуку розв'язання проблемної ситуації, залучав до спілкування студентів, котрі ставлять запитання, висловлюють пропозиції, формулюють своє ставлення до обговорюваного матеріалу, демонструють певний відгук на те, що відбувається.

У процесі «Лекції вдвох» активізуються наявні у студентів знання, необхідні для розуміння навчальної проблеми й участі в спільній роботі, створюється проблемна ситуація або ряд таких ситуацій, висуваються гіпотези щодо їх розв'язання, обґрунтовується кінцевий

варіант спільного рішення. Лекція такого типу самою своєю формою змушує слухачів активно залучатися до процесу формування думки. Наявність двох джерел персоналізованої інформації створює можливість порівнювати різні позиції, робити вибір, приєднуватися до тієї або іншої з них або формулювати свою думку. Майже всі стилістичні засоби використовуються для вираження гумору і сатири.

Високий рівень активності викладачів на лекції вдвох зумовлює як розумовий, так і поведінковий відгук студентів. Крім того, студенти одержують наочне уявлення про культуру дискусії, способи ведення діалогу, спільного пошуку та прийняття рішень. Ставлення викладачів до об'єкта висловлювання справляє виховний вплив на студентів. Така лекція виявляє особистісні якості викладача як професіонала у своїй предметній галузі, і як педагога, значно яскравіше і глибше, ніж будь-яка лекція.

За допомогою лекції вдвох моделюється не тільки зміст, а й специфічна форма професійної діяльності фахівців.

Завдяки яскравості й доступності форми студенти легко засвоюють матеріал і можуть використовувати його в майбутній педагогічній діяльності.

Лекція названого типу сприяє формуванню вмінь оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, вирізняти неточну інформацію тощо.

Таку можливість дає лекція за здалегідь запланованими помилками. Наведемо приклад такої лекції зі стилістики німецької мови на тему: «Повторення та їхні види». Студенти наперед ознайомлюються з її змістом.

Під час підготовки до лекції викладач визначає помилки й у процесі читання так їх «маскує», щоб студентам було складно їх помітити. Наприклад, лектор «переплутує» визначення понять *Anapher*, *Eripher*, *Anadiplose*, *Akkumation*, *Amplifikation* та інші. Наприкінці лекції студенти повинні назвати помилки. Іноді у студентів виникають сумніви, де правильно – чи так як сказав викладач, чи так як зазначено в тексті лекції. Аби переконати студентів у правильності чи помилковості визначення певних понять, пропонується самостійно, використовуючи заздалегідь підготовану літературу та інші засоби знайти правильну відповідь.

Елементи інтелектуальної гри з викладачем створюють підвищену емоційну основу, активізують пізнавальну діяльність студентів.

Лекція із запланованими помилками виконує не тільки стимулюючу, а й контрольну функції, її можна застосовувати з метою діагностики труднощів засвоєння матеріалу на попередніх лекціях.

Цей тип лекції є «гострим» педагогічним інструментом, незвичним для викладачів і студентів. Однак у контексті нашого дослідження такий тип є тим педагогічним інструментом, який збуджує активність студентів, спонукає їх до пізнавальної діяльності.

Проблемний характер мають й інші види лекцій, а саме: доповнення, лекція-прес-конференція та інші.

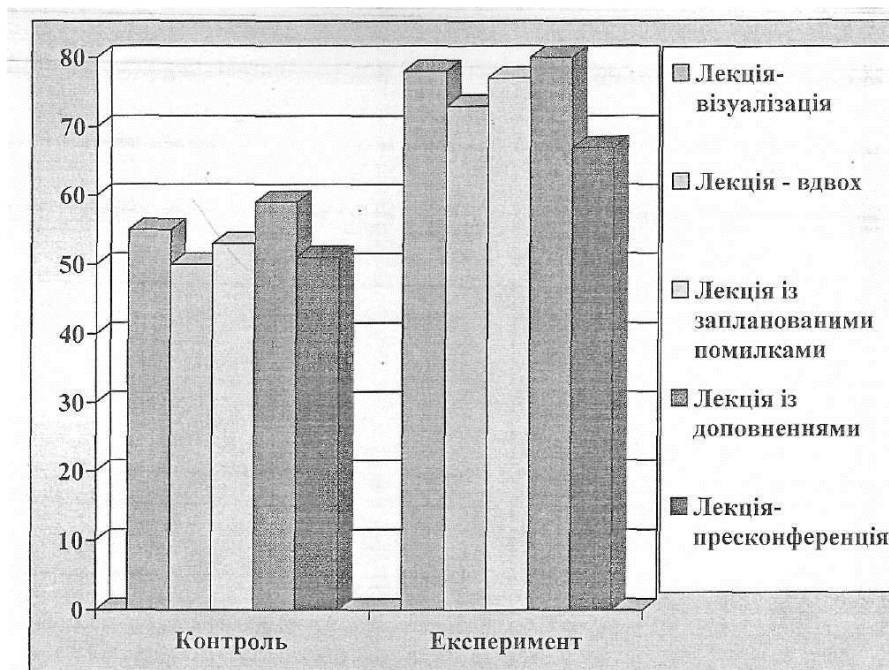
Наприклад, під час читання лекції «Епітети та їх види» викладач пропускає певний матеріал із метою надання студентам можливості уважно стежити за думкою викладача і вносити свої доповнення при підведенні підсумків лекції. Це активізує увагу студентів, сприяє формуванню їхньої самостійності.

Заслугує на увагу лекція-прес-конференція, проведена на тему «Стилістичні фігури та їхні функції. Класифікація стилістичних фігур і тропів». Назвавши тему лекції, викладач пропонує студентам поставити запитання з цієї теми які найбільше їх цікавлять. З'ясується що не всі студенти можуть правильно сформулювати запитання, що свідчить про рівень знань студентів, ступінь їх зацікавленості у співпраці з

викладачем. Необхідність правильно сформулювати запитання активізує думку студента, а очікування відповіді – його увагу. Запитання студентів здебільшого мають проблемний характер, вони започатковують творчі процеси мислення. Підбиваючи підсумки зауважимо, що викладач повинен виявляти чинники активізації уваги студентів, ефективності лекційного заняття.

Висновки. Під час проведення аналізу знань студентів, після проведення зазначених типів лекцій у контрольних та експериментальних групах з'ясувалося, що рівень знань цього матеріалу у студентів експериментальних груп значно вищий ніж у контрольних, що відображено на діаграмі.

Діаграма рівня якості знань

Літератури

1. Арыдін В.М. Учебная деятельность студентов : справ. пособие / В.М. Арыдін, Г.А. Атанов. – Донецьк, 2000. – 80 с.
2. Болубаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посібник [для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти] / Ярослав Якович Болубаш. – К.: КОМПАС, 1997. – 64 с.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения: современная интерпретация : учеб. пособие для студ. вузов / В.И. Загвязинский. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
4. Лекції з педагогіки вищої школи : навч. посіб. / за ред. В.І. Лозової. – Х.: ОВС, 2006. – 496 с.
5. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова та ін.; за ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
6. Солдатенко М.М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності : монографія / М.М. Солдатенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2006. – 199 с.
7. Шмир М.Ф. Лінгводидактичні аспекти реалізації діяльнісного підходу в навчанні іноземної мови: Монографія / М.Ф. Шмир – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с.

References

1. Arydin V.M. Uchebnaja dejatel'nost' studentov: spravocnoje posobije / V.M. Arydin, G.A. Atanov. – Donezk, 2000. – 80 s.
2. Boljubash Ja.Ja. Organizacija navchal'nogo protsesu: navch. Posibnyk [dlja slukhachiv zakladiv pidvyschenja kvalifihkaciji systemy vishehoi osvity] Jaroslav Jakovich Boljubash. – K.: КОМПАС, 1997. – 64 s.
3. Zagvjasynskij V.I. Teorija obuchenija: Sovremennaja interpretacija: ucheb. posob. dlja stud. vysshuch. zivnij / Vladimir Il'ich Zagvjasinskij. – M.: Akademiya, 2001. - 192 s.
4. Lekciji z pedagogiki vyshchoji shkoly: navch. posib. / red. V.I. Lozovoi, - Kch.: OVS, 2006. – 496 s.
5. Pedagogika vyshchoji shkoly: navch. posib. / Z.N. Kurljand, R.I. Khameljuk, A.V. Semenova ta in., red. Z.N. Kurljand. – [3-the vyd. pererob. i dop.]. – K.: Znannja, 2007. – 495 s.
6. Soldatenko M.M. Teorija i praktyka samostijnoji pisnaval'noj dijalnosti: monographija / Mykola Mykolajovych Soldatenko. – K.: Vyd-vo NPU im. Dragomanova, 2016, - 199 s.
7. Shmyr M.F. Lingvodidaktichni aspekty realizaziji dijal'nisnogo pidhody v navchanni inosemnoji movy: monographija / Marija Fedorivna Shmyr. – K.: Pedagogicna dumka, 2017, - 232 s.

Schmier M.F.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor of foreign languages and teaching methods
Kremenetskiy regional humanitarian-pedagogical Academy named after Taras Shevchenko, bayda-ira@ukr.net*

Ukraine, Kremenetz

**VARIETIES OF LECTURES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT
OF THE ACTIVITY APPROACH**

This article examines the lecture as the main form of teaching in higher education, reveals its functions in the educational process.

Focuses on the implementation of the lectures of problem character, during which the process of cognition approaches the research activities of students.

It is emphasized that the initiation of the activity of students, involving them into activities are a manifestation of the activity approach in teaching is sufficient to achieve its main goals.

Key words: *problematic lecture, activity approach, cognitive activity, didactic activities.*

Sociology. Politology

УДК 321.02:341.635

Москаленко О.П.,

ст. викладач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Україна, м. Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМПРОМІСУ ТА ПОЛІТИКИ

В статті показано, що компроміс – суттєва ознака демократичного суспільства, а також він буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути більших втрат, ніж жертви компромісу.

Ключові слова: демократія, згода, компроміс, партія, політика.

Постановка проблем. Компроміс (від лат. *compromissum*) — згода на основі взаємних поступок між представниками різних, протилежних інтересів, думок, поглядів. Співробітництво, політсоюз між різнорідними силами можливий лише у формі компромісу. Одна з головних вимог політичного компромісу – забезпечення неможливості ухилитися від його умов і право на критику таких відхилень, але без наміру дискредитувати партнера іо компромісу, а це означає: в основі компромісу повинні лежати певні політичні принципи, без чого вимога дотримання компромісних угод на практиці неможлива.

З політичної точки зору неприпустимими є такі компроміси, що спричиняють втрату політичного впливу однієї із сторін або розглядаються однією із сторін як слабкість свого партнера і ведуть до вимог повних поступок. Здатність до виважених і необхідних компромісів є однією з передумов життєздатності політсил і партій, а засоби досягнення і форми їх реалізації виступають як один з головних критеріїв політики. Причиною розриву компромісних домовленостей найчастіше є такий напрям політики однієї із сторін у змістові або формі її діяльності, що надає співробітництву з нею характеру відмови від власних принципів або веде до компрометації їх партнерів. Компроміси розпадаються також при спробах розширити їх до неприпустимих для другої сторони політичних поступок. Політична направленість компромісу – збереження на тому самому або на більш високому рівні здатності до політдіяльності, надання, завдяки компромісу, нових можливостей для політичних дій, розширення умов ефективної політичної діяльності, припинення непотрібної виснажливої боротьби зі своїми опонентами і виникнення можливості зосередити політичний потенціал на вирішенні фундаментальних проблем. Такі напрями політики компромісу завжди конкретні і повинні вирішуватися з урахуванням зазначених проблем. Небезпечність компромісу, яка іноді спричиняє негативне ставлення до них, пов'язана з тим, що не враховуються ілюзії, розширений погляд на можливості, пов'язані з компромісом, а також те, що вони можуть стати засобом обману і політичної розпусти. Отже, компроміси повинні бути суто діловими, ясними, відкритими і складатися згідно з принципом «чим поступилися і що придбали». Погляд на компроміс відбиває характер і міру зрілості політичних сил і партій. На зміну безкомпромисності, що була нав'язана

протилежним політичним силам упродовж багатьох десятиріч, поступово приходять розуміння того, що компроміс є формою згоди і домовленості у вирішенні питань, які стосуються долі й інтересів усього суспільства, незалежно від конкретних політичних розбіжностей. Особливо плідними є компроміси, пов'язані зі збереженням миру і співробітництва [1, С.282], а також з державною політикою.

Поняття «компромісу» зустрічаються у тій сфері, де існують політичні відносини. Слід підкреслити, що компроміс не може виникнути там, де відносини розгортаються спокійно та дружньо, а виникає тоді, коли непорозуміння переростає у конфлікт.

При виникненні конфліктної ситуації учасники одразу повинні вибирати для себе відповідну форму, стиль поведінки, що допоможе зберегти свої позиції або зазнати найменший втрат. У тому разі, коли досягти взаємного порозуміння не вдалося і конфлікт почав розгортатися, особистість (група) може вибрати для себе один із можливих варіантів поведінки: активну боротьбу за свої інтереси; відступ від конфліктної взаємодії; розробка взаємного погодження, компромісу; використання результату компромісу в своїх цілях.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компроміс» у політиці не нове трактування як поступка деяких вимог та відмова від їх частин на користь угоди з іншою партією, державою і т.д. У такому трактуванні компроміс постає як метод пом'якшення гостроти протиріч, протиборства. Компроміс включає такі ознаки, як збір, об'єднання, співпраця взаємодіючих сторін, а також характеристика взаємного виключення, протиборства, конфліктів, що проявляються в стосунках між ними. Компроміс характеризує сутність мирного врегулювання конфлікту, оскільки орієнтований на виключення його насильницьких форм, на зниження інтенсивності. Більше того, він означає суттєві зрушення в позиціях конфліктуючих сторін, оскільки, за справедливим зауваженням Р. Арона, «врешті-решт погоджуватися на компроміс – значить частково визнати справедливість чужих аргументів, знаходити рішення, прийнятне для всіх» [2, С.71].

Компроміси є результатом рівноваги сил, тобто дещо вимушеними угодами або результатом свідомого вибору. Однак суспільні групи, особливо політичні організації, прагнуть до перемоги та панування над противником. Якщо суспільство недемократичне, то політичний лад прагне до тотального усунення

супротивника, а у демократичному суспільстві перемога за самим своїм характером є політичною, її результати частково відповідають інтересам супротивника і тому вона більшою чи меншою мірою є компромісом.

Тому **метою даної статті** є аналіз ролі компромісів, яка неоднозначна, навіть, у відкритих суспільствах, де вони є життєвим і самостійним принципом демократичної політики. Акцент робиться на тому, що будь-яка соціальна ситуація вимагає певних компромісів і не дає підстав вважати, що компроміси необхідні у всіх випадках.

Природно, що рівновага, яка досягається за допомогою політичного компромісу, є рухливою, постійно коливається, порушується і відновлюється. З точки зору ряду авторів, зокрема, В. Алтухова, така рівновага, тобто компроміс, складає основу стабільного, сталого розвитку. "По суті ж справи, мова йде про становлення, нової соціальної якості (стабільності загальнонаціональної згоди)" [3, С.22]. Всі ці питання є сьогодні актуальними і потребують вивчення.

Якщо неминучість компромісу і його зміст продиктовано силою, то подібні компроміси не можуть бути нічим іншим, окрім як короточасним перемир'ям. Сильна сторона буде не тільки диктувати зміст компромісу, але, у міру зміцнення своїх позицій, вимагати все нових поступок від більш слабкої. Тому стримати її амбіції можуть лише якісь принципи чи ідеали, наприклад, законність вимог, порядність представників, справедливість, суспільний інтерес, загальне благо. Сама природа компромісу передбачає наявність певних напрямів в політиці та справедливості, на основі яких можуть бути зроблені взаємні поступки. "Люди охоче поступляться деякими специфічними інтересами та домаганнями тільки тоді, коли їх зацікавленість у збереженні чогось більш цінного ще сильніше", – підкреслює американський історик Дж. Хеллоуелл [4, С.38-39].

Перспективи досягнення компромісів залежать не тільки від дій конкретних політиків, державних діячів, але й визначаються природою проблем, які потрібно вирішити. Так, формування владних інститутів або вироблення політичного курсу при розумному, прагматичному до них ставленню, допускають компромісні рішення. Політичний капітал при цьому успішно конвертується в статусний, що полегшує досягнення згоди з принципових питань. Настільки ж реальний компроміс відносно економічних і соціальних проблем, що виникають в політичному житті країни. Еволюція політичних суперечок і конфліктів у західних країнах протягом двох останніх століть показала, що всупереч прогнозам К. Маркса, саме в економічній сфері вони розв'язались порівняно легко і, при цьому, демократичними методами. Навпаки, найбільш наполегливою виявилася боротьба між релігійними, національними та расовими групами, що відрізнялася особливою запеклістю. Все це означає: слід досягати компромісу, в основі якого повинні лежати певні політичні принципи або конкретно окреслені умови поведінки, без чого вимога дотримання компромісних угод неможлива. Головні умови при цьому – визнання правоти протилежної сторони з певної проблеми [5, С.400].

Так, з питань економічної політики та соціальних витрат завжди можна досягти компромісу, особливо, в умовах економічного зростання, але набагато важче знайти компроміс між двома мовами, які претендують на статус державної, або трьома конфесіями як основою освітнього процесу. У кращому випадку можна досягти компромісу щодо розподілу сфер, де буде діяти той або інший принцип. Вибір такого варіанту вирішення здатний деякою мірою деполітизувати проблему. Разом з тим система, заснована на такого роду компромісах, не згладжує відмінності, що існують у суспільстві, а закріплює їх.

Таким чином, надмірна схильність партій до компромісів, коли вони піклуються вже не про вирішення політичних проблем, а про досягнення взаємних домовленостей, так само як і надмірна тенденційність партій, готових за будь-яку ціну відстоювати свої ідейні установки, є небезпечною для демократичного режиму, оскільки веде до його саморуйнування. Ключова проблема такого режиму зводиться до того, щоб використовувати компроміс, не пориваючи з жодною частиною спільноти, ні з однією соціальною групою, але й не випускаючи при цьому з уваги необхідність діяти ефективно. Природно, знайти таке рішення раз і назавжди неможливо, а критерієм успішного функціонування демократичного режиму можна вважати використання компромісу в інтересах загального блага. Компроміс позитивний тоді, коли він дозволяє реалізувати цілі, що поділяються багатьма, не порушує шановані більшістю принципи, втілює блага, що стоять над приватними інтересами [6, С.133].

Висновки. Компроміс у політиці не тотожний деякій половинчастості, він не є чимось серединним у вигляді ослаблених крайнощів. Можливе і таке компромісне рішення, коли перевага віддається одній із крайнощів (наприклад, більшості або меншості в парламенті). Але тоді це рішення обумовлюється системою гарантій протилежній стороні.

Йдучи на компроміс, не можна не подумати про моральний бік справи. Компроміс можна вважати моральним, якщо він приймається з доброї волі. Компроміс у такій ситуації може бути виявом гуманістичної мужності, рішучості і гідності.

Розрізняють добровільність і вимушеність компромісу. Якщо політик вимушений мати справу з прямим носієм зла і з цим не можна рахуватись, то тут усе треба добре зважувати. Адже може здаватися більш легким і навіть героїчним рішення, в результаті якого в жертву приноситься дещо значно важливіше.

З приводу такого компромісу доречно було б сказати, що політика може бути грішною, а мораль – порушеною. Для подолання цього протиріччя є один шлях – розглядати вимушений компроміс як менше зло.

Сьогодні потреба в історичному компромісі в Україні важлива як ніколи і вже не раз ставала в політичний порядок денний. Розкол у суспільстві, відсутність лідера загальнонаціонального масштабу, здатного повести за собою не частину нації, але її більшість, роблять компроміси єдиним розумним засобом до досягнення загальнонаціональної згоди. Однак, такий компроміс здатний дати результат лише в тому випадку, якщо не

зведеться до дріб'язкового політиканства або торгу навколо міністерських портфелів, дійсно призведе до радикального корегування курсу реформ, наданню їм принципово іншого вектора. [7, С.36]

Література

1. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник/ Автор – упорядник: Андрущенко В.П. та ін.. – К.: Знання України, 2002. – С. 282
2. Арон Р. Демократія и тоталітаризм, М., 1993. – С. 7
3. Алтухов В. Компромис – навч. слово епохи? // Свободная мысль. 1993 №16 – С. 22
4. Хеллоуелл Дж. Х. Моральные основы демократии, М., 1993. – С. 38-39
5. Політичний Енциклопедичний Словник // За ред.. Шемшученка Ю.С., Бабкіна В.Д. – К., Генеза, 1997. – С. 450
6. Ленин В.И. О компромиссе// Пол.сбор.соч. III. 34 – С. 133
7. Шевцова А.Ф., Пшеворский А. Переход к демократии // Путь. Международный философский журнал, 1993, №3. – С.36

References

1. *Philosophy of politics: Brief encyclopedic dictionary / Author - compiler: Andrushchenko VP and others. - K.: Knowledge of Ukraine, 2002. - P. 282*
2. Aron R. *Democracy and totalitarianism*, Moscow, 1993. - P. 7
3. Altukhov V. *Compromise - Teacher. the word of the epoch? // Free Thought. 1993 No. 16 - P. 22*
4. Hallowell JH *Moral Foundations of Democracy*, Moscow, 1993. - P. 38-39
5. *Political Encyclopedic Dictionary // For ed., Shemshuchenko Yu.S., Babkin V.D. - K., Genesis, 1997. - P. 450*
6. VI Lenin *About the compromise // Pol.sob.soch. T. 34 - P.133*
7. Shevtsova LF, Przeworski A. *Transition to democracy // Path. International Philosophical Magazine, 1993, No. 3. - P. 36.*

Moskalenko O.P.,

Art. lecturer of the Open International University of Human Development "Ukraine"

Ukraine, Kyiv

INTERCONNECTION OF THE COMPROMISE AND THE POLICY

The article shows that a compromise is an essential feature of a democratic society, and it is also possible if it results in the possibility of avoiding greater losses than victims of a compromise.

Key words: *democracy, consent, compromise, party, politics.*

УДК 331.101+ 330.161

Панькова О.В.,*к.соц.н., доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, pankovaiep@gmail.com*

Україна, м. Київ

Дейч М.Є.,*д.е.н., доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Донецького державного університету управління, maride7@gmail.com*

Україна, м. Маріуполь

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ГІДНА ПРАЦЯ: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф71/29-2017

У статті розкривається характер взаємозв'язку соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин із забезпеченням умов гідної праці. Розглядається значущість ціннісних засад становлення соціально-трудова відносин для формування конкурентоспроможності країни і забезпечення гідної праці в Україні в умовах глобалізації і постіндустріального суспільства. Стратегії модернізації соціально-трудова відносин в Україні на засадах соціальної відповідальності пропонується вибудовувати з врахуванням духовних та ментальних особливостей українців, їх ціннісних конкурентних переваг

Ключові слова: *гідна праця, соціальна відповідальність, соціально-трудова відносини, цінності.*

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття людство зустріло з величезною кількістю проблем і небезпек локального й планетарного масштабу, серед яких проблема духовно-етичної сутності людини, її духовно-моральних ціннісних орієнтирів і пріоритетів суспільного, економічного розвитку стає все більш актуальною в сучасних умовах. На сьогодні ціннісні підходи в дослідженнях глобальної конкурентоспроможності знаходяться на етапі формування та становлення. Теорії конкурентоспроможності національної економіки класифікують стадії економічного розвитку країн, а головним критерієм досягнення успіху у цій сфері вважається досягнення провідного місця конкурентоспроможності на світовому ринку. Але в сучасних умовах побудови постіндустріального суспільства формується нова стадія конкуренції на основі знань, які генерує людина завдяки соціокультурним цінностям, духовному потенціалу, мотиваціям, креативним здібностям тощо. Такі зміни обумовлюють потреби нових теоретико-методологічних узагальнень та науково-практичних результатів, які дозволяють усвідомити та реалізувати в практику сучасного державного управління сприяння зародженню стадії конкуренції на засадах цінностей. Саме вони мають визначитися при оцінці конкурентоспроможності країни [1].

Змінюються вимоги до якісних характеристик сучасної людини праці. Такий пошук обумовлює актуалізацію наукових досліджень із визначення векторів та механізмів впливу соціальної відповідальності з метою забезпечення умов гідного життя і гідної праці, їх реалізації та закріплення в системі суспільних і, відповідно, соціально-трудова відносин. Динаміка змін в системі суспільних відносин в Україні на протязі останніх десятиріч фіксує закріплення негативних тенденцій – знецінення, нівелювання й непопулярність традиційних цінностей

праці та працівника, закріплення соціально безвідповідальних відносин між суб'єктами взаємодії, в тому числі в сфері праці, відсутність сприятливих умов в державі для застосування і впровадження новітніх технологій на інноваційній основі, брак відповідної висококваліфікованої робочої сили й менеджменту тощо. Вплив цих і багатьох інших чинників значно гальмують процеси переходу України на модель сталого розвитку, негативно впливають на динаміку рейтингових позицій України в системі глобальної конкурентоспроможності, перешкоджають створенню умов для гідної праці, реалізації принципів соціальної відповідальності.

Аналіз рейтингів глобальної конкурентоспроможності, які представлено у докладах Всесвітнього економічного форуму в Давосі та Міжнародного інституту розвитку менеджменту у Лозанні показує, що азійські країни займають високі позиції у рейтингу, а тенденції останніх років свідчать про їх зростання. Ці країни мають такі моделі економіки, які комбінують ринок з державним управлінням, а також демократію з авторитаризмом. Азійські країни є лідерами за темпами приросту ВВП у світі. Саме завдяки їх вмінню ефективно адаптувати західні культурні цінності та норми до своїх, традиційних, які є превалюючими, досягаються певні успіхи. Національна конкурентоспроможність в умовах глобалізації неможлива без органічного поєднання духовно-ціннісних імперативів з пріоритетами досягнення економічної ефективності та розвитку. Так, в змісті Стратегії економічної політики в Україні, акцентується увага на тому, що економіка та духовно-моральна сфера життя суспільства і людини мають перебувати в органічній єдності, бо справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві. Економічно ефективним є все те, що людяно, морально і духовно, а за великим історичним рахунком – Боголюдяно [2, с.6-7]. Гострою

постає проблема забезпечення економічної стабілізації та зростання рівня національної конкурентоспроможності в несприятливих умовах затяжного воєнного конфлікту, незалученості й неефективного використання соціальних та трудових, духовно-культурних чинників розвитку українського суспільства. Виклики часу поглиблюються невідповідністю стану вітчизняної трудової сфери вимогам євроінтеграції, підґрунтям яких виступають гідна праця, висока якість трудового і соціального життя, соціальна відповідальність. Україна на початку XXI століття, не зважаючи на весь наявний науково-технічний, освітній, промисловий, ресурсний потенціал, продовжує неухильно регресувати у плані економічного розвитку, все більше віддаляючись від світових лідерів, та поступово переміщуючись до групи аутсайдерів світового цивілізаційного поступу. Цінність праці і працівника в традиційному розумінні невідворотно знижуються. На сьогодні важко визначити, в якому цивілізаційному вимірі функціонує Україна, бо присутні ознаки різних технологічних укладів – від найпримітивнішого до найвисокотехнологічного. За прийнятою класифікацією наша країна перебуває на рівні третього технологічного укладу (з переходом на четвертий), тоді як розвинені країни світу вже досягли шостого укладу і продуктивно розвивають нові високотехнологічні галузі “економіки знань”, реалізуючи пріоритети К-суспільства [3]. Проте фактично у сучасному світі досі не створено єдиної та цілісної світоглядної протипаги вільному ринку і пріоритету вигоди над мораллю, хоча наукові пошуки вітчизняних і зарубіжних науковців - тривають. В цьому контексті потреба в оцінці стану та можливостей України забезпечити гідні відповіді на нові виклики міжнародної конкуренції актуалізується з особливою силою. В сучасних умовах українська держава та суспільство постали перед проблемою забезпечення відродження втраченої трудової етики, глибокої поваги до людської праці, до людини-трудівника, до людини як найважливішої суспільної цінності. В умовах євроінтеграції цей процес має одночасно супроводжуватися адаптацією до європейських культурних цінностей, норм та стандартів.

Дослідження з проблем впливу цінностей на конкурентоспроможність та на економічний розвиток проводились відомими зарубіжними та вітчизняними вченими. Серед них Ю. Пахомов, Е. Лібанова, Г. Задорожний, С. Вовконич, О. Панарін, Л. Харрисон, А. Акаєв, С. Ємельянов, В. Тарасевич, А. Москвіна, О. Батістова.

Активну позицію в цьому питанні займають науковці країни, досліджуючи проблеми соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин (далі – СТВ), проблеми становлення умов гідної праці в Україні. Але цінність самої праці та працівника як стратегічних векторів їх посилення визначаються та враховуються недостатньо в практиці управління і регулювання трудовою сферою.

Значним проривом у цьому напрямі стали напрацювання фахівців школи трудовиків

Київського національного університету ім. В. Гетьмана під керівництвом А. Колота. Протягом 2015-2017 рр. вийшли в світ провідні наукові роботи з цієї тематики [4-5]. Особливе місце серед вітчизняних наукових робіт в розумінні ціннісних засад гідної праці займає колективна монографія «Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення» [6]. Крім того, фахівці наукової школи КНЕУ ім. В. Гетьмана у співпраці із спеціалістами з трудових відносин і економіки праці інших наукових шкіл України запропонували філософську платформу розроблення сучасного концепту гідної праці, адаптованого до українських реалій, обґрунтували потреби подолання кризи цінностей трудового життя, розкрили взаємозв'язок з цілями сталого розвитку України 2030, актуалізували демократичну вимогу соціуму до урядових структур, соціальних партнерів усіх рівнів щодо створення гідних робочих місць, для забезпечення продуктивної зайнятості в країні та її регіонах. Велими значну цінність мають розробки новітніх за змістом механізмів та інструментів забезпечення гідної праці як передумови економічного піднесення та підвищення рівня якості життя в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку економіки України [7]. Еволюція ціннісної свідомості українського суспільства, ідентифікаційні практики, соціокультурні особливості модернізаційних процесів в Україні предметно досліджується цілими науковими колективами і соціологів, і економістів – Є. Головахою, В. Геєцем, В. Сіденко, О. Балакіревою [8]; А. Ручкою [9-10], І. Кононовим [11], Т. Петрушиною [12], В. Смакотою [13], О. Шестаковським [14] та ін.

Роль цінностей як джерела конкурентних переваг і людини, і суспільства, і країни з позицій економічного і соціального розвитку України обґрунтовують в своїх наукових працях Ю. М. Пахомов [15-16], Е. М. Лібанова [17], Г. В. Задорожний [18], О. Ф. Новікова [19], О. В. Панькова, М. Є. Дейч [20], Ю. С. Залознова [21], А. Д. Шастун [22].

Але подальшого суттєвого розвитку цей напрям наукових досліджень не знайшов. Окремі напрацювання розкрили прямий зв'язок цінностей на ефективний розвиток економічної системи [23]. Інші наукові публікації цієї спрямованості не визначають причинно-наслідкові прояви втрати ціннісних орієнтирів населення України та культуру ментальності українців як запоруку вибору цивілізаційного шляху.

Мета статті - розкрити характер взаємозв'язку соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин із забезпеченням умов гідної праці.

Виклад основного матеріалу. Основна суперечність сьогодення полягає у тому, що в економіці і суспільстві вже відбулося чимало позитивних змін техніко-технологічного, організаційно-управлінського, соціокультурного характеру, що є підґрунтям для людиноорієнтованого розвитку. Проте на практиці ми спостерігаємо зворотні процеси, що проявляються у небажаних тенденціях в соціально-трудова сфері. Це зниження соціального престижу людини праці, цінності праці як такої, декларативність гідної праці, що

приводить до зародження нових серйозних викликів і загроз, нестачу.

Результати досліджень вітчизняних науковців доводять, що в Україні простежується стійка негативна тенденція до зниження цінності праці. Так, за оцінками члена-кореспондента НАН України М.О. Шульги втрата цінності праці та людини праці пов'язана з орієнтацією на життєвий успіх, коли стратегією людини стає кар'єрне зростання, високий соціальний статус, популярність, навіть всупереч цінностям сім'ї, за рахунок інтенсифікації праці, відмови від відпочинку і навіть ігнорування моральних норм. Втрата цінності праці перетворила його лише в інструмент отримання певних матеріальних благ [24].

Зростання уваги науковців, держслужбовців, освітян до проблематики з формування гідної праці на засадах соціальної відповідальності є реакцією на загострення конкуренції через посилення глобалізаційних процесів; формування крупних компаній з одночасним зростанням їх можливостей та впливовості; посилення конкуренції за персонал; зростання нематеріальних активів (репутація і бренди), включення гідної праці до вимог професійкових об'єднань тощо. Найбільш значущою умовою формування гідної праці на принципах соціальної відповідальності є усвідомленість, внутрішні переконання її необхідності, а також використання переваг гідної праці для реалізації цінностей людини і суспільства. Саме через систему цінностей стає

можливим мотивування запровадження гідної праці при модернізації соціально-трудова відносин та розвитку трудової сфери. Гідна праця не може повноцінно реалізовуватися за відсутності соціальної колективної та індивідуальної відповідальності представників вищої влади, а також представників суб'єктів соціально-трудова відносин. Міжнародні порівняння розкривають **рейтингові позиції України** серед інших країн світу.

Так, згідно результатів вимірювання індексу **Національної конкурентоспроможності економіки України**, країна протягом 2016-2017 рр. погіршила свої позиції у 7-ми з 12-ти основних показників. Найбільші втрати (мінус 17 пунктів) зафіксовано за складовою «Ефективність ринку праці», а також за критеріями розвитку фінансового ринку в країні, охорони здоров'я і початкової освіти (мінус 9 пунктів за кожним). Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідну якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я та недостатню освіченість працівників.

Таблиця 1 – Динаміка змін позицій України в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності (2011-2017 рр.)

Роки	2011-2012 (з 142 країн)	2012-2013 (з 144 країн)	2013-2014 (з 148 країн)	2014-2015 (з 144 країн)	2015-2016 (з 140 країн)	2016-2017 (з 138 країн)
Рейтингова позиція України	82	73	84	76	79	85

Складено на основі даних [25].

Тенденція стрімкого згорання відповідальності держави як основного суб'єкта суспільних відносин закріплюється і вкрай негативно впливає на теперішнє і майбутнє України і її громадян, у тому числі на стан людини праці, на рівень життя населення в цілому, на внутрішні процеси в трудовій сфері, на характер відносин між суб'єктами СТВ. Такі тенденції шкодять міжнародному іміджу України, її позиціям в світовій спільноті. Наслідком цього стає розгортання процесів подальшого знецінення цінностей праці та працівника, посилення бідності серед працюючих і зубожіння населення в цілому.

Жахливими є наслідки посилення безвідповідальності держави за стан справ в країні – так, у 2017 році, за оцінками ООН, більшість – 60% українців живуть за межею бідності. У 2017 році 74% українців віднесли себе до бідних. Протягом двох останніх років значно зросла кількість тих, кому бракує на прожиття рівня зарплат та пенсії – з 36% у 2015 р. до 47% у 2017 р. [26].

Відмовляли собі у всьому необхідному, крім харчування, 43,9% українців. Не мають можливості заощадити 45,8% опитаних. Протягом останніх кількох років в Україні з'явилося абсолютно нове поняття – «раптова бідність», з яким нам раніше стикатися не

доводилося. Вплинули на це анексія Криму, бойові дії на сході України, поява нової соціальної групи – вимушених переселенців, кількість яких – до 2 млн. осіб. Більшість із них ще вчора мали все необхідне – житло, роботу, чітко визначений соціальний статус і були самодостатніми. Та миттєво втратили все й перетворилися фактично на біженців. І це ще більше загострило соціальні проблеми, яких й до того в нас було чимало. За даними The Economist Unit [27], власність у доларовому еквіваленті середнього американця у 2016-2017 рр. орієнтовно становить 345000 доларів, поляка - 25000, а українця - 1250 доларів. У грошовому еквіваленті понад 20 мільйонів українців витрачають менше 49 гривень на день.

В Україні не створено на сьогодні ні умов для гідної праці, ні умов для гідного життя більшості українців. Для громадян країни провідними смисложиттєвими цінностями виступають – мир, цінність людського життя та безпека (внутрішнього і зовнішнього простору). Ці цінності є домінуючими, визначальними на рівні масової свідомості. Це треба враховувати в практиці державного управління, при розробці програм і стратегій соціально-економічного розвитку. Орієнтації на захисні стратегії переважають над орієнтаціями на

стратегії розвитку та самореалізації, а цінність верховенства права для українців ще не стала пріоритетною.

За оцінками МОП, у щорічному рейтингу країн щодо порушень прав трудящих Україна традиційно опиняється у категорії «5», куди потрапляють країни з найвищими показниками порушень [28]. Це викликає занепокоєння серед міжнародної спільноти. Саме дефіцит гідної праці є основною причиною деградації соціально-трудової сфери, а бідність, соціальна ізоляція, соціальне відторгнення, соціальна незгуртованість, відсутність соціальної стабільності мають одне коріння. Результати досліджень М. Семикіної дають певні пояснення такої ситуації: серед працюючих українців доволі поширеними є не обов'язковість, неповага до закону, соціальна пасивність, емоційність, відсутність звички до ритмічної інтенсивної роботи, ірраціональність. Одночасно перевагами українського національного характеру є орієнтація на індивідуальний добробут, працелюбність, волелюбство, прагнення до взаємодопомоги, ефективної співпраці та ін. [29]. Орієнтація на розвиток цих рис підвищує потенційні можливості забезпечення гідної праці в Україні на рівні працівника.

Запровадження гідної праці на рівні підприємства пов'язано передусім з корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ) підприємства. *Цінність гідної праці та соціальної відповідальності на виробничому рівні* найкраще реалізується через відповідальність кожного з суб'єктів СТВ і результатах спільної співпраці; через реалізацію положень корпоративної (організаційної) культури.

Для роботодавців реалізація принципів гідної праці є однією з передумов виконання місії організації, набуття конкурентних переваг, забезпечення стійкого економічного розвитку. Для держави та суспільства утвердження принципів гідної праці дозволяє створити потужний економічний фундамент соціального розвитку.

Для профспілок принципи гідної праці реалізуються через стратегії захисту прав та інтересів найманих працівників, підтримку гідної оплати та безпеки праці, підвищення соціальних стандартів працюючих та рівня життя українців. У межах діяльності місії Міжнародної конфедерації профспілок і Глобальної профспілки IndustriALL в Україні відбулася прес-конференція «Гідність для українських працівників – фундаментальні права та гідна праця». Голова ФПУ Григорій Осовий акцентує увагу на затребуваності відповідальності з боку представників вищих ешелонів влади: «Реформи, що впроваджуються в Україні, дуже боляче б'ють по правах та інтересах трудівників. Стан соціально-трудових відносин в Україні на сьогодні ускладнився через затягування збройного конфлікту, через соціально-економічну і політичну нестабільність, через втрату понад 2 млн робочих місць (у зв'язку з блокадою на Донбасі). Ті зобов'язання, що їх було взято ФПУ за Генеральною угодою, колективними договорами на рівні підприємств, за таких умов, піддаються значним ризикам невиконання» [29]. Не усі зобов'язання, що взяв на себе Уряд України у рамках реалізації Угоди про асоціацію між ЄС і Україною, виконуються. Так, за

умовами Угоди має бути прийнятий новий Трудовий кодекс, який відповідав би міжнародним трудовим стандартам – стандартам МОП, має бути розроблена стратегія щодо зайнятості, відповідно, вироблено ефективний механізм реалізації соціального діалогу в Україні. Поки що ці зобов'язання залишаються лише проголошеними.

Висновки. Таким чином, на макrorівні ігнорування принципів соціальної відповідальності з боку вищого керівництва державою є значним гальмом і євроінтеграційному процесу в Україні, і забезпеченню умов гідної праці. Значною перешкодою виступає відсутність спадкоємності у соціально-політичних зобов'язаннях, завдяки чому зміна влади в країні призводить до порушення системи соціального діалогу, до «зникнення» соціального партнера, а також проблему імітації соціального партнерства, в той час як соціальний діалог – одне з ключових питань у сфері побудови відносин з Європейським Союзом. Внутрішні чинники, пов'язані з ціннісними імперативами людини (від вищого керівництва країною до конкретного громадянина, працівника), виступають визначальними в процесах забезпечення ціннісної конкурентоспроможності країни, забезпечення умов гідної праці зокрема. *Ціннісна раціональність* – визначається як дія, заснована на вірі в переважну цінність певних форм поведінки незалежно від того наскільки вони здатні забезпечувати успіх [30, с. 16-17]. Ціннісна раціональність реалізується в людській діяльності в системі вимог, в яких індивід бачить свій обов'язок. Ці ціннісні вимоги виступають як мотиватор людської діяльності. В їх дотриманні людина бачить сенс життя. Відповідальність та обов'язки тут взаємопов'язані та взаємообумовлені. Обсяг і якість виконання обов'язків визначаються саме ціннісними вимогами людини. Їх додержання у процесі праці розкривають рівень розвиненості соціальної відповідальності та ступінь сформованості ціннісних орієнтацій. На засадах ціннісної раціональності можливі позитивні зміни в свідомості представників сторін СТВ і поширення практик соціально відповідальних відносин. Саме через систему цінностей стає можливим мотивування запровадження гідної праці при модернізації соціально-трудових відносин в Україні та розвитку трудової сфери.

За умов гідної праці період економічної активності людини наповнюється природними, першозначущими цінностями – захищеності, розвитку, свободи вибору, самореалізації, розширення можливостей тощо. У тих сферах суспільного виробництва, де домінує гідна праця, у центрі економічного поступу перебуває багатство людського життя, а не лише багатство економіки. Це мають усвідомлювати усі суб'єкти суспільної взаємодії, перш за все Сторони СТВ, прагнучи до відповідальної сумлінної продуктивної співпраці.

Суспільство, яке спроможне всіма можливими заходами захистити національні інтереси, протистояти поширенню корпоративного кланово-олігархічного егоїзму та корупції, захистити пріоритет суспільного блага і забезпечити процвітання на засадах ціннісної раціональності, соціальної відповідальності, соціального діалогу приречено на успіх, міжнародне визнання, на гідність і надійне майбутнє.

Література

1. Новікова О.Ф. Роль цінностей у формуванні та реалізації конкурентної політики / О.Ф. Новікова, О.Т. Сидорчук // *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики»*. – Львів: Ліга-Прес, 2017. – С.88-90.
2. Яцюк Т.В. Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації / Т.В. Яцюк // *Економіка України*. – 2015. – № 12. – С. 4-9.
3. Седляр М.О. Формування нового технологічного укладу як напрям прискорення інноваційного розвитку України / М.О.Седляр // *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. – 2014. – Вип. 25. – С. 41-48.
4. Колот А. Гідна праця як концепція та стратегічний напрямок розвитку соціально-трудової сфери / А. Колот, О.Терасименко // *Україна: аспекти праці*. – 2015. – № 6. – С.3-13.
5. Колот А. Цінності трудового життя та гідна праця: філософія взаємодії і розвитку / А. Колот, О. Терасименко // *Україна: аспекти праці*. – 2016. – № 1-2. – С. 3-13.
6. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: монографія / [А.М. Колот, В.М. Данюк, О.О. Терасименко та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2017. – 500 с.
7. Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки: зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф.; 25-26 квіт. 2017 р. – К.: КНЕУ, 2017. – 361 с.
8. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. моногр. / [Балакірева О.М., Тець В.М., Сіденко В.Р. та ін.]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 340 с.
9. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму / А. Ручка // *Соціологічні дослідження культури: концепції та практики. Колективна монографія*. – К.: Інститут соціології, 2010. – С. 117-127.
10. Ручка А. Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі / А. Ручка, М. Наумова // *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 285-298.
11. Қононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України / І. Ф. Қононов; Луган. держ. пед. ун-т ім. П. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2011. – 494 с.
12. Петрушина П. Иновационные ценности украинских граждан / П. Петрушина, В. Смакота // *Социальный потенциал инновационного развития экономики: украинские реалии* / Под ред. академика НАН Украины В.М. Воронь, д.соц.н. П.О. Петрушиной. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2014. – С. 205-224.
13. Смакота В.В. Економіка – явлення духовное?! / В.В. Смакота. – К.: НВЛ «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2012. – 201 с.
14. Шестаковський О. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими / О. Шестаковський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/>.
15. Идентичности и ценности в эпоху глобализации / [Ю. Н. Пахомов и др.]; под ред. акад. НАН Украины Ю. Н. Пахомова и проф. Ю. В. Павленко; Нац. акад. наук Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – К.: Наукова думка, 2013. – 601 с.
16. Пахомов, Ю. Бифуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // *Економіка України*. – 2008. – № 4. – С. 4-14.
17. Лібанова Е.М. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е.М. Лібанова // *Економіка України*. – 2008. – № 10. – С. 120-136.
18. Задорожний Т.В. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Т.В. Задорожний, А.О. Москвина // *Соціальна економіка*. – 2010. – № 1. – С. 106-133.
19. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О.Ф. Новікова, М.С. Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
20. Дейч М.С. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект: монографія / М.С. Дейч; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 352 с.
21. Залознова Ю.С. Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів: монографія / Ю.С. Залознова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2014. – 336 с.
22. Панькова О.В. Соціальна відповідальність особистості як чинник здоров'я суспільних відносин / О.В. Панькова, А.Д. Панькова (А.Д. Шастун) // *Модернізація системи державного управління: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (11 квіт. 2014 р.): у 2-х ч.* – Львів: АРІДУ НАДУ, 2014. – Ч. 1. – С. 205-210.
23. Крупін В.С. Духовні цінності як ключова передумова ефективного розвитку економічної системи / В.С. Крупін, Ю.Р. Злидник // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. – 2012. – № 727 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 247-252.
24. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: ПЛЮС «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.
25. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2012-2017 (05.10.2016). [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/rozuciya-ukrayini-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoi-konkurentospromozhnosti-1>.
26. Результати дослідження «Україна у фокусі: соціологічні виміри» (травень 2017 року), проведеного Соціологічною групою «Рейтинг». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_v_fokuse_sociologic_heskie_izmereniya.html.
27. The Economist Unit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eiu.com/home.aspx>
28. Рубан П. Фундаментальні права та гідна праця / П. Рубан. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.psv.org.ua/arts/Ludina_i_pracia/view-3618.html.
29. Інноваційна праця: діагностика проблем, важелі активізації : монографія / М.В. Семикіна, С.Р. Пасека, Л.А. Коваль, А.Д. Збаржевецька; ред.: М.В. Семикіна; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : МАКЛАУП, 2012. – 319 с.
30. Задорожний Т.В. Человекомерный вектор кардинального обновления методологии экономической науки: от политической экономики через философию хозяйства к глобалистике (к 400-летию политической экономики) [Шпекст] / Т.В. Задорожний. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. – 39 с.

References

- Novikova O.F. Rol' tsinnostey u formuvanni ta realizatsiyi konkurentnoyi polityky / O.F. Novikova, O.H. Sydorshuk // *Materialy V Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Problemy formuvannya ta realizatsiyi konkurentnoyi polityky»*. – L'viv: Lihia-Pres, 2017. – S. 88-90.
- Yatsyuk H.V. Hromadys'ke suspilstvo i formuvannya novoyi paradyhmy sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku v umovakh hlobalizatsiyi / H.V. Yatsyuk // *Ekonomika Ukrainy*. -2015.- № 12. - S. 4-9.
- Sedlyar M.O. Formuvannya novoho tekhnolohichnoho ukladu yak napryam pryshkorennya innovatsiynoho rozvytku Ukrainy / M.O.Sedlyar // *Naukovy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 18: Ekonomika i pravo*. - 2014. - Vyp. 25. - S.41-48.
- Kolot A. Hidna pratsya yak kontseptsiya ta stratehichnyy napryamok rozvytku sotsial'no-trudovoyi sfery / A. Kolot, O. Herasymenko // *Ukrayina: aspekty pratsi*. – 2015. – № 6. – S. 3-13.
- Kolot A. Tsinnosti trudovoho zhyttya ta hidna pratsya: filosofiya vzayemodiyi i rozvytku / A. Kolot, O. Herasymenko // *Ukrayina: aspekty pratsi*. – 2016. – № 1-2. – S. 3-13.
- Hidna pratsya: imperatyvy, ukrajins'ki realiyi, mekhanizmy zabezpechennya : monohrafiya / [A.M. Kolot, V. M. Danyuk, O. O. Herasymenko ta in.]; za nauk. red. d.e.n., prof. A. M. Kolota. - K. : KNIEU, 2017. - 500 s.
- Imperatyvy ta innovatsiyi mekhanizmy zabezpechennya hidnoyi pratsi v umovakh stanovlennya novoyi ekonomiky : zb. Tez dopovidey uchastnykiv Mizhnar. nauk.-prakht. konf.; 25-26 kvit. 2017r. - K. : KNIEU, 2017. - 361 s.
- Tsinnisna skladova modernizatsiyinykh protsesiv u suchasnomu sotsiumi Ukrainy : kol. monohr. / [Balakiryaeva O.M., Heyets' V.M., Sidenko V.R. ta in.] ; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta profmozuv. NAN Ukrainy». – K., 2014. – 340 s.
- Ruchka A. Tsinnisna mental'nist' vikovykh hirup sotsiumu / A. Ruchka // *Sotsiolohichni doslidzhennya kul'tury: kontseptsiyi ta praktyky. Kolektyvna monohrafiya*. – K.: Instytut sotsiolohiyi, 2010. – S. 117–127.
- Ruchka A. Tsinnosti i typy tsinnisnoyi identyfikatsiyi v suchasnomu sotsiumi / A. Ruchka, M. Naumova // *Ukrayins'ke suspilstvo 1992-2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichnyy monitorynh; za red. V. Vorony, M. Shul'hy*. – K.: Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrainy, 2013. – S. 285-298.
- Kononov I.F. Etnos. Tsinnosti. Komunikatsiya: Donbas v etnokul'turnykh koordynatakh Ukrainy/ I.F. Kononov; Lohan. derzh. ped. un-t im. T. Shevchenka. - Luhansk: Alma-mater, 2011.- 494 s.
- Petrushina T. Innovatsionnyye tsennosti ukrains'kikh grazhdan / T. Petrushina. V. Smakota // *Sotsialnyy potentsial innovatsionnogo rozvitiya ekonomiki: ukrains'kiye realii / Pod red. akademiKA NAN Ukrainy V.M. Vorony. d.sots.n. T.O. Petrushinoy*. K.: Institut sotsiologii NAN Ukrainy. 2014. S. 205-224.
- Smakota V.V. Ekonomika – yavleniye dukhovnoye?! / V.V. Smakota. – K.: NVP «Vidavnitstvo «Naukova dumka» NAN Ukraini». 2012. – 201 s.
- Shestakovskyy O. Radykalizovani yevropeytsi: tsinnosti Yevromaydanu v porivnyanni z yevropeys'kymy / O. Shestakovskyy. [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/>.
- Identichnosti i tsennosti v epokhu globalizatsii / [Yu.N. Pakhomov i dr.]; pod red. akad. NAN Ukrainy Yu.N. Pakhomova i prof. Yu. V. Pavlenko; Nats. akad. nauk Ukrainy. In-t mirovoy ekonomiki i mezhdunar. otnosheniy. - K. : Naukova dumka. 2013. - 601 s.
- Pakhomov, Yu. Bifurkatsiyiny stan svitosystemnoho yadra naperedodni zminy svitovykh lideriv / Yu. Pakhomov // *Ekonomika Ukrainy*. - 2008. - N 4. - S. 4-14.
- Libanova E.M. Tsinnisni oriyentatsiyi ta sotsial'ni realiyi ukrajins'koho suspilstva / E.M. Libanova // *Ekonomika Ukrainy*. – 2008. – № 10. – S. 120-136.
- Zadorozhnyi G.V. Tsenmostnaya konkurentosposobnost kak novaya stadiya mezhdunarodnoy konkurentsii / G.V. Zadorozhnyy. A.O. Moskvina // *Sotsialna ekonomika*. 2010. – № 1. – S. 106-133.
- Dialnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsial'noyi vidpovidal'nosti v Ukraini (ekspertni otsinky): monohrafiya / O.F. Novikova, M.Ye. Deych, O.V. Pan'kova ta in.; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. – Donets'k, 2013. – 296 s.
- Deych M.Ye. Stanovlennya ta rozvytok bahatorivnevoyi systemy sotsial'noyi vidpovidal'nosti: upravlins'kyy aspekt: monohrafiya / M.Ye. Deych; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. – Donets'k, 2014. – 352 s.
- Zaloznova Yu.S. Sotsioekonomichnyy rozvytok Ukrainy v konteksti hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv: monohrafiya / Yu.S. Zaloznova; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. – Kyiv, 2014. – 336 s.
- Pan'kova O.V. Sotsial'na vidpovidal'nist' osobystosti yak chynnyk zdorov'ya suspilnykh vidnosyn / O.V. Pan'kova, A.D. Pan'kova (A.D. Shastun) // *Modernizatsiya systemy derzhavnogo upravlinnya: teoriya ta praktyka: materialy nauk.-prakht. konf. za mizhnar. uchastyu (11 kvit. 2014 r.): u 2-kh ch.* – L'viv: LRIDU NADU, 2014. – Ch. 1. – S. 205-210.
- Krupin V.Ye. Dukhovni tsinnosti yak klyuchova peredumova efektyvnoho rozvytku ekonomichnoyi systemy / V.Ye. Krupin, Yu.R. Zlydnyk // *Visnyk Natsional'nogo universytetu "Lviv's'ka politekhnika"*. – 2012. – № 727 : Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku. – S. 247–252.
- Shul'ha M.O. Dreyf na uzbichchya. Dvadsyat' rokiv suspilnykh zmin v Ukraini / M.O. Shul'ha. –K.: TOV «Drukarnya Biznespolihraf», 2011. – 448 s.
- Pozytsiya Ukrainy v reytnhu krain svitu za indeksom hlobal'noyi konkurentospromozhnosti 2012-2017 (05.10.2016). [Elektronnyy resurs].- Rezhym dostupu: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrainy-v-reytnhu-krain-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>.
- Rezultaty doslidzhennya «Ukrayina u fokusi: sotsiolohichni vymiry» (traven' 2017 roku), provedenoho Sotsiolohichnoyu hirupoyu «Reytnh». [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_v_fokuse_sociologic_heskje_izmereniya.html.
- The Economist Unit. [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.eiu.com/home.aspx>
- Ruban T. Fundamental'ni prava ta hidna pratsya / T. Ruban. [Elektronnyy resurs].- Rezhym dostupu: http://www.psv.org.ua/arts/Ludina_i_pracia/view-3618.html.
- Innovatsiyina pratsya: dialnostyka problem, vazheli aktyvizatsiyi : monohrafiya / M.V. Semykina, S.R. Pasyeka, L.A.Koval, L.D.Zbarzhevets'ka; red.: M.V.Semykina; Cherkas. nats. un-t im. B. Khmel'nyts'koho. - Cherkasy : MAKLAVT, 2012. - 319 c.
- Zadorozhnyy G.V. Chelovekomernyy vektor kardinalnogo obnoveniya metodologii ekonomicheskoy nauki: ot politicheskoy ekonomii cherez filosofiyu khozaystva k globalistike (k. 400-letiyu politicheskoy ekonomii) [Tekst] / G.V. Zadorozhnyy. – Kharkov: KhNU imeni V.N. Karazina. 2015. – 39 s.

Pan'kova O.V.,

Candidate of Sociological Sciences, associate professor, leading researcher of the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine, pankovaiep@gmail.com

Ukraine, Kyiv

Deych M.Ye.,

Doctor of Economic Sciences, associate professor, professor of the department of public administration and administration of the Donetsk State University of Management, maride7@gmail.com

Ukraine, Mariupol

SOCIAL RESPONSIBILITY AND DECENT WORK: VECTORS OF DEVELOPMENT IN THE VALUE DIMENSION

The article reveals the nature of the relationship of social responsibility of social and labor relations subjects' with the provision of decent work conditions. The significance of the value bases of the formation of social and labor relations for the formation of the country's competitiveness and the provision of decent work in Ukraine in the conditions of globalization and postindustrial society are considered. It is proposed to develop strategies for modernizing social and labor relations in Ukraine on the basis of social responsibility, taking into account the spiritual and mental characteristics of Ukrainians, their value competitive advantages.

Key words: *decent work, social responsibility, social and labor relations, values.*

УДК 165.741:323.2 [477]

Чижова О.М.,

*професор кафедри політології та державного управління НПУ імені М.П.Драгоманова**Україна, м. Київ*

ІДЕЇ ПРАГМАТИЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИРІШЕННЯ ВИНИКАЮЧИХ ПРОТИРІЧ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті розглядаються ідеї прагматизму в соціумі і в політиці. Підкреслюється: прагматизм, як соціальна філософія, пройшов довгий шлях розвитку, а особливо після першої світової війни, коли прихильники прагматизму застосовували його на кожній стадії існування соціальної теорії.

Ключові слова: політика, політичний прагматизм, політична система, політичне маніпулювання.

Постановка проблеми. Політичні рушення, що відбуваються в Україні, потребують невідкладного вирішення. Слід сказати, що суспільству за умов виходу з системної кризи, для стабільного функціонування необхідна постійна модернізація, як процес вирішення протиріч і конфліктів, а звідси **метою статі** є показ шляхів стабілізації системи, за допомогою яких попереджають внутрішньополітичні конфлікти для ослаблення конфронтації між політичною владою та інтересами частини суспільства, а тому, щоб вирішити це протиріччя, слід, по-перше, завдяки соціальному маневруванню перерозподілити частину суспільного продукту в інтересах опозиції. Форми використання цього шляху залежить від соціально-політичного розвитку суспільства; по-друге, політичне маневрування включає широкий спектр заходів забезпечення перетворення різних інтересів у політичний альянс, що сприяє функціонуванню існуючої політичної влади в суспільстві. По-третє, – політичне маніпулювання, яке застосовує політична влада для забезпечення саме стабільного функціонування.

Ці напрями вирішення протиріч підпорядковані дії політичного прагматизму.

Виклад основного матеріалу. Дуже важливим для українського суспільства є проведення реформи. Виходячи з вимог теорії й практики політичного та державного управління, а також теорії політичного прагматизму, необхідно здійснювати реформування політичної системи України, демократичний розвиток якої вимагає оптимального розподілу владних функцій між вищими органами державної влади України.

Сучасна характеристика розподілу влади у розвинутих країнах спирається на різні прагматичні тлумачення їхнього змісту, які є суттєво відмінними і їх можна пов'язати з існуючими формами державного правління. Більше того, різні тлумачення розподілу влади знаходять своє втілення в різних формах правління і вбивають сам факт існування таких форм.

Традиційне тлумачення розподілу влади передбачає майже ізолюваність кожної з них, відсутність між ними широких і тісних функціональних взаємовідносин, воно пов'язане з особливостями такої форми правління, як президентська республіка та з дією політичного прагматизму. На практиці розподіл влади спричиняє конкуренцію вищих органів держави, насамперед, органів законодавчої і виконавчої влади, що ми можемо

спостерігати в Україні. Ідея жорсткого розподілу влади, що перенесена на український ґрунт без урахування цілої низки обставин, призвела до цілком інших наслідків, тобто вона не спрацьовує так, як ефективно функціонує цей механізм в розвинених країнах, зокрема, США.

Багато теоретиків не бачать необхідності у жорсткому розподілу влади, вони посилаються на притаманне практиці багатьох країн явище – часткове злиття або часткове розділення функцій органів законодавчої і виконавчої влади, яке призводить до так званого змішування влади.

Підкреслимо: конституційна практика встановлює положення, які іноді називають «частковим злиттям персоналу»: членами уряду можуть бути тільки депутати парламенту. Такий стан передбачається конституціями переважної більшості країн з парламентарними формами правління, а також із змішаною формою. Він аж ніяк не відповідає вимогам жорсткого розподілу влади, які, навпаки, передбачають неприпустимість поєднання депутатського мандата і членства в уряді. Розподілу влади, широко визнаючи концепції

Реалії державно-політичного життя цілої низки країн з парламентарними формами правління спричинили намагання відійти в конституційній теорії від самих ідей розподілу влади, широко визнаючи концепції «дифузії», «розпорошення» державної влади, згідно з якими, владні повноваження здійснюються багатьма і різними органами та посадовими особами, між якими далеко не завжди можна провести чітку грань за функціональними ознаками.

На думку прибічників таких ідей, кожний з державних органів має керуватись методологією прагматизму і забезпечувати взаємні стримування та противаги. При цьому зміст стримувань і противаг трактується нетрадиційно: до них відносять колегіальний характер уряду, порядок взаємовідносин між урядовою партією (чи коаліцією) і опозицією, баланс між органами центрального і місцевого самоврядування, в трактуванні стримувань і противаг пояснюється тим, що вони вже давно розглядаються не тільки з позицій необхідності запобігти надмірній концентрації державної влади і збалансувати її вищі ланки, а й забезпечити стабільність і сталість у функціонуванні всіх найголовніших державних інститутів та політичної системи в цілому, керуючись прагматизмом.

Сьогодні в Україні жорсткий розподіл влади в сукупності з жорстким прагматизмом на зразок президентської республіки, на практиці не є чітким розподілом державних функцій, а тому спричиняє конкуренцію вищих органів влади, насамперед, законодавчої й виконавчої.

В Україні існувала до свого часу змішана форма республіканського правління, яка, із закінченням терміну дії Перехідних Положень Конституції України, плавно змінилася з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську. Проте саме поєднання рис президентської та парламентської республіки, хоча й стало мірою ситуативною, а не фундаментальною. Не досить чітке розмежування законодавчої і виконавчої влади щодо їхньої компетенції, як це спостерігається в Конституції України, програмує порушення або зміни притаманної їй або іншій формі правління єдності структури управління, причому одночасно можуть виникнути нові види відносин, колізії і неузгодженості, яких немає у відпрацьованих формах правління.

Однак, після здобуття незалежності Україна постала перед вибором оптимальної форми правління. Протягом своєї історії Україна мала досвід як парламентської, так і президентської республіки, а теоретики і практики в політиці, які є прихильниками різних концепцій форм правління, і йшли згоди, зупинивши свій вибір на президентсько-парламентській республіці.

В Україні боротьба між виконавчою і законодавчою владою триває, що створює додаткову напруженість у суспільстві, а також засвідчує, що жорсткий розподіл влади в єдності з жорстким прагматизмом може також функціонувати в Україні, як він функціонує в західних країнах з президентською формою правління. Тому варто звернути увагу на досвід парламентських республік. Передусім це стосується поєднання депутатського мандату і членства в уряді України.

Пошук політичної моделі взаємодії гілок вищої державної влади приводить до відмови від ідеї жорсткого розподілу влади та встановлення практики призначення міністрів з числа депутатів зі збереженням за ними депутатського мандата після призначення на посаду міністра, що знімає гострі протиріччя між гілками влади, сприяє народній підтримці Уряду, міністри в якому є обраними депутатами.

Рівень підконтрольності та методи підзвітності Кабінету Міністрів України значною мірою характеризують ефективність функціонування всієї політичної системи, ступінь її демократичності. Відповідний контроль здійснюється в рамках самої системи органів державної влади (Верховна Рада України, Президент України), за межами системи цих органів (громадськість, ЗМІ), орган судової влади (судовий контроль, прокурорський нагляд).

Оптимізувати співпрацю гілок влади в Україні, не допустити конфронтації між ними можна тільки шляхом оптимального розподілу владних функцій, а не влади, частковим злиттям персоналу, що власне й означатиме реформування політичної системи та необхідність врахування методу політичного прагматизму.

Нині в українському суспільстві спостерігаємо активізацію дії політичного прагматизму, який

сповідують лідери всіх серйозних політичних сил. Однак, суть його кожен розуміє по-своєму. А в результаті збентежена громадськість змушена споживати своєрідний кон'юнктурний конгломерат новітніх підходів і застарілих звичок. Потреба прагматичної і зваженої оцінки загальнонаціональних демократичних перспектив стала очевидною.

Демократія пройшла складний шлях утвердження прагматизму і збагатилася великою кількістю різноманітних рецептів. Якщо вірити М. Веберу, сучасний західний прагматизм є не що інше, як модифікація жорсткого духовного раціоналізму, котрий внаслідок рішучих перетворень посів чільне місце у базовій системі цінностей протестантської етики.

Ті, хто вже давно існував в іншій системі духовних координат, отримують незаперечні і вирішальні конкурентні переваги на рівні особистості. Їм не потрібно витрачати дорогоцінного часу на етично забарвлені пошуки прагматизму. Священні та невід'ємні права індивіда в індустріальному суспільстві – здійснювати придбання, володіти і здобувати прибуток – не ставлять їх перед якоюсь моральною дилемою, а є виключно стимулом для дії. Так, Е.Фромм, торкаючись у праці «Мати чи бути?» проблеми феномену так званого «модусу володіння», відзначав, що надзвичайна упередженість наших тверджень обумовлюється тим, що ми живемо в суспільстві, яке базується на трьох стовпах: приватній власності, прибутку і владі. Не має значення, звідки взялася власність та й сам факт володіння нею не накладає ніяких зобов'язань на її власників. Принцип, на думку Е.Фромма, полягає ось у чому: «Яким чином і де була придбана власність, а також те, що я збираюся робити з нею, нікого, окрім мене, не повинно цікавити; поки я не порушую закону, я володію абсолютним і нічим не обмеженим правом на власність [1, С.251].

Така прагматизація світогляду власника отримала в Україні надзвичайну популярність, і можливо, саме тому сьогодні у нас суттєво переважають темпи утвердження прагматизму володіння, відокремленого від критерію ефективності. Увесь прагматизм починається і завершується ідеологією максималізації прибутку, що невідворотно штовхає до здобуття довгострокових перспектив суспільства, стабільності і збалансованості його розвитку.

Прагматизм диктує необхідність переходу до якісно нового розуміння ефективності. Та й сам курс на європейську інтеграцію, засвоєння європейського досвіду – це, перш за все, адекватна рецепція європейського розуміння ефективності та впливу дії політичного прагматизму.

Значимо: сучасний ідеологічний інтерпретатор класичного європейського прагматизму, як Рада Європи, наполягає на тому, що зміни якісних характеристик політичного середовища мають реально сприяти економічному і соціальному поступу [2, С.9], тобто у європейському розумінні будь-яка прагматична орієнтація, спрямована на досягнення якісних змін політичного середовища, вважається нонсенсом, коли вона не сприяє економічному і соціальному поступу.

Проблема вибору парадигми для нашого суспільства завжди була надзвичайно гострою, а демократично

налаштовані прихильники поглиблення інтеграції пострадянського простору говорять, що потрібно активніше рухатися у напрямку досягнення економічної, соціальної та політичної стабільності на базі ринкових і демократичних перетворень. [3, С.6]

Висновки. Протягом політичної епохи незалежності України з'ясувалося, що творення морального простору суспільства залишається цілком прагматичним завданням всього суспільства. Істинний прагматизм не руйнує мораль, а створює надійні правові засади її ефективного функціонування. Адже прагматизм і суспільна мораль не спроможні гарантувати своє існування за рецептами офшорної зони. [4, С.92]

На рівні політики – прагматичного рішення прагматизм виступає адекватною, позитивною ідеологічною установкою, хоча має недоліки. Обмеженістю прагматизму в політиці можна вважати протиріччя між приватним і загальним результатом дій. Прагматизм краще доповнювати й іншими ідеологічними установками, в яких це протиріччя дозволяється.

Слід підкреслити: прагматизм в Україні носить яскраво виражений тінювий характер, а цілі в політиці й економіці досягаються в протилежних сферах і збагачують суб'єктів ринкових відносин і представників політичної еліти.

Отже, у своїх пошуках прийнятної моделі прагматизму слід активніше і сміливіше впливати на процес формування правил навколишнього соціального світу, на ті обставини, які визначають стиль наших успішних дій, заздалегідь не лякаючись складностей їх досягнення і власної відповідальності [5, С.93]. Реалістична програма національного оновлення може

бути сформована лише після прагматичного усвідомлення ідентичності незалежного існування держави і особистості, в результаті повноцінного тлумачення прав людини у їх соціально – економічному, політичному і суто духовному вимірі.

Література

1. Фромм Э. Психонализ и религия. Пер. с англ. – К., 1998 – С. 251
2. Швіммер В. Переднє слово /Збірка договорів Ради Європи/ Офіційне видання. – К., 2000. – С. 9
3. Журкин В. Институт Европы РАН. Основные научные направления//Новая и новейшая история. – 2001. - №6. – С. 6
4. Паламарчук В.М., Литвиненко О.В. Трансформації демократії та пошуки стратегії суспільного розвитку України: Монографія. – К.: НІСД, 2003. – С.92
5. Паламарчук В.М., Литвиненко О.В. Трансформації демократії та пошуки стратегії суспільного розвитку України: Монографія. – К.: НІСД, 2003. – С.93

References

1. Fromm E. Psychoanalysis and religion. Per. from english - K., 1998 - P. 251
2. Schwimmer B. Foreword / Collection of Council of Europe Treaties / Official Journal. - K., 2000. - P. 9
3. Zhurkin V. Institute of Europe, Russian Academy of Sciences. Main scientific directions // New and up-to-date history. - 2001. - №6. - P. 6
4. Palamarchuk V.M., Litvinenko O.V. Transformation of democracy and search for a strategy of social development of Ukraine: Monograph. - K.: NISS, 2003. - p.92
5. Palamarchuk V.M., Litvinenko O.V. Transformation of democracy and search for a strategy of social development of Ukraine: Monograph. - K.: NISS, 2003. - p.93.

Chizhova O.M.,

professor of political science and public management Dragomanov NPU

Ukraine, Kyiv

IDEAS OF PRAGMATISM AND THEIR INFLUENCE ON SOLVING EMERGING CONTRADICTIONS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

The article examines the ideas of pragmatism in society and in politics. Emphasizes: pragmatism, as a social philosophy, has undergone a long path of development, and especially after the First World War, when pragmatist supporters applied it at every stage of the existence of social theory.

Key words: *politics, political pragmatism, political system, political manipulation.*

UDC 5718.01

Guliyeva Ilaha Nuraddin,*the teacher of foreign languages at Azerbaijan Technical University, ilahi80@mail.ru**Azerbaijan, Baku*

FEATURES OF LITERARY RELATIONS BETWEEN GREAT BRITAIN AND AZERBAIJAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE (FEATURES OF THE BRITISH – AZERBAIJANI LITERARY RELATIONS IN THE YEARS OF INDEPENDENCE)

The aim of this article is to discuss the relationship between Azerbaijani and English literature. These relations were analyzed by discussing the research done by the English scientists in the field of Azerbaijani literature and vice versa. The article also provides information about translations of important literary works from English into Azerbaijani and from Azerbaijani into English. It is possible to find information about the mutual influence of English and Azerbaijani literature on each other.

Key words: *Chaucer, Shakespeare, Z.Aghayev, Albion, English, translation.*

Problem statement. The art of literature holds a special place in the history and modern development of mutual cultural ties and relations between Great Britain – Azerbaijan and Azerbaijan – Great Britain. The study and revelation of the characteristic patterns of these cultural ties and relations in the period of independence is more of a scientific issue.

Exposition of basic material. Our national history of translation and translation studies explicitly manifests that in the XIX century, a particular attitude, chiefly from enlightenment point of view, of great thinkers and literary figures such as A.A. Bakikhanov, M.F. Akhundzade, N.B. Vazirov to name a few, toward social, philosophical, literary and cultural thoughts widespread in Russia and Europe called for recourses to the writers and poets of these nations and increasingly deepened this process. Not surprisingly, according to academician Tofiq Hajiyev, “An eye-catching novelty in the XIX century literary lexicology of Azerbaijan is the employment of words borrowed from the Russian and European languages” (1, 31).

Since the early XX century, Ali bey Huseynzade, Ahmad Aghaoghlu, Abdurrahim bey Hagverdiyev, Hashim bey Vazirov, Abdulla Shaig, Abbas Sahhat, Mahammad Hadi, Nariman Narimanov, Jalil Mammadguluzade, Huseyn Javid and other literary figures have emphasized the significance of translation and publication of Western literature as well as that of literature created in the English language. In the following decades, writers and poets – Jafar Jabbarli, Mammad Arif, Samad Vurghun, Mammad Jafar, Akbar Aghayev, Mikayil Rafili, Ali Sultanli, Jafar Jafarov, Mehdi Huseyn to mention but a few, took considerable steps to study, translate and publish the literature of Great Britain as well as the European literary culture. Renditions were mainly from the Russian language; notwithstanding, now and again translations made from the original languages were being published.

During the period from the second half of the XX century to the 1990s Ismikhhan Rahimov, Anvar Rza, Manaf Suleymanov, Zeydulla Aghayev, Vilayet Guliyev, Shahin

Khalilli, Sabir Mustafa, etc. translated English literature from its original language and conducted philological and comparative researches. As a consequence of these practices, writers and researchers such as Anar, Elchin, J. Naghiyev, V. Arzumanli, etc. made invaluable contributions to the further development of the English – Azerbaijani literary relations.

Previously, due to historical and socio-political circumstances, the literature in the Medieval Ages’ Great Britain existed in the 3 – Latin, French and English (Anglo-Saxon) languages.

In the late XIV century, Geoffrey Chaucer wrote “The Canterbury Tales”, a poetic encyclopaedia of the era in question. By adopting the London dialects in his work, Geoffrey Chaucer laid the foundation of modern literary English, thereby rising above the spirit of renaissance humanism. In this era, approximately in 1375, “The Bruce”, a narrative poem by J. Barbour, which was dedicated to the fight for Scottish independence, came out. “The Bruce” is considered to be the first literary work of great importance in Scottish literature. In the following two centuries, literary English scaled new heights in the literary legacy of William Shakespeare. Contemporaries and followers of the great poet and playwright carried literary English language forward to the XIX century (2, 24-25).

The centuries-old literature of Great Britain emerging in the English language has enriched world literature, thus turning into one its main branches.

Historically, during the course of the two centuries, which cover the invasion of the Tsarist Russia (1804-1920) and the Soviet-Bolshevik era (1920-1991), as well as in the time of the short-lived People’s Republic of Azerbaijan (1918-1920), the Azerbaijani-English literary and cultural ties and relations thrived to a certain degree. British literary examples were rendered mainly by means of the Russian language, but occasionally translations from the English language into our mother tongue were also practiced. In this regard, literary works developed by G. Chaucer, W. Shakespeare, J. Milton, D. Defoe, J. Swift, G. Byron,

V. Scott, B. Shaw, C. Marlowe, L. Stern, R. Burns, M. Shelley, W. Blake, P.B. Shelley, C. Dickens, R.L. Stevenson, A.C. Doyle, T. Hardy, R. Kipling, V. Woolf, E.L. Voynich, J. Joyce, R. Aldington, A. Christi, W.H. Auden, G. Greene, etc. were translated into the Azerbaijani language. Besides, a wide range of information both on the literature of Great Britain and on its illustrious figures, including classic and contemporary members made available to the public, scientific articles, critical reviews, dissertations, monographs, and books were produced.

With the collapse of the Soviet Union and the restoration of Azerbaijan's liberty thereupon (1991-2015), translation, study and publication of English literature has gathered new momentum. Without falling back on Moscow, hence the Russian language, the expansion of research and rendition of British literature in Azerbaijan and that of Azerbaijani literature in Great Britain, as well as the qualitative and quantitative growth occurred in rendered works, which have conveyed directly from the original language in both countries, spell out the key features of the mutual literary relations of the independent years. After regaining independence, a host of English and Azerbaijani literary works, poetry books, stories, novels and playwrights came out in Great Britain and Azerbaijan respectively testify to the ever-rising development of both literary and cultural relations between the two nations. In this respect, "The Anthology of English Literature", which has been released twice since the restoration of liberty, should be overemphasized.

English folk tales, folk song, Scottish, Irish, Welsh folk song, as well as the works penned overall by 37 English authors such as W. Shakespeare, D. Defoe, J. Swift, W. Blake, R. Burns, W. Scott, G. Byron, P. Shelley, C. Dickens, L. Carroll, B. Stoker, R. Stevenson, O. Wilde, B. Shaw J. Kipling have been compiled in the anthology. In his preface to the aforesaid collection, prominent translator and researcher of English literature late professor Zeydulla Aghayev stated:

"Since the last decade of the XIX century (Hashim bey Vezirov translated Shakespeare's tragedy of "Hamlet") Azerbaijani School of Translation has progressively availed itself of English literature, and some of our achievements are blindingly obvious. Along with this anthology that embraces a great deal of examples from folk literature and works created by various poets, writers, playwrights, a two-volume set of Shakespeare's works, (the collection includes the great author's 154 sonnets and main plays, while this anthology provides literature lovers with his poetic legacy), a collection of Byron's six poems, "The Adventures of Oliver Twist" by C. Dickens, other publications manifest Azerbaijani readers' great interest in English literature. It should be noted that these works were once translated only from the Russian language, but since the 1960's our translators have been falling back on languages in which literary works have originally been authored. We are hopeful that in years to come, this process will be continuing. And now we are feeling the need to convey Modern English literature, in particular, into our mother tongue" (5, 18).

Authored and published by Shahin Khalilli and Ali Tatli, "British Literature. Medieval Ages. I volume" (6) is composed of 2 parts and 7 units.

Edited by English literary critic Dr. F. Alexander Magill, the main purpose of the first volume of this monumental publication has been described as follows:

"The volume is intended as a text-book for those students who are studying the literature of Great Britain and the United States of America and is designed to provide basic information on the great diversity of the literature emanating from these two countries over a long period of time.

The book presents both the historical and the literary background of the literature in question and also an analysis of some of the period's writers' lives and works. The essential literary experience of the period has been illustrated with the extracts from the main works of the authors.

This first volume gives an account of the medieval period up to 1500 AD. As the literature of the era is so closely linked to the social, historical and political issues of the time, the contents of the book are presented in a historical context" (6,3).

"Preface" (6, p.1-5) written by the authors serves as introduction providing readers with a general overview of the textbook. The first part is divided into 4 units, while the second part is composed of 3 units. "Appendixes" – "Cuchulainn's fight with Ferdiad" (Appendix 1) (p.413-426) and "Ælfrie's Sermon for New Year's Day" (Appendix 2) (p. 427-431) – (translated from English into Azerbaijani by Pashayeva Muhazira). "Notes" – deal with definitions and interpretation (p.432-434). "Table of Figures" consists of 38 figures. Moreover, "References" and "Electronic sources" of the textbook are sufficiently rich in numerous materials. Each unit is followed by "Topics for discussion and questions."

A textbook – "The XX century English Literature" (7) authored by Aybaniz Ismayilova is worthy of note. Blue-pencilled by Professor Shahin Khalilli the textbook is chiefly designed for the students of Philology department. It offers an insight into major literary movements – modernism, existentialism, postmodernism, as well as leading genres – utopian fiction, spy and detective novels, and fantasy prevailed in the XX century English literature. The primary aim of the textbook is to give the students lowdown on the leading modi operandi hired in literature, to promote the works of the most distinguished practitioners of English prose such as J. Joyce, V. Woolf, D. Lawrence, A. Huxley, G. Orwell, D. Tolkien, M. Spark, K. Ishiguro, Y. Fleming, J. Rowling and to analyse excerpts from the works of these writers (7, 3).

"The Azerbaijani-British Relations in Contemporary Era" (8), an essential book produced by Mahsati Aliyeva is composed of introduction, three chapters, summary and reference list. The third chapter titled "The Azerbaijani-British Relations in the Domain of Education, Science and Culture" (p.101-135) covers some concise studies and researches into mutual literary ties and relations between the two countries.

Azerbaijan has recently carried out a great deal of work regarding translation, study and publication of the literature of Great Britain, and all of these steps, once again, testify to the remarkably productive literary and cultural relations between Azerbaijan and Great Britain.

Conclusions. Obviously, since the commencement of the liberty, invaluable titles in the domain of literary relations between Great Britain and Azerbaijan have come forth, and taking an individual approach to deal with and study each of the publications and works constitutes a prerequisite.

Literature

1. Hajiyev T. *History of Azerbaijani literary language. Book II.* Baku: "Elm" Press, 2012, 392 p.
2. Михальская Н.П., Аникин Г.В.: *История английской литературы Москва, 1985.*
3. *Anthology of English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. Compiled and prefaced ("Treasury of words of Mistry Albion" by Zeydulla Aghayev. Book I, p.p. 4-8. Baku, "Sherg-Gerb", 2007, 336 p.*
4. *Anthology of English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. (Compiled and prefaced by Zeydulla Aghayev), Book 2. Baku: "Sherg-Gerb" Press, 2007, 320 p.*
5. *English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. Compiled and prefaced ("Treasury of words of Mistry Albion" by Zeydulla Aghayev. Book I, p.p.9-18. Baku, "Sherg-Gerb", 2009, 704p.*
6. Khalilli Shahin, Tatli Ali. *British Literature. Medieval Ages. Volume I. Textbook. Baku, Qafqaz University Press. Editor Dr. F.Alexander Magill, 2012, 434 p.*
7. Ismayilova Aybaniz. *The XX century English literature (textbook). Editor: Khalilli Shahin (approved by order № 43 of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan dated January 22, 2014). Baku: "Mutarjim", 2014, 500 p. (19 authors).*

8. Алиева Мехсети. *Азербайджано-Британские отношения на современном этапе. Научный редактор: доктор исторических наук, профессор А.Аббасбеги.* Бакү, «МВМ», 2013, 272 стр.

References

1. Hajiyev T. *History of Azerbaijani literary language. Book II.* Baku: "Elm" Press, 2012, 392 p.
2. Mihalskaya N.P., Anikin G.V.: *"Istoriya anglijskoj literatury Moskva, 1985.*
3. *Anthology of English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. Compiled and prefaced ("Treasury of words of Mistry Albion" by Zeydulla Aghayev. Book I, p.p. 4-8. Baku, "Sherg-Gerb", 2007, 336 p.*
4. *Anthology of English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. (Compiled and prefaced by Zeydulla Aghayev), Book 2. Baku: "Sherg-Gerb" Press, 2007, 320 p.*
5. *English Literature ("World Literature" collection). 2 Volumes. Compiled and prefaced ("Treasury of words of Mistry Albion" by Zeydulla Aghayev. Book I, p.p.9-18. Baku, "Sherg-Gerb", 2009, 704p.*
6. Khalilli Shahin, Tatli Ali. *British Literature. Medieval Ages. Volume I. Textbook. Baku, Qafqaz University Press. Editor Dr. F.Alexander Magill, 2012, 434 p.*
7. Ismayilova Aybaniz. *The XX century English literature (textbook). Editor: Khalilli Shahin (approved by order № 43 of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan dated January 22, 2014). Baku: "Mutarjim", 2014, 500 p. (19 authors).*
8. Alieva Mekhseti. *Azerbajdzhan-Britanskije odnosneniya na sovremennom eh tape. Nauchnyj redaktor: doktor istoricheskijh nauk, professor A.Abbasbeji.* Baku, «MVM», 2013, 272 str.

Гулиева Илаха Нураддин,

преподаватель иностранных языков в азербайджанском Техническом Университете, ilahi80@mail.ru

Азербайджан, г. Баку

ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (ОСОБЕННОСТИ БРИТАНСКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ)

Цель данной статьи состоит в том, чтобы обсудить отношения между азербайджанской и английской литературой. Эти отношения были проанализированы с помощью обсуждения исследований, проведенных английскими учеными в области азербайджанской литературы и наоборот. В статье также представлена информация о переводах важных литературных произведений с английского языка на азербайджанский и с азербайджанского на английский язык. Можно найти информацию о взаимном влиянии английского языка и азербайджанской литературы друг на друга.

Ключевые слова: Чосер, Шекспир, З. Агаев, Альбион, английский, перевод.

УДК 81-112

Карікова Н.М.,

к.філол.н., доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, nkarikova@ukr.net

Україна, м. Харків

РЕЦЕНЗІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ЙОГАНСЕНА-МОВОЗНАВЦЯ

У статті досліджено такий важливий аспект наукової діяльності Михайла Йогансена, як його рецензії на мовознавчі праці знаних лінгвістів 20-х років минулого століття. З'ясовано, що критичні огляди М. Йогансена відзначаються ґрунтовністю, докладністю та компетентністю; його рецензійна діяльність певною мірою сприяла нормалізації тогочасної української літературної мови.

Ключові слова: Михайло (Майк) Йогансен, рецензійна діяльність, унормування, українська літературна мова, 20-ті роки минулого століття.

Постановка проблеми. Ім'я Михайла (Майка) Йогансена (1895–1937 рр.) стало широко відомим культурним верствам населення сьогоденної України віднедавна: збірка його поезій була надрукована тільки в 1989 р. після понад півстолітнього замовчування творчості літератора доби Розстріляного відродження, хоча ця особистість мала неабиякий вплив на розвиток вітчизняного літературного процесу в 20-30 роки минулого століття. Саме його вважають одним із засновників літературної організації «Гарт» і письменницької групи ВАПЛІТЕ. Саме він був ініціатором появи таких часописів, як «Літературний ярмарок» та «Універсальний журнал». Як зазначає Р. Мельників, саме Йогансен запропонував українцям перший вітчизняний пригодницький роман, що називався «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» (1925 р.). Цей роман одразу набув популярності, про що свідчить такий факт: упродовж 1925 року вийшло десять випусків загальним накладом 100 тисяч примірників.

Про М. Йогансена-літератора сучасні науковці знають немало, проте його наукова діяльність у царині лінгвістики, зокрема його рецензії на мовознавчі праці, досі не привертала належної уваги фахівців. Як відомо, М. Йогансен здобув ґрунтовну лінгвістичну освіту: у 1917 р. успішно склавши іспити класичного відділення історико-філологічного факультету Харківського університету, він отримав науковий ступінь магістра філології. Михайло був надзвичайно обдарованою в лінгвістичному плані людиною: як випускник класичної гімназії (закінчив Третю харківську чоловічу гімназію) він прекрасно знав старогрецьку, латинську, німецьку й французьку мови. Йогансен самотужки вивчив англійську мову, причому його рівень володіння мовою був настільки високим, що на той час його вважали чи не єдиним у Харкові найкращим перекладачем з англійської¹. Також добре знав скандинавські й слов'янські мови. Він читав історичний курс української мови на філологічному факультеті Полтавського інституту народної освіти, а згодом викладав загальне мовознавство в Харківському ІНО. До кола його наукових інтересів постійно потрапляли все нові й нові

мовні питання. Так, Йогансен досліджував особливості вимови однієї української говірки, у висліді чого постала його наукова розвідка «Фонетичні етюди (замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою)» (1927 р.), де «учений застосував увесь комплекс наявних на той час методів фонетичного аналізу, унаочнивши психологічне підґрунтя процесів вимови та ідентифікації окремих фонем і з позиції мовця, і з позиції науковця» [2, с.9]. Як зазначає Д. Радван, саме Йогансен увів до української лінгвістики термін *фонема*. До його мовознавчих студій можна зарахувати й такі статті: «Пристаювання латиниці до потреб української мови» (1923 р.); «Шляхи розвитку сучасної літературної української мови» (1925 р.); «Академічна неписьменність» (1930 р.). Окрім того, він був автором підручника «Украинский язык. Пособие для курсов и самообразования» (1923 р.) і співавтором посібника «Загальний курс української мови» (1931 р.) під редакцією Л. Булаховського, що призначався для вищої школи. Слід також зазначити, що М. Йогансен увіходив до складу Державної комісії, яка працювала над упорядкуванням українського правопису (як відомо, «Український правопис» офіційно було затверджено 6 вересня 1928 р.), а також був одним із співавторів «Практичного російсько-українського словника» (1926 р.), який дістав дуже схвальної оцінки від М. Сулими, та «Російсько-українського словника приказок» (1928). Літературні критики, – сучасники Йогансена, – називали його «ювеліром словосполучень», «ювеліром-філологом», «талановитим копачем словесних надр», «філологом поезії» [3, с.19].

«У Йогансена можна вчитися культури мови, – вважає Іван Лисенко, – бо ніхто, мабуть, не надавав такого значення слову, як він» [4, с.7]. І справді, до слова М. Йогансен ставився дуже серйозно й відповідально. Він писав, що для літератора «володіти язиком і стилем – основне діло», а для того, щоб вивчитися української мови «треба студіювати мову добрих письменників, треба любити словники й копатися в них, мати книжечку і записувати там усяке метке слово, сказане при нагоді, аналізувати вражіння від суто словесних комбінацій і робити нові комбінації на загадані собі попередку ефекти» [5, с.21].

Мета. Аналіз рецензійної діяльності М. Йогансена-мовознавця доповнить наші знання про науковий доробок цього «філолога за фахом і покликанням» [3, с.19].

¹ Зі спогадів Алли Гербурт-Йогансен дізнаємося, що до М. Йогансена «за порадами і довідками приходили перекладачі з англійської мови, а бувши в Москві під час приїзду англійської письменницької делегації Майк був за першого долмечера там» [1, с.727].

Виклад основного матеріалу. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2005 р.) визначає *рецензію* як критичний розбір твору, праці з метою рекомендації їх до друку, захисту та ін.; відзив [6, с.1218-1219]. Отже, рецензент у своєму відгуку має прокоментувати основні положення рецензованої праці, висловити своє ставлення до певної проблеми, надати узагальнену аргументовану оцінку твору й завершити рецензію висновком щодо значення праці. Зрозуміло, що ґрунтовну, фахову рецензію може написати людина, добре обізнана в тій галузі, до якої належить конкретна праця.

Нашу увагу привернули мовознавчі рецензії М. Йогансена, написані ним у період із 1922 по 1925 рр.

Відомо, що першу мовознавчу рецензію М. Йогансен написав 1922 р. на «Граматику української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1919) В. Сімовича. На початку відгуку рецензент чітко сформулював ті завдання, що їх поставив перед собою автор підручника для досягнення мети – «українського вчителя повести цією книжкою на інший новий шлях розуміння цієї гарної бо живої науки»² [7, с.72]. Отже, першим завданням В.Сімович визначив для себе «повести вчителя шляхом науки (не шкільної схоластики ...)», а другим завданням було «навчити його – правопису» [7, с.72]. Йогансен одразу ж зауважив, що для виконання другого завдання авторів не потрібно було писати книжку майже на шістьсот сторінок – «для цього, – як зазначив рецензент, – досить коротенького правописного підручника й словника» [7, с.72]. І з першим завданням, на думку Йогансена, автор підручника не впорався як слід. Подаємо його критичну заувагу: «Але ж проте нічого іншого протягом солидного тому не знаходимо ... наука авторова не виходить за межі тої-ж самої середнешкільної схоластики...» [7, с.72]. Далі М.Йогансен закинув авторіві граматики брак «найпотрібніших відомостей» про український наголос, скритикував він і таблицю, що мала унаочнювати «артикуляційну систему українського вокалізму», бо «зроблено її недосконало ... ще й до того так, аби викликати непорозуміння ...» [7, с.73]. Рецензент знайшов хиби й у розділах з морфології та синтаксису, проте відзначив і позитивні моменти: «Гарного в книжці тільки численні приклади з письменників ...» [7, с.73]. Свою рецензію Йогансен закінчив такими словами: «Видано зовнішне книжку гарно, як на її зміст навіть розкішно» [7, с.73].

Другу рецензію М. Йогансен присвятив знову ж таки мовознавчій праці В. Сімовича. У критичному відзивові, що був надрукований 1923 р., М. Йогансен розглянув авторову розвідку «На теми мови» (1923 р.), у якій останній сперечається з «Найголовнішими правилами академічного правопису» щодо деяких мовних питань. У своїй рецензії Йогансен критично висловився щодо зауваг В. Сімовича, який, на думку рецензента, у всьому додає «московський вплив». Так, Сімович пояснює «московським впливом» написання слів на штиб г і м н а з і я, л а г е р (а не *гімназія*, *лагерь*), з о к р е м а без апострофа (хоча згідно з тогочасними правилами апостроф мав би бути, як у словах *над'їхати*, *з'явитися*), невідмінювання

слів іншомовного походження, а також правопис *z i r* у запозичених словах. Йогансен не погоджується з упередженим поглядом науковця, який бажає «довести "московське" Радянської України» [8, с.286]. На нашу думку, критик слушно зауважив, що виробити ідеальний правопис, без будь-яких впливів – справа навряд чи здійсненна, а тому він запропонував «керуватися "Найголовнішими правилами", гадаючи, що так робитиме кожен, хто прагне до усталення єдиного українського літературного правопису» [8, с.285-286].

Друга рецензія за 1923 р. – це відзив на підручник О. Синявського «Український язык». Одразу ж на початку рецензії М. Йогансен наголосив, що ім'я Синявського «само ручиться за якість книги», адже вчений уже є автором декількох практичних підручників до вивчення української мови. Далі рецензент згадав «Порадник...» (1922 р.) О. Синявського, який вирізняється своєю повнотою, досконалістю формулювань і є одним «із що-найкращих української мови підручників взагалі» [9, с.259]. Повертаючись до критичного розгляду посібника «Український язык», Йогансен звернув увагу на кілька істотних хиб, що він їх побачив у фонетичного розділу книжки. Усі недоліки заторкують питання характеристики приголосного *л* в українській мові, чергування голосних у коренях дієслів (*могти* – *вимагати*; *гонити* – *ганяти*), а також чергування голосних і приголосних у – *в*, *і* – *й*. Наприкінці рецензії М. Йогансен схвально відгукнувся про виклад таких розділів підручника, як морфологія, словотвір, правопис і синтаксис.

У 1923 р. Михайло Йогансен написав третю рецензію на друге, виправлене й доповнене, видання «Уваг ...» (1923 р.) О. Курило. У своєму відгукові мовознавець поставив собі на меті – «схарактеризувати позицію авторову, завдання книжки й те, наскільки воно розв'язується книжкою» [10, с.324]. Йогансен критично поставився до вибору критеріїв, що їх згадана авторка застосовувала для визначення правильності чи хибності вислову. Він пише, що не можна покликатися «виключно на діалектичний матеріал», бо «цілком послідовне переведення в дійсність примату народної мови швидко поставить нас перед геть небажаними наслідками» [10, с.324]. Також рецензент не поділяє думки О. Курило, яка вважає, що українська складня й фразеологія зазнала значного впливу російської мови, а тому по суті вона є «російська складня». Як зазначив М. Йогансен, «в значній мірі ... це є складня й фразеологія російської, німецької, англійської, французької ... грецької й латинської книги» [10, с.325]. Він наголосив, що замінити «скрізь і послідовно» всі конструкції на «чисто українські» – «річ цілком безнадійна та й непотрібна» [10, с.325]. І хоча Йогансен закинув О. Курило недотримання правил правопису, проте у висновку він високо поцінував зазначену працю: «... отже "Уваги" є зараз мабуть що найповніший і найкращий підручник української складні» [10, с.325].

У 1924 р. Йогансен зробив критичний огляд лінгвістичної частини академічного наукового видання «Записки історично-філологічного відділу» (кн. II-III, 1920-1923). Критик розпочав свій огляд з праці В. Ганцова «Характеристика поліських дифтонгів і

² Тут і далі зберігаємо авторську орфографію та пунктуацію.

шляхи їх фонетичного розвитку» (1923 р.), у якій учень Л. Щерби й О. Шахматова чи не «перший підійшов тільки до питання про північно-українські дифтонги й дав коли не вичерпуючу ще, то у всякому разі надзвичайно цінну їхню характеристику» [11, с.286]. Йогансен стисло зазнайомив читачів з п'ятьма основними висновками, що витікають з ґрунтовної розвідки В. Ганцова. Він абсолютно погодився з думкою автора про те, що «історія звуків *o*, *e* довгих у північних і південних говірках значно різнилася, бо ж у південних говорах маємо "i" з "o, e" довгих незалежно від наголосу» [11, с.287]. Рецензент відзначив авторову компетентність у цьому питанні, а також ґрунтовність праці та наявність фактологічного матеріалу, взятого з «живої» мови. Наприкінці рецензії М. Йогансен безпомилково зарахував зазначену розвідку до таких, які мають важливе значення для вивчення історичної фонетики української мови.

Далі у своєму критичному огляді М. Йогансен звернув увагу на рецензію О. Курило, що вона її подала на підручник С. Кульбакіна «Украинский язык» (1919 р.). Йогансен указав на «істотні хиби» Курилової рецензії. Так, на його думку, в рецензії «не підкреслено ... абсолютно комплікативний характер книги», не зазначено, «що проф. Кульбакін ... за потрібне взяв рівняти українську мову з нашвидку скроєною по Шахматову "прусською" мовою» [11, с.287]. Йогансен не погодився з висновком авторки рецензії про те, що цей підручник «студентству нашому ... стане в пригоді», як наголосив критик, «навіпаки, його слід вважати абсолютно непридатним для не фахівця, що не має змоги розібрати, що в винаходах проф. Кульбакінова наука, а що паплюження "малоруського наречія"» [11, с.287].

Ще одна Йогансенова рецензія від 1924 р. – це відгук на «Практичний підручник діловодства в українською мовою» (1924 р.) О. Бузинного та В. Щепотьєва. Послідовно коментуючи кожний розділ підручника, рецензент у такий спосіб зазнайомив читачів зі структурою і змістом праці. Він позитивно оцінив першу частину, де вміщено «коротеньку граматику» та фразеологію, хоча, на його думку, подавати в такому підручнику граматичний матеріал недоречно, «бо все одно повної граматики дати не можна, а натомість краще було б ще поширити відділ відомостей фразеологічних» [12, с.259]. Друга й третя частини підручника дістали критики від рецензента. Йогансен пише: «Друга частина підручника – зразки ділових паперів уже від першої слабша, постають навіть думки, що зразки оці переложено кимось іншим, а не автором» [12, с.260]. Він зазначив, що «переклад склад за складом із російського папірця» призводить до таких неприйнятних для української мови синтаксичних конструкцій, як-от: «Смерть сталася від рани, нанесеної йому в серце пострілом із револьвера» [12, с.260]. І в третій частині праці – «словничку» – Йогансен теж відшукав хиби. Проте, незважаючи на вказані недоліки, у висновку автор рецензії написав, що підручник О. Бузинного та В. Щепотьєва «все ж таки від усіх найкращий» [12, с.260].

У 1925 р. з-під пера Михайла Йогансена вийшла рецензія на працю І. Огієнка «Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української

літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням» (1925 р.). Свою рецензію автор розпочав з того, що вказав на брак наукових праць з історичним висвітленням української мови. Далі М. Йогансен зауважив: «На превеликий жаль і ця книга не виповнює тої прогалини, що є в нашій науці. Вона багато має помилок, виписки зроблено зовсім не доладу і вся книга в цілому скоріше заплутує читача, замість привести його до всвідомлення історії української мови» [13, с.303]. Після такого критичного вступу рецензент перейшов до розгляду тих Огієнкових тверджень, що, на думку Йогансена, є помилковими. Так, уважно прочитавши пояснення автора щодо причин і механізму таких фонетичних процесів, як чергування [o], [e] з нулем звука, [o] та [e] з [i], рецензент зробив висновок, що «проф. Огієнко справді не розуміє процесу українського переголосу» [13, с.304]. Не задовольнили рецензента й авторові пояснення з історичним коментарем форми *цей*, а також форм типу з *ним* або *до нього*, *від* та *од*, форми *ходитьимуть*. Окрім того, у рецензії містяться й зауваги щодо «неакуратності проф. Огієнка в справі виписування цитат» [13, с.305]. Отже, висновок, зроблений М. Йогансеном, можна визначити як негативний: «... книга проф. Огієнка нічого не дасть тому, хто хоче ознайомитися з історією української мови. Вона може його тільки спантеличити». І далі: «Як практичний підручник книга слабенька. Вона не може замінити бодай першого видання "Уваг" О.Курилової» [13, с.305].

Не можна залишити поза увагою й критичну статтю М. Йогансена «Огляд підручників української мови» (1925 р.), де він схарактеризував п'ять авторських книжок. Розпочав він із зазначення «своєрідності» вивчення української мови, яка полягає в тому, що підручники з практичних курсів української мови пишуться мовою російською, бо «для українця ... граматична термінологія російська була знайоміша ніж українська» [14, с.17]. Далі він схвально відгукнувся про «Украинский язык» О. Синявського, відзначивши притому «найкращу частину книги» – морфологію, що «складена з небувалою доти повнотою й точністю що до практичного вжитку» [14, с.17]. На противагу книжці О. Синявського, що «фактично була головним інструментом українізації установ» й «одслужила велику в цій справі службу», «Практический курс украинского языка» (1924 р.) М. Гладкого дістав критики від Йогансена. Як зазначив мовознавець, книжка багата на «красенькі огріхи й просто помилки», що «дуже зменшують вартість книги» [14, с.17]. Хоча автор статті відзначив і позитивні моменти: «... вона [книжка] дуже багата на матеріал і то на матеріал, щонайбільше добірний. Народні приказки, пісні, в кінці ціла коштовна фразеологія ... свідчать про велику роботу й великий мовний смак» [14, с.17]³. Дуже схвально рецензент відгукнувся про «Курс украинского языка» (1925 р.)

³ М. Йогансен написав й окрему рецензію на «Практический курс украинского языка» М. Гладкого (див. «Нова книга», 1924 р., № 1), де так само критично поставився до вже згаданої праці. Наводимо відповідну цитату: «На наш висновок отже книга вимагає скорочення й переробки. В такому вигляді, як вона є – вона годиться скорше для викладача, (учням давати дуже обережно), і то для викладача, що чималеньке сам має знання й може сам одвіяти добре зерно від плевелів» [15, с.33].

Г. Іваниці, який, на думку критика, «має бути єдиною книгою для українізації установ» [14, с.17]. І хоча Йогансен і вказав на деякі огріхи в книжці, проте він уважає, що це «не завдасть їй зажити великої популярності» [14, с.17]. Щодо останніх двох книжок («Конспект» О. Ізюмова й «Український язык» М. Йогансена) він зауважив лише, що перша відзначається «великою якістю – лаконізмом», хоча й містить прикрі хиби, тоді як його «Український язык» ще «перебуває на межі по-між конспектом та підручником» [14, с.17]. Свій критичний огляд автор завершив оптимістичним висновком про те, що «настає час підручника української мови, писаного українською мовою і в трактуванні хоча-б почасти історичним» [14, с.17].

Отже, огляд рецензійних праць М. Йогансена в царині мовознавства дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Рецензійна діяльність науковця не була якимось спорадичним явищем, а навпаки, вона відзначається систематичністю й послідовністю. Свої критичні огляди Йогансен писав із 1922 по 1925 рр., тобто саме в той важливий період, коли закладалися підвалини сучасної української літературної мови в царині граматики, лексикографії, термінології, стилістики тощо.

2. Для рецензування М. Йогансен обирав ґрунтовні праці авторитетних науковців (як-от: В.Сімович, О.Синявський, О.Курило, В.Ганцов, І.Огієнко та ін.), які, беззаперечно, вплинули на подальший розвиток української літературної мови. При цьому, на слуху думку О. Черемської, «як рецензент М. Йогансен умів разом із глибоким лінгвістичним аналізом підкреслювати найсуттєвіше» [16, с.191]. Критичні огляди мовознавця відзначаються ґрунтовністю, компетентністю, докладністю, аргументованістю, особливо – у царині фонетики.

3. Рецензійна діяльність М. Йогансена була на той час надзвичайно важливою і потрібною справою, бо саме його критичні огляди допомагали всім, хто мав на меті як слід опанувати українську мову, майже безпомилково відшукати серед великої кількості спеціальної літератури дійсно вартісну й корисну працю. Отже, рецензійна діяльність науковця сприяла не тільки нормалізаторській справі тогочасної української літературної мови, а й долучала до вивчення мови значну кількість небайдужих до української культури та історії людей.

Література

1. Гербурт-Йогансен А. Зі спогадів Алли Гербурт-Йогансен. Фрагменти (Уривки з листа до доньки від 20 лютого 1969 року) / А. Гербурт-Йогансен / Йогансен М. Вибрані твори. – Видання друге, допов. – К.: Смолоскуп, 2009. – С. 725-728.
2. Радван Д. В. Загальнолінгвістична теорія фонем та її розвиток в Україні: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – К., 2003. – 20 с.
3. Крижанівський С. Романтик революційного слова / Майк Йогансен. Поезії [редкол.: Біленко В. В. та ін.] / Степан Крижанівський. – К.: «Радянський письменник», 1989. – С.17-42.
4. Лисенко І. З когорти духовних речників / І. Лисенко // Речник української культури: Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах. – К.: Видавництво «Рада», 2003. – С. 5-8.

5. Йогансен М. Як будується оповідання / Майк Йогансен. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 145 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.П. Бусел]. – Київ; Ірпін': Перун, 2005. – 1728 с.

7. Йогансен М. Рецензія на кн.: Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці // Шляхи мистецтва. – 1922. – Ч. 1. – С. 72-73.

8. Йогансен М. Рецензія на кн.: Сімович В. Найголовнішими правилами академічного правопису // Червоний шлях. – 1923. – Кн. 4-5. – С. 285-286.

9. Йогансен М. Рецензія на кн.: Синявський О. Український язык // Червоний шлях. – 1923. – Кн. 6-7. – С. 258-260.

10. Йогансен М. Рецензія на кн.: Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови // Червоний шлях. – 1923. – Кн. 8. – С. 324-325.

11. Йогансен М. Рецензія на кн.: В.У.А.Н. Записки історично-філологічного відділу» (кн. II-III, 1920-1923), лінгвістична частина // Червоний шлях. – 1924. – Кн. 3. – С. 286-287.

12. Йогансен М. Рецензія на кн.: Бузинний О., Щепотьєв В. Практичний підручник діловодства українською мовою // Червоний шлях. – 1924. – № 1-2. – С. 259-260.

13. Йогансен М. Рецензія на кн.: Огієнко І. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням // Червоний шлях. – 1925. – № 4. – С. 303-304.

14. Йогансен М. Огляд підручників української мови // Нова книга. – 1925. – № 9-10. – С. 17.

15. Йогансен М. Рецензія на кн.: Гладкий М. Практический курс украинского языка // Нова книга. – 1924. – № 1. – С. 32-33.

16. Черемська О.С. Майк Йогансен як мовознавець // Культура слова. – 2016. – № 84. – С.185-193.

References

1. Herburth-Yohansen A. Zi spohadiv Ally Herburth-Yohansen. Frahmenty (Uryvky z lysta do don'ky vid 20 lyutoho 1969 roku) / A. Herburth-Yohansen / Yohansen M. Vybrani tvory. – Vydannya druhe, dopov. – K.: Smoloskup, 2009. – S. 725-728.
2. Radvan D.V. Zahal'nolinvistychna teoriya fonemy ta yiyi rozvytok v Ukraini: avto-ref. dys. na zdobuttya nauk, stupenya kand. filol. nauk; spets. 10.02.15 «Zahal'ne movoznavstvo». – K., 2003. – 20 s.
3. Kryzhaniv's'kyy S. Romantyk revolyutsiynoho slova / Mayk Yohansen. Poeziyi [redkol.: Bilenko V.V. ta in.] / Stepan Kryzhaniv's'kyy. – K.: «Radyans'kyy pys'mennyk», 1989. – S. 17-42.
4. Lysenko I. Z kohorty dukhovnykh rechnykiv / I. Lysenko // Rechnyk ukrayins'koyi kul'tury: Mayk Yohansen u spohadakh, lystakh, materialakh. – K.: Vydavnytstvo «Rada», 2003. – S. 5-8.
5. Yohansen M. Yak buduyet'sya opovidannya / Mayk Yohansen. – KH.: Knuzhospilka, 1928. – 145 s.
6. Velykyy tlmachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod. i dopov.) / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. – Kyiv; Irpin' : Perun, 2005. – 1728 s.
7. Yohansen M. Retenziya na kn.: Simovych V. Hramatyka ukrayins'koyi movy dlya samonavchannya ta v dopomohu shkil'niy nauksi // Shlyakhy mystetstva. – 1922. – CH. 1. – S. 72-73.
8. Yohansen M. Retenziya na kn.: Simovych V. Nayholovnishymy pravylamy akademychnoho pravopysu // Chervonuy shlyakhi. – 1923. – Kn. 4-5. – S. 285-286.
9. Yohansen M. Retenziya na kn.: Synyav's'kyy O. Ukrayinskyy yazyk // Chervonuy shlyakhi. – 1923. – Kn. 6-7. – S. 258-260.

10. Yohansen M. *Retsenziya na kn.: Kurylo O. Uvahy do suchasnoyi ukrayins' kyyi literaturnoyi movy // Chervonyy shlyakh. – 1923. – Kn. 8. – S. 324-325.*

11. Yohansen M. *Retsenziya na kn.: V.U.A.N. Zapysky istorychno-filolohichnoho viddil'u» (kn. II-III, 1920-1923), linhvistychna chastyna // Chervonyy shlyakh. – 1924. – Kn. 3. – S. 286-287.*

12. Yohansen M. *Retsenziya na kn.: Buzynnyy O, Shchepot'yev V. Praktychnyy pidruchnyk dilovodstva vkrayins' kyyu movoyu // Chervonyy shlyakh. – 1924. – № 1-2. – S. 259-260.*

13. Yohansen M. *Retsenziya na kn.: Ohiyenko I. Chystota y pravyl'nist' ukrayins' kyyi movy. Pidruchnyk dlya vyvchennya ukrayins' kyyi literaturnoyi movy. Populyarnyy kurs z istorychnym osvitlenyam // Chervonyy shlyakh. – 1925. – № 4. – S. 303-304.*

14. Yohansen M. *Ohlyad pidruchnykiv ukrayins' kyyi movy // Nova knyha. – 1925. – № 9-10. – S. 17.*

15. Yohansen M. *Retsenziya na kn.: Hladkyy M. Praktycheskyy kurs ukrayns'koho yazyka // Nova knyha. – 1924. – № 1. – S. 32-33.*

16. Cherems'ka O.S. *Mayk Yohansen yak movoznavets' // Kul tura slova. – 2016. – № 84. – S.185-193.*

Karikova N.M.,

*Candidate of Philological Sciences, associate professor of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
nkarikova@ukr.net*

Ukraine, Kharkiv

CRITICAL ACTIVITY BY M. YOGANSEN-LINGUIST

The article researches the important aspect of Mike Yogansen's scientific work such as his reviews of linguistic works, which were written by well-known linguists of the 20s of the last century. It has been found that M. Yogansen's critical reviews are characterized by such qualities as soundness, detail and competence; his review activity was a necessary affair, which contributed to the normalization of the contemporary Ukrainian literary language.

Key words: *Mike Yogansen, critical activity, normalization, Ukrainian literary language, 20-th years of the last century.*

УДК 811.112.2+811.111]:81=29

Фоміна Г.В.,

к.філол.н., доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, haljafo9629@gmail.com

Литвинюк О.М.,

к.філол.н., ст. викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, lytvox@gmail.com

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ЗАЛИШКИ ГОТСЬКОЇ МОВИ В ІНШИХ МОВНИХ СИСТЕМАХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВНОЇ СІМ'Ї

У статті розглядають особливості запозичень з готської мови в інші мови індоєвропейської мовної сім'ї. Метою статті є виявлення та аналіз особливостей формування готських запозичень у слов'янських, романських та германських мовах, для чого були використані наступні методи: метод аналізу, метод порівняння, метод синтезу, типологічний метод. Готська мова дає уявлення про найбільш ранній етап розвитку власне германських мов у цілому.

Ключові слова: запозичення, індоєвропейська мовна сім'я, германські мови, готська мова, абстрактний іменник.

Постановка проблеми. Готська мова є однією з найстаріших германських мов, і, на теперішній час, її вважають мертвою. Але цей факт не значить, що інтерес до вивчення згас. Вчені-лінгвісти О.О. Потебня, А.Ю. Кримський, Л.А. Булаховський, А.О. Білецький, В. Блазек, Г.В. Девіс, З. Файст та інші займалися дослідженням цієї мови.

Мета роботи – виявити і проаналізувати особливості формування готських запозичень у німецькій та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу. Запозичення – це об'єктивно-історичний процес, зумовлений постійними й різноманітними контактами між народами. Перенесені з іншої мови слова в більшості випадків входять в активний вжиток і посідають чинне місце в лексичному складі мови, що їх запозичила, збагачуючи лексику та виражальні засоби.

Більшість досліджень показує, що серед частин мови (які переходять в іншу систему) домінує іменник, внаслідок постійного зростання інновацій більша частка припадає саме на цю частину мови. Потім за ступенем спадання знаходиться прикметник, дієслово і найменш чисельними є прислівники.

Найбільш очевидними основами класифікації С.В. Гриньов вважає час запозичення, мовне джерело і сферу вживання запозичень [3]. Класифікуючи ці слова, він вказує на причини їх виникнення, а саме екстралінгвістичні (позамовні) та лінгвістичні.

До екстралінгвістичних причин належать: культурний вплив однієї мови на іншу; наявність усних та письмових контактів з різними мовами; історично обумовлене захоплення певних соціальних шарів культурою чужої країни; умови культури соціальних прошарків, які приймають нове слово.

До лінгвістичних причин відносять: відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового поняття; тенденція до використання одного запозиченого слова замість описового звороту; прагнення усунути омонімію і полісемію у рідній мові; потреба в деталізації

відповідного значення; неможливість утворення похідних від споконвічних слів.

Німецька та англійська мови збагатили та розширили свій словниковий склад завдяки лексемам, яких запозичили з інших мов. У рамках синхронічної лексикології походження таких слів та їх історія не викликає спеціального інтересу, більш важливим є розмежування в словниковому складі свого та чужого. У зв'язку з цим особливу актуальність має проблема асиміляції запозиченої лексики.

Готська мова – це єдина мова серед східно-германської групи, у якій збереглося достатньо повних писемних пам'яток. Саме готська дає уявлення про найбільш ранній етап розвитку власне германських мовних систем у цілому. Факти готської мови часто приймають за точку відліку при проведенні порівняльно-історичних та типологічних досліджень германських мов [2]. Поява готської писемності пов'язана з розповсюдженням серед готів християнства в IV ст.

Давньоанглійська мова, подібно до німецької мови, проявляла тенденцію до підбору власних еквівалентів для іноземних слів і виразів у той час як середньоанглійській мові була властива адаптація готових іноземних слів, яка зберігається в сучасній англійській мові. У сфері торговельних відносин англійська, французька і латинська були найбільш розповсюдженими мовами, тому слова легко переходили з однієї мови в іншу.

Уже на найдавнішому етапі розвитку германських мов поряд з ознаками, що об'єднували ті чи інші групи, виділяються ознаки, характерні для кожної з них окремо. Відбиттям колишнього готсько-скандинавської мовної єдності є наступні риси: гуттуралізація (веляризація) *-ui-* та *-jj-*, утворення форми 2-ої особи однини претерита за допомогою перфектного закінчення *-t*, наявність 4-го класу слабких дієслів із суфіксом *-na-*, утворення дієприкметників жіночого роду за допомогою суфікса *-in-*.

Готи, розселившись на величезній території, внаслідок цього втратили свою мову, однак залишили свій вагомий внесок не лише в загальноєвропейській історії та культурі, а також і в мовах народів, з якими вони спілкувалися. Таким чином, готський вплив помітний у багатьох слов'янських та романських мовах.

Готи, сліди яких простежують в тому числі і на території сучасної України з II до IV століття нашої ери, залишили свою лексику в слов'янських мовах. З цих часів походять «цирий», «спритний», «глей», які відомі в білоруській та українській мовах. До готизмів II-IV століть в українській мові відносяться такі запозичення як «скло» та «котел», що позичалися разом із технологією їх виготовлення. До цієї групи належать «блюдо», «дошка», «смаковниця», «бук», «морква» та слово, що вийшло з ужитку – «вертоград». Власне готським є слово «хліб», оскільки до цього періоду існувала тільки українська каша.

Прикладом того, де можна побачити вплив мови вестготів на іспанську мову, є власні імена людей, або антропоніми. Серед імен людей, які мають германське походження, можна виокремити такі: *Alfonso, Alonso, Álvaro, Fernando, Hernando, Gonzalo, Rodrigo, Elvira* [4, с.130].

На відміну від інших германських мов готська не має безперервної писемної традиції, яка б дозволяла простежити розвиток фонетичної й граматичної системи впродовж сотень років, як це можна зробити для англійської або німецької мов.

Мова готських текстів вирізняється однаковістю, відсутністю діалектних розходжень (на відміну, наприклад, від давньонімецьких або давньоанглійських текстів). Вульфлі доводилося перекладати тексти складного релігійно-філософського змісту, що включали абстрактну лексику. Багато створених Вульфліою слів є кальками із грецької. Крім того, у готських текстах чимало прямих запозичень із грецької або давньоєврейської (за посередництвом грецької).

Германські мови являють собою одну з гілок індоєвропейської мовної сім'ї. За своїми фонетичними, морфологічними і лексичними ознаками германські мови виявляють подібність як із західними індоєвропейськими, так і зі східними індоєвропейськими мовами, займаючи проміжну позицію між кельтськими та італійськими, з одного боку, і балтійськими й слов'янськими, з іншого. Припускають, що прагерманська мова виділилася в самостійну мовну спільність у середині другого тисячоліття до н. е.

Найбільша подібність спостерігається між східними й північними германськими мовами [6, с.44]. Якщо зв'язок готської зі скандинавськими мовами пояснюється спільністю походження, тобто генетичною спільністю, то подібність готської з німецькою та англійською зумовлена міжетнічними контактами, тобто є результатом пізнішого, вторинного зближення [6, с.113].

Готські пам'ятки, що становлять значний обсяг лексики, у зв'язку з переважно перекладним характером і специфічним змістом своєрідні і неоднорідні в лексичному плані. Досить вузькі хронологічні рамки готської писемної традиції ускладнюють розгляд повноти і динаміки розвитку лексичного складу цієї мови в цілому [5]. Семантичний розвиток лексики, синонімію і характер

фразеологічної системи готської мови також можна простежити лише в обмеженому обсязі.

Багато подій, образи і сюжети історії готів знайшли відображення в міфології, фольклорі та героїчному епосі германських та інших європейських народів, зокрема, в «Пісні про Гільдебранта» (сказання про Теодоріха), у Старшій і Молодшій Едді, у «Пісні про Нібелунгів» (оповіді про Теодоріха і Ерманаріха), у переказах про Дітріха Бернського (Теодоріха), у поемі про Відсїда, у «Вальдері» і «Деорі», а також у латинській поемі «Вальтарій», у слов'янській легенді про св. Костянтина (IX ст.), в іспанському епосі, у «Слові про полку Ігоревім», у англосаксонській героїчній поемі «Беовульф», що виникла близько 700 р., збереглася у записі X ст.

Спільність як давніх, так і сучасних германських мов яскраво простежується в лексиці. У давніх германських мовах засвідчені лексичні одиниці, які не мають етимологічних паралелей в інших індоєвропейських системах. Зазвичай це іменники, що позначають явища природи та географічні поняття, тварин, птахів, рослин, одяг, зброю, їжу, дієслова мовлення тощо. Наприклад:

гот. *wépnā* «зброя», двн.-сакс. *wápan*, двн.-фриз. *wépin*, двн.-в.-нім. *wáfan gladius*, двн.-ісл. *vápn*;
двн.-англ. *hors* «кінь», двн.-сакс. *hros*, двн.-фриз. *hars, hers, hors*, двн.-ісл. *hross*, двн.-в.-нім. *hros*;

гот. *hlaifs* «хліб», двн.-англ. *hlāf*, двн.-в.-нім. *hleib*, двн.-фр. *hlēf*, двн.-ісл. *hleifr*;

гот. *goljan* «привітати», двн.-ісл. *góla*, двн.-фр. *gēla*, двн.-сакс. *goljan*.

Зафіксовані в усіх або майже в усіх германських мовах лексичні паралелі дозволяють встановити один із найбільш стійких та найстаріших шарів лексики в германських мовах.

Більш тісні, але гетерохронні контакти готів із предками носіїв давньоверхньонімецьких діалектів (ельбо-одерськими германцями, германцями-гермінонами, франками, баварцями, тюрінгцями) призвели до утворення суцільного ареалу, який є периферійним за положенням до давньогерманського.

Представлені в ньому лексичні ізоглоси більш численні, ніж у готсько-скандинавському ареалі, і різноманітні, вони демонструють не тільки архаїзми, але і новачі. Наприклад, архаїзмом є гот. *hoha* – двн. *huoh (ili)* («соха, сошка»).

Суттєвою особливістю цього ареалу є також відбір індоєвропейської основи **i- / ei-* (*gos*) для утворення власного займенника 3 ос.: гот. *is*, двн. *er* «він», проте ді. *hann*, так і дс. *hē / hē*; гот. *mis* – двн. *mir* «мені», гот. *weis* і двн. *wir* «ми».

Але більшу частину готсько-давньоверхньонімецьких ізоглос становили пізні інновації, оскільки лексеми, що виникли, функціонували лише в цьому контактному ареалі. Наприклад, гот. *airziþa / airzi* «помилка, омана» (гот. *airzjan* «збивати з істинного шляху») і двн. *irrida* «помилка, ересь»; гот. *nasjan* і двн. *nerian* «рятувати»; гот. *laisareis* – двн. *lérâri* «учитель»; гот. *rinno* «струмок, потік» – двн. *rinna* «водоспад, водоворот»; гот. *urruns* «схід, результат» (**usruns*) – двн. *urruns (st)* «витік, потік». Особливо показовими є префіксальні утворення з *ga- / gi-*: гот. *ga-daila* – двн. *gi-teilo* «(спів)учасник» (гот. *dails*, двн. *teil* «частина, частка»); гот. *ga-hlaiba* – двн. *gi-*

leipo «співтрапезник, товариш, супутник» (гот. *hlaiψs*, днв. *leip* «хліб»); гот. *ga-wairþi* (гот. *wairþs* «цінність») – днв. *gi-wurt* «задоволення, симпатія, співчуття» (можливо, калька з лат. *conventio*). У цих різних за конкретною семантикою ізогловів превалює виразна семантика словотвірної моделі.

Схожість західногерманських та східногерманських слів є надзвичайно обмеженою. В. Вреде вважає, що існує лише один період в історії давньовірхньонімецької мови, коли вона зазнає більш ґрунтовної взаємодії з готською (так звана «готизація» німецької мови). Впродовж цього часу власне німецька мова виокремилась з-поміж інших західногерманських мов (в першу чергу, це стосується інґвеонських мов, у яких краще розпізнається західногерманський тип).

У пізніх контактах готської з днв. діалектами виявляється провідна роль першої як провідника ранньохристиянської і греко-римської культури, що помітно в сакральній лексиці; днв. *abgot* «ідол» – гот. *afgups* «безбожник», *afgudei* «безбожництво» (калька з грецької). Ймовірно, це відбувалося під впливом готських місіонерів і готського перекладу Біблії, про інтерес до якої свідчить матеріал німецького «Алкуїнового рукопису» (X ст.). Доказом цього є й інвентарні готизми-запозичення в днв. мові, пов'язані в основному з християнізацією і, які частково збереглися в сучасній німецькій мові.

Спільні риси, які об'єднують готську з західногерманськими мовами, надзвичайно обмежені. До розряду загальних ознак можуть бути віднесені лише такі:

1. Наявність загального суфікса абстрактних іменників: гот. *-assus* / *-nassus*, днв. *-nussi*, *-nissi*, да. *-ness*. Наприклад, гот. *ibnassus* «рівність», *ufarassus* «надмірність», *gudjinassus* «священство» та днв. *warnissi* «істина», *fulnissi* «розкладання», «ґниття», да. *ēhtness* «переслідування».

2. Утворення форм родового і давального відмінків числівників 4-19 за зразком основ на *-i*.

Явища, які б поєднували готську і всю групу західнонімецьких мов, були, мабуть, відносно пізнішими утвореннями. Варто зауважити, що для утворення абстрактних понять у готській мові використовується суфікс *-assus*, проте у західногерманських мовах виникає *-issi* чи *-assi*: гот. *ibnassus* (одночасність), днв. *einnissi* (єдність).

Показовою є наявність декількох слів готського походження у давньовірхньонімецькій мові: гот. *daupjan* – днв. *toufen* (*taufen*); гот. *fastan* – днв. *fastēn* (*fasten*). Окремо

слід відзначити дієслово *daupjan* із первинним значенням «пірнати у воду», яке під впливом грецького *baptizein*, з'являється у давньовірхньонімецькій мові із значенням «когось охрестити» (шляхом занурення у воду) [1].

Висновки. В яких умовах могла сформуватися спільність германських мов, дослідити неможливо. Існують теорії, за якими поширення цих явищ слід віднести до тієї епохи, коли східнонімецькі племена знаходилися поблизу німецьких племен в районі Одера. За такої умови, герміони виявилися б посередниками в поширенні західнонімецьких форм у готів. Готська мова дає уявлення про найбільш ранній етап розвитку власне германських мов у цілому.

Література

1. Глухман М.М. Готский язык / М.М. Глухман. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 288 с.
2. Keller R.E. The German language / R.E. Keller. – Boston, 1978. – 128 p.
3. Гринев С.В. Терминологические заимствования (Краткий обзор состояния вопроса) / С.В. Гринев // Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов. – М.: Наука, 1982. – С. 108-135.
4. Lapesa R. Historia de la lengua española / R. Lapesa. – Madrid: Gredos, 1995. – 140 p.
5. Дубинин С.И. Готский язык: Учебное пособие / С.И. Дубинин, М.В. Бондаренко, А.Е. Петеревенков. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2006. – 148 с.
6. Левицкий В.В. Основы германистики / В.В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2006. – 528 с.

References

1. Gluhman M.M. Gotskiy yazyk / M.M. Gluhman. – M.: Izdatelstvo literatury na inostrannykh yazykakh, 1958. – 288 s.
2. Keller R.E. The German language / R.E. Keller. – Boston, 1978. – 128 p.
3. Grinev S.V. Terminologicheskie zaимstvovaniya (Kratkiy obzor sostoyaniya voprosa) / S.V. Grinev // Lotte D.S. Voprosy zaимstvovaniya i uporiadocheniya inoyazychnykh terminov. – M.: Nauka, 1982. – S. 108-135.
4. Lapesa R. Historia de la lengua española / R. Lapesa. – Madrid: Gredos, 1995. – 140 p.
5. Dubinin S.I. Gotskiy yazyk: Uchebnoye posobiye / S.I. Dubinin, M.V. Bondarenko, A.E. Teterenkov. – Samara: Izdatelstvo «Samarskiy universitet», 2006. – 148 s.
6. Levytsky V.V. Osnovy germanistyky / V.V. Levytsky. – Vinnytsia: Nova knyha, 2006. – 528 s.

Fomina H.V.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, haljaf9629@gmail.com

Lytvyniuk O.M.,

Candidate of Philological Sciences, Senior Instructor of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, lytvov@gmail.com

Ukraine, Kamianets-Podilsky

THE GOTHIC REMAINS IN OTHER LANGUAGE SYSTEMS OF INDO-EUROPEAN FAMILY OF LANGUAGES

The article deals with main features of vocabulary loans from Gothic to other languages of Indo-European family of languages. The aim of the article is to reveal the peculiarities of Gothic borrowings in Germanic, Slavic and Romance Languages, and analyze how they formed in the course of language history. In the research the following methods were applied: linguistic analysis, comparative method, typological method, method of synthesis. The Gothic language gives the notion how Germanic languages generally developed at the dawn of their existence.

Key words: borrowings, Indo-European family of languages, Germanic Languages, The Gothic language, abstract noun.

УДК 81'373.7:82-92:940.3/.5(Грушевський М.С.)

Шабуніна В.В.,

к.філол.н., доцент кафедри українознавства

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, shabuninaviktoria@gmail.com

Україна, м. Кременчук

СУБСТИТУЦІЯ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ УЗУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЦІ М.ГРУШЕВСЬКОГО

У статті розглянуто індивідуально-авторське перетворення фразеологізмів у публіцистичному доробку Михайла Грушевського. Проаналізовано прийом субституції як один із найбільш продуктивних типів структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць у публіцистиці автора. Описано способи реалізації субституції усталених словосполучень, засвідчених публіцистичною спадщиною М. Грушевського. Визначено функціонально-стилістичне та прагматичне навантаження лексичної заміни усталених висловів. Продемонстровано, що оновлені фразеологічні одиниці індивідуалізують, уточнюють і конкретизують значення узуальних ідіом, адаптують їх семантичну структуру до конкретної комунікативно-прагматичної ситуації.

Ключові слова: публіцистика М. Грушевського, субституція, узуальна ідіома, фразеологізм, структурно-семантична трансформація, експресивна образність, функціонально-стилістичне навантаження.

Постановка проблеми. Мова публіцистичного твору з лінгвістичного погляду органічно поєднує широкий спектр засобів вираження, серед яких помітне місце належить фразеологічним одиницям. Особливе зацікавлення сучасних лінгвістів викликає вивчення механізмів і прийомів індивідуально-авторського перетворення фразеологічних одиниць. З погляду стилістики трансформація забезпечує оновлення семантики та структури фразеологізмів, щоб не стерся фразеологічний образ. Від автора вона вимагає певної структурно-семантичної перебудови, за якої зберігається співвіднесеність із вихідним фразеологізмом. Мотивованість внутрішньої форми фразеологічних одиниць дозволяє автору відновити первинний, буквальный зміст фразеологізмів. Існує ряд прийомів оновлення компонентного складу стійких сполучень слів і висловів, зокрема *експлікація, субституція, редукція, контамінація, алюзія* [1, с.108].

Питання індивідуально-авторських трансформацій фразеологізмів на матеріалі художніх текстів, української прози й сучасної української преси вивчало чимало українських дослідників, зокрема М.Алефіренко, О. Андрейченко, Г. Біловус, О. Важенина, М. Гавриш, І. Гнатюк, А. Григоращ, Л. Давиденко, Ю. Каленчук, Г. Клімчук, Н. Кочукова, А. Мамалига, О. Пономарів, Т. Свердан, О. Сербенська, І. Сковронська та інші. Однак прийоми видозміни фразеологізмів в українській публіцистиці кінця XIX – початку XX ст. все ще не потрапили до кола наукових інтересів мовознавців, а отже, вимагають подальшого розгляду.

Мета роботи – дослідження субституції, або лексичної заміни як найбільш продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, представленого в публіцистичному доробку М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. Публіцистична спадщина Михайла Грушевського розкриває творчу манеру автора, демонструє свідомі авторські структурно-семантичні зміни узуальних ідіом. М. Грушевський переробляє всім відому структуру

фразеологізмів згідно зі своїм ідейно-тематичним задумом і громадянським кредо. Такий прийом дає можливість автору максимально підвищити інформативність тексту, наголосити на головному, вдало розставити акценти, підкреслити ідіостиль, реалізувати прагматичні настанови тексту та потребу додаткових смислових нашарувань. Часто, за нашими спостереженнями, автор вдається до *субституції*, тобто цілеспрямованої заміни одного, кількох чи всіх компонентів фразеологічної одиниці функціонально схожими елементами [1, с.109]. З метою збереження внутрішньої форми фразеологічної одиниці М. Грушевський замінює переважно підрядні компоненти фразеологізмів. Наприклад: *Повторяємо: русини мусять мати свій університет, то їх право і **пекуча потреба**; правительство мусить енергично забратись до її вдоволення, аби оминуть непожадані явища.* [2, с.164-176] (пор.: ***гостра потреба*** – «виняткова, пекуча, нагальна необхідність» [3, с.40]); *Стімул слави дуже невеликий, письменець звичайно **укритий псевдонімом**, відомим часом кільком людям, що ближче стоять до того органу, де він друкується, і про його писальництво відають часом ближчі тільки його приятелі* [4, с.19-23] (пор.: ***покрито таємницею*** – «такий, про якого нічого або майже нічого невідомо; загадковий» [3, с.150]); *І так само, коли будемо **міряти їх міркою абсолютної висоти**, чи релятивної – певної висоти для даної хронології, теж мусимо признати, що вони варті великої уваги* [5, с.128] (пор.: ***міряти великою міркою*** що – «дуже відповідально ставитися до чогось» [6, с.493]). Як бачимо, між замінованими компонентами та субститутами простежується семантичний зв'язок. Логічною, зокрема, у розглянутих прикладах є заміна компонента *гостра* на відповідник *пекуча*, оскільки автор, на наш погляд, хоче підсилити ступінь інтенсивності певної дії, її велике життєве значення, необхідність чи невідкладність. Аналогічні смислові відношення є й між компонентом *таємницею* та його субститутом *псевдонімом*, оскільки обидва асоціюються зі своєрідною формою маскування,

приховування, загадковості. А завдяки семантичній спільності компонента *великою* та його субститути *абсолютної висоти*, що позначають щось значне за величиною, таку заміну теж можна вважати виправданою.

Заміна фразеологічної одиниці зі збереженням її внутрішньої форми спостерігається при синонімічних варіантах, що відповідає природі сталих словосполучень: *На цю ж стежку ишовхаютъ і ишовхатимуть нас усі наші приятелі й союзники, де б ми їх не знаходили, чи по стороні Союзу, Чотирьох Держав, чи в рядах Антанти, – ишовхатимуть навіть не тільки з якихось власних інтересів, чи для охорони свого буржуазного ладу від привабних спокус соціалістичних реформ, – але в добрій вірі, що тільки в буржуазних формах ми зможемо закріпити свою державність* [5, с.54] (пор.: *ишовхати на шлях* чого – «спонукати до чого-небудь (перев. негативного) [6, с.968]; *І всі, кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні прикласти всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вповні, стати твердо на новім ґрунті і забезпечити від можливого повторення таких страшних проб* [5, с. 70] (пор.: *твердо стояти на ногах* – «упевнено діяти, мислити і т. ін.» [6, с.472].

Однак системні зв'язки можуть і не простежуватися між традиційними компонентами та їх заміниками. Наприклад: *Він, переживши серед ще невідрадніших обставин, спокутувавши нелюдською карою свої слова протесту, не знаходячи майже відгомону своїй поезії, не стратив віри і енергії* [4, с.45-50] (пор.: *спокутувати [свою] вину* – «намагатися добрими ділами, доброю поведінкою заслужити прощення за що-небудь, зроблене проти когось» [6, с. 851]); *Він ждав апостола правди й науки, а тим часом бачив кругом себе виродків, чорнилом полтих, московською блекотою, в німецьких петлицях замучених, потомків славних родів, що перейшли на здеморалізованих кріпосників, що напустили великих слів велику силу, а тим часом пречудесно шкуру дерли з незрячих гречкосіїв* [4, с.45-50] (пор.: *напускати туману* – «говорити що-небудь неправдиве або невиразне, малозрозуміле, щоб приховати істину чи заплутати щось; робити що-небудь заплутаним, неясним» [3, с.111]). Як бачимо, така авторська заміна мотивується лише контекстом.

У своїх публіцистичних творах М. Грушевський замінює також і опорні компоненти фразеологічної одиниці. Наприклад: *Взагалі русинові дорога на університет, можна сказати, забита цілком; хіба міг би перейти через спеціальний польський фільтр, або зложились би якісь надзвичайні, виїмкові обставини, як то було з утворенням руської катедри історії, або що-небудь інше* [2, с.164-176] (пор.: *заказати дорогу* кому – закрити доступ кому-небудь кудись» [6, с.306]); *Більшовицький «совіт народних комісарів», захопивши владу в свої руки, прийняв на себе між іншим і негайне закінчення війни і в кінці листопада розпочав мирові переговори з центральними державами в Берестю Литовськім* [5, с.175] (пор.: *брати / взяти в руки* кого – «підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися» [6, с.49]); ... *Україна перейшла, з деяким тільки запізненням, добу італійсько-німецького відродження*

(ренесансу), німецької реформації й католицької реакції, яка всім тягарем своїм упала на українські землі в кінці ХVІ в. [5, с.15] (пор.: *лугеськ* *тягар ліг на плечі* кого, чиї, який – «хто-небудь відчуває обтяжливість чого-небудь, якихось обов'язків» [6, с.905]); *Я не хочу, щоб наш народ, чи турецький, чи якийсь інший займався на своїй землі тільки моральним удосконаленням, укладанням гарних пісень, чи komponуванням оригінальної східньої музики, а щоб він повною рукою використав також і ті природні багатства, які історія дала в його руки, а він оплатив їх великими жертвами крові* [5, с.26] (пор.: *повною мірою* – «цілком, повністю» [6, с.493]). У розглянутих прикладах М. Грушевський замість стилістично нейтральних слів *заказати, брати / взяти, ліг, мірою* використав марковані субститути *забита, захопивши, упала, рукою*, щоб найповніше реалізувати свої комунікативні задуми, не лише подати інформацію про щось, але й посилити емоційно-експресивний ефект, вплинувши на розум, емоції та почуття адресата.

Для досягнення поставлених інформативних цілей автор замінює компонент фразеологічної одиниці не одним словом, а їх сполученням: *Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення цієї свободи!* [5, с.76] (пор.: *зросити своєю кров'ю землю (шлях)* – «бути пораненим або вбитим у боротьбі за кого-, що-небудь» [6, с.346]). Як бачимо, Михайло Грушевський переробляє структуру фразеологічних одиниць відповідно до власного світосприймання та провідної ідеї твору. Такий прийом уяскравлює палітру митця й одночасно дає змогу чітко розставити ідейно-тематичні акценти, виділити головне.

У наступному прикладі автор створює ефект несподіваності при заміні компонента фразеологічної одиниці антонімом: *І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи* [5, с.198] (пор.: *скинути з плечей тягар* – «звільнитися від чого-небудь гнітючого, позбуватися чогось небажаного, відчуваючи полегкість» [6, с.815]); *Емоціональна сторона не повинна втручатися до наших міркувань, не повинна зводити нас з твердого ґрунту реального мислення в такий важкий і відповідальний момент* [5, с.7] (пор.: *стояти на твердому ґрунті* – «мати міцну, надійну основу для своїх справ, планів, розрахунків» [3, с.195]). Нова експресивність фразеологізму надає можливість загострити сприйняття того, заради чого написаний публіцистичний текст.

Висновки. Отже, однією з ознак індивідуального стилю М. Грушевського є структурно-семантична трансформація традиційних стійких висловів, що зумовлена поглибленим осмисленням навколишнього світу, постійним прагненням до збагачення суспільної свідомості та стилістично гнучкого й більш точного вираження власних думок і почуттів. Оновлені автором фразеологізми викликають у читача нові асоціації через призму початкових парадигматичних, підданих перетворенню елементів фразеологізму.

Використовуючи прийом субституції, М. Грушевський реалізує ефект оманливого сподівання: на місці узуального компонента з'являється неочікуваний елемент зі значним потенціалом впливу на читача. Заміна

компонентів фразеологічної одиниці забезпечує деталізацію, конкретизацію, посилення значення стійкого словосполучення, надає фразеологізму більшого емоційно-експресивного забарвлення, реалізує конкретні стилістичні настанови.

Крім субституції, у публіцистичних творах Михайла Грушевського яскраво представлені й інші типи індивідуально-авторської трансформації фразеологічних одиниць, які стануть темою наступної наукової розвідки.

Література

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; за ред. П. Сохань та ін. – Львів : Світ, 2002. – III.1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – 592 с. – Режим доступу : <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
3. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – Х. : Прапор, 1997. – 462 с.
4. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; за ред. П. Сохань та ін. – Львів : Світ, 2008. – III.11: Серія «Літературно-критичні та художні твори», Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». – 750 с. – Режим доступу : <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
5. Грушевський Михайло. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали / Михайло Грушевський ; за ред. Любомира

Р. Винара. – Нью Йорк – Львів – Київ – Шоронто – Мюнхен, 1992. – 278 с.

6. Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В.М.Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.

References

1. Bilozhenko V.M. Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv / V.M. Bilozhenko, I.S. Hnatiuk. – K. : Naukova dumka, 1989. – 156 s.
2. Hrushevskiy M. Tvory : u 50 t. / Mykhailo Hrushevskiy ; za red. P. Sokhan ta in. – Lviv : Svit, 2002. – III.1 : Seria «Suspilno-politychni tvory (1894-1907)». – 592 s. – Access mode : <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
3. Olijnyk I.S., Sydorenko M.M. Ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi frazeolohichnyi tлумачnyi slovnyk. – Kfi. : Prapor, 1997. – 462 s.
4. Hrushevskiy M. Tvory : u 50 t. / Mykhailo Hrushevskiy ; za red. P. Sokhan ta in. – Lviv : Svit, 2008. – III.11: Seria «Literaturno-krytychni ta khudozhni tvory», Literaturno-krytychni pratsi (1883–1931), «Po svitu». – 750 s. – Access mode : <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
5. Hrushevskiy Mykhailo. Na porozii novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materialy / Mykhailo Hrushevskiy ; za red. Liubomyra R. Vynara. – New York – Lviv – Kyiv – Toronto – Miunkhen, 1992. – 278 s.
6. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / Uklad. : V.M. Bilozhenko ta in. – K. : Naukova dumka, 1993. – 984 s.

Shabunina V.V.,

*Candidate of Philology, associate professor of Ukrainian study department
of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, shabuninaviktoria@gmail.com*

Ukraine, Kremenchuk

SUBSTITUTION OF THE COMPONENT COMPLEX OF THE USUAL IDIOMS IN PUBLICISM OF M. GRUSHEVSKY

The individual author's transformation of phraseological units in publicistic works of Mykhailo Hrushevskiy is considered in the article. A method of substitution as one of the most productive types of structural and semantic transformation of phraseological units in the author's publicistic works is analysed. The ways of implementation of substitution of the set expressions found in M. Hrushevskiy's publicistic heritage are described. The functional-stylistic and pragmatic filling of lexical substitution of set expressions is determined. It was shown that renewed phraseological units individualize, specify and determine the meaning of usual idioms; adapt their semantic structure to a specific communicative-pragmatic situation.

Key words: *publicistic works of Mykhailo Hrushevskiy, substitution, usual idioms, phraseological unit, structural and semantic transformation, functional and stylistic filling, expressive figurativeness.*

UDC 811.111'373.2'38:82-91/93

Sheludchenko S.B.,*PhD in Philology, associate professor, Chair of Conversational English, Lesya Ukrainka Eastern European National University, LanaSheludchenko@i.ua***Sheludchenko O.V.,***Educationalist of Lutsk Secondary School No 19, oliasheludchenko@ukr.net**Ukraine, Lutsk*

THE TERMS OF POPULAR-SCIENCE CHILDREN'S STYLE: THEMATIC SPHERES AND THEIR STRUCTURE (A STUDY OF THE ARTICLES FROM THE MAGAZINE «NATIONAL GEOGRAPHIC KIDS»)

This work focuses on the terms in popular-science children's articles. The research has been grounded on the totality of terms' classifications based on the logical, linguistic and scientific principles. Fifty-two articles from the popular-science magazine «National Geographic Kids» have been analyzed and 756 terms have been singled out.

Applying the criterion «object of nomination» twelve thematic terminological spheres such as biology, state system, geography, astronomy, physics, maths, archaeology, environment, judicial system and law, history, computing and chemistry have been registered. Due to the multi-aspect character these thematic spheres have been structured into thematic groups/taxons.

Key words: *a term, popular-science children's style, a thematic terminological sphere, a thematic group, a taxon.*

Statement and significance of research. The efficiency to receive and render information is provided with the communicative special means. Thus, the expansion of information provokes the necessity to analyse the linguistic means that implement their communicative function in the popular-science style, while inventions and researches are primarily manifested in the popular-science print media intended for specialists and nonexperts.

The terms used in the popular-science articles are in one respect their peculiar feature and at another point they are involved to upgrade the informative value and transmit the message, that is to implement the communicative function [1–3]. Similarly to scientific style the messages in the popular-science print media represent scientific or technical information. Still, the popular-science style applying notions, views, conclusions and terms is marked by comprehensibility and a lower degree of terminological saturation.

Thuswise, the researches in the sphere of terminology never lose their applicability, whereas the topicality of their analysis in the popular-science print media is caused initially by the lack of surveys that explain the interplay of terms and popular-science articles for children.

Setting goals. The aim of this research that follows the foregoing ones [4–5] is to demark thematic terminological spheres in the analysed popular-science children's articles with respect to the criterion «object of nomination» and outline thematic terminological groups/taxons within the confines of thematic terminological spheres.

Following V.V.Kyzylova we treat children's style as an entity of print media about a child, kid's essence, children's micro- and macrocosm and about children's surroundings [6]. Children's literary style is an integral part of literature possessing all possible genres and subtypes adjusted to children's needs.

To realize the goal the analysis of fifty-two articles from the popular-science magazine «National Geographic Kids»

has been conducted and the research apparatus comprises 756 terms.

Explanation and argumentation of research results. A term is a unit of either natural or artificial language (a word, a word combination, an abbreviation, a symbol, a combination of words and letters/figures and symbols) that possesses some special terminological meaning which can be expressed verbally and formally to precisely represent the features of a given notion [3]. O.O.Reformatskyi treats terms as monosemantic words that lack emotional colouring [7]. Thus, we admit terms as an organically unseparable part of the lexicon. Still, the terms are unique due to their informative intensity. D.E.Rosental defines a term as a unit that belongs to one terminology or to different scientific terminologies. The scholar treats the phenomenon as an interdisciplinary terminological homonymy [8].

Modern linguistics hasn't provided any universal definition of a term. Consequently, taking into consideration a totality of investigations in the sphere of terminology we apply the definition by F.A.Tsytkina who treats a term as a linguistic sign that embodies a scientific notion of any special or professional field. We also appreciate the scholar's approach to terminological monosemy which is regarded as contextually determined [9]. Moreover, I.S.Kvitko proves that only an ideal term can be monosemantic, while all the terms need some context to highlight one meaning [2].

The terminological corpus of the research apparatus [10] which includes 756 units has been analysed and structured into 12 terminological fields comprising archaeology (22 terms), astronomy (38 terms), biology (464 terms), chemistry (6 terms), computing (7 terms), environment (21 terms), geography (48 terms), history (11 terms), judicial system and law (16 terms), maths (29 terms), physics (35 terms), state system (59), e.g.:

1) Archaeology: *archaeologist* – someone who studies the buildings, graves, tools and other objects of people who

lived in the past; **remains** – historical or archaeological relics [11].

2) **Astronomy: satellite** – an artificial body placed in orbit round the earth or another planet in order to collect information or for communication; **observatory** – a room or building housing an astronomical telescope or other scientific equipment for the study of natural phenomena [12].

3) **Biology: habitat** – the natural home or environment of an animal, plant, or other organism [13]; **spinal cord** – the cylindrical bundle of nerve fibres and associated tissue which is enclosed in the spine and connects nearly all parts of the body to the brain, with which it forms the central nervous system [14].

4) **Chemistry: chemical** – a distinct compound or substance, especially one which has been artificially prepared or purified [13]; **chlorine** – a chemical element of the halogen group that has seventeen protons in each nucleus, occurs naturally only in compounds such as sodium chloride and chloroform, and can be isolated in pure form as a toxic yellow-green gas [15].

5) **Computing: process** – operate on (data) by means of a program; **electronic mail** – the transmission and distribution of messages, information, facsimiles of documents, from one computer terminal to another [15].

6) **Environment: pollute** – contaminate (water, the air, etc.) with harmful or poisonous substances; **ozone** – a

colourless unstable toxic gas with a pungent odour and powerful oxidizing properties, formed from oxygen by electrical discharges or ultraviolet light [12].

7) **Geography: lagoon** – a stretch of salt water separated from the sea by a low sandbank or coral reef; **inlet** – a small arm of the sea, or a river [13].

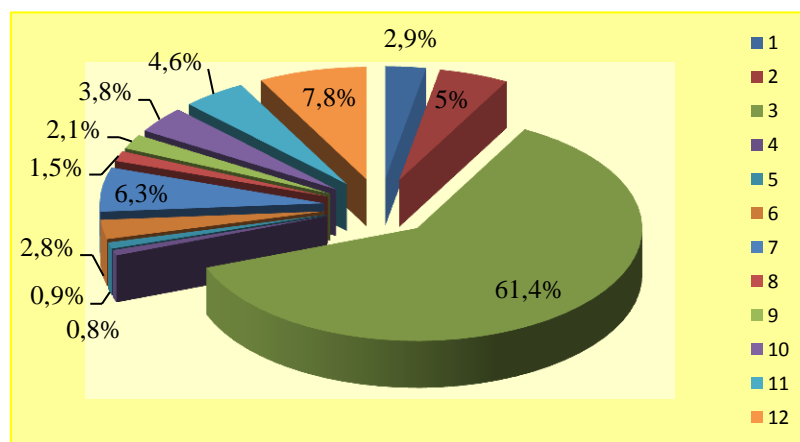
8) **History: pharaoh** – a ruler in ancient Egypt; **historian** – an expert in or student of history, especially that of a particular period, geographical region, or social phenomenon [15].

9) **Judicial System and Law: court** – a body of people presided over by a judge, judges, or magistrate, and acting as a tribunal in civil and criminal cases; **trial** – a formal examination of evidence by a judge, in order to decide guilt in a case of criminal or civil proceedings [15].

10) **Maths: radius** – a straight line from the centre to the circumference of a circle or sphere; **ton** – a unit of weight equal to 1016.05 kg [15].

11) **Physics: disintegrate** – undergo or cause to undergo disintegration at a subatomic level; **binoculars** – an optical instrument with a lens for each eye, used for viewing distant objects [11].

12) **State System: canton** – a subdivision of a country established for political or administrative purposes; **confederation** – a country organization which consists of groups united in an alliance or league [11] (See Scheme 1.).

Scheme 1. Terms' Classification with Respect to the Criterion «Object of Nomination»

So, we conclude that a list of thematic terminological spheres equals a totality of sciences at any peculiar stage of human scientific-and-technological advance. Any of terminological systems can be subdivided into microsystems. The outlined terminological fields illustrate not only the human advance at present but the spectrum of children's scientific concerns as well. If we distribute thematic terminological spheres in decreasing order the sequence is as follows: biology → state system → geography → astronomy → physics → maths → archaeology → environment → judicial system and law → history → computing → chemistry.

Thuswise, terms of any scientific, technical and artistic sphere form their own terminological systems or

terminological catalogues [16]. Any term belongs to at least one terminological system that helps set apart terms and colloquial vocabulary. 8 thematic terminological spheres mentioned above are complex and can be subdivided into thematic terminological groups.

Archaeology: the thematic groups of Zoolite (e.g.: **brachiosaurus** – a genus of huge dinosaurs (suborder Sauropoda) of the Upper Jurassic having longer forelegs than hind legs [17], **triceratops** – a large ceratopsian dinosaur of the genus Triceratops of the Cretaceous Period, having a large bony frill at the back of the skull, a pair of horns above the eyes, and a single horn on the nose) [17] and Archaeological Evidences and Artifacts (e.g.: **relic** – an object surviving from an earlier time, especially one of

historical or sentimental interest [18], **pyramid** – a massive monument of ancient Egypt having a rectangular base and four triangular faces culminating in a single apex, built over or around a crypt or tomb [19]) constitute the terminological sphere of Archaeology. Zoolites (13 terms) are more numerous than Archaeological Evidences and Artifacts (9 terms) and predominantly include the names of fossil species. Such a tendency can be explained by core audience while children tend to eagerly learn about dinosaurs.

Astronomy: two thematic groups of Planets and Astronomical Objects (18 terms, e.g.: **Andromeda Galaxy** – a large northern constellation between Perseus and Pegasus, with few bright stars [19], **dwarf planet** – a celestial body that orbits the sun and has a spherical shape but is not large enough to disturb other objects from its orbit [17]) and Celestial Observations (20 terms, e.g.: **planetarium** – a model or representation of the solar system [12], **star chart** – a chart showing the positions of the stars in a region of the sky [12]) fully image the terminological sphere of Astronomy providing basic knowledge about planetary science.

Biology: the terminological sphere of Biology, being a complexity that investigates all life manifestations can be subdivided into 5 groups or referring to biology branch taxons. We define a taxon as a separate group classified within the bounds of biological taxonomy consisting of discrete objects that are joined on the basis of common qualities and features. These branch taxons comprise Zoology (367 terms), e.g.: **monarch butterfly** – *Danaus plexippus*, family *Danainae* of milkweed butterfly, occurring worldwide mainly in the America [19]; Physiology (47 terms), e.g.: **blood vessel** – any of the vessels through which blood circulates in the body [17]; Botany (34 terms), e.g.: **bamboo** – any tall treelike (semi)tropical fast-growing grass of the genus *Bambusa*, having hollow woody-walled stems with ringed joints and edible shoots [20]; Genetics (9 terms), e.g.: **gene** – a unit of heredity composed of DNA occupying a fixed position on a chromosome (some viral genes are composed of RNA) [20] and Palaeontology (7 terms), e.g.: **fossil** – preserved from a past geologic age [17].

Taxon Zoology, prevailing in quantity, is complex in structure and is constituted by two subtaxons: Fauna (343 terms), e.g.: **squid** – any of various fast-moving pelagic cephalopod molluscs of the genera *Loligo*, *Ommastrephes*, having a torpedo-shaped body and a pair of triangular tail fins: order *Decapoda* [20]; and Zoogeography (24 terms), e.g.: **habitat** – the natural environment in which a species or group of species lives [19].

Environment: the notions referring to the terminological sphere of Environment describe either Natural Objects and Phenomena (11 terms, e.g.: **ozone sheet** – the part of the Earth's atmosphere that has the most ozone in it [20], **ozone-friendly** – chemicals, products, or technologies that do not cause harm to the ozone layer [20]) or Environmental Pollution (10 terms, e.g.: **global climate change** – changes in the Earth's weather patterns [17], **ozone depletion** – harmful effects to the ozone layer [20]). These thematic groups are strongly interdependent while they are two sides of the same coin.

Geography: We define the terminological sphere of **Geography** as the entity of two thematic groups – Land

Relief (35 terms, e.g.: **plateau** – a usually extensive land area having a relatively level surface raised sharply above adjacent land on at least one side [17], **crater** – the round hole at the top of a volcano [21]) and Water Basins (13 terms, e.g.: **gulf** – a large area of a sea or ocean partially enclosed by land, especially a long landlocked portion of sea opening through a strait [19], **mouth** – the part of a stream or river that empties into a larger body of water [19]).

Maths: The thematic division within the scopes of Maths is caused by coexistence of its two main branches. Thus, we differentiate between two thematic groups: Geometric Configurations (10 terms, e.g.: **circle** – a plane curve everywhere equidistant from a given fixed point, the center [19], **diam** – a chord passing through the center of a figure or body [17]) and Algebraic Values (19 terms, e.g.: **gallon** – a unit of liquid capacity equal to 231 cubic inches or four quarts [17], **barrel** – a unit of measurement equal to 159 litres [18]).

Physics: the terminological sphere of Physics is manifested in 3 thematic groups and two of these are equal in number (5 terms each): Optics, e.g.: **periscope** – any of various tubular optical instruments that conn reflecting elements, such as mirrors and prisms, to permit observation from a position displaced from a direct line of sight [19], **telescope** – an arrangement of lenses or mirrors or both that gathers light, permitting direct observation or photographic recording of distant objects [19]; Dimensions and Units of Measure: **Fahrenheit** – relating or conforming to a thermometric scale on which under standard atmospheric pressure the boiling point of water is at 212 degrees above the zero of the scale, the freezing point is at 32 degrees above zero, and the zero point approximates the temperature produced by mixing equal quantities by weight of snow and common salt [17], **watt** – the absolute meter-kilogram-second unit of power equal to the work done at the rate of one joule per second or to the power produced by a current of one ampere across a potential difference of one volt [17]. The third thematic group is significantly larger and deals with Physical Forces and Processes (25 terms): **gravitation** – a fundamental physical force that is responsible for interactions which occur because of mass between particles, between aggregations of matter, and between particles and aggregations of matter, that is 10-39 times the strength of the strong force [17], **UV** – of or relating to electromagnetic radiation between violet visible light and x-rays in the electromagnetic spectrum [19].

State System: the terminological sphere of State System comprises 3 thematic groups representing Administrative-Territorial Division (27 terms), e.g.: **federation** – an encompassing political or societal entity formed by uniting smaller or more localized entities [17], **monarchy** – a nation or state having a monarchical government and a hereditary chief of state with life tenure and powers varying from nominal to absolute [17]; Authorities and Institutions (13 terms), e.g.: **government** – the agency or apparatus through which a governing individual or body functions and exercises authority [19]; **Prime Minister** – the head of the cabinet and often also the chief executive of a parliamentary democracy [19]; Social Medium and Population (19 terms), e.g.: **community** – a group of people living in the same locality and under the same government, the district or locality in which

such a group lives [19], *slave* – a person who is legally owned by someone else and has to work for that person [21].

Four thematic spheres (Judicial System and Law, History, Computing and Chemistry) are inconsiderable in number. This fact disables any further thematic structuring. These thematic spheres comprise only some general notions and key concepts.

Conclusions and perspectives of further research. To sum up we admit that the humanity has constantly been accumulating and storing data to assure permanent social evolution. Thus, the lexicon (terms in particular) is marked by ongoing changes to reflect the latest advances. Consequently, the analysis of popular-science children's style as the context for terms' functioning has taken into account both the leading trends in terminology and the recipient's psychological peculiarities as the analyzed articles aim at easier children's comprehension of multi-aspect informational space.

The criterion «object of nomination» has enabled to outline 12 thematic terminological spheres such as biology, state system, geography, astronomy, physics, maths, archaeology, environment, judicial system and law, history, computing and chemistry.

Considering the thematic complexity of 8 terminological spheres their detailed structuring has been conducted. Therefore, a number of thematic groups within one terminological sphere differs. 5 terminological spheres comprise 2 thematic groups each and 2 terminological spheres are subdivided into 3. The terminological sphere of Biology includes 5 thematic groups. With regard for biological peculiarities the notion of a thematic group has been substituted with a taxon.

Ultimately, the results can promote the compiling of a specific terminological dictionary for kids and in perspective it's possible to investigate the terminological phraseology on the same research apparatus.

Література

1. Капанадзе Л.А. Развитие лексики современного русского языка / Л.А. Капанадзе. – М., 1965. – С. 75–85.
2. Квитко М.С. Термин в научном документе / М.С. Квитко. – Львов: Вышшая шк., 1976. – 150 с.
3. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К.: ПІОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.
4. Шелудченко С. Б. Термінологічний корпус науково-популярного дитячого стилю (на матеріалі статей журналу «National Geographic Kids») / С. Б. Шелудченко, О. В. Шелудченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. (Філологічні науки). – Луганськ, 2013. – №9 – С.128-134.
5. Василенко О.В. Біологічні терміни в англомовних науково-популярних статтях дитячого стилю: лексичні, структурні та семантичні параметри (на матеріалі журналу «National Geographic Kids») / О.В. Василенко, С.Б. Шелудченко // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2014. – № 1. – С.38-43.
6. Қизилова В.В. Дитяча українська література: підручник для вищих навчальних закладів з грифом МОН / В.В. Қизилова, В.Ф. Плушко. – Луганськ: Знання, 2008. – 296 с.
7. Реформатский А.А. Что такое термины и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М., 1961. – С. 46-49.

8. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: [б. и.], 1985. – 280 с.

9. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф.А. Циткина. – Львов, 1988. – 158 с.

10. National Geographic Kids [Electronic resource] – Mode of Access: <http://kids.nationalgeographic.com/kids/>

11. Terminological Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <http://www accuratenc.com/terminologicalDictionary.php>

12. Astronomy Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <http://users.skynet.be/sky03361/dictionary/dictionary.html>

13. An Environmental Terminology: терминологический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/61379/>

14. Medical Terminology Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <http://www.babylon.com/define/63/Medical-Terminology-Dictionary.html>

15. The Wordsmyth English Dictionary-Thesaurus [Electronic resource] – Mode of Access: <http://www.wordsmyth.net/>

16. Головин Б.Н. Типы терминосистем и основы их различения / Б.Н. Головин // Термин и слово: междуязыцкий сборник. – Горький: Изд-во ГГУ, 1981. – С. 3–10.

17. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/>

18. Oxford Living Dictionaries [Electronic resource] – Mode of Access: <https://en.oxforddictionaries.com/>

19. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic resource] – Mode of Access: <https://www.ahdictionary.com/>

20. Free Online Collins Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>

21. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access: <http://dictionary.cambridge.org/>

References:

1. Капанадзе Л.А. Развитие лексики современного русского языка / Л.А. Капанадзе. – М., 1965. – С. 75–85.
2. Квитко I.S. Termin v nauchnom dokumente / I. S. Kvitko. – Lvov: Vysshiaia shk., 1976. – 150 s.
3. Nepiyvoda N.F. Mova ukrainskoi naukovno-tekhnichnoi literatury (funktsionalno-stylistychnyi aspekt) / N. F. Nepiyvoda. – K.: TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiia», 1997. – 303 s.
4. Sheludchenko S.B. Terminolohichnyi korpus naukovno-populiarnoho dytiachoho stylu (na materialii statei zhurnaluu «National Geographic Kids») / S.B. Sheludchenko, O.V. Sheludchenko // Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Filolohichni nauky). – Luhansk, 2013. – №9 – S.128-134.
5. Vasylenko O.V. Biolohichni terminy v anhlo-movnykh naukovno-populiarnykh stattiakh dytiachoho stylu: leksychni, strukturni ta semantychni parametry (na materialii zhurnaluu «National Geographic Kids») / O.V. Vasylenko, S.B. Sheludchenko // Aktualni pytannia inozemnoi filolohii: nauk. zhurn. – Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. – 2014. – № 1. – S.38-43.
6. Kyzylova V.V. Dytiacha ukrainska literatura: pidruchnyk dlia vyshchych navchalnykh zakladiv z hryfom MОН / V.V. Kyzylova, V.F. Pushko. – Luhansk: Znannia, 2008. – 296 s.
7. Reformatskii A.A. Chto takoe terminy i terminologiya / A. A. Reformatskii // Voprosy terminologii. – M., 1961. – S. 46-49.
8. Rozental D. E. Slovar-spravochnik lingvisticheskikh terminov / D. E. Rozental, M. A. Telenkova. – M.: [b. i.], 1985. – 280 s.
9. Tsitkina F. A. Terminologiya i perevod (k osnovam sopostavitelnogo terminovedeniia) / F. A. Tsitkina. – Lvov, 1988. – 158 s.

10. National Geographic Kids [Electronic resource] – Mode of Access : <http://kids.nationalgeographic.com/kids/>
11. Terminological Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <http://www.accuratecnc.com/terminologicalDictionary.php>
12. Astronomy Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <http://users.skynet.be/sky03361/dictionary/dictionary.html>
13. An Environmental Terminology: терминологический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/61379/>
14. Medical Terminology Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <http://www.babylon.com/define/63/Medical-Terminology-Dictionary.html>
15. The Wordsmyth English Dictionary-Thesaurus [Electronic resource] – Mode of Access : <http://www.wordsmyth.net/>
16. Golovin B. N. *typy terminosistem i osnovy ikh razlicheniia* / B. N. Golovin // *Termin i slovo : mezshvuzovskii sbornik*, – Gorkii : Izd-vo GGU, 1981. – S. 3–10.
17. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <https://www.merriam-webster.com/>
18. Oxford Living Dictionaries [Electronic resource] – Mode of Access : <https://en.oxforddictionaries.com/>
19. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic resource] – Mode of Access : <https://www.ahdictionary.com/>
20. Free Online Collins Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
21. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource] – Mode of Access : <http://dictionary.cambridge.org/>

Шелудченко С.Б.,

доцент, к.філол.н., доцент кафедри практики англійської мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, LanaSheludchenko@i.ua

Шелудченко О.В.,

вчитель-методист, КЗ «Луцька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 19», oliasheludchenko@ukr.net

Україна, м. Луцьк

ТЕРМІНИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ДИТЯЧОГО СТИЛЮ: СТРУКТУРАЦІЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНИМИ СФЕРАМИ ВЖИВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ ЖУРНАЛУ «NATIONAL GEOGRAPHIC KIDS»)

Розвідку присвячено функціонуванню термінів у статтях науково-популярного дитячого стилю. Дослідження ґрунтується на сукупності класифікацій термінів, базою котрих утверджено різноманітні принципи – логічний, лінгвістичний, наукознавчий. Проаналізовано 52 статті науково-популярного журналу для дітей «National Geographic Kids» і виокремлено 756 термінів.

За критерієм «об'єкт назви» відмежовано 12 тематичних сфер уживання термінів у аналізованому корпусі, а саме біологію, державний устрій, географію, астрономію, фізику, математику, археологію, довкілля, юридичну систему і законодавство, історію, інформаційні технології, хімію, котрі, урахуовуючи їх мультиаспектність, структуровано на тематичні групи/таксони.

Ключові слова: термін, науково-популярний дитячий стиль, тематична сфера вживання термінів, тематична група, таксон.

УДК 94 (4Нім – Саксонія) «1580»

Каріков С.А.,

к.і.н., доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національного університету цивільного захисту України, karikov.nuczu@gmail.com

Україна, м. Харків

САКСОНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛІЧНИЙ СТАТУТ 1580 р. ЯК СКЛАДНИК ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено характеристику Саксонського статуту 1580 р. та його впливу на території Німеччини. Автор зосереджує увагу на передумовах прийняття статуту та його ключових положеннях. Проаналізовано такі питання, як догматика, богослужіння, проведення візитацій, функціонування шкіл та університетів. Зроблено висновок, що ухвалення Саксонського статуту 1580 р. стало важливим підсумком лютеранської конфесіоналізації на території Саксонського курфюршества.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, Саксонський статут 1580 р., курфюрст Август Саксонський, курфюршество Саксонське, «Книга згоди».

Постановка проблеми. Лютеранська конфесіоналізація в усіх регіонах Німеччини виявила себе як тривалий і багатоаспектний процес. На кожному етапі її головний зміст був пов'язаний із подіями державно-політичного, церковно-релігійного, соціокультурного розвитку відповідної території. Не стало винятком і курфюршество Саксонське. Неврегульованість конфесійних відносин у саксонському суспільстві внаслідок тривалого протистояння, що мало місце як між прибічниками та противниками Реформації, так і в межах євангелічного табору, потребувала досягнення певної стабілізації. Одним із засобів такої стабілізації стало прийняття Саксонського євангелічного церковного та шкільного статуту 1580 р.

У працях, присвячених історії Реформації, дослідники неодноразово згадують зазначену подію [1-5]. Однак найчастіше зміст Саксонського статуту 1580 р. розкривається ними на рівні визначення його основних положень. Між тим, на нашу думку, названий документ заслуговує на більш детальну характеристику, яка б допомогла розкрити його значущість для врегулювання конфесійно-політичної ситуації в Саксонії, виявити ідейний зв'язок зі статутами інших євангелічних територій Німеччини. Цим визначається актуальність нашої статті.

Мета роботи – проаналізувати передумови прийняття Саксонського статуту 1580 р., визначити ключові положення цього документа, розкрити головні наслідки його ухвалення для курфюршества Саксонського.

Виклад основного матеріалу. У 70-х рр. XVI ст. конфесійно-політична ситуація в курфюрстві Саксонському характеризувалася невирішеністю важливих проблем релігійно-церковного та соціокультурного життя. Перша половина 1570-х рр. була позначена ідейним переважанням філіпістів (послідників Філіпа Меланхтона), що посідали важливі посади в саксонських університетах, школах, у євангелічній церковній організації, при дворі курфюрста Августа. Боротьба філіпістів із гнезіолутеранами, які

обстоювали непорушність положень учення Лютера і звинувачували противників у прихованій підтримці кальвінізму (криптокальвінізм), помітно послаблювала євангелічний табір.

Усунення прибічників філіпізму зі світських та церковних посад, розпочате курфюрстом Августом у 1574 р., позначило зміну вектора конфесійно-політичного розвитку Саксонії. Поворот до «ортодоксально-лютеранського курсу», на думку Й. Брунінга, ініціював провідну роль курфюршества Саксонського в русі за відновлення ідейної єдності євангелізму [4, S.121]. Основою такої єдності стала розроблена лютеранськими теологами «Формула згоди», ухвалена у 1577 р.

Курфюрст Август, як зазначає Е. Зелінг, усвідомлював потребу подальших радикальних реформ і відповідних практичних заходів, що, зокрема, засвідчив його рескрипт від 19 лютого 1579 р. План саксонського правителя щодо проведення фундаментальної, всезагальної кодифікації поступово набув конкретних рис. Велику роль у цьому відіграв запрошений до Саксонії з Вюртемберга доктор теології Якоб Андрее, який у другій половині 70-х рр. XVI ст. доклав значних зусиль для розробки «Формули згоди». Курфюрст Август доручив йому провести упорядкування територіального законодавства [1, S.130].

Результатом кропіткої праці Андрее стало створення «Великого церковного та шкільного статуту курфюршества Саксонського», який конкретизував і поглибив принципи попередніх євангелічних статутів Саксонії на повсякденному рівні функціонування територіальної євангелічної організації. Варто зазначити, що в лютому 1579 р. проект, підготовлений Андрее, був наданий для ознайомлення представникам станів саксонського суспільства на зустрічі в Торгау. Депутати надали деякі зауваження до проекту; зокрема, вони були стурбовані переведенням консисторії з Мейссена до Дрездена і найменування її «вищою консисторією», якій підлягали регіональні відділення у Віттенберзі й Лейпцизі. Тим не менш, зазначені

зауваження станів не були враховані в остаточній редакції Саксонського статуту.

Е. Зелінг пов'язує критичність саксонських депутатів з їх «ревностями», спричиненими переважаючим впливом вюртемберзького теолога Андреє на курфюрста Августа [1, S.131]. На нашу ж думку, згадане нововведення, перебуваючи в річищі абсолютистського політичного курсу Августа Саксонського, насамперед мало призвести до подальшого зосередження повноважень щодо вирішення церковних справ у руках світської влади. Саме це і занепокоїло представників станів, які, однак, виявилися не в змозі чинити опір волі саксонського правителя.

На початку січня 1580 р. Саксонський статут був виданий друкарем Геронімом Бремом із Лейпцига. Надалі зазначений документ визначав норми церковного життя Саксонії протягом наступних 250 років [4, S.118]. Така тривала чинність положень Саксонського статуту може бути пояснена як широтою обсягу розглядуваних у ньому питань, так і глибиною його змісту.

Структура Саксонського статуту 1580 р. охоплює низку ключових проблем діяльності територіальної церковної та шкільної організації. Це дало підстави Е. Зелінгу назвати зазначений документ «не єдиним церковним статутом, а, швидше, кодексом церковних статутів», складники якого (порядок богослужіння, статут суперінтендентів та візитаторів, генеральні статті) почасти зберігають цілком самостійну форму [1, S.133]. Водночас варто зазначити, що широкий спектр розглянутих проблем не був якісно новим явищем для євангелічних статутів Німеччини. Уже на межі 20–30-х рр. XVI ст. Йоганн Бугенхаген, розробляючи церковні статuti на замовлення міських рад Брауншвейга, Гамбурга та Любека, не обмежувався в них розглядом одного-двох конкретних питань функціонування євангелічної організації, а прагнув максимально широко висвітлити різноманітні напрями її діяльності.

Саксонським статутом 1580 р. було визначено перелік головних вимог до євангелічного священнослужителя. Перевірка його готовності до служби в лютеранській общині мала здійснюватися керівниками консисторії, які перевіряли як моральні якості священнослужителів, так і їх фахові знання. Зокрема, під час ординації кандидат на посаду священника мав виявити знання псалмів, уміння виголошувати проповідь, розумінні текстів Священного Писання. Перевірку його здатності до виконання обов'язків мали здійснювати суперінтенденти [6, S.382-383].

У Саксонському статуті наголошувалося на необхідності служіння з «максимальною увагою, турботою, старанням і працею»; запорукою такого ставлення до виконання обов'язків визначалася віра в серці священнослужителя. Одночасно євангелічні священники мали глибоко знати зміст Біблії і віросповідних книг лютеранства («Аугсбурзького віросповідання», «Апології Аугсбурзького віросповідання», «Шмалькальденських статей», «Малого Катехизису» та «Великого Катехизису»), що склали «Книгу згоди» [6, S.380]. Подібна регламентація засвідчує становлення лютеранської ортодоксії як єдиної, стійкої системи,

прибічники якої прагнули зафіксувати незмінність догматичних положень євангелічного вчення.

Саксонський статут 1580 р. регламентував і діяльність консисторії, що подала постійно діючим вищим органом церковного управління. Верховна консисторія у Дрездені очолювалася світською особою (дворянином), до її складу входило двоє теологів і двоє світських юристів. Повноваження верховної консисторії охоплювали призначення парафіяльних пасторів та дияконів, нагляд за станом господарських справ євангелічних общин, призначення вчителів до парафіяльних шкіл [6, S.405].

Право призначення складу верховної консисторії, її філій у Віттенберзі та Лейпцизі мав саксонський курфюрст. Йому також належало право нагляду за роботою вищих церковних інстанцій і скликання Синоду, що функціонував при верховній консисторії. До повноважень останнього органу управління належали здійснення візитацій суперінтендатур і надання інвеститур для парафіяльних пасторів [6, S.410-416].

Візитаційна діяльність, відповідно до Саксонського статуту, розглядалася як невід'ємна складова функціонування територіальної церковної організації, що зумовило включення до статуту розділів, присвячених здійсненню візитацій. Обов'язки візитаторів передбачали здійснення нагляду над парафіяльним духовенством з метою дотримання єдності лютеранської церкви і запобігання поширенню «неістинних учень» на всій території курфюршества Саксонського [6, S.389]. Показово, що у візитаціях брали участь і світські службовці [3, S.163]. Була змінена схема проведення перевірок: тепер візитатори мали з'ясовувати відповіді на певні питання, зведені в декілька тематичних розділів. Вони визначали необхідний рівень знань пасторів, дияконів й інших євангелічних священнослужителів [6, S.391-395].

У догматичній частині Саксонського статуту 1580 р. було прямо підкреслено необхідність недопущення на посади вчителів і священнослужителів анабаптистів, аріан, прибічників вчення Швенкфельда, антитринітаріїв [6, S.379]. На етапі становлення системи лютеранської ортодоксії така заборона видається логічним кроком територіальної влади курфюршества Саксонського, що прагнула підтримувати ідейну єдність в суспільстві. Після ліквідації філіпистського угруповання курфюрст Август, вочевидь, прагнув запобігти поширенню вчень, що могли б консолідувати опозицію в суспільстві. Школи, поряд із церковними інститутами, ставали головним засобом впливу на суспільну свідомість.

Відповідно, важливим компонентом Саксонського статуту 1580 р. став шкільний та університетський статут, що регламентував організаційні форми освіти на всій території курфюршества. Зокрема, сільські «німецькі» школи мали забезпечувати початкову освіту дітей. У молодших класах міських «латинських» шкіл учні вивчали абетку, граматику, лютерівський Малий Катехизис; у старших переходили до вивчення стародавніх мов, математики.

Розділ «Про школи» було присвячено перевірці закладів початкової та середньої освіти, що двічі на рік мала здійснюватися візитаторами. Оцінюючи діяльність

шкільних учителів, візитатори мали виходити із знання викладачами євангелічного вчення, професійної майстерності, дотримання ними моральних норм у повсякденному житті [6, S. 395]. Саксонським статутом було визначено, що кандидати на вчительські посади повинні були виявити знання стародавніх мов (зокрема, латини) і релігійність (знання й розуміння Біблії), що мали підтвердити члени консисторії.

Значну увагу у Саксонському статуті 1580 р. приділено діяльності університетів Віттенберга й Лейпцига. Повсякденний нагляд за їх розвитком мали здійснювати призначені саксонським курфюрстом комісари, а загальне керівництво – канцлер. Крім того, було передбачено створення канцлерської ради із професорів-теологів, які мали перевіряти діяльність викладачів щодо її відповідності змісту Аугсбурзького віросповідання [7, S.130]. У статуті містилося нагадування про те, що викладачі університетів не повинні «поширювати шкідливі заблудження в церквах та школах», «приділяти власним філософським спекуляціям і роздумам більше часу, ніж спрямовують на просте Слово Боже» [8, S.130-131]. На нашу думку, згадані рядки засвідчують усвідомлення владою курфюршества сили ідейного впливу на студентів із боку викладачів. Не випадково у 1574 р. курфюрст Август приділив увагу позбавленню посад у саксонських університетах прибічників криптокальвінізму.

Посиленню лютеранської ортодоксії мав сприяти ретельний вибір літератури, за якою мали навчатися студенти, щоб читати «справжнє Слово Боже». На лекційних заняттях викладачі мали скеровувати слухачів до читання книг пророків та апостолів, піклуючись про осягнення студентами усіх положень християнської віри. «Істина справжнього Слова Божого» мала усвідомлюватися студентами і протягом проведення диспутів, на яких у жодному випадку не повинні були поширюватися «помилкові, хибні учення», що могли б похитнути переконання студентів в істинності євангелічного віровчення [8, S.134-135].

Крім того, у Саксонському статуті було звернуто увагу на умови надання стипендії, до яких було віднесені не тільки рівень фахових знань студента, але й особиста старанність, виявлена у відвіданні лекційних занять, участі в диспутах, виконанні навчальних завдань. Крім того, стипендіати мали брати участь у богослужіннях, дотримуватися правил дисципліни і норм християнського виховання. Загальною метою діяльності університетів визначалася підготовка «старанних і серйозних» молодих людей, здатних в майбутньому служити в апараті влади, в церквах та школах. Було рекомендовано комплектувати викладацький склад університетів переважно місцевими кадрами і турбуватися про те, щоб їх випускники працювали на території Саксонії [6, S.362]. Це свідчить про серйозну увагу влади курфюршества Саксонського до функціонування університетів, які були інтегровані до територіальної церковної організації [9, S.15]. Тим самим було підтверджено вагому роль освіти у здійсненні лютеранської конфесіоналізації.

У деяких випадках положення Саксонського статуту 1580 р. прямо відповідають принципам Вюртемберзького

церковного статуту 1559 р. [2, S.212]. Реалізація принципів останнього документа була пов'язана з діяльністю Якоба Андрее, який раніше працював у Вюртемберзькому герцогстві. Тому, на наш погляд, можна зробити висновок про взаємозв'язок між структурами євангелічної церковної організації Саксонії і Вюртемберга. Для обох територій визначальною характеристикою розвитку церковної організації конфесійної доби стало подальше зміцнення авторитарних тенденцій через створення розгалуженої системи контролю.

Висновки. Саксонський євангелічний статут 1580 р. позначив зміни конфесійно-політичної ситуації в курфюршестві Саксонському. Його прийняття, на нашу думку, стало своєрідним підсумком лютеранської конфесіоналізації в саксонському регіоні, засвідчивши початок нового її етапу – утвердження ортодоксії. У статуті 1580 р. було офіційно регламентовано як діяльність раніше створених євангелічних церковних інституцій (суперінтендатур, синоду), так і створення нових структур (верховної консисторії). Водночас зміст статуту мав сприяти перетворення в системі освіти (від початкової до вищої) на засадах лютеранської конфесіоналізації. Ухвалення Саксонського статуту 1580 р. позначило подальше здійснення територіальною владою абсолютистського політичного курсу. Перспективи подальшого дослідження убачаємо у виявленні зв'язків між політикою конфесіоналізації і соціокультурними трансформаціями у саксонському регіоні.

Література

1. *Sehling E. Kirchen-Ordnung von 1580 / E. Sehling // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reisland, 1902. – Bd. 1. – S. 130-136.*
2. *Koch E. Ausbau, Gefährdung und Festigung der lutherischen Landeskirche von 1553 bis 1601 / E. Koch // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 195-223.*
3. *Hauschild W.-D. Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2005. – Bd. 2. Reformation und Neuzeit. – 978 S.*
4. *Bruning J. August I (1553–1586) / J. Bruning // Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918. – München: Beck, 2007. – S. 110-125.*
5. *Junghans H. Die kursächsische Kirchen- und Schulordnung von 1580 – Instrument der "lutherischen" Konfessionalisierung? / H. Junghans // Die sächsischen Kurfürsten während des Religionsfriedens von 1555–1618. – Stuttgart: Steiner, 2007. – S. 209-238.*
6. *Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen u. s. w. Ordnung, wie es in seiner churf. g. landen bei den kirchen mit der lehr und ceremonien, desgleichen in derselben beiden universiteten, consistorien, fürsten und partikular schulen, visitation, synodis und was solchem allem mehr anhanget, gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hrsg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reisland, 1902. – Bd. 1. – S. 359–457.*
7. *Thomas R. Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Thomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 113-132.*

8. Die Schul- und Universitäts-Ordnung Kurfürst August von Sachsen. Aus den Kursächsischen Kirchenordnung vom Jahre 1580 / L. Wattendorff [Hg.]. – Paderborn: Schöningh, 1890. – 220 S.

9. Lämmel R. Kurfürst August und die Universitätsreform von 1580 in Kursachsen / R. Lämmel. – München: GRIN Verlag, 2005. – 18 S.

References

1. Sehling E. Kirchen-Ordnung von 1580 / E. Sehling // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reisland, 1902. – Bd. 1. – S. 130-136.

2. Koch E. Ausbau, Gefährdung und Festigung der lutherischen Landeskirche von 1553 bis 1601 / E. Koch // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 195-223.

3. Hauschild W.-D. Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2005. – Bd. 2. Reformation und Neuzeit. – 978 S.

4. Bruning J. August I (1553–1586) / J. Bruning // Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918. – München: Beck, 2007. – S. 110-125.

5. Junghans H. Die kursächsische Kirchen- und Schulordnung von 1580 – Instrument der "lutherischen" Konfessionalisierung? / H. Junghans // Die sächsischen Kurfürsten während des Religionsfriedens von 1555–1618. – Stuttgart: Steiner, 2007. – S. 209-238.

6. Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, hiern Augusten, herzogen zu Sachsen u. s. w. Ordnung, wie es in seiner churf. g. landen bei den kirchen mit der lehr und ceremonien, desgleichen in derselben beiden universiteten, consistorien, fürsten und partikular schulen, visitation, synodis und was solchem allem mehr anhanget, gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reisland, 1902. – Bd. 1. – S. 359-457.

7. Thomas R. Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Thomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 113-132.

8. Die Schul- und Universitäts-Ordnung Kurfürst August von Sachsen. Aus den Kursächsischen Kirchenordnung vom Jahre 1580 / L. Wattendorff [Hg.]. – Paderborn: Schöningh, 1890. – 220 S.

9. Lämmel R. Kurfürst August und die Universitätsreform von 1580 in Kursachsen / R. Lämmel. – München: GRIN Verlag, 2005. – 18 S.

Karikov S.A.,

Candidate of Historical Sciences, associate professor, National University
of Civil Protection of Ukraine, karikov.nuczu@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

THE SAXON EVANGELICAL ORDER OF 1580 AS A COMPONENT OF LUTHERAN CONFESSIONALIZATION

The article presents the characteristics of the Saxon Order of 1580 and its influence on Germany. The author focuses on the preconditions for the adoption of the Order and its main points. Such problems as dogmatic, liturgy, visitations, the functioning of schools and universities are analyzed. It is concluded that the adoption of the Saxon Evangelical Order of 1580 was an important result of Lutheran confessionalization on the territory of the Electorate of Saxony.

Key words: Reformation, confessionalization, the Saxon Order of 1580, Elector Augustus of Saxony, the Electorate of Saxony, Book of Concord.

УДК 061.2(477)(091).189/190:[001:617]

Левченко І.М.,

*к.і.н., доцент кафедри філософії «Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди»,
inna.lewchenko2000@ukr.net**Україна, м. Переяслав-Хмельницький***РОЗВИТОК ХІРУРГІЧНОЇ НАУКИ В МЕДИЧНИХ ТОВАРИСТВАХ
УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті аналізується науково-практична діяльність у галузі хірургії членів медичних товариств Київщини, Харківщини та Одеси у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на основі аналізу законодавчих документів, архівних матеріалів, медичної періодики тощо.

У статті розкриваються найважливіші теоретичні та практичні аспекти розвитку хірургічної науки, які закладалися вченими медичних осередків України. На фактичному матеріалі показано становлення хірургії біля витоків якої стояли видатні вчені: І.К. Зарубін, В.Ф. Грубе, А.Г. Подрез, М.П.Трінклер, М.С. Суботін, Є.Г. Черняхівський, М.М. Волкович, Ф.К. Борнгаупт, В.О. Караваєв, М.В. Скліфосовський, К.М. Сапежко, Я.В. Зільберберг та багато ін.

Ключові слова: хірургічна наука, члени медичних товариств, наукові дослідження, наукові досягнення.

Постановка проблеми. Залежно від взаємодії політичних, суспільних і наукових факторів, на кожному історичному етапі переважали ті чи інші форми організації наукових досліджень. Особливо вагомим місцем в історії прирощення знань посідають медичні товариства, члени яких сприяли розвитку хірургічної справи у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Аналіз досліджень. В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, присвячених діяльності медичного товариства Харківщини. Так, З.П. Петрова, Л.І. Чумак та Ж.З. Перцева проаналізували наукову спадщину засновника Харківського товариства лікарів В.Ф. Грубе та активного члена товариства Н.П. Трінклера [10,11]. Ю.Ахтемійчук, Ю.Гжегожевська [2], Є. Болотова [3] А. Єрмолов, М. Абакумов [4], М. Кнопов, В. Тарануха [5] висвітлили внесок деяких українських вчених у розвиток хірургічної справи. Аналіз праць членів медичних товариств у галузі хірургії дозволив детальніше розглянути внесок дослідників у світову медицину [14-19].

Метою дослідження є вивчення внеску членів медичних товариств України в розвиток хірургічної науки у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Одним з основоположників хірургії в Україні вважається хірург-отоларинголог, засновник Київського наукового товариства хірургів (1908), який до кінця життя був його головою, Микола Маркіянович Волкович (1858-1928).

Він був автором 100 наукових праць серед яких варто відзначити основні: «Риносклерома з клінічної, патолого-анатомічної і бактеріологічної сторін» (Дисертація на ступінь доктора медицини. Київ, 1903); «Хірургія як наука і мистецтво, і виховні задачі хірурга» (Київ, 1903); «До хірургії та патології жовчно-кам'яної хвороби» (СПб, 1909); «Апендицит, жовчно-кам'яна хвороба, туберкульозний перитоніт» тощо [8, С.112-117].

Колегою та однодумцем М.М. Волковича був секретар Київського хірургічного товариства Євген Григорович Черняхівський (1873-1938), який розвинув сердечно-судинну хірургію не лише в Україні, а й у світі.

Про широту професійних інтересів Є.Г.Черняхівського, розмаїтті вироблених ним операцій свідчать його доповіді на засіданнях хірургічного осередку, а саме: про спостереження менінгококового цереброспінального менінгіту, вилікуваного за допомогою трепанації соскоподібного відростка з розкриттям черепної порожнини і дрениванням субдурального простору (1909); про екстраперітонеально-міхурову грижу (1909); про поддіафрагмальні абсцеси печінки(1912); про оперативне лікування ангіосклеротичної гангрени (1913); про операцію при кишковій інвагінації (1914) тощо [9, с.48-53].

З початку хірургічного шляху він вражав своїм універсалізмом. Так, його перша фундаментальна робота, виконана 1902 р., присвячена новим шляхам лікування переломів кісток таза, фактично найбільш серйозній травматологічній проблемі. По суті – це розвиток учення його видатного наставника М.М. Волковича про діагностичні ознаки таких пошкоджень.

Одним із засновників київської хірургічної школи вважається член Київського товариства лікарів, перший декан медичного факультету університету Св. Володимира Володимир Опанасович Караваєв (1811-1892). Він став засновником першої в Російській імперії та в Україні клініки очних хвороб на базі медичного факультету, викладав оперативну і теоретичну офтальмологію та методологію медицини, займався пластичною хірургією та оперативним лікуванням очних хвороб [21, арк. 2-5; 10-12]. Важливим науковим здобутком київського вченого стала вдруге проведена операція під ефірним наркозом (першу на 4 дні раніше в Петербурзі виконав М.І. Пирогов) [2, с.8] та вперше в Росії зроблена пункція перикарда. Особливо багато операцій він зробив на обличчі, переважно з приводу пухлин, що проростали в гайморову пазуху, порожнини рота й носа. Володимир Опанасович успішно видаляв також пухлини грудних залоз (маса деяких з них сягала 16 кг), а впродовж свого життя блискучий хірург надав допомогу понад 10000 хворих, виконав 16000 операцій з післяопераційною смертністю 6,1%, що було великим досягненням [12,

с.207-212]. За словами його колеґ хірургічна техніка В. О. Караваєва була бездоганною.

Важливо зазначити, що В.О. Караваєв був членом багатьох медичних товариств (Київського, Новоросійського, Харківського) та одним із засновників київської хірургічної та офтальмологічної шкіл, з яких вийшла плеяда видатних медиків (В.А. Мілліот, В.К. Курдюмов, М.І. Козлов, В.С. Козловський, О.Т. Богаєвський, М.М. Волкович, К.М. Сапезко). За вагомих внесок у розвиток хірургічної справи В.О. Караваєва відзначили високими державними нагородами: орденами Станіслава II і I ступенів, святої Анни II і I ступенів, Володимира III і II ступенів та Олександра Невського [2, с.9].

Колеґою та учнем В.О. Караваєва був відомий хірург Кирило Михайлович Сапезко, який у 1886 р. був обраний в дійсні члени Товариства київських лікарів та протягом багатьох років приймав активну участь в його роботі. Хірург доповідав в товаристві про випадки емпієми правої лобової пазухи [18], про випадок травматичного ушкодження черепа з порушенням цілності мозку [17], операцію вилучення стороннього тіла із рещітчастої кістки [16] та ін.

Наукова робота у сфері хірургії та суміжних з нею областей медицини (отіатрія, гінекологія, офтальмологія) займала видне місце в діяльності медичного об'єднання Харківщини. Будучи талановитим хірургом, В. Ф. Грубе за роки керування Товариством виступив з 40 доповідями із 105 по хірургії [1, с.21].

Можна констатувати, що зробивши протягом життя 10000 хірургічних операцій [11, с.185], підготувавши плеяду видатних хірургів-вчених (М.М.Кузнецов, М.Б.Фабрикант, А.Г. Подрез, Н.П. Трінклер, Б.Г. Пржевальський, М.М. Філіппов тощо), він став одним із засновників не лише харківської, а вітчизняної науково-хірургічної школи.

Ім'я талановитого хірурга було відоме далеко за межами Росії, а сміливі, віртуозно проведені операції привертали в його лікарню велику кількість хворих з усіх кінців країни. В.Ф. Грубе займає почесне місце в плеяді лікарів-вчених і суспільних діячів, які склали славу і честь харківській медицині.

Хірургічну справу В.Ф. Грубе продовжив його учень, член Харківського медичного товариства, піонер кардіохірургії, засновник харківської урологічної школи Аполінарій Григорович Подрез (1852-1900). Саме служінню науці і віддав своє життя А.Г. Подрез. Він став автором 46 робіт по хірургії військового та мирного часу і в багатьох питаннях хірургії став першопрохідцем. Хірургом було зроблено 7 доповідей на засіданнях товариства, які стосувались оперативної хірургії та хірургічної патології [1, с.21].

А.Г. Подрез був першопрохідцем в хірургії селезінки нашої країни, а саме: першим видалив патологічно змінену селезінку; видалив високо розміщену пухлину прямої кишки; першим запропонував використання резинового катетера, що ввійшло в історію, як операція Подреза-Вишневського. Особливо варто зазначити, що талановитий хірург виконав першу в історії Російської імперії операцію на серці з приводу сліпого поранення потерпілого револьверною пулею (1897), у зв'язку з чим

ввійшов в історію медицини як піонер кардіохірургії [6, с.9-11].

Учнем та послідовником В. Ф. Грубе у сфері хірургії був видатний хірург та активний громадський діяч Микола Петрович Трінклер (1859-1925). Багато років свого життя він віддав вивченню та лікуванню злویкісних пухлин – цього «біча» людства ХХ ст. [10, с.11]. І дійсно, на початку ХХ ст. він був одним з найпопулярніших хірургів не тільки Харкова, а й всього Півдня Росії. Вперше в Харкові він виконав багато складних операцій: зробив другу в Росії тотальну резекцію шлунку; першим запропонував використовувати при накладанні анастомоза сальник; вперше в Росії запропонував і виконав при гідроцефалії ориґінальний метод дренажу бокового шлунку.

Збільшення обсягу хірургічних знань, відкриття наркозу, асептики і антисептики обумовило становлення військово-польової хірургії та виділення з хірургії офтальмології, гінекології, урології, ортопедії, онкології, судинної хірургії, кардіохірургії, трансплантології, нейрохірургії тощо. Одним із основоположників асептики і антисептики в Росії став хірург-новатор, клініцист, член Харківського медичного товариства, професор Максим Семенович Суботін (1848-1913).

Показники хірургічної діяльності М.С. Суботіна (співвідношення до числа пацієнтів, які лікувалися склало 75% з післяопераційною летальністю 3,8%), безумовно, являлися недосяжними в доасептичний період. У списку оперативних втручань широко були представлені грижосічення, апендектомії, резекції шлунку, гастроентеростомія, різні пластичні операції (уринопластика, ринопластика тощо) [20, с.284].

Чисельні доповіді відомого хірурга по оперативній хірургії та хірургічній патології на засіданнях медичного та хірургічного товариств Харківщини, активно обговорювались колеґами та однодумцями [1, с.21]. Солідні наукові праці в різних областях хірургії, а також плідна практична та суспільна діяльність зробили його ім'я добре відомим в широких колах медичної громади не лише на вітчизні, а й далеко за її межами.

Науковими дослідження у хірургічній сфері медичних знань займався один із засновників Харківського медичного товариства, перший його скарбник і бібліотекар, послідовник видатного хірурга В.Ф.Грубе Іван Кіндратович Зарубін (1835-1904). Всі наукові праці харківського вченого стосуються хірургії: «Про лікування наливів дренажем», «Про вогнепальні поранення головного мозку», «Про підшкірне вприскування сулеми», «Про саркому грудної клітини», «Про реформу терапії підшкірних переломів» тощо.

Основними доповідачами та сподвижниками цієї сфери медичних знань були В.Ф. Грубе, П.А. Ясінський, І.С. Марков, П.В. Міхін, Н.А. Сочава, І.П. Лазаревич, Н.Д. Гавронський тощо.

В.Ф. Грубе присвятив свої доповіді проблемам овариотомії, кесаревої розтину, раку молочних залоз (його статистиці та лікуванню за допомогою осміевої кислоти). Про часткову ампутацію матки при діагнозі рак, про позаматкову вагітність, усунену чревосіченням та про техніку вишкрібання порожнини матки доповідав лікар І.С. Марков. Н.А. Сочава зробив доповідь стосовно

статистики овариотомій до 1868 р. та порадував присутніх успіхами гінекології та акушерства за певний період. Цікаві доповіді про пухлини, видалені чревосіченням, про серотерапію ракових захворювань подав до розгляду П. В. Міхін [1, с.257].

Важливе місце в розвитку оперативної гінекології в Росії належить видатному медику Івану Павловичу Лазаревичу (1829-1902). Він був активним борцем за цілковиту самостійність акушерської науки, а заслужену славу вченому здобули його праці «Діяльність жінки», «Дослідження животу вагітних», «Дослідження у сфері диференційної діагностики вагітності та пухлин», ілюстрований підручник «Курс акушерства», «Історія акушерства», експериментальні розвідки в галузі фізіології полового акту, аналіз впливу праці на жіночий організм, наукові праці з оперативного акушерства [7].

Талановитий винахідник І.П. Лазаревич розробив прямі щипці (щипці Лазаревича) без тазової кривизни, і довів їх перевагу над перехресними щипцями. За свої акушерські щипці вчений у 1865 р. отримав Золоту медаль Міжнародної виставки в Лондоні. Талановитий акушер-гінеколог вперше застосував низку нових операцій і визначив для них показання і протипоказання, а у 1867 р. видав атлас винайдених ним акушерських і гінекологічних інструментів. Наукові досягнення талановитого вченого були належно оцінені різними нагородами та наданням статусу почесного члена багатьох медичних товариств не лише Російської імперії, а й за її межами.

Впровадження в хірургічну практику принципів антисептики (знезараження за допомогою хімічних засобів), а потім і асептики (знезараження за допомогою фізичних засобів) в Росії належить видатному російському хірургу Миколі Васильовичу Скліфосовському (1836-1904), який протягом 5 років (1868-1869 рр.) був президентом Товариства одеських лікарів.

Завдяки постійному практичному вивченню основ хірургії вчений блискуче володів оперативною технікою. Навіть у доантисептичний час він проводив складні операції, зокрема, видалення яєчника, коли ці операції не проводились ще в багатьох клініках Європи. Також він одним з перших ввів на батьківщині лапаротомію – розтин черевної порожнини [4, С.70-71]. Микола Васильович першим провів операцію гастростомії (висічення шлунку), застосував пуховку Мерфі, ввів глухий шов сечового пузиря, операцію зоба, зробив висічення раку язика з попередньою перев'язкою язикової артерії, провів видалення гортані та операцію мозкової грижі. В результаті проведення таких операцій, вчений написав ряд статей, які є актуальними і сьогодні. Серед них варто згадати такі: «Возможно ли иссечение брючного пресса», «Шов мочевого пузыря при надлобковом сечении», «Иссечение опухоли печени», «Грыжа мозговых оболочек. Удаление мешка мозговой грижи вырезанием» тощо [13, С.32-38].

М.В. Скліфосовський був не тільки майстром хірургічної техніки, але й автором нових методів операцій по пластичній хірургії. Одна з таких операцій при помилкових суглобах під назвою «Замка

Скліфосовського» або «російського замка», була ним успішно проведена та описувалася в російських та закордонних підручниках [5, С.77-79].

Підсумовуючи діяльність відомого вченого, варто додати, що Микола Васильович був автором понад 110 наукових праць, які присвячені різним розділам хірургії: гінекології (на той час була відділом хірургії та починала практично відмежовуватися від неї); новим методам операцій, які вперше почали проводитись в Росії (операції зоба, гастростомія, шов сечового пузиря, резекція мозкової грижі тощо); кістковій та кістково-пластичній хірургії (резекція суглобів, челюсті та ін.). Багато хірургів того часу вважають його своїм вчителем. Із його ближніх учнів можна виділити І.К. Спіжарного, який очолював факультетську хірургічну клініку, а також ряд наукових і практичних хірургів, які успішно розвивали медицину в Україні, а саме: І.Д. Саричев, Д.І. Добротворський, А.Н. Сахаров, М.П. Яковлев, Г.І. Вільга, В.І. Кормилов, І.М. Чупров тощо [3]. З вищезазначеного ми можемо стверджувати, що М.В.Скліфосовський був основоположником вітчизняної хірургічної школи.

Все своє життя присвятив розвитку хірургічної справи Кирило Михайлович Сапежко (1857-1928), який тривалий час свого життя був членом товариства київських лікарів, а згодом і Новоросійського товариства лікарів. З відкриттям в Одесі медичного факультету К.М. Сапежко переїздить до Одеси, щоб очолити одну з хірургічних кафедр. Вчений багато працював у сфері хірургії шлунку та кишковика, запропонував свій спосіб радикальної операції пупкових гриж, яка була названа «операція Сапежко» [19].

Своїми знаннями вчений намагався ділитися зі своїми колегами на різноманітних хірургічних з'їздах, постійним учасником яких він був. На шостому з'їзді російських хірургів (Москва, 1906 р.) К.М. Сапежко був удостоєний честі бути вибраним головою з'їзду. Присутні мали можливість заслухати дві його доповіді, щодо хірургічних втручань: про оперативне лікування пупкових гриж [14]; про покращення віддалених результатів операцій злоякісних утворень черевної порожнини [15].

Висновки. Зробивши аналіз наукової діяльності членів медичних товариств Київщини, Харківщини та Одеси можна зазначити, що науковці, які працювали на межі століть, завдяки власним зусиллям, цілеспрямованості та наполегливості на науковій ниві, зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної епідеміології та бактеріології.

Хірургічна школа розвивалась завдяки членам медичних товариств Харківщини (І.К.Зарубін, В.Ф.Грубе, А.Г. Подрез, М.П. Трінклер, М.С. Суботін), Київщини (Є.Г. Черняхівський, М.М. Волкович, Ф.К. Борнгаупт, В.О. Караваєв) та Одеси (М.В. Скліфосовський, К.М. Сапежко, Я.В. Зільберберг), які виокремили хірургію в окрему галузь медичного знання, провели величезну кількість хірургічних втручань, розробили методичні вказівки для студентства та молодих спеціалістів, написали наукові статті, доповіді, підручники з хірургії, які є актуальними і сьогодні.

Література

1. 100-летие Харьковского научного медицинского общества. 1861-1961 : сборник очерков и статей по истории деятельности / за ред. В.Л.Новаченко. – К.: Здоров'я, 1965. – 257 с.

2. Ахтемійчук Ю., Гжегожевська Ю. Караваяев Володимир Опанасович (1811-1892) / Ю.Ахтемійчук, Ю.Гжегожевська // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – К., 2011. – Т. 10, № 1. – С. 6-9.

3. Болотова Е.В. Вклад Н.В.Склифосовского в развитие отечественной медицины / Е.В.Болотова. – [Электронный ресурс]. – (Режим доступа): <http://uoweb.ru/news/11833.html>.

4. Ермолов А.С., Абакумов М.М., Богницкая Т.Н. Н.В.Склифосовский (к 100-летию со дня смерти) / А.С.Ермолов, М.М.Абакумов // Хирургия. Журнал им. Н.И.Пирогова. – М.: Медиа Сфера, 2004. – № 11. – С. 70-71.

5. Кнопов М.Ш., Тарануха В.К., Н.В.Склифосовский – один из основоположников отечественной клинической медицины / М.Ш.Кнопов, В.К.Тарануха // Хирургия. Журнал им. Н.И.Пирогова. – М.: Медиа Сфера, 2012. – № 10. – С. 77-79.

6. Лазарев С.М., Зайцев Е.И. Апполинарий Григорьевич Подрез (1852 - 1900) / С.М.Лазарев, Е.И.Зайцев // Вестник хирургии им. И.И.Грекова, 2003. – № 5. – С. 8-12.

7. Лазаревич Иван Павлович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907. [Электронный ресурс]. – (Режим доступа): https://uk.wikipedia.org/wiki/Лазаревич_Иван_Павлович.

8. Марьянчин А.П. Незабвенной памяти Николая Марьяновича Волковича / А.П.Марьянчин // Вестник хирургии. – К., 1928. – Т. 14. – Кн. 41. – С. 112-117.

9. Мирский М.Б. Евгений Григорьевич Черняховский: К 120-летию со дня рождения / М.Б.Мирский // Клиническая хирургия, 1994. – № 4. – С.47-53.

10. Перцева Ж.Н. Николай Петрович Принклер – пример служения людям / Ж.Н.Принклер // Медицинская газета. – 2009. – № 14/15. – С. 11-15.

11. Петрова З.П., Чумақ Л.М. Выдающийся харьковский хирург и общественный деятель, заслуженный профессор В.Ф.Грубе / З.П.Петрова, Л.М.Чумақ // Експериментальна і клінічна медицина, 2013. – № 1 (58), – С.184-195.

12. Радиш Я.Ф. Володимир Опанасович Караваяев (до 185-річчя від дня народження) / Я.Ф.Радиш // Лікарська справа. – 1996. – № 7-9. – С.207-212.

13. Разумовский В.Н.Склифосовский Н.В./ В.Н.Разумовский // Врачебное дело, 1927. – № 2. – С. 32-38.

14. Сапежко К.М. К оперативному лечению пупочных грыж (новый способ операции малых пупочных грыж) / К.М.Сапежко // УИ - Съезд российских хирургов. Москва, 28-30 декабря 1906. – М., 1907. – С. 176 – 180.

15. Сапежко К.М. Как улучшить отдаленные результаты операций злокачественных образований брюшной? / К.М.Сапежко // УИ - Съезд российских хирургов. Москва, 28-30 декабря 1906. – М., 1907. – С. 198 – 203.

16. Сапежко К.М. Об операции извлечения инородного тела из решетчатой кости / К.М.Сапежко // Протоколы заседаний Общества киевских врачей за 1890-91 год. – Киев., 1892. – С. 7-9.

17. Сапежко К.М. Случай травматического повреждения черепа с нарушением целостности мозга / К.М.Сапежко // Протоколы заседаний Общества киевских врачей за 1889-90 год. – Киев., 1891. – С. 26-28.

18. Сапежко К.М. Случай эпилепсии правой лобной пазухи с эктазией и разрушением задней костной стенки ее /

К.М.Сапежко // Протоколы заседаний Общества киевских врачей за 1886-87 год. – Киев., 1888. – С. 99-101.

19. Сапежко К.М. Способ радикальной операции больших пупочных грыж с расхождением прямых мышц / К.М.Сапежко // Летопись русской хирургии. – 1900. – Т. 3, кн. 1. – С.71-89.

20. Склярова Е.К., Жаров Л.В. История медицины / Е.К.Склярова, Л.В.Жаров. – Ростов н/Д: Феникс, 2014. – 346 с.

21. Центральний державний історичний архів України м. Києва. – Ф.733. – Оп. 69. – Спр. 523; 610. – Арк. 2-5; 10-12.

References

1. 100-lety'e Har'kovskogo nauchnogo medycynskogo obshchestva. 1861-1961 : sbornik ocherkov y' statej po y'storyi' deyatelnosti' / za red. V.P.Novachenko. – K.: Zdorov'ya, 1965. – 257 s.

2. Akhemiichuk Yu., Gzhegozhevs'ka Yu. Karavayev Volodymyr Opanasovych (1811-1892) / Yu.Akhemichuk, Yu.Gzhegozhevs'ka // Klinichna anatomiya ta operatyvna khirurgiya. – K., 2011. – T. 10, # 1. – S. 6-9.

3. Bolotova E.V. Vklad N.V.Sklyfosofskogo v razvyty'e otechestvennoj medycyny / E.V.Bolotova. – [Elektronnyj resurs]. – (Rezhym dostupu): <http://uoweb.ru/news/11833.html>.

4. Ermolov A.S., Abakumov M.M., Bogniczkaya T.N. N.V.Sklyfosovskyj (k 100-letyju so dnja smerty) / A.S.Ermolov, M.M.Abakumov // Khirurgiya. Zhurnal y'm. N.Y.Pyrogova. – M.: Medya Sfera, 2004. – # 11. – S. 70-71.

5. Knopov M.Sh., Taranuxa V.K., N.V.Sklyfosofskyj – odu'n y'z osnovopolozhny'kov otechestvennoj klynycheskoj medycyny / M.Sh.Knopov, V.K.Taranuxa // Khirurgiya. Zhurnal y'm. N.Y.Pyrogova. – M.: Medya Sfera, 2012. – # 10. – S. 77-79.

6. Lazarev S.M., Zajcev E.I. Appolinarij Grygor'evy'ch Podrez (1852 - 1900) / S.M.Lazarev, E.I.Zajcev // Vestnyk khirurgiy y'm. Y.Y.Grekova, 2003. – # 5. – S. 8-12.

7. Lazarevy'ch Ivan Pavlovy'ch // Encyklopedy'cheskyj slovar Brokgauza y' Efrona : v 86 t. (82 t. y' 4 dop.). – SPb., 1890-1907. [Elektronnyj resurs]. – (Rezhym dostupu): https://uk.wikipedia.org/wiki/Lazarevy'ch_Ivan_Pavlovy'ch.

8. Mar'yanchyn L.P. Nezabvennoj pamjaty' Nykolaj Markyanovy'cha Volkovy'cha / L.P.Mar'yanchyn // Vestnyk khirurgiy y'm. – K., 1928. – T.14. – Kn. 41. – S. 112-117.

9. Myr'skyj M.B. Evgenij Grygor'evy'ch Cherny'xovskij: K 120-letyju so dnja rozhdenya / M.B.Myr'skyj // Klynycheskaja khirurgiya, 1994. – # 4. – S.47-53.

10. Perceva Zh.N. Nykolaj Petrovy'ch Trynkler – pry'mer sluzhenya lyudjam / Zh.N.Trynkler // Medychna gazeta. – 2009. – # 14/15. – S. 11-15.

11. Petrova Z.P., Chumak L.Y. Vydayushij'sya har'kovskij khirurg y' obshchestvennyj deyatel, zasluhennyj profesor V.F.Grube / Z.P.Petrova, L.Y.Chumak // Eksperimentalna i klinichna medycyna, 2013. – # 1 (58), – S.184-195.

12. Radysh Ya.F. Volodymyr Opanasovych Karavayev (do 185-ric'hya vid dnja narodzhennya) / Ya.F.Radysh // Likars'ka sprava. – 1996. – # 7-9. – S.207-212.

13. Razumovskij V. N.V.Sklyfosofskyj N.V. / V.N.Razumovskij // Vrachebnoe delo, 1927. – # 2. – S. 32-38.

14. Sapezhko K.M. K operatyvnomu lechenyu pupochny'ch gryzhi (novyj sposob operacyu' malyx pupochny'ch gryzhi) / K.M.Sapezhko // UИ - Съезд rossyjsky'kh khirurgov. Moskva, 28-30 dekabrja 1906. – M., 1907. – S. 176 – 180.

15. Sapezhko K.M. Kak uchuchshyt' otdalennje rezultati operacij zlokhachestvenny'ch obrazovany' bryushnoj? / K.M.Sapezhko // UИ - Съезд rossyjsky'kh khirurgov. Moskva, 28-30 dekabrja 1906. – M., 1907. – S. 198 – 203.

16. Sapezhko K.M. Ob operacy'y' y'z'vlecheny'ya y'norodnogo tela y'z reshetchastoj k'osty' / K.M.Sapezhko // Protokoly zasedany'j Obshhestva ky'evskyy'kh vrachej za 1890-91god. –Ky'ev.,1892.–S.7-9.

17. Sapezhko K.M. Sluchaj travmaty'cheskogo povrezhdeny'ya cherepa s narusheny'em celostnosti' mozga/ K.M.Sapezhko // Protokoly zasedany'j Obshhestva ky'evskyy'kh vrachej za 1889-90 god. –Ky'ev., 1891. – S. 26 - 28.

18. Sapezhko K.M. Sluchaj zpy'emby pravoy lobnoj pazuxy' s ak'tazy'ej y' razrusheny'em zadnej k'ostnoj stenky' ee / K.M.Sapezhko

// Protokoly zasedany'j Obshhestva ky'evskyy'kh vrachej za 1886-87 god. –Ky'ev., 1888. – S. 99 - 101.

19. Sapezhko K.M. Sposob rady'kal'noj operacy'y' bol'shyy'kh puronny'kh gryzhi s rasxozhdeny'em pryamyy'kh myshic' / K.M.Sapezhko // Letopy's' russkoj xy'rurgyy'. – 1900. – T. 5, kn. 1. – S.71 - 89.

20. Sklyarova E.K., Zharov L.V. Ystory'ya medycyny' / E.K.Sklyarova, L.V.Zharov. –Rostov n/D: Feny'ks, 2014. – 346 s.

21. Central'nyj derzhavnyj istory'chnyj arxiv Ukrayiny' m. Ky'eva. – F.733. – Op. 69. – Spr. 523; 610. – Ark. 2-5; 10-12.

Levchenko I.M.,

Ph.D. (history), Associate Professor, Department of Philosophy
"Pereyaslav-Khmelnytsky GPU them. Gregory Skovoroda», inna.lewchenko2000@ukr.net

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

THE DEVELOPMENT OF SURGICAL SCIENCE IN MEDICAL SOCIETIES OF UKRAINE IN THE LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES

The article analyzes the scientific and practical activities in the field of surgery of members of medical societies of Kyiv region, Kharkiv oblast and Odessa in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. on the basis of analysis of legislative documents, archival materials, medical periodicals, etc.

The article reveals the most important theoretical and practical aspects of the development of surgical science, which were laid by the scientists of medical centers of Ukraine. The actual material shows the formation of surgery at the source of which were prominent scientists: I.K. Zarubin, V.F. Grube, A.G. Podrez, M.P. Trinkler, M.S. Subotin, E.G. Cherniakhovsky, M.M.Volkovich, F.K. Bornhuput, V.O. Karavaev, M.V. Sklyfosofsky, K.M. Sapezhko, J.Z. Zilberberg and many others.

Key words: surgical science, members of medical societies, scientific researches, scientific achievements.

УДК 930.253.352

Мармілова О.С.,

здобувач кафедри спеціальних галузей історичної науки
Донецького національного університету ім. Василя Стуса, papiruda@gmail.com

Україна, м. Вінниця

ДОДАТКИ ДО ВІЙСЬКОВИХ ЖУРНАЛІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНСПЕКЦІЇ «ПІВДЕНЬ» ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КОМАНДИ «СТАЛІНО» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ОСТАРБАЙТЕРІВ З ДОНЕЧЧИНИ

У статті здійснено аналіз джерельного комплексу додатків до військових журналів економічної інспекції «Південь» та економічної команди «Сталіно», проведено класифікацію документів, визначено їхню репрезентативність та інформативний потенціал за допомогою застосування методів зовнішньої та внутрішньої джерелознавчої критики. Визначено, що оперативні зведення є найбільш цінним джерелом щодо проблеми остарбайтерів, особливо таких її аспектів як настрої населення, їх зміни по мірі розгортання вербувальних кампаній, труднощі, з якими зіткнулися окупанти під час набору робочої сили, висвітлення трудової політики як у нацистському, так і у радянському агітаційно-пропагандистському полі.

Ключові слова: джерельний комплекс, діловодство, економічна інспекція «Південь», економічна команда «Сталіно», остарбайтер, Третій Райх.

Постановка проблеми. Тематика Другої світової війни залишається однією з найбільш дискусійних в історичному дискурсі, тому розширення її джерельної бази за допомогою введення до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також визначення їхнього інформаційного потенціалу, розроблення критичних підходів до їх аналізу набуває особливого значення. Політичні зміни, які відбулися на політичній карті Європи в 1990-х рр. і пов'язаний з цим розвиток міжнародних наукових контактів уможливив проведення архівної евристики в архівах зарубіжних країн, зокрема архівних установах Німеччини. Таким чином, виникли передумови для створення комплексних джерелознавчих досліджень з різних аспектів історії Другої світової війни.

Історія остарбайтерів, переважно молодих мешканців окупованих територій СРСР (у кордонах до 1939 р.), які були вивезені на примусові роботи до нацистської Німеччини для використання в різних галузях німецької економіки, за останні роки ставала предметом історичних студій, однак комплексні джерелознавчі дослідження з теми відсутні.

Метою цієї статті є проаналізувати додатки до військових журналів господарських установ Зони військового управління, а саме: господарської інспекції «Південь» та господарської команди «Сталіно» як джерела до вивчення історії остарбайтерів Донеччини. Автор ставить собі за завдання зробити джерелознавчий опис документів та визначити їхній ступінь репрезентативності та інформативні можливості.

Виклад основного матеріалу. Дослідниками вивчалися окремі джерелознавчі аспекти проблеми остарбайтерів з Донеччини. Інформативні можливості спогадів остарбайтерів, що зберігаються в Вестфальському музеї промисловості як джерела до історії остарбайтерів з Донеччини дослідив Д.М. Титаренко, специфіку військових журналів

економічної інспекції «Південь» висвітлено у публікації автора [1; 2]. Однак, дослідження, присвячені аналізу джерельного комплексу додатків до економічної інспекції «Південь» та економічної команди «Сталіно» відсутні.

Економічна інспекція «Південь» належала до структури німецьких окупаційних органів, відповідальних за експлуатацію захоплених територій, одним з завдань якої було використання робочої сили у сфері своєї компетенції, до якої входили захоплені німецької армією південно-східні регіони України. Економічна команда «Сталіно» була структурним підрозділом економічної інспекції, що діяв безпосередньо на території Сталінської (за часів окупації – Юзівської області). Документи, що відклалися у результаті діяльності зазначених установ, мають особливу цінність і залишаються не вивченими дослідниками.

Додатки до військових журналів являють собою оформлені в окрему архівну справу справочинні матеріали зазначених окупаційних установ. Наявні наступні види документів, що можуть слугувати джерелом до вивчення історії остарбайтерів Донеччини: щомісячні оперативні зведення, узагальнюючі звіти щодо тактико-економічного положення, інформація щодо розміщення військових штабів, економічних інстанцій, польових та місцевих комендатур, протоколи нарад, доповідей, звіти щодо службових відряджень в межах інспекції, доповідні записки, службові інструкції, порядок денний засідань та ін. Окремі документи цього типу відклалися в результаті діяльності інших державних установ Німеччини, зокрема Економічного штабу «Ост», Райхсміністерства агітації та пропаганди і знаходяться на зберіганні у відповідних фондах Федерального архіву Німеччини у м. Берлін.

Найбільш інформативним видом документів з проблеми, що розглядається, являються щомісячні

оперативні зведення, які містяться у додатках до військових журналів економічної інспекції Дон-Донець №4, №5, №7, №8, а також серед документів економічного штабу «Ост» [3-9].

Текст оперативних зведень машинописний. Наявні наступні реквізити: у шапці документу, у лівому верхньому кутку розташоване найменування установи-автора, нижче структурного підрозділу – оперативний штаб, канцелярський номер, у правому верхньому кутку – місце і дата створення документу. Посередині – назва самого документа та його порядковий номер, трохи нижче – період висвітлення інформації. Наявний гриф обмеженого доступу. Надалі йде основний зміст документа, що розкриває положення за основними напрямками окупаційної політики, кожному з яких присвячено окремий розділ. Щодо проблеми вербування працівників для Райху інформативними являються розділи «Населення» (підрозділи: «Настрої населення» та «Пропагандистська обробка населення») і «Використання робочої сили та система оплати праці» (окремий підпункт «Вербування до Райху», де розкривається розгортання процесу вербування робітників, його складнощі і успіхи); значно менше пункт «праце використання на сході», де особливості залучення робітників для місцевих потреб порівнюються з мобілізаціями до Райху).

Розглянемо спочатку інформативні можливості оперативних зведень економічної інспекції Дон-Донець. У додатках до військового журналу №4 наявні 3 оперативні зведення (за місяць липень, серпень і вересень 1942 р.), до військового журналу № 5 (жовтень 1942 р.), до військового журналу № 6 (січень 1943 р.), військового журналу № 7 (квітень, травень, червень 1943 р.).

Оперативні зведення мають обмежені інформативні можливості щодо кількісних результатів вербування, отримання та виконання нових норм набору робітників. Найчастіше статистичні дані подаються загалом по інспекції, особливо цінними являються уточнення щодо статево-вікового складу і особливостей транспортування. В оперативному зведенні за липень 1942 р. повідомляється, що до 30 липня було відправлено 400 000 робітників: «На 30 липня 1942 р. було відправлено до Райху загалом 204 396 чоловіків та 204 261 жінок. Таким чином, з моменту останнього звіту завербовано 49 957 осіб, з них 20 262 чоловіків та 29 695 жінок. Відправка здійснювалася 48 поїздами. Варта уваги все ще висока кількість завербованих чоловіків. За віковим складом завербовані до Райху робітники, як відомо із статистики бірж праці, належать до молодших, але цілком працездатних років народження. З 8 387 робітників завербованих в одному з районів 7 935 були не старше за 32 роки. Схожі результати повідомляються іншими біржами праці» [8, с.3].

Інформативну цінність мають також повідомлення щодо складнощів у виконанні норм набору робітників. Наприклад в оперативному зведенні за липень 1942 р. повідомлялось: «Вербувальні комісії, що діють у районі господарської інспекції, не в змозі ... вербувати таку ж кількість робітників для Райху як за місяць червень. Пік вербування усюди вже перейдено. Посилання нових

вербувальних комісій, як передбачалось Генеральним уповноваженим з використання робочої сили, не здається необхідним. Потрібна кількість в 225 000 завербованих за липень та серпень робітників за жодних умов не може бути досягнуто» [8, с.8]. Таким чином, в оперативних зведеннях підтверджується, найбільш ефективно вербування проходило в першій половині 1942 р. і вже з червня почали виникати складнощі. Спад у вербуванні робітників підтверджується кількісними показниками загалом по інспекції: на вересень 1942 р. було відправлено 448 995 (235 274 чоловіків, 253 721 жінок)» [8, с.4]. Тобто, з кінця липня усього 48 995 робітників. У січні 1943 р. було завербовано 3 600 оstarбайтерів, що характеризується як «майже нічого» [8, с.17], у травні 1943 р. – «лише» 21 271 оstarбайтерами [8, с.28]. Результати вербування у червні 1943 р. також оцінюються не надто оптимістично: «...незважаючи на інтенсивну вербувальну кампанію, до Райху було відправлено лише 23 транспорти з 3 182 чоловіків та 7 429 жінок, разом 10 611 осіб» [8, с.7].

Оперативні зведення за місяці липень і серпень 1943 року входять до додатків до військового журналу економічної інспекції Дон-Донець № 8 і зберігаються в архівній справі RW 426 не надто інформативні, але їх цінність збільшується тим, що вони містять кількісні дані, відсутні в інших джерелах. По-перше, у звіті за місяць липень повідомляється, що «за час з 16 червня по 15 липня до Райху відправлено 20 транспортів з 3 281 чоловіком та 8 134 жінками. З початку посиленого вербування 15 березня 1943 р. – 133 транспорти (30 378 чоловіків та 32 732 жінок)» [10, с. 47], по-друге, за місяць серпень 1943 року «з 16.07 по 15.08. 1943 р. – 22 транспорти (2 424 чоловіків, 4 688 жінок)... З початку посиленого вербування 15 березня 1943 р. – 155 транспорти – 70 222 (32 802 чоловіка та 37 420 жінок)» [10, с.6].

Оперативні зведення дозволяють прослідкувати як змінювалося ставлення місцевого населення до виїзду на роботи до Німеччини в окремі місяці (відповідно до інформації господарської інспекції). Серед наявних повідомлень констатується вже лише негативні настрої. У серпні 1942 р. «гостре неприйняття праці в Райху зникає, однак не можна констатувати особливого захоплення. Серед кваліфікованих працівників панує страх перед примусовим відправленням до Райху та застосуванням на другорядних роботах» [8, с.7]. Повідомляється про наявність скарг щодо надходження пошти та чутки про погане поводження з робітниками і недостатнє харчування. У жовтні повідомляється про ще більший супротив вербуванню до Райху. Загалом, з липня по жовтень 1942 року можна констатувати неухильне погіршення ставлення населення до заходів трудової політики окупаційної влади. За даними оперативного зведення за січень 1943 р. негативне відношення населення щодо вербування на роботи до Райху залишається. Більш того, значна частина осіб, що розглядаються для відправки до Райху шукають можливість ухилитися за допомогою втеч, довідок про хвороби та інших удаваних причин. Серед основних причин негативних настроїв населення називаються: несприятливі враження, що привезли з собою

остарбайтери, яких було відправлено на Батьківщину через хвороби, серед яких особливе занепокоєння викликали закриті робітничі табори, недостатність харчування, нестача теплого одягу, мізерна платня, інколи погане поводження. Хоча трапляються і більш сприятливі описи. Серед інших причин відмови їхати до Німеччини називається недостатнє поштове сполучення та невизначеність тривалості праці у Райху.

Стосовно засобів вербування, то хоча і відмічається, що «останнім часом пропагандистське використання деякої кількості позитивних листів остарбайтерів сприятливо вплинуло на вербування», однак констатується, що «пропагандистська обробка населення щодо сприйняття праці у Райху на даний момент навряд чи може обіцяти успіх», мобілізувати наявні резерви робочої сили видається можливим лише за допомогою примусу [8, с. 1]. Дещо відміна ситуація спостерігається у районах, наближених до лінії фронту, де, з одного боку військове положення та дефіцит продуктів харчування сприяє вербуванню, з іншого страх репресій проти родичів у разі повернення радянської влади, породжує супротив.

В оперативному зведенні за місяць квітень мова йде вже цілком про негативне ставлення населення щодо відправки до Райху. Причиною визначається «не стільки страх перед поганим поводженням, скільки небажання розлучитися зі своїми рідними. Тому там де відправляються цілі сім'ї або виникає можливість побачити в минулому році відправлених родичів не слід очікувати значного супротиву. Хоча постає значне незадоволення через працю не за спеціальністю, серед міського населення поширюється бажання бути задіяним у сільському господарстві, бо табірне життя дуже непопулярне і новини щодо харчування на селі є обнадійливими» [11, с.17]. Щодо агітаційного впливу на населення відмічається, що «якби могли бути обнародовані точні подробиці щодо харчування, розміщення, свободи пересування та іншого», то він міг би продемонструвати «великий успіх» [11, с.17]. Таким чином, завуальовано констатується провал пропаганди, надзвичайно негативний вплив на яку справили листи з Райху.

У травні 1943 р. повідомлялося, що «добровільні записи ще трапляються, проте не часто», згадуються такі форми опору, як переховування, втечі до іншої місцевості, втечі вже завербованих робітників, вистрибування з вікон. Спостереження за ставленням населення щодо праці в Німеччині, наявні в оперативному зведенні за місяць червень, не демонструють покращення, навпаки констатується, що «ухилення від відправки до Райху зростає». Зазначається, що «без примусових заходів навряд чи вдасться залучити додаткову робочу силу» [11, с.28].

Інформативну цінність має загальна оцінка положення з вербування в окремі місяці. У зведенні за липень 1942 р. повідомляється про супротив вербуванню до Райху місцевих споживачів робочої сили, активність партизан на півночі інспекції, висловлюються обережні сподівання на можливість залучення робітників з приєднаних територій на півдні (території Ворошиловграду, Шахт, Новочеркаську та Ростову).

В оперативному зведенні за серпень 1942 р. основна увага приділена труднощам виконання нової норми гауляйтера Заукеля на постачання 120 000 остарбайтерів для домашнього господарства. Зокрема зазначається, що до сих пір не має результатів, «вартих бути названими». Головними районами вербування називаються Ворошиловград та Ростов, «які мають надати по 30 000 промислових або сільськогосподарських робітників, та по 30 000 робітників для домашнього господарства, тож мають самостійно забезпечити 50% норми. У районах обох господарських команд, без сумніву, наявні резерви робочої сили» [8, с.3]. Надалі характеризується ситуація з робочою силою на теренах інших господарських команд інспекції, зокрема оцінюється потенціал Сталінської області: «...зважаючи на високу місцеву потребу в робочій силі, по-суті, може надати лише робітників для домашнього господарства» [8, с.4]. Загалом підсумовується, що «повне та термінове виконання норми нашою стороною у цілому на значні труднощі. Чи може і в якому обсязі воно може бути здійснено, з огляду на теперішню військову ситуацію під Сталінградом, до того ж безсуперечне у великому обсязі залучення ще наявного місцевого населення, постає сумнівним. Мешканці безпосередньо зони бойових дій вже живуть у каналізаційних трубах та землянках, без достатнього постачання і мають бути доставлені до найближчої залізничної станції лише здолавши близько 100 км степу пішки» [8, с.4].

В оперативному зведенні за місяць травень 1943 року положення з робочою силою характеризується як «вкрай напружене» [11, с.28].

Таким чином, оперативні зведення мають обмежене значення у якості самостійного джерела до вивчення історії остарбайтерів Донеччини, однак дозволяють глибше розкрити такі аспекти теми як ставлення місцевого населення до праці у Німеччині, труднощі у залученні робочої сили, висвітлення трудової політики як у нацистському, так і у радянському агітаційно-пропагандистському полі за окремі місяці.

Наступним видом ділових документів, що відклалися в результаті діяльності економічної інспекції Дон-Донець виступають узагальнюючі звіти щодо тактико-економічного положення. Документи мають наступні реквізити: у шапці документу, в лівому верхньому кутку розташоване найменування установи-автора, структурного підрозділу – Штаб зв'язку керівника економіки групи армій, при групі армій «Південь», канцелярський номер, в правому верхньому кутку – місце і дата створення документа, посередині – назва самого документа та період висвітлення інформації. Надалі йде основний зміст документа, що складається з двох частин – «Тактичне положення» та «Економічне положення». У справі RW 420, додатку до військового журналу №6 наявно два документи, перший охоплює період з 21-27 лютого 1943 р. і розкриває службові взаємовідносини верховного командування 1 танкової армії та економічного командування Сталіно. Другий – за період з 28 лютого по 6 квітня цікавий тим, що розкриває звільнення міст Донеччини Червоною армією. Однак прямих відомостей щодо залучення робочої сили дані документи не надають [12, с.1; 12, с.172].

Тож, узагальнюючі звіти щодо тактико-економічного положення можуть слугувати допоміжним джерелом і використовуватися у комплексі з іншими джерелами, перш за все оперативними зведеннями.

Наступним видом ділових документів, що зберігаються у додатках до військових журналів виступають протокольні записи нарад різного рівня, обговорень та окремих доповідей. Документи мають наступні реквізити: у лівому верхньому кутку назва установи-автора та порядковий номер, у правому – дата створення. Документи містять такі структурні елементи як перелік присутніх на нараді, окремими пунктами винесені питання, що обговорювалися або доповідалися. У додатках до військового журналу № 3 наявний протокольний запис наради керівників шефгруп від 7 травня 1942 р. Питання, що стосуються групи праці переважно організаційного характеру – це повідомлення про замалий штат, про укомплектацію бірж праці людьми, що носять військову форму, які «мають також підпорядковуватися групі праці». Цікава для нас наступна теза: «У Берліні було роз'яснено, що підтримка сімей українських фахових робітників має здійснюватися шефгрупами економіки та праці». Передбачалося, що кредити будуть сплачуватися господарчим банком [13, с.17].

У протокольному записі нарад керівників шефгруп від 27 травня 1942 року було висунуто пропозицію надавати відпустку на Батьківщину українським робітникам, вивезеним до Німеччини для стимулювання подальших від'їздів до Райху. Зазначається, що у Франції це дало гарні результати [13, с.28].

У додатках до військового журналу № 3 міститься «Протокольний запис майора Ферінга», підзаголовок до якого «Коротке повідомлення щодо питань, що обговорювалися з нагоди поїздки Інспектора до Запоріжжя та Сталіно 7-12 червня 1942 р.» [13; с.31]. Документ складено у довільній формі. Він може слугувати джерелом до вивчення ситуації з залученням робочої сили до Райху саме у Сталінській області. У підрозділі «Положення з харчуванням та робочою силою» зазначається, що норми постачання мають бути зменшені з урахуванням того, що «... в набагато більшому обсязі ніж до сих пір жіноча робоча сила, яка задіяна у німецьких установах та службах, має бути замінена родичами робітників, які працюють в Німеччині. Таким чином, вивільнена робоча сила має бути направлена до Німеччини для допомоги у сфері сільського господарства (вікові рамки – 16-35 років)» [13, с.31]. Документ розкриває протиріччя, що виникли у нацистського керівництва з даного питання та їх вирішення. Зокрема зазначається, що «Багаторазово представлена думка, що Німеччина не може більше приймати робочу силу через власне складне положення з продуктами харчування, була спростована віце-шефом військового управління Купером. Сільське господарство Німеччини повністю здатне приймати й надалі прийматиме жіночу робочу силу» [13, с.31].

У додатках до військового журналу № 4 (справа RW 414) міститься протокол доповіді генерала Томаса від 7 серпня 1942 р., який може слугувати цінним джерелом з теми. У документі висвітлюються організаційні моменти

праце використання на теренах господарської інспекції: наведено кількість бірж праці та їх відділів; зайнятих службовців, зокрема з місцевого населення; шукачів роботи, що звернулися до закладів. Безпосередньо щодо вербування до Райху зазначається, що в липні було відправлено 63 039 осіб, однак подальші перспективи оцінюються як незначні. Серед факторів, що негативно впливають на вербування визначаються наслідки попередніх відправлень та потреби у робочій силі на місцях у зв'язку зі жнивами. «За згодою гауляйтера Заукеля, вербування сільськогосподарських робітників триватиме до кінця сезону збору врожаю». Тож передбачається можливим завербувати ще 50-60 000 робітників [7, с.128].

Близьким до протоколів засідань являється такий вид документа як порядок денний, який може слугувати джерелом до вивчення кола питань, що обговорювалися на засіданнях та точок зору окремих представників військового та економічного керівництва. Наприклад, порядок денний засідання економічної інспекції Дон-Донець, що проходило з 9 по 12 листопада 1942 р., передбачав виступи на надзвичайній сесії шефгрупи праці старшого офіцера ради військового управління Бонг-Шмідта на тему «Використання робочої сили в Росії і обов'язкові відправлення до Райху», офіцера ради військового управління Ломанн з доповіддю «Заходи щодо збільшення робочої сили» та наприкінці старший офіцер ради військового управління Шнурр мав підвести підсумки щодо використання робочої сили і діяльності керівників груп [9, 63].

Таким чином, протоколи доповідей і нарад різного рівня, а також порядок денний засідань дозволяють з'ясувати місце проблеми вивезення трудових ресурсів Донеччини до Третього Райху у ряді з іншими аспектами окупаційної політики, показують наявні пропозиції щодо вирішення поточних проблем.

Звіти щодо службових відряджень являються цінним джерелом з теми. Серед додатків до військового журналу № 3 (справа RW 412) міститься повідомлення щодо візиту до економічного командування Сталіно в понеділок та вівторок, 13 та 14 квітня 1942 р., яке містить інформацію організаційного характеру (час створення, взаємовідносини з економічним командуванням Бріг, зокрема про спільне відправлення робітників), та стосовно використання робочої сили до Райху (повідомлення ведеться від імені офіцера ради військового управління Шнурра). Зазначається, що хоча «... окрім ділянки вклинення під Слов'янськом ніде не було евакуації, однак населення через завербування було вивезено залізничним транспортом по 2-3 тис. осіб» [14, с.8]. Загальний потенціал області характеризується наступним чином: «Один член родини завжди в дорозі, щоб забезпечити родину хоча б якимось продуктами, тож лише теоретично безробітний, практично ж завантажений роботою. Тож виходить, що для потреб сільського господарства чи для Райху будь-яку кількість робітників легко знайти, тоді як для місцевих потреб, робітник навряд чи є в наявності» [14, с.8].

У звіті щодо інспекційної поїздки з питань пропаганди до Райхскомісаріату Україна та економічної інспекції «Південь» за період з 11 липня до 8 серпня

1943 рр. наявно декілька пунктів, що розкривають проблеми пропаганди праці у Німеччині у Сталіно, виявлених у результаті перемовин 24-25 липня 1943 р. По-перше, наявна скарга на те, що одна з остарбайтерок, внесена до списку паном Шнуром, не була відправлена у відпустку. По-друге, відділ пропаганди шефгрупи праці Сталіно наполягав на збільшенні кількості остарбайтерів-відпускників, які могли стати на той момент найбільш вдалим засобом пропаганди.

Службові інструкції господарської інспекції «Південь» відклалися в додатках до військових щоденників. Документи мають наступні реквізити: у лівому верхньому кутку розташоване найменування установи, нижче – порядковий номер, в правому верхньому кутку – дата створення документа та гриф «таємно». Посередині – назва документа та його порядковий номер. Наприкінці міститься підпис інспектора. У справі RW 423 (додаток до військового журналу № 7) зберігаються три службові інструкції, які містять розпорядження щодо вивезення робочої сили до Райху. У службовій інструкції №22-43 від 9 квітня 1943 р. представлена пряма вказівка на примусове відправлення до Німеччини: «... 8 квітня групою армій «Південь» було видано наступний наказ: «Щоб покрити невідкладну потребу у робочій силі найвищого ступеня терміновості у військовій промисловості та сільському господарстві, виявилось необхідним, шляхом невідкладних дій представників визначених років народження, щодо яких місцеві біржі праці надали відомості, відібрати та у разі придатності усіх до одного відправити до Райху» [11, с.6]. Військові сили, підпорядковані групі армій «Південь» мали надавати необхідну допомогу. З інших джерел, зокрема військового журналу № 7 та оперативних зведень за квітень та травень 1943 р. відомо, що у даний період Третя програма Заукеля розгорталася в умовах вичерпаності трудових ресурсів та зростання негативного ставлення населення, що переростав у супротив. Тож, окупаційним органам доводилось застосовувати усі доступні засоби. У службовій інструкції вказується, що «...під час встановлення цивільного стану, паспортному контролю, перевірці громадян на вулицях та ринках поліцейські органи відмічають, що представники відповідних років народження ухиляються від відбору» [11, с.6].

У службовій інструкції № 23-43 від 21 квітня 1943 р. міститься особливе розпорядження інспектора щодо постачання вугілля для міського населення Сталінської області з нагоди 1 травня. За ним господарства фольксдойчів та осіб, чії родичі працюють у Райху мають отримати додатковий центнер [11, с.6].

Службова інструкція № 24-43 від 28 квітня 1943 р. містить вказівку на посилення вербувальних кампаній. У додатку до неї наявна інформація щодо організації та функціонування комісії з перевірки доцільності використання робочої сили. Розпорядження економічної інспекції щодо створення комісії з'явилося 9 квітня 1943р. Комісія мала розташовуватися у місті Сталіно та підпорядковуватися місцевому представництву економічної інспекції «Південь». Основним завданням, що на неї покладалося виступало вивільнення робітників

з промислових підприємств, мовою документа: «для досягнення економічного та доцільного використання робочої сили усі недоцільно задіяні та надлишкові робітники від економічного командування Сталіно, групи праці за результатами перевірки підприємств підлягають іншому застосуванню, особливо відправленню до Райху» [11, с.16]. Комісія складається з 4 осіб, під керівництвом старшого лейтенанта Петерса, а також представників економічної інспекції, економічного командування Сталіно та військового управління.

Малочисельним і малоінформативним різновидом ділових документів економічної інспекції виступають додатки до військових щоденників за певний короткий проміжок часу – від кількох днів до тижня. Наприклад, у справі RW 425 зберігається Додаток до військового щоденника за тижень з 4 по 10 липня 1943 р. та за час з 1 по 3 липня. У документі у довільній формі занотовані основні події даного періоду, зазначається, що за час 1-10 липня 1943 р. до Райху було відправлено 6 транспортів з 5 926 особами [15, с.220].

Цікавим джерелом з теми пропагандистського забезпечення вербувальних кампаній являється Додаток до військового журналу за час 11-17 липня 1943 р. У документі міститься інформація про залучення в якості пропагандистів 29 остарбайтерів (19 чоловіків та 10 жінок). Результат визначається наступним чином: «Пропаганда праці в Райху принесла 2 707 робітників, які були відправлені 6 транспортами» [15, с.220].

Висновки. Таким чином, додатки до військових журналів являються джерельним комплексом матеріалів різного рівня інформативності, а саме: оперативні зведення, узагальнюючі звіти щодо тактико-економічного положення, протокольні записи нарад різного рівня, порядок денний, звіти щодо службових відряджень та ін. Оперативні зведення є найбільш цінним та самостійним джерелом щодо проблеми остарбайтерів, особливо таких її аспектів як настрої населення (рівень зацікавленості населення працею у Німеччині, характеристика осіб, що виїхали добровільно, наростання незадоволення вербуванням), їх зміни по мірі розгортання вербувальних кампаній, труднощі, з якими зіткнулися окупанти під час набору робочої сили, висвітлення трудової політики як у нацистському, так і у радянському агітаційно-пропагандистському полі. У документах розкрито відомі окупаційній владі методи ухилення від відправки на працю та наростання застосування примусу. Зазначені документи містять більше узагальнюючої інформації за певні періоди, проте менш точні у датування ніж військові журнали.

Перспективи дослідження джерельного комплексу додатків до військових журналів окупаційних військово-господарських установ пов'язані з визначенням їхньої інформативної цінності не лише щодо застосування праці остарбайтерів, але й щодо широкого кола питань здійснення німецького окупаційного режиму у господарчій сфері як в межах Сталінської області, так і інших областей, що входили до Зони військового управління.

Література

1. Шитаренко Д.М. Спогади оstarбайтерів Донбасу як історичне джерело (за матеріалами Вестфальського музею промисловості) / Д.М. Шитаренко // Нові сторінки історії Донбасу: збірник статей. - Кн. 13 - 14. - Донецьк: ДонНУ, 2007. - С. 52 - 61.
2. Мармілова О.С. Військові журнали економічної інспекції «Південь» як джерело до вивчення оstarбайтерів Донецчини: загальний огляд / О.С. Мармілова // Історичні і політологічні дослідження. - № 1 - 2. - Донецьк: ДонНУ, 2014. - С. 58 - 64.
3. Bundesarchiv / Militärarchiv (БА / МА), RW 31, spr. 414. Додатки до військового журналу № 4 Економічної інспекції «Південь».
4. БА / МА, RW 31, spr. 415. Додатки до військового журналу № 4 Економічної інспекції «Південь».
5. БА / МА, RW 31, spr. 417. Додатки до військового журналу № 5 Економічної інспекції «Південь».
6. БА / МА, RW 31, spr. 418. Додатки до військового журналу № 5 Економічної інспекції «Південь».
7. БА / МА, RW 31, spr. 423. Додатки до військового журналу № 7 Економічної інспекції «Південь».
8. БА / МА, RW 31, spr. 424. Додатки до військового журналу № 7 Економічної інспекції «Південь».
9. БА / МА, RW 31, spr. 426. Додатки до військового журналу № 8 Економічної інспекції «Південь».
10. БА / МА, RW 31, spr. 711 Військовий журнал економічної команди Сталіно № 8.
11. БА / МА, RW 31, spr. 707. Військовий журнал економічної команди Сталіно № 4.
12. БА / МА, RW 31, spr. 705. Військовий журнал економічної команди Сталіно № 2.
13. БА / МА, RW 31, spr. 420. Військовий журнал № 6 Економічної інспекції «Дон-Донець».
14. БА / МА, RW 31, spr. 412. Додатки до військового журналу № 3 Економічної інспекції «Південь».
15. БА / МА, RW 31, spr. 710. Військовий журнал економічної команди Сталіно № 7.

References

1. Tytarenko D.M. Spogady ostarbaiteriv Donbasu yak istorychne dzherelo (za materialamy Vestfalskogo muzeiu promyslovosti) / D.M. Tytarenko // Novi storinky istorii Donbasu: zbiryk statei. - Kn. 13 - 14. - Donetsk: DonNU, 2007. - S. 52 - 61.
2. Marmilova O.S. Viiskovi zhurnaly ekonomichnoi inspektzii «Pivden» yak dzherelo do vyvchennia ostarbaiteriv Donechchyny: zagalnyi oghlad / O.S. Marmilova // Istorychni i politologichni doslidzhennia. - № 1 - 2. - Donetsk: DonNU, 2014. - S. 58 - 64.
3. Bundesarchiv / Militärarchiv (BA / MA), RW 31, spr. 414. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 4 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
4. BA / MA, RW 31, spr. 415. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 4 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
5. BA / MA, RW 31, spr. 417. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 5 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
6. BA / MA, RW 31, spr. 418. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 5 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
7. BA / MA, RW 31, spr. 423. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 7 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
8. BA / MA, RW 31, spr. 424. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 7 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
9. BA / MA, RW 31, spr. 426. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 8 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
10. BA / MA, RW 31, spr. 711. Viiskovyi zhurnal Ekonomichnoi komandy «Stalino» № 8.
11. BA / MA, RW 31, spr. 707. Viiskovyi zhurnal Ekonomichnoi komandy «Stalino» № 4.
12. BA / MA, RW 31, spr. 705. Viiskovyi zhurnal Ekonomichnoi komandy «Stalino» № 2.
13. BA / MA, RW 31, spr. 420. Viiskovyi zhurnal № 6 Ekonomichnoi inspektzii «Don-Donets».
14. BA / MA, RW 31, spr. 412. Dodatky do viiskovogo zhurnalu № 3 Ekonomichnoi inspektzii «Pivden».
15. BA / MA, RW 31, spr. 710. Viiskovyi zhurnal Ekonomichnoi komandy «Stalino» № 7.

Marmilova O.S.,

Research scholar of the chair of the special branches of historical science of Vasyl' Stus Donetsk National University,
papiruda@gmail.com

Ukraine, Vinnytsia

**APPENDICES TO THE MILITARY JOURNALS OF THE ECONOMIC INSPECTION «SOUTH»
AND ECONOMIC TEAM «STALINO» AS A SOURCE TO SCRUTINY THE HISTORY OF FORCE LABOURERS
FROM DONETSK REGION**

This article analyzes the source complex of appendices to the military journals of the economic inspection "South" and the economic team "Stalino", carries out the classification of documents, determines their representativeness and informative potential through the application of methods of external and internal sources' criticism. It has been determined that situation reports are the most valuable source for the problem of ostarbeiters, especially its aspects such as the mood of the population, it changes as the recruitment campaigns were deployed, the difficulties encountered by the occupation during the recruitment of labor, the coverage of labor policy both in Nazi and in the Soviet Union propaganda.

Key words: documents of management and record keeping, economic inspection «South», economic team «Stalino», ostarbeiters, source complex, Third Reich.

УДК 330

Бондаренко О.М.,*к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, Національний авіаційний університет, bondarenko_olga_@ukr.net***Кацан А.О.,***магістрант, Національний авіаційний університет, Katsan.anastasiia@gmail.com*

Україна, м. Київ

**НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ГРОШОВИХ КОШТІВ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ТАКОЇ ПЕРЕВІРКИ**

Дана стаття присвячена розгляду та дослідженню такого елемента контрольної функції управління як аудит грошових коштів підприємства.

Мета статті полягає у дослідженні та відображенні особливостей аудиту грошових коштів, його основних елементів та етапів, а також висвітленні практичної доцільності його проведення.

Методологічною та інформаційною основою даної роботи нормативно-законодавчі акти, наукові праці, матеріали періодичних видань та ресурси Internet.

Своєчасне виявлення та виправлення помилок і порушень в такій ділянці роботи підприємства як грошові кошти можуть мати суттєвий позитивний вплив на всі ділянки роботи підприємства.

Ключові слова: аудит, перевірка, грошові кошти, бухгалтерських облік.

Постановка проблеми. Поява такого універсального товару як гроші була історично та економічно обумовлена. Цей товар був необхідним і в сьогоденні його значимість не втрачає своїх позицій. Неможливо уявити діяльність підприємства без використання грошових коштів, адже вони є водночас і ресурсом для діяльності підприємства, і його кінцевою метою (їх збереження і примноження).

Але також грошові кошти – це саме той актив, що найчастіше піддається різним порушенням, за рахунок своєї високої ліквідності і поширеності (операції з грошовими коштами охоплюють всі сфери діяльності підприємства). За рахунок своєї ліквідності і поширеності, завдяки підверженості різним видам правопорушень та маючи широкий функціонал, законодавча база щодо використання такого активу є насиченою та розгалуженою.

На жаль, в діяльності будь-якого підприємства інколи бувають помилки, певні порушення, шахрайство. Тому, при веденні обліку необхідно притримуватися його законності до чинного законодавства України.

Мета статті полягає у дослідженні та відображенні особливостей аудиту грошових коштів, розгляді нормативної бази та її специфіки, наведенні основних порушень, що можуть бути виявлені, а також висвітленні перспективи, які отримує підприємство при проведенні такої перевірки.

Виклад основного матеріалу.

З метою перевірки дотримання вимог законодавства та правильності ведення бухгалтерського обліку проводиться аудит.

Згідно Закону України «Про аудиторську діяльність»: «Аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки

аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів» [1].

Таким чином, аудит грошових коштів є одним із основних напрямків перевірки фінансового стану підприємства. Рух грошових коштів є неперервним процесом і тому важливим є дотримання умов систематичного контролю. Здійснення аудиту грошових коштів та операцій з ними є необхідною умовою для формування уявлення про достовірне ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

Під час проведення дослідження, нами було досліджено, що діяльність підприємства неможлива без застосування грошових коштів, виходячи з наступних чинників [2]:

- грошові кошти є найбільш ліквідними;
- грошові кошти – актив, що швидко реалізується;
- грошові кошти мають масовий і поширений характер;
- грошові кошти являються найбільш рухливим активом;
- грошові кошти – це актив, який є найбільш вразливим з боку порушень, помилок і розкрадань.

Тож, на нашу думку, метою проведення аудиту операцій з грошовими коштами підприємства є перевірка законності, достовірності та своєчасності проведення операцій з грошовими коштами, а також відповідного відображення цих операцій в бухгалтерському обліку, з дотриманням норм чинного законодавства України.

Для проведення аудиту грошових коштів підприємств України необхідно керуватись Міжнародними стандартами аудиту, законами України

«Про аудиторські діяльність» і «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, а також тими нормативно-законодавчими актами, що регулюють безпосередньо ведення обліку (з урахуванням специфіки досліджуваного підприємства).

Таким чином, нами було з'ясовано, що до нормативних документів, які регламентують здійснення перевірки грошових коштів можна віднести наступні законодавчі документи:

- Положення про ведення касових операцій в національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 15.12.2004 р. № 637;

- Закон України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій в сфері торгівлі, громадського харчування і послуг від 06.07.95 р. № 265/95-ВР;

- Наказ Міністерства Фінансів України "Про затвердження Положення про форму та зміст розрахункових документів, Порядку подання звітності, пов'язаної із використанням книг обліку розрахункових операцій (розрахункових книжок), форми № ЗВР-1 Звіту про використання книг обліку розрахункових операцій (розрахункових книжок)" від 21.01.2016 р. № 13;

- Закон України від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті;

- Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004р. №22;

- Постанова правління Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 13.12.2016 №410.

Законодавча база на території України досить часто підлягає певним змінам і корегуванням, тож необхідно завжди слідкувати за актуальність тих чи інших вимог чи заборон.

Під час проведеного аналізу запропонованих методик проведення аудиту нами було з'ясовано, що на думку В.Я.Савченко до основних напрямків аудиторської перевірки грошових коштів підприємства можна віднести [2]:

→ аудит касових операцій (операцій з готівкою);

→ аудит операцій на рахунках в банках (безготівкових операцій).

Крім того, слід зауважити, що особливої уваги заслуговує такий вид операцій, як операції з іноземною валютою, зважаючи на активний розвиток зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі. Такі операції регулюються окремими законодавчими актами і мають свою специфіку. Тож зважаючи на вищесказане, можна вивести окремий важливий елемент аудиту грошових коштів - аудит операцій з іноземною валютою.

Проведення аудиторської перевірки за цими напрямками дає можливість оцінити доцільність і, як наслідок, ефективність використання грошових коштів суб'єктом господарювання.

При проведенні будь-якого аудиту перед складанням його програми і його безпосереднім проведенням, має

місце проведення тестів внутрішнього контролю на підприємстві. Проведення таких тестів дозволяє аудитору визначити рівень ризиків невиявлення помилок та скласти належний план проведення перевірки. При виконанні тестів внутрішнього контролю перевіряється дотримання касової дисципліни, визначаються особливості ведення обліку та його специфіка на даному підприємстві, якість системи контролю, а також визначається рівень автоматизації обліку.

Як зазначають провідні аудитори України [3]:

- при проведенні аудиту грошових коштів у касі мають місце наступні види процедур:

- визначення відповідності даних реєстрів обліку грошових коштів у касі даним головної книги;

- перевірка наявності первинної документації за всіма касовими операціями;

- визначення дотримання ліміту готівки у касі;

- перевірка правильності проведення, документального оформлення і відображення в обліку результатів інвентаризації каси;

- визначення наявності касових звітів (аркушів касової книги);

- перевірка відповідності дат прибуткових і видаткових документів датам у касових звітах;

- перевірка повноти оприбуткування коштів, отриманих із банку;

- перевірка повноти здачі виручки з каси в банк;

- перевірка повноти здачі депонованої зарплати в банк;

- перевірка заповнення реквізитів і касових ордерах і звітах;

- перевірка своєчасності повернення підзвітних сум;

- перевірка цільового використання коштів, отриманих з банку;

- перевірка повноти розкриття інформації по нематеріальних активах в примітках до фінансової звітності.

- при проведенні аудиту грошових коштів на рахунках в банках мають місце наступні види процедур:

- перевірка наявності прибуткових і видаткових документів, відображених у банківських виписках по рахунку;

- перевірка наявності банківських виписок;

- перевірка відповідності дат платіжних доручень датам у банківських виписках;

- перевірка повноти оприбуткування коштів, зданих з каси на поточний рахунок;

- перевірка правильності заповнення платіжних доручень;

- звірка відповідності контрагентів по платіжним документах і по журналу-ордеру;

- таксування оборотів у виписках банку;

- розрахунок залишків по рахунку на кінець дня;

- перевірка правильності застосованої кореспонденції рахунків і повноти відображення операцій по рахунку у журналі-ордері;

- звірка оборотів і залишків у виписках банку та головної книзі;

- зіставлення сум, відображених у фінансовій звітності, з залишком у регістрах бухгалтерського обліку у головній книзі;
- звірення оборотів і залишків у виписках банку та головній книзі;
- перевірка повноти розкриття інформації у фінансовій звітності;
- особливості проведення аудиту грошових коштів в іноземній валюті включають в себе наступні процедури:
  - перевірка дотримання вимог законодавства щодо обов'язкового продажу валюти та відображення цих операцій в обліку;

- перевірка процедури зарахування валютного виторгу на транзитний рахунок;
- перевірка правильності відображення в обліку доходів і витрат від реалізації іноземної валюти;
- перевірка правильності визначення і відображення курсових та некурсних різниць.

На підставі вище зазначеного можна сказати, що під час перевірки грошових коштів підприємства необхідний доступ до внутрішніх та зовнішніх документів, які можуть виступати джерелами інформації для здійснення аудиту грошових коштів (рис.1).

Рисунок 1. Джерела інформації для аудиту грошових коштів.

Тож за допомогою даних джерел аудиторю необхідно отримати якомога найповнішу інформацію про стан обліку на підприємстві.

Результатом проведення аудиторської перевірки є складання аудиторського звіту і аудиторського висновку. В аудиторському висновку висвітлюється інформація щодо повноти і достовірності даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності, а також їх відповідності чинному законодавству. Аудиторський висновок за своїм змістом є значно ширшим і містить детальний опис проведеного аудиту і виявлених помилок та порушень.

Порушення, виявлені в ході перевірки можуть носити умисний та ненавмисний характер, але у будь-якому випадку їх виявлення приносить можливість виключити негативний фактор та покращити подальшу діяльність.

В ході перевірки можуть бути виявлені наступні типові порушення:

- відсутність первинних документів чи їх складання з порушенням вимог чинного законодавства;

- недотримання ліміту розрахунків готівкою між юридичними особами;
- недотримання ліміту каси, або ж відсутність документу, що його встановлює;
- включення до розрахунково-платіжних документів підставних осіб або підроблення підписів отримувачів;
- завищення сум розрахунково-платіжних відомостей на виплату заробітної плати, відпускних премій
- привласнення депонованої заробітної плати
- арифметичні помилки або умисний неправильний підрахунок за касовими документами і звітами
- неоприбуткування грошей, отриманих касиром за чеками в банку
- та інші.

На жаль, такий перелік можливих порушень та помилок майже неможливо зробити остаточним і вичерпним, адже разом із розвитком системи обліку та методів контролю, зростають і шанси на випадкову помилку, і розвиваються та з'являються нові способи порушити встановлені правила та вимоги.

Висновки. Тож при проведенні такого виду перевірки, як аудит грошових коштів, перед аудитором постають такі основні завдання:

- перевірка дотримання касової дисципліни і самої каси, а в особливості умов зберігання в ній готівки, та інших грошових документів;
- дослідження обліку касових операцій, порядку документального оформлення операцій руху грошових коштів: перевірка ведення касової книги і книги реєстрації грошових документів;
- перевірка достовірності та законності проведених операцій з банківськими рахунками, а також правильності відображення таких операцій в бухгалтерському обліку.

Таким чином, проведення перевірки грошових коштів на підприємствах України дає можливість аудиторам отримати достовірну інформацію щодо того, чи є в наявності грошові кошти на підприємстві; чи відображають залишки на рахунках реальним результатам грошових надходжень та виплат; чи класифіковані належним чином у фінансовій звітності залишки по рахунках коштів тощо.

Отже, враховуючи важливість правильного відображення в обліку грошових коштів на підприємствах, ми вважаємо, що досить важливим моментом в функціонуванні підприємства є аудит грошових коштів та його постійне удосконалення. Тому, кожному підприємству вкрай важливо створювати

належні умови для чіткого контролю за рухом грошових коштів та ефективного їх використання. На нашу думку, проведення аудиту дозволяє виявити всі недоліки та помилки, допущені на підприємстві, знайти доцільні шляхи виправлення помилок та актуальні шляхи покращення організації обліку та управління.

Література

1. Закон України „Про аудиторську діяльність” від 14 вересня 2006 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
2. В.Я. Савченко *Аудит: навчальний посібник*. - 3-тє вид-К.: КНЕУ, 2012. - 328 с.
3. Утенкова К.О. *Аудит: Навчальний посібник*. - К.: Алєрта, 2011. - 408 с.
4. Виноградова М.О. *Аудит: навч. посіб.* / М.О. Виноградова, Л.І. Жидєєва - К.: "Центр учбової літератури", 2014. - 654 с
5. О.А. Петрик, В.О. Зотов та ін. *Аудит : підручник*. - К.: КНЕУ, 2015. - 498 с.

References

1. Law of Ukraine "On Audit Activity" of September 14, 2006 [Electronic resource]. Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
2. V. Ya. Savchenko *Audit: tutorial* /. - 3rd form-K. : KNEU, 2012. - 328 p.
3. Utenkova K. O. *Audit: A manual*. - K. : Alerta, 2011. - 408 p.
4. Vinogradova M. O. *Audit: teaching. manual* / M. A. Vinogradova, L. I. Zhideyeva - K. : "Center for Educational Literature", 2014 - 654 s
5. O. A. Petryk, VO Zotov and others. *Audit: textbook*. - K. : KNEU, 2015. - 498 p.

Bondarenko O.M.,

Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of the Department of Finance, Accounting and Audit, National Aviation University, bondarenko_olga_@ukr.net

Katsan A.O.,

undergraduate, National Aviation University, Katsan.anastasiia@gmail.com

Ukraine, Kyiv

THE NECESSITY OF CASH AUDIT AND FEATURES OF SUCH INSPECTIONS

This article is devoted to the consideration and study of such an element of the control function of management as the audit of cash assets in enterprise.

The purpose of the article is to study and reflect the peculiarities of the audit of cash, its main elements and stages, as well as to highlight the practical feasibility of conducting it.

Methodological and informational basis of this work are normative-legislative acts, scientific works, materials of periodicals and Internet resources.

Timely detection and correction of mistakes and violations in such area of work in enterprise as cash can have a significant positive impact on all areas of the enterprise.

Key words: *audit, checking, cash, accounting.*

УДК 352:353.2

Гончар С.В.,

здобувач Інституту державного управління,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, sergeygonchar1964@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано політико-соціальні організаційно-адміністративні механізми діяльності органів місцевого самоврядування. Основними механізмами регулювання роботи органів місцевого самоврядування в Україні визначено передусім нормативно-правову базу та кадрове забезпечення, а також освітню політику держави, що охоплює просвітницьку діяльність серед населення, громадський вплив на роботу органів місцевого самоврядування, навчання фахівців за допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій та формування української еліти.

Ключові слова: місцеве самоврядування, механізми державного регулювання, кадрове забезпечення, освітня політика, громадський вплив, формування української еліти.

Постановка проблеми. Спрямованість на формування більш ефективного організаційно-правового механізму кадрового забезпечення державних і муніципальних органів, управління всією сумою соціально-економічних процесів і продукування більш демократичного типу стосунків владних органів з людиною – все це є структурними елементами стратегічних інтенцій трансформаційних процесів у сучасній Україні.

Оскільки робота органів місцевого самоврядування «полягає в гарантованому державою праві територіальної громади, громадян та їх органів розв'язувати значну частину місцевих справ і управляти ними, діючи в межах закону, під свою відповідальність та в інтересах населення» [3], то відтак актуальною проблемою плані постають механізми державного регулювання роботи цих органів.

Мета роботи – висвітлити політико-соціальні й організаційно-адміністративні механізми діяльності персоналу органів місцевого самоврядування, оскільки ця діяльність ґрунтується на поєднанні загальнодержавних і місцевих інтересів, покликана бути ефективною, є публічною формою діяльності та органічною частиною іміджу влади держави.

З огляду на взаємозумовленість і взаємопов'язаність системи механізмів державного управління й регулювання, слід додати, що в цій роботі жорстке розмежування механізмів регулювання роботи органів місцевого самоврядування не є необхідним, оскільки твердження цієї роботи стосуються і політичних, і соціальних, і організаційних, і правових аспектів одночасно (тобто, матеріал викладено за принципом пов'язаності усього з усім).

Виклад основного матеріалу. Найважливішим компонентом управлінської ефективності місцевої влади є політико-соціальна складова, оскільки саме через місцеве самоврядування мешканці територіальних громад реалізують свої соціальні права та свободи. Відтак, управлінська ефективність має бути орієнтованою на досягнення високої оцінки рівня надання послуг населенню, така оцінка має визначатися за певними критеріями й відповідно до існуючих стандартів.

Політико-соціальні механізми. Першочергове значення для оформлення демократичної, ефективної та адекватної запитам сучасності системи місцевого самоврядування має кадрове забезпечення її органів. Відсутність стимулів (як моральних, так і матеріальних) нівелюють мотивацію індивідів до служби в муніципальних органах; як наслідок – ядро кадрів муніципальних органів складають службовці передпенсійного та пенсійного віку. Це, як правило, люди з радянською гуманітарною або технічною освітою, вихідці з партійної або комсомольської номенклатури. Та якщо мери великих і середніх міст, їх заступники та керівники служб проходять досить серйозний професійний відбір, то керівники нижчих рівнів (маленьке місто, селище, село) комплектуються з громадян, професійна підготовка котрих (політико-адміністративна, організаційно-управлінська, фінансово-економічна) залишає бажати кращого. Відтак – суспільство стоїть перед завданням відшукування людських резервів для формування/поповнення діючих структур місцевого самоврядування. Однак слід пам'ятати, що діє не якість «окреме, знеособлене суспільство, а жива людина», і вона є реальним носієм суспільних процесів і здобутків», а тому тут слід говорити ще й про суб'єкт-суб'єкти та суб'єкт-об'єктні відносини в соціумі [2, с.92].

Окремо слід говорити про **громадський вплив** на роботу органів місцевого самоврядування. Так, у буклеті «Інструменти впливу громадян на місцеву владу», виданому за проектом USAID «Громадяни в дії» подаються як механізми впливу громадян на місцеву владу, так і правові підстави цих дій. Механізми впливу громадян на місцеву владу складаються з таких кроків: 1) перегляд проектів рішень та ухвалених рішень місцевої ради; 2) відвідування пленарних засідань місцевої ради та засідань постійних депутатських комісій; 3) слідкувати за порядком ухвалення рішень; 4) вимагати звітування депутатів місцевої ради та міського голови; 5) давати доручення виборців; 6) подавати місцеву ініціативу; 7) проводити громадські слухання; 8) ініціювати розгляд електронних петицій; 9) створювати консультативно-дорадчі органи;

10) створювати органи самоорганізації населення; 11) єднатись у громадські об'єднання; 12) подавати проекти на фінансування з бюджету участі; 13) проводити місцевий референдум [6].

Усі зазначені інструменти впливу громадян на роботу органів місцевого самоврядування спираються на відповідну законодавчу базу: Конституція України, Регламент місцевої ради, Статут територіальної громади; закони України «Про місцеве самоврядування», «Про доступ до публічної інформації», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про звернення громадян», «Про органи самоорганізації населення», «Про громадські об'єднання», Законодавство про місцевий референдум.

Автори наукової розробки «Науково-методологічне забезпечення формування кадрового потенціалу місцевого самоврядування в Україні» переконані, що «формування діалогу влади з громадськістю починається з практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади та місцевого самоврядування пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів» [8, с.28]. «Ключовим заходом для відновлення дієвого впливу громадськості на кадровий потенціал місцевого самоврядування в Україні, – слушно продовжують автори цієї ж розробки, – стане, зокрема, введення відкритих списків політичних партій під час місцевих виборів ... Іншим шляхом має розвиватися процес громадського впливу на органи виконавчої влади, і в цьому напрямі позитивним є утворення ... консультативно-дорадчих об'єднань з метою координації заходів, пов'язаних з проведенням консультацій з громадськістю та моніторингу врахування громадської думки [8, с.28].

Особливе місце в освітній діяльності муніципального руху має посісти *просвітницька діяльність* серед населення на користь становлення самоврядних територіальних громад.

Вбачається, що одним із таких резервів може бути студентська молодь, випускники вищих навчальних закладів самих різних профілів – політологічного, управлінського, інженерно-комунального, юридичного, педагогічного тощо. Маючи сучасні систематизовані знання, навички роботи в команді, вміння працювати з сучасними інформаційно-комунікативними системами, молоді люди здатні працювати в органах місцевого самоврядування, отримуючи необхідні практичні навички та управлінський досвід, а також підвищуючи рівень власної політичної соціалізації. А отже, муніципальні менеджери мають впроваджувати широку практику рекрутування випускників вишів у якості стажерів та менеджерів-адміністраторів, залучаючи до служби також і студентів старших курсів. Подібна практика потребує відповідної підтримки – матеріально-фінансової, навчально-методичної, організаційно-розпорядчої – як керівництва відповідних навчальних закладів, так і посадових осіб органів місцевого самоврядування.

«Важливу роль у навчанні кадрів місцевого самоврядування мають відігравати сучасні *інформаційні та комунікаційні технології*. Їх впровадження в

освітню систему України та формування єдиного інформаційного простору є пріоритетними напрямками сучасної державної політики. Прикладом дієвості впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес є діяльність Центру дистанційного навчання Національної академії державного управління при Президентові України» [8, с.21]. Тут же автори стисло описують зарубіжний досвід формування кадрового потенціалу місцевого самоврядування.

Не менш важливою для України нині постає проблема *формування української еліти*. Із цією метою у вищих навчальних закладах запроваджуються нові освітні спеціальності та спеціалізації, спрямовані на підготовку компетентних посадових осіб органів місцевого самоврядування; створення кадрового резерву працівників органів місцевого самоврядування, залучення місцевих рад України до розробки та впровадження власних програм навчання молоді з питань місцевого самоврядування й організації стажування безпосередньо в органах місцевої влади.

Враховуючи те, що місцеве самоврядування є надзвичайно важливим, функціонально прогресуючим, демократичним інститутом політичного життя суспільства, вбачається доречним розглянути політичний аспект організації та діяльності органів місцевого самоврядування. Як вихідну тезу цього пункту дослідження приймемо положення стосовно того, що будь-яка соціальна інституція, пов'язана з владними відносинами, набуває ознак політичної.

Варто зауважити, що політична сфера суспільства становить сукупність структурних складових із визначеними характеристиками, безпосередньо пов'язаних із владними відносинами, таких, як політичні інститути, неурядові організації, схеми взаємодії, правила, норми, ідеї, інтереси тощо. Політична сфера виконує функцію забезпечення структури державно-політичної організації та реалізації інтересів суспільства загалом, займаючи домінуюче положення відносно інших сфер суспільного життя. Такий головуючий статус політичної сфери зумовлений всезагальною обов'язковістю виконання прийнятих у її межах законів, нормативів, рішень, приписів, інструкцій та інших постанов директивного характеру. Внаслідок цього політична сфера має на переламних та кризових етапах розвитку суспільства відповідні закономірні пріоритети перед іншими проявами суспільного буття. У той же час сфера політики тісно консолідована з усіма іншими сферами соціуму за принципами взаємопроникнення та взаємовпливу.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування [5], *освітня політика* має бути націлена на зміцнення та вдосконалення демократичних засад місцевого самоврядування; особливе місце в освітній діяльності муніципального руху, як уже зазначалося, має посісти просвітницька діяльність серед населення, насамперед молоді, на користь становлення самоврядних територіальних громад. Слід додати, що в свідомості більшості українських громадян поки ще не деконструйовані стійкі стереотипи щодо організації та функціонування владних структур, сформовані протягом

десятиліть існування СРСР. Громадяни недостатньо обізнані в питаннях діяльності органів місцевого самоврядування, вони недостатньо чітко усвідомлюють свою роль, права та відповідальність як первинних суб'єктів самоврядування. Фактично зберігається жорстке радянське «прокрустове ліжко» централізованого управління; окремі громадяни й соціальні групи віддаляються від публічної влади, тільки поступово набувають реальних обрисів передумови для соціальної інтегрованості громадян у вирішення проблем територіальних громад. А результати будь-яких суспільно-політичних перетворень безумовно залежать від того, якою мірою пересічні громадяни – члени суспільства, усвідомлюють зміст, сутність та наслідки реформаційних процесів, які відбуваються в їхніх населених пунктах та країні.

Організаційно-адміністративні механізми. Важливим організаційним та мотиваційним арсеналом для формування позитивного іміджу муніципальної влади є її публічна діяльність. На її основі базується система взаємовідносин з усіма суб'єктами територіальної громади, створюються умови для вирішення нагальних проблем в соціальній, політичній та економічній сферах життя конкретного населеного пункту.

Оскільки органи місцевого самоврядування, здійснюючи управлінські функції в обсязі територіальної громади, все ж виходять за межі інтересів місцевої спільноти, а відтак – мають діяти як інструмент державної влади; тобто, функціонуючи в орбіті державно-політичної системи, муніципальні органи безпосередньо пов'язані з владними відносинами в суспільстві. Маючи певну владу на конкретній території, керуючись в своїй діяльності продуктивними державою законами, нормативами, рішеннями, приписами, інструкціями та іншими постановами директивного характеру, органи місцевого самоврядування реалізуються через представницькі та виконавчі функції.

Ефективність місцевого самоврядування багато в чому залежить від організаційних принципів, покладених в основу відносин між представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування. При цьому необхідно враховувати те, що базовою вимогою до представницького органу місцевого самоврядування слід визначити його репрезентативність. Цей орган не повинен бути більш компетентним, ніж представники населення в конкретних професійних сферах, оскільки його детермінуюча роль у системі місцевого самоврядування полягає в репрезентації волі місцевого населення там, де вже нічого не може додати знання [4, с.232].

Усталена аксіоматика погляду на почесність, статусність і престижність служби в органах місцевого самоврядування у вітчизняних реаліях нейтралізується контрадикцією того факту, що і громадська, і державна служба втрачають колишню привабливість. Наявна різниця в оплаті праці службовців порівняно з працівниками комерційних структур активує соціальну напруженість в суспільстві, призводить те, що найбільш кваліфіковані спеціалісти залишають державну чи муніципальну службу. Безумовно, це знижує ефективність діяльності органів місцевого самоврядування.

У найбільш конструктивному ракурсі вихід бачиться в підвищенні творчої активності службовців, використанні сучасних прогресивних методологічних підходів до вирішення проблем місцевого самоврядування з метою оптимізації ключових аспектів соціально-політичного життя на локальному рівні. Регулярні скорочення штатів (під гаслом оптимізації) проходять формально, без достатнього обґрунтування, безсистемно, найчастіше проблема «вирішується» шляхом транслокацій, тобто перекомпонування одних і тих самих кадрів.

У результаті реформа муніципальної служби може та повинна значно відповідати інтересам усіх зацікавлених сторін – громадян, територіальної спільноти, держави та громадянського суспільства. Втім, це не гарантує успішної реалізації проєктів, спрямованих на довгострокові позитивні зміни для вказаних сторін. Принципове значення при цьому, підкреслює А. Дразен, має конфігурація найближчих інтересів, на базі яких належить здійснювати зміни. Тут наявною є типова проблема сучасної політичної економіки, «інституційна пастка»: інститути, що потребують вдосконалення, здатні продукувати інтереси, які звужують вибір доступних варіантів їхніх змін [1].

Взагалі кажучи, інтереси територіальних спільнот не завжди співпадають із інтересами центральної влади з будь-яких питань, особливо з тих, які мають локальну специфіку; нерідко для органів місцевого самоврядування орієнтація на запити територіальної спільноти (що цілком природно) превалює над інтересами й запитамі держави, а це, безумовно, викликає відповідну реакцію державних органів управління. Загальнодержавні завдання зі зрозумілих причин мають сприйматися місцевими спільнотами як необхідні обмеження можливого свавілля, оскільки інститут місцевого самоврядування функціонує в правовому просторі, контрольованому державою, але не мають ні за яких умов (хіба якщо рішення державного органу повністю відповідає наявним інтересам місцевої спільноти) перетворюватись на імпліцитний імператив, за таких умов демократичне місцеве самоврядування деволюціонує, перетворюючись на ефемерну «владу рад» із радянської минувшини.

У державах, де йде фундація демократичного режиму, органи державної влади не тільки можуть, а й повинні бути ініціатором розвитку інститутів громадянського суспільства, у тому числі – місцевого самоврядування. У розвинених демократичних країнах громадські організації і колективи традиційно залучаються до вирішення широкого спектру соціальних проблем. Українській державі також слід визначити, які соціальні проблеми вона може вирішити сама, а які – шляхом залучення громадських організацій, зокрема об'єднань територіальної громади. Демократизація суспільства передбачає підвищення рівня забезпечення участі громадян в управлінні державними справами.

Як бачимо, громадські ради реалізують, серед інших, функцію конвергенції інтересів громадянина, суспільства і держави через інструмент громадського контролю, здійснюють вплив інститутів громадянського суспільства (у тому числі – органів місцевого самоврядування) на

формування та реалізацію державної політики; зарубіжний досвід демонструє моделі конструктивної співпраці державної влади з муніципальними органами, отже орієнтація на європейські принципи належного урядування є одним із ключових аспектів модернізації державного управління в Україні.

Реалістичний підхід до проблеми вдосконалення **нормативно-правового механізму** діяльності органів місцевого самоврядування зумовлює необхідність визначення основних напрямів її оптимізації, серед яких слід виділити: 1) конкретизацію кола обов'язків і відповідальності органів самоорганізації населення, котру доцільно орієнтувати на розширення повноважень цих органів в системі місцевого самоврядування; 2) подальшу біфуркацію повноважень між комітетами районів і комітетами самоорганізації населення в масштабі мікрорайонів; 3) реконструкцію в напрямі спрощення механізму створення органів самоорганізації населення, а також укладання угод про партнерство та співробітництво між органами місцевого самоврядування й органами державної влади, організаціями «третього сектору» та бізнес-структурами; 4) розробку та реалізацію заходів з підвищення рівня участі членів громади в діяльності органів місцевого самоврядування, що сприяє вдосконаленню системи відповідальності органів місцевого самоврядування, сільських, селищних і міських голів перед громадами, котрі їх обрали; 5) розширення можливостей реальної участі у місцевому самоврядуванні; 6) здійснення організаційних заходів щодо діяльності будинкових, вуличних, квартальних та інших органів самоорганізації населення [7].

Оптимізація діяльності органів місцевого самоврядування, як власне і самої інституції самоврядування, ретардується в сучасних вітчизняних умовах багатьма факторами: 1) має місце протистояння владних інститутів, відсутня консолідація між провідними політичними силами, зокрема парламентськими, зростає політична нестабільність та напруга в суспільстві; 2) процеси підготовки та ухвалення рішень органів місцевого самоврядування не мають достатнього рівня прозорості та гласності через засоби масової інформації; 3) наявними є нормативно-правові акти, які ускладнюють або навіть роблять недійсними процедури, орієнтовані на максимальне широке залучення громадян до ухвалення рішень; 4) недостатньо високим є фаховий рівень персоналу органів місцевого самоврядування, відсутність результативного механізму його підвищення; 5) має місце недовіра громадянських колективів до місцевих органів державної влади та персоналу органів місцевого самоврядування; 6) недостатньо високим є рівень обізнаності пересічних громадян відносно реально діючих механізмів впливу на процес професійної діяльності органів місцевого самоврядування; 7) наявною є загальмованість процесу формування на місцевому рівні управлінської еліти, референтними для якої мають бути принципи сучасного демократичного суспільства.

Висновки. Висвітлення політико-соціальних й організаційно-адміністративних механізмів діяльності

органів місцевого самоврядування нашою думкою, що українське суспільство потребує формування більш ефективного організаційно-правового механізму кадрового забезпечення державних і муніципальних органів, управління всією сумою соціально-економічних процесів і продукування більш демократичного типу стосунків владних органів з людиною.

Першочергового значення для оформлення демократичної, ефективної та адекватної запитам муніципальної влади набувають: 1) удосконалення нормативно-правового механізму діяльності органів місцевого самоврядування; 2) трансформації у кадровому забезпеченні органів місцевого самоврядування (з метою подолання наслідків руйнування радянської адміністративно-командної системи та рудиментарної ідеології домінування держави над людиною); 3) освітня політика держави в галузі місцевого самоврядування, а саме: просвітницька діяльність серед населення та громадський вплив на роботу органів місцевого самоврядування, навчання кадрів за допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, а також формування української еліти. Окрім того, формування й функціонування представницьких органів місцевого самоврядування реалізує участь широких верств населення у вирішенні проблем місцевого масштабу, підвищує рівень їх політичної культури, формує в членах громадянського колективу усвідомлення своєї ролі в процесі управління «своїм» територіальним утворенням.

Література

1. Drazen A. *Political Economy in Macroeconomics* / A. Drazen. – New Jersey: Princeton, 2000. – 635 p.
2. Берегова Т.Д. *Філософія людини та суспільства* / Т.Д.Берегова, А.М.Лещенко. – Херсон: Айлант, 2011. – 148 с.
3. Битяк Ю.П. *Адміністративне право України* / Ю.П. Битяк. – К.: Юрінком Інтер, 2005 – http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part2/212.htm.
4. Григорьев В.А. *Основные принципы формирования муниципальных структур* / В.А. Григорьев // *Актуальные проблемы державы и права: Сборник научных трудов*. – Вып. 12. – Одесса: Юрид. лит., 2001. – С. 232.
5. *Європейська Хартія місцевого самоврядування* // *Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: зб. офіц. док. / за ред. З. Варналія; упор.: З. Варналія, Є. Жемеренко, В. Жук та ін.* – К.: НІСД, 2004. – 521 с.
6. *Інструменти впливу громадян на місцеву владу: бюджет* / Агентство США з міжнародного розвитку USAID; [електронний ресурс]. – К.: УНЦПД. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Pro-tviiy-vpliv-na-vladu.pdf>.
7. Кольцова Д.В. *Органи самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04* / Д.В. Кольцова. – Дніпропетровська національна академія будівництва і архітектури. – Магіївка, 2006. – 198 с.
8. *Науково-методологічне забезпечення формування кадрового потенціалу місцевого самоврядування в Україні: наук. розробка* / за заг. ред. Ю.П. Сурміна, І.В.Козюри. – К.: НАДУ, 2010. – 40 с.

References

1. Drazen A. *Political Economy in Macroeconomics* / A. Drazen. – New Jersey: Princeton, 2000. – 635 p.
2. Berehova T.D. *Filosofia ludyi ta suspilstva* / T.D.Berehova, A.M.Leshchenko. – Kherson: Ailant, 2011. – 148 s.

3. Bytiak Iu. P. *Administratyvne pravo Ukraïny* / Iu. P. Bytiak, – K.: Yurinkom Inter, 2005 – http://www.ebk.net.ua/Book/law/bytiak_admpu/part2/212.htm.

4. Hryhorev V. A. *Osnovnye pryntsyry formirovaniya munitsypalnoï struktury* / V. A. Hryhorev // *Aktualni problemy derzhavy i prava: Zbirnyk naukovykh prav.* – Vyp. 12. – Odessa: Yuryd. lit., 2001. – S. 232.

5. *Ievropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannia // Rehiionalna polityka Ukraïny: instytutsiino-pravove zabezpechennia: zb. ofits. dok. / za red. Z. Varnalii; upor.: Z. Varnalii, Ie. Zhemerenko, V. Zhuk ta in.* – K.: NISD, 2004. – 521 s.

6. *Instrumenty vplyvu hromadian na mistsevu vladu: bukhet / Ahentstvo SSHA z mizhnarodnoho rozvytku USAID; [elektronnyi*

resurs]. – K.: UNISPD. – Rezhym dostupu: <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Pro-tvyy-vplyv-na-vladu.pdf>.

7. Koltsova D. V. *Orhany samoorganizatsii naselennia v systemi mistsevoho samovriaduvannia : dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.04 / D. V. Koltsova.* – Donbaska natsionalna akademiia budivnytstva i arkhitektury. – Makiiivka, 2006. – 198 s.

8. *Naukovo-metodolohichne zabezpechennia formuvannia kadrovoho potentsialu mistsevoho samovriaduvannia v Ukraïni: nauk. rozrobka / za zah. red. Iu. P. Surmina, I.V. Koziry.* – K.: NADU, 2010. – 40 s.

Honchar S.Y.,

applicant of Institute of State Management, Petro Mohila Black Sea National University,
sergeygonchar1964@gmail.com

Ukraine, Mykolayiv

POLITICAL-SOCIAL AND ORGANIZATIONAL-ADMINISTRATIVE MECHANISMS OF STATE REGULATION OF LOCAL GOVERNMENTS ACTIVITIES

The article analyzes the political-social and organizational-administrative mechanisms of the State regulation of the local governments activities. The main mechanisms of regulating these activities are defined primarily by the legislation and staffing, as well as the educational policy of the State, which covers educational activities among the population, public influence on the local self-government activities, training of specialists by means of modern information and communication technologies, and formation of the Ukrainian elite.

Key words: local self-government, mechanisms of State regulation, staffing, educational policy, public influence, formation of the Ukrainian elite.

УДК 061.4:658.845

Кирилко Н.М.,

ст. викладач кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну,
Natashaoklirik@bigmir.net

Україна, м. Київ

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА-ЕКСПОНЕНТА

У статті розглянуто поняття «управління інноваційним розвитком». Виділено та розкрито основні етапи інноваційних процесів підприємства-експонента. Одним з найвагоміших етапів є реалізація інновацій на ринку, адже ефективне їх розповсюдження під час виставкових заходів дає змогу до постійної комерціалізації, отримання додаткових прибутків та активізації інноваційних процесів на підприємстві-експоненті. Наведено характеристику оберненозворотнього зв'язку інноваційних процесів і виставкової діяльності підприємства-експонента. Перераховані фактори зовнішнього та внутрішнього характеру при формуванні системи управління інноваційним розвитком підприємства-експонента. Представлено методику інтегрального оцінювання інноваційного розвитку підприємства-експонента.

Ключові слова: інноваційні процеси, підприємства-експоненти, необхідність змін, управління інноваційними процесами, виставкова діяльність, інноваційний науково-технічний розвиток.

Постановка проблеми. В умовах жорстокої конкуренції промислові підприємства потребують інноваційних перетворень. Інноваційний характер забезпечення промислових підприємств на сьогодні є домінуючою тенденцією розвитку економіки України. Розвиток інновацій супроводжується зміною старої структури виробництва. При інноваційному розвитку періодично відбувається зменшення обсягів виробництва продукції та послуг. Інновації не приносять миттєвий економічний ефект. Керівники промислових підприємств несуть відповідальність в першу чергу за показники валового доходу. Всі зусилля направляються на недопущення зниження поточних об'ємів виробництва. Тому можна констатувати, що планування валових показників об'ємів виробництва суперечить інноваційному характеру розвитку підприємства-експонента. Для розвитку інноваційних процесів необхідне стимулювання. В ринковій економіці – це надприбутки, як премія за перевищення середнього рівня якості продуктів та послуг. Проблеми управління інноваційними процесами, викликають необхідність змін в розвитку підприємства-експонента, зокрема у виставкової діяльності. Ефективне управління інноваційними процесами являє собою одну із найскладніших задач для керівників підприємств-експонентів.

Мета роботи - дослідження проблематики питань щодо управління інноваційними процесами у виставковій діяльності підприємства-експонента.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку інновацій та виставкової діяльності розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних фахівців: Н.В.Александрової [1], А.В.Гальчинського, І.М.Грищенко [3], Ю.В. Гончарова, М.П. Денисенка, С.М. Ілляшенко [8], Н.А. Крахмальової [3], А.О. Касич [10-11], В. Пекаря [5], Б. Твіса [6], І.К. Філоненка [1] та ін.

Зокрема, Б. Твісс [6] ототожнював нововведення з інновацією: «нововведення» – застосування, тобто

процес, у якому дослідження або ідея набувають економічного змісту; науково-технічні інновації – це матеріалізація нових ідей і знань, відкриттів, винаходів і науково-технічних розробок у процесі виробництва з метою їх комерційної реалізації для задоволення відповідних потреб споживачів на ринку. В працях Ф. Ніксона [4] запропоновано зміст поняття «інновація» як сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що спричиняють появу на ринку нових товарів, поліпшених промислових процесів та устаткування.

В Законі України «Про інноваційну діяльність» питання інновації трактується наступним чином: «це новостворені і вдосконалені конкурентні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери» [7]. Відповідно до вищезазначеного Закону серед об'єктів інноваційної діяльності виділені наступні: 1) сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; 2) товарна продукція; 3) механізм формування споживчого ринку і збуту товарної продукції; 4) організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і соціальної сфери.

Отже, перераховані об'єкти мають вагомий вплив на управління інноваційними процесами підприємства-експонента, зокрема переробка сировинних ресурсів сприяє виготовленню нової продукції, яка сприяє до можливості формування споживчого ринку, вирішенню організаційно-технічних рішень в комерціалізації продукції під час виставкових заходів.

Процес розвитку підприємства, що спирається на постійний пошук нових способів і сфер реалізації свого потенціалу в умовах змін зовнішнього середовища та пов'язаний з модифікацією ринків збуту є *інноваційним науково-технічним розвитком*.

Сучасні інноваційно-активні підприємства це підприємства, які витрачають на інновації значні фінансові ресурси, одночасно реалізують ряд інноваційних проектів, постійно нарощують кадровий потенціал інноваційної діяльності. Однак інноваційний розвиток не став однією з головних ознак зростання українських підприємств. Певні позитивні тенденції тимчасово спостерігалися, але швидко змінювалися протилежними. Тобто інноваційні процеси на українських підприємствах є нестійкими та позбавлені чітких довгострокових стимулів [11, с.21].

Для того, щоб підприємствам вийти з кризового стану, в якому опинилась більшість, необхідно продовжувати разом з новими пропозиціями, розробку нових продуктів, активізувати участь у виставкових заходах, інвестувати у розвиток бізнесу [13, с.172].

Під час проведеного дослідження виявлено, що інноваційні процеси складаються з восьми основних етапів: 1) наукова підготовка виробництва; 2) проведення прикладних науково-дослідних розробок; 3) проведення дослідно-конструкторських робіт; 4) підготовка до виробництва; 5) освоєння виробництва; 6) вихід підприємства на потужність і виробництво створеної продукції відповідно до портфеля замовлень; 7) розповсюдження (реалізація) інновації на ринку; 8) споживання або експлуатація інновації замовником.

Сьомий етап вважається одним із сполучних елементів щодо організації виставкової діяльності підприємства-експонента. Життєвий цикл інновацій

безпосередньо пов'язаний з виставковими заходами, про що свідчить активність чи пасивність розвитку інноваційних процесів на підприємстві-експоненті.

Особливість управління інноваційними процесами в ринкових умовах полягає перед усім в його орієнтації на запити потенційного споживача [11, с.150-151]. Відповідно до умов конкуренції високу конкурентоздатність буде мати таке підприємство-експонент, яке гнучко реагує на потреби ринку та спроможне задовольнити нові потреби потенційних споживачів. Воно може запропонувати новий чи поліпшений вид продукції або послуги, який призведе до його посиленої комерціалізації. В умовах постійних змін та комерціалізації більшості виставкових заходів, деяка частина виставок і ярмарків залишається некомерційними. Це дає змогу підприємствам, які вперше вирішили стати експонентами сприяти у можливості участі у пропагандистських та рекламно-іміджевих виставкових заходах. Відповідні заходи надають можливість показати в дії нові або оновлені продукти та інноваційні розробки. Слабкий чи стрімкий розвиток інноваційних процесів на підприємстві дає змогу стверджувати про активну чи пасивну участь експонента у виставкових заходах. Представлені фактори зазначають про оберненозворотній зв'язок інноваційних процесів і виставкової діяльності: ВБ-ПВ-І-ІП (рис. 1).

Для новостворених суб'єктів господарської діяльності та перш за все вже діючих, необхідна ефективна дієва система управління інноваційними процесами (УІП).

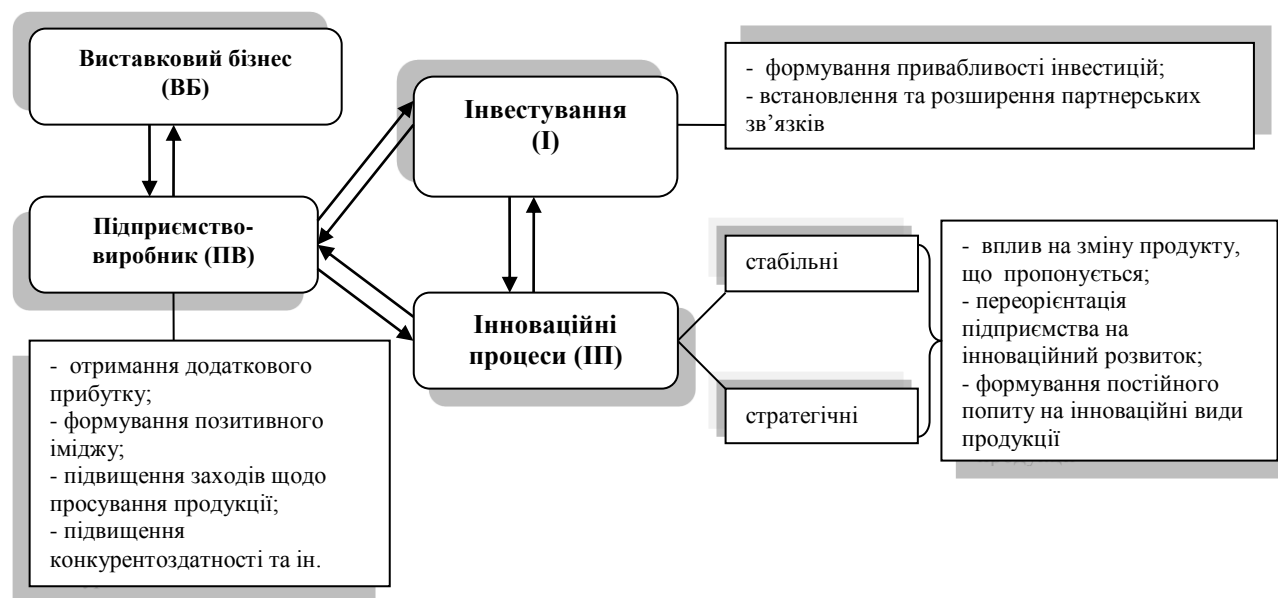

Рис. 1 Характеристика зв'язків «ВБ-ПВ-І-ІП»

Зокрема для підприємств-експонентів створення відповідної системи управління інноваційними процесами є досить важливим кроком, де фактори зовнішнього та внутрішнього характеру мають позитивний вплив для його подальшого розвитку (рис. 2).

Враховуючи потенційні можливості інновацій у формуванні конкурентних переваг та з урахуванням інвестиційних можливостей підприємства-експонента

може здійснюватися управління інноваційним розвитком виставкової діяльності підприємства.

Загальна оцінка інноваційного розвитку здійснюється за трьома складовими: ресурсною, ринковою, технологічною. Кожна складова має набір первинних показників, які поступово інтегруються за найбільш суттєвими ознаками інноваційного розвитку підприємства.

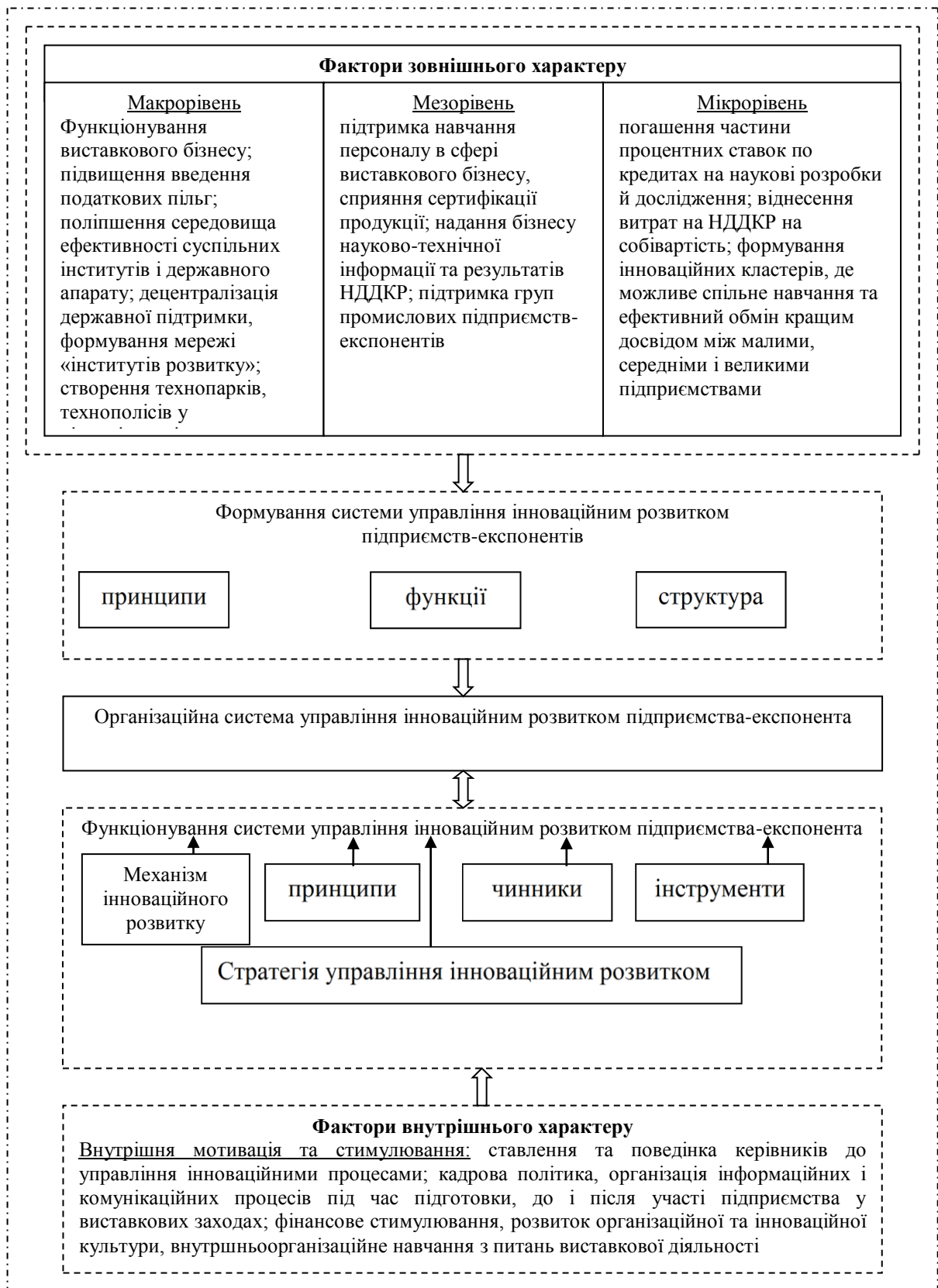

Рис. 2. Формування системи управління інноваційним розвитком підприємства-експонента

Джерело: розроблено автором на основі [4; 6; 8-10]

За допомогою методики інтегрального оцінювання інноваційного розвитку підприємства можна визначити інтегральний показник рівня його інноваційного розвитку [12, с.37-42].

$$IPPP = Y_{pec} \cdot K_1 + Y_{m.o} \cdot K_2 + Y_{впр} \cdot K_3 + Y_{вз} \cdot K_4 \quad (1)$$

де $IPPP$ – інтегральний показник інноваційного розвитку підприємства-експонента;

Y_{pec} – показник ресурсної підсистеми забезпечення інноваційної розвитку підприємства-експонента;

$Y_{m.o}$ – показник рівня технологічного оновлення підприємства-експонента;

$Y_{впр}$ – показник рівня впровадження та комерціалізації інновацій;

$Y_{вз}$ – показник рівня комерціалізації інновацій під час участі у виставкових заходах;

K_1, K_2, K_3, K_4 – коефіцієнти, що характеризують вагомість підсистем.

Узагальнюючи показники рівнів: $Y_{pec}, Y_{m.o}, Y_{впр}, Y_{вз}$ розраховуємо за єдиною формулою [11, с.37-42]:

$$Y_{заг} = \frac{X_1 \cdot A_1 + X_2 \cdot A_2 + X_3 \cdot A_3 + X_4 \cdot A_4 + \dots + X_i \cdot A_i}{100} \quad (2)$$

де $X_1, \dots, X_i$ – коефіцієнти, які характеризують певний узагальнюючий показник;

$A_1, \dots, A_i$ – питома вага коефіцієнта в загальному комплексі оцінок, %.

Отже, метод інтегрального оцінювання інноваційного розвитку підприємства-експонента надає можливість отримати однозначну відповідь про рівень технології, організації виробництва, рівень впливу участі у виставкових заходах і роботи підприємства в цілому.

Кожне підприємство враховуючи сферу його діяльності, розмір, цілі та типи інновацій, визначає основні показники результатів, а також їх критерії досягнення, у результаті чого розраховуються показники ефективності інноваційної діяльності підприємства [9, с.81].

Необхідність активізації інноваційних процесів, зокрема підприємств-експонентів повинна бути спрямована на переорієнтацію виробничого потенціалу та створення конкурентоспроможних виробництв. Освоєння ринку інновацій як системи заходів, пов'язаних з участю підприємств-експонентів у виставкових заходах потребує подальшого дослідження.

Висновки. В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що раціональне управління інноваційними процесами дозволить підприємству-експоненту прийняти правильне рішення відносно створення і розробки нової інноваційної продукції. Прийняття відповідного управлінського рішення вплине на прийняття заходів відносно реалізації та комерціалізації продукції під час участі підприємства-експонента у виставкових заходах.

Таким чином, розглянувши методологію комплексного оцінювання ефективності інноваційної діяльності за інтегральним показником рівня інноваційного розвитку виникає можливість здійснення моніторингу підприємств-експонентів за рівнем інноваційного розвитку та проведення порівняльного аналізу. Це дасть змогу виявити інноваційну активність промислових підприємств та вплинути на управління інноваційними процесами, а саме у сфері виставкової діяльності.

Отже, фактори, які в подальшому посприяють успіху інноваційних процесів: конкурентна перевага інноваційної продукції (прагнення до високої привабливості продукції для споживача); модернізація виробництва; стимулювання трудової діяльності; управління інформаційними ресурсами; партнерство; активізація підприємств-експонентів до участі у виставкових заходах.

Література

1. Александрова Н.В. Выставочный менеджмент: стратегия управления и маркетинговые коммуникации / Н.В.Александрова, И.К.Филоенко. – М.: ОАО ИПО «Лев Толстой», 2006. – 384 с.
2. Гринев В.Ф. Инновационный менеджмент : учебное пособие / В.Ф. Гринев. – 2-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2001. – 152 с.
3. Грищенко І.М. Ринкові аспекти виставкової діяльності в Україні на сучасному етапі / І.М. Грищенко, Н.А. Крахмальова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9 (63). – С. 113-119.
4. Ніксон Ф. Інноваційний менеджмент / Ф. Ніксон. – М.: Экономика, 1997. – 240 с.
5. Пекар В. О.; Ін-т реклами, Вища шк. виставк. менедж. – К.: Євроіндекс, 2009. – 166 с. Пекар В.О. Основи виставкової діяльності: навч. пос. для ВНЗ / В.
6. Швигс Б. Управление научно-техническими нововведениями: [сокр. пер. с англ.] / Б. Швигс; авт. предисл. и науч. ред. К.Ф. Пузыня]. – М.: Экономика, 1989. – 271 с.
7. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – 266 с.
8. Ілляшенко Н.С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія / Н.С. Ілляшенко. – Суми: СумДУ, 2011. – 192 с.
9. Волова О.В. Інноваційна діяльність підприємства як основа його стабільного та безпечного розвитку / О.В. Волова, С.О. Діденко // Формування ринкових відносин в Україні. – К.: HDEI, 2014. – №11 (162). – С. 77-82.
10. Касич А.О. Інноваційна продукція як основа підвищення конкурентоспроможності підприємств України / Касич А.О., Назарова М.В., Климович П.А. // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – 2008. – № 2. – С. 66–69.
11. Касич А.О. Інноваційні активності підприємств України: динаміка, проблеми та шляхи вирішення / Касич А.О., Канунікова К.О. // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 22. – С. 21-24.
12. Кирилко Н.М. Система управління виставковою діяльністю як забезпечення розвитку підприємства-експонента / Н.М. Кирилко // Науковий вісник Мукачівського державного університету Серія «Економіка». – Мукачево. – 2016. – С. 75-79.
13. Кирилко Н.М. Інноваційний розвиток підприємств-експонентів / Туріна Н.Д., Кирилко // Матеріали X Всеукр. наук. конф. 19-20 квітня 2011 р. – Київ. – КНУД. – т.3. – С.172.
14. Кирилко Н.М. Роль виставкової діяльності у розвитку інноваційних процесів підприємств-експонентів / Н.М. Кирилко // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 3-5 червня 2011 р. – Судаки, 2011. – С. 238-241.
15. Кирилко Н.М. Вплив виставкової діяльності на інноваційний розвиток вітчизняних виробників / Кирилко Н.М., Туріна Н.Д. // Матеріали VII Всеукр. наук. конф. 18-19 квітня 2012 р. – Київ. – КНУД. – С. 150-151.
16. Черваньов Д. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку промислових підприємств України / Д. Черваньов, А. Нейкова. – К.: Знання, 1999. – 514 с.

References

1. Aleksandrova N.V. Vystavochinyy menedzhment: stratehiya upravleniyya y marketynghovyye kommunikatsyy / N.V. Aleksandrova, Y.K. Fylyonenko. – T.: OAO YPO «Lev Tolstoy», 2006. – 384 s. Nykxon F. Ynnovatsyionnyy menedzhment / F. Nykxon. – M.: Zhkonomyka, 1997. – 240 s.
2. Hrynev V.F. Ynnovatsyionnyy menedzhment: uchebnoye posobyе / V.F. Hrynev. – 2-e yzd., stereotyp. – K.: MAUP, 2001. – 152 s.
3. Hryshchenko I.M. Rynkoviy aspekty vystavkovoyi diyal'nosti v Ukrayini na suchasnomu etapi / I.M. Hryshchenko, N.A. Krakhmalova // Akhtual'ni problemy ekonomiky. – 2006. – # 9 (63). – S. 113-119. Zakon Ukrayiny «Pro innovatsiynu diyal'nist'» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – 2002. – # 36. – 266 s.
4. Nykxon F. Ynnovatsyionnyy menedzhment / F. Nykxon. – M.: Zhkonomyka, 1997. – 240 s.
5. Pekar V.O.; In-t reklamy, Vysichia shk, vystavk, menedzh. – K.: Yevroindex, 2009. – 166 c. Pekar V. O. Osnovy vystavkovoyi diyal'nosti: navch. pos. dlya VNZ.
6. Tyys B. Upravlenye nauchno-tekhnicheskymy novovvedeniyamy: [sokr. per. s anhlg.] / B. Tyys; avt. predysl. y nauch. red. K. F. Puzynya]. – M.: Zhkonomyka, 1989. – 271 s.
7. Zakon Ukrayiny «Pro innovatsiynu diyal'nist'» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – 2002. – # 36. – 266 s.
8. Ilyashenko N.S. Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady innovatsiynoho marketynghu promyslovykhi pidpryyemstv: monohrafiya / N. S. Ilyashenko. – Sumy: SumDU, 2011. – 192 s.
9. Volova O.V. Innovatsiyna diyal'nist' pidpryyemstva yak osnova yohio stabil'noho ta bezpechnoho rozvytku / O.V. Volova, Ye.O. Didenko // Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini. – K.: NDEI, 2014. – #11 (162). – S. 77-82.
10. Kasych A.O. Innovatsiyna produktsiya yak osnova pidvyschennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstv Ukrayiny / Kasych A.O., Nazarova M.V., Klymowych T.A. // Derzhava ta rehiony: naukovy-vyrobnychyy zhurnal. – 2008. – # 2. – S. 66-69.
11. Kasych A.O. Innovatsiyni aktyvnist' pidpryyemstv Ukrayiny: dynamika, problemy ta shlyakhyy vyshchennya / Kasych A.O., Kanunikova K.O. // Investytsiyi: praktyka ta dosvid. – 2016. – # 22. – S. 21-24.
12. Kyrylko N.M. Systema upravlinnya vystavkovoyu diyal'nistyyu yak zabezpechennya rozvytku pidpryyemstva-ekspionenta / N. M. Kyrylko // Naukovyy visnyk Mukachiv's'koho derzhavnoho universytetu Seriya «Ekonomika». – Mukachevo. – 2016. – S. 75-79.
13. Kyrylko N.M. Innovatsiynyy rozvytok pidpryyemstv-ekspionentiv / Hurina N.D., Kyrylko // Materialy Kfi Vseukr. nauk. konf. 19-20 kvitnya 2011 r. – Kyiv. – KNUUD. – t.3. – S.172.
14. Kyrylko N. M. Rol' vystavkovoyi diyal'nosti u rozvytku innovatsiynykh protsesiv pidpryyemstv-ekspionentiv / N. M. Kyrylko // Materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 3-5 chervnya 2011 r. – Suda, 2011. – S. 238-241.
15. Kyrylko N.M. Vplyv vystavkovoyi diyal'nosti na innovatsiynyy rozvytok vitchyznanykh vyrobnykh / Kyrylko N.M., Hurina N.D. // Materialy VII Vseukr. nauk. konf. 18-19 kvitnya 2012 r. – Kyiv. – KNUUD. – S. 150-151.
16. Chervan'ov D. Menedzhment innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku promyslovykh pidpryyemstv Ukrayiny / D. Chervan'ov. L. Neykova. – K.: Znannya, 1999. – 514 s.

Kyrylko N.M.,

senior teacher department of management

Kyiv National University Technology and Design, Natashaoklikir@bibir.net

Ukraine, Kyiv

MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES OF THE ENTERPRISE – PARTICIPANT OF EXHIBITION ACTIVITIES

The article deals with the concept of «management of innovative development». The main stages of the innovation processes of the exhibiting company are highlighted and disclosed. One of the most important stages is the implementation of innovations in the market, because effective distribution of them during exhibition events allows for constant commercialization, obtaining additional profits and activating innovative processes at the exhibiting company. The characteristic of the inverse relationship of the innovation processes and the exhibition activity of the exhibiting company is presented. These factors are external and internal in the formation of a management system for innovation development of the enterprise-exhibitor.

The method of integral evaluation of innovation development of the enterprise-exhibitor is presented.

Key words: innovation processes, enterprises-exhibitors, the need for change, management of innovation processes, exhibition activity, innovative scientific and technological development.

УДК: 658.330.152

Лохман Н.В.,*доцент, к.е.н., доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
aleks.lokhman@gmail.com***Берідзе Т.М.,***доцент, к.т.н., доцент кафедри економічної кібернетики
Криворізького факультету Запорізького національного університету, beridzet2016@gmail.com**Україна, м. Кривий Ріг*

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті запропонований алгоритм аналізу інвестиційної стратегічної поведінки підприємства. Цей аналіз на відміну від існуючих методик орієнтований на стратегічний аспект розвитку підприємства. Аналіз інвестиційної стратегічної поведінки підприємства базується на моніторингу інвестиційного клімату (інтенсивності зміни стану макроклімату та мікроклімату) та оцінці інвестиційного потенціалу. Результатом проведеного аналізу є прийняття рішення щодо необхідності або відсутності потреби в зміні інвестиційної стратегічної поведінки та визначення терміновості зміни інвестиційної стратегічної поведінки.

Ключові слова: *інвестиційна стратегічна поведінка, аналіз, інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, зміна.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації питання розвитку окремих підприємств стають досить гостро, забезпечити цей розвиток можливо тільки шляхом ефективного інвестування. В свою чергу, ефективне інвестування не можливе без правильного вибору і реалізації інвестиційної стратегії, а ця стратегія є наслідком вдалої інвестиційної стратегічної поведінки підприємства.

Сьогодні теорія і практика інвестиційної діяльності не може обійтися без визначення якісних і кількісних ознак інвестиційної поведінки суб'єктів господарювання різних галузей національної економіки, щоб у подальшому стримати стратегічні переваги та мінімізувати наслідки економічної рецесії [1, с.13].

Теоретичні та практичні аспекти аналізу інвестиційної поведінки підприємства вивчалися багатьма вітчизняними вченими (Ю.М. Заволока С.М. Контурова, Малько К.С., Петренко Л.М., Дресвянніков Д.О. інші), однак погляди на питання щодо стратегічної спрямованості інвестиційної поведінки підприємства потребують досконалішому вивченню.

Для ефективного управління інвестиційною діяльністю підприємствам необхідна інформація щодо реального стану справ в області формування та реалізації інвестиційної політики та інвестиційних проектів, а також ефективності інвестиційної діяльності для прийняття відповідних рішень щодо подальшого розвитку підприємства. Таку інформацію покликаний надати аналіз інвестиційної діяльності.

Отже, сьогодні є необхідність застосовувати аналіз інвестиційної стратегічної поведінки підприємства задля ефективного прийняття рішення в рамках визначення шляхів розвитку підприємства.

Мета роботи – визначити алгоритм аналізу інвестиційної стратегічної поведінки підприємства.

Виклад основного матеріалу. На думку авторів Заволоки та С.М. Контурової, інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності може характеризуватись певною специфікою в залежності від стану економічного середовища, напряму трансформації, історичного характеру розвитку суспільства тощо [1, с.14]. Ми вважаємо, що інвестиційна поведінка підприємства повинна, насамперед, мати стратегічну орієнтованість і визначатися в залежності від інвестиційного клімату зовнішнього середовища та інвестиційного потенціалу самого підприємства.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, правових, економічних, соціальних, природних, а також інших чинників, які сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних й іноземних інвесторів [2, с.101].

Сучасна інвестиційна стратегія не може ефективно застосовуватися без постійного моніторингу зовнішніх та внутрішніх факторів. В таких умовах необхідно постійно реагувати на стан політичного та економічного середовища, у тому числі і на стан загальносвітового фінансового ринку [3, с.6].

Першим етапом аналізу ми пропонуємо здійснювати оцінку інтенсивності зміни стану інвестиційного клімату. Ця оцінка має бути здійснена шляхом моніторингу інтенсивності зміни стану макроклімату та мікроклімату підприємства. Дослідження макроклімату можливо проводити за напрямками:

– політико-правового середовища (стабільність політичної ситуації, ступінь неузгодженості виконавчої і законодавчої влади, періодичність змін у законодавстві, темпи впровадження економічних реформ, законодавство, що регулює інвестиційну діяльність, антимонопольна політика, податкова політика, сертифікація товарів та послуг, інвестиційна державна політика);

– економічне середовище (економічний розвиток держави, темпи виробництва, рівень інфляції, рівень платоспроможності населення, рівень безробіття, життєвий рівень населення);

– соціокультурне та екологічне середовище (динаміка чисельності населення країни, вікова характеристика населення країни, міграція населення країни, еміграція населення країни, культурний рівень, рівень освіти населення країни, екологічне становище, політика щодо збереження природних ресурсів, використання технологій, спрямованих на екологічну безпеку країни);

– технологічне середовище (розвиток комунікаційної сфери, ринок науково-технічної інформації, впровадження нових технологій, фінансування наукоємних галузей, ринок інвестицій)

Дослідження мікроклімату можливо проводити за такими напрямками: зона господарювання (ставлення споживачів до підприємства, споживчі переваги, рівень задоволення запитів, наміри споживачів, моделювання поведінки споживачів на ринку, мотивація споживачів, рівень конкурентного бар'єру входу до галузі, загроза заміни товару новим, сили позиції постачальників, сила позиції основних конкурентів, конкурентоспроможність товарів, поточні та перспективні стратегії конкурентів, потенціал постачальників, взаємовідносини з маркетинговими посередниками, взаємовідносини з агенціями з надання маркетингових послуг, взаємовідносини з контактними аудиторіями, вплив контактних аудиторій на діяльність підприємства); зона інвестицій (історія взаємодії з інвесторами, обсяги зовнішнього інвестування в минулому та поточному періодах, потенціал інвесторів; ефективність реалізації зовнішніх інвестиційних проєктів); зона нових технологій і науково-технічних інформаційних ресурсів; зона матеріально-технічних ресурсів; зона трудових ресурсів.

Наступним етапом аналізу інвестиційної стратегічної поведінки ми пропонуємо оцінку інвестиційного потенціалу підприємства. Щодо характеристики інвестиційного потенціалу підприємства, то ми згодні з визначенням Дресвянникова Д.О.: «Інвестиційний потенціал підприємства – це сукупна можливість власних і залучених економічних ресурсів забезпечувати при наявності сприятливого інвестиційного клімату інвестиційну діяльність підприємства з метою і масштабах, визначених економічною політикою країни та стратегією розвитку підприємства» [4, с.26].

Ми пропонуємо здійснювати аналіз інвестиційного потенціалу з метою оцінки інтенсивності його зміни за такими напрямками:

– інвестиції в розвиток асортименту (асортиментна політика підприємства, частота оновлення асортименту, швидкість оновлення асортименту, обґрунтованість та оптимальність оновлення асортименту);

– інвестиції в оновлення технічної бази підприємства (потреби щодо оновлення технічної бази, фінансові можливості щодо оновлення технічної бази);

– інвестиції в нові інформаційні технології (ступінь використання нових інформаційних технологій,

придбання нових інформаційних технологій, розробка нових інформаційних технологій, організація фінансування нових інформаційних технологій);

– інвестиції в товарну політику (ефективність фінансування товарної політики, конкурентоспроможність товарів, позиція товару на ринку, сприйняття товарів покупцями, відповідність товарної політики життєвому циклу товару);

– інвестиції в політику розподілу товарів (вибір каналів розподілу, оптимальність товарних запасів, ефективність використання транспортних засобів і торговельно-технологічного обладнання, якість та своєчасність реалізації функцій щодо управління збутом, ефективність інвестування збутової діяльності);

– інвестиції в комунікаційну політику (ефективність інвестування стимулювання збуту, вибір каналів комунікації, бюджет комунікаційної політики, цільова аудиторія, структура маркетингових комунікацій, засоби реклами, паблік рілейшнз, пабліситі, засоби стимулювання збуту, ефективність фінансування прямого маркетингу);

– інвестиції в кадрову політику (ефективність кадрового забезпечення, ефективність діяльності персоналу, мотивація персоналу);

– фінансові ресурси (можливості інвестування з власних коштів, забезпеченість обіговими коштами, інвестиції в інновації);

– інформаційні ресурси (науково-технічні розробки; патенти і ноу-хау; науково-технічна інформація, фінансова інформація, комерційна інформація);

– матеріально-технічні ресурси (сировина, матеріали, паливо, енергія і комплектуючі, площі і робочі місця, зв'язок і транспорт, обладнання і інструменти);

– технологія процесів (прогресивність технологій і методів, що використовуються, рівень автоматизації робіт на підприємстві);

– організаційна структура та організаційна культура (конфігурація: ланки, діапазон і рівні управління, функції: склад і якість розподілу праці, якість внутрішніх і зовнішніх вертикальних і горизонтальних, прямих і зворотних зв'язків, відносини: розподіл прав і відповідальності за ланками управління, комунікаційна система і мова спілкування, традиції, досвід віра в можливості підприємства, трудові етика і мотивація).

Наступним кроком можливо визначити потреби зміни інвестиційної стратегічної поведінки підприємства у зв'язку зі змінами, що відбувалися в інвестиційному кліматі та інвестиційному потенціалі підприємства. Методика визначення потреби зміни інвестиційної стратегічної поведінки надана в таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, підприємство може мати відсутність потреби в зміні інвестиційної стратегічної поведінки, якщо підприємство має за мету збереження інвестиційної позиції підприємства або наявність потреби зміни інвестиційної стратегічної поведінки (при цьому підприємство може мати наявність часу для зміни інвестиційної стратегічної поведінки чи потребувати негайної зміни інвестиційної стратегічної поведінки).

Таблиця 1 – Оцінка потреби та терміновості зміни інвестиційної стратегічної поведінки

Характеристика зміни інвестиційної стратегічної поведінки	Шкала оцінки				
	Бали				
Інтенсивність зміни стану інвестиційного клімату та інвестиційного потенціалу	5	4	3	2	1
	Висока інтенсивність	Середня інтенсивність	Відносна інтенсивність	Повільна інтенсивність	Низька інтенсивність
Зважена оцінка інтенсивності зміни стану інвестиційної позиції підприємства	$5,1 \leq x \leq 6$	$4,1 \leq x \leq 5$	$3,1 \leq x \leq 4$	$2,1 \leq x \leq 3$	$0,24 \leq x \leq 2$
	Висока інтенсивність	Середня інтенсивність	Відносна інтенсивність	Повільна інтенсивність	Низька інтенсивність
Потреба в зміні інвестиційної стратегічної поведінки	Характеристика зміни інвестиційної позиції підприємства				
	Тенденція до зниження сили інвестиційної позиції підприємства	Збереження інвестиційної позиції підприємства	Тенденція до підвищення сили інвестиційної позиції підприємства		
	Наявність потреби в перегляді інвестиційної стратегічної поведінки	Відсутність потреби в перегляді інвестиційної стратегічної поведінки	Наявність потреби в перегляді інвестиційної стратегічної поведінки		
Характеристика потреби та терміновості зміни інвестиційної стратегічної поведінки	Бали				
	$0,24 \leq x \leq 3$	$3,1 \leq x \leq 6$	Відсутність потреби в зміні інвестиційної стратегічної поведінки	$0,24 \leq x \leq 3$	$3,1 \leq x \leq 6$
	Наявність часу для зміни інвестиційної стратегічної поведінки	Негайна потреба зміни інвестиційної стратегічної поведінки		Наявність часу для зміни інвестиційної стратегічної поведінки	Негайна потреба зміни інвестиційної стратегічної поведінки

Висновки. В сучасних умовах господарювання інвестиційна діяльність не може обійтися без аналізу інвестиційної стратегічної поведінки підприємства. Аналіз інвестиційної стратегічної поведінки підприємства базується на моніторингу інвестиційного клімату та аналізі інвестиційного потенціалу. Результатом проведеного аналізу має стати прийняття рішення щодо необхідності або відсутності потреби в зміні інвестиційної стратегічної поведінки. Перспективами подальших досліджень є проведення аналізу інвестиційної стратегічної поведінки окремих підприємств.

Література

1. Заволока Ю.М. Інвестиційна поведінка суб'єктів інвестиційної діяльності за галузями економіки / Ю.М.Заволока, С.М. Контурова // Інвестиції: практика та досвід, 2012. - № 4. - С.13-15
2. Малько К.С. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України: чинники їх формування в сучасних умовах / К.С. Малько // Актуальні проблеми економіки, 2015. - №3(165). - С.100-105

3. Петренко Л.М. Стратегічні аспекти інвестиційного розвитку регіону / Л.М. Петренко // Innovative solutions in modern science, 2017. - № 2(11). - С.1-9

4. Дресвянніков Д.О. Формування інвестиційного потенціалу підприємства / Д.О. Дресвянніков // Reporter of the Priazovskiy state technical university. - 2016, Issue 31, Volume 2. - P.20-27

References

1. Zavaloka Yu.M. Investytsiynna povedinka sub'yektiv investytsiynoi diyalnosti za haluzyamy ekonomiky / Yu.M. Zavaloka, S.M. Konturova // Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 2012. - № 4. - S.13-15
2. Mal'ko K.S. Investytsiynny klimat ta investytsiyna pryvablyvist' Ukrainy: chynnyky ikh formuvannya v suchasnykh umovakh / K.S. Mal'ko // Aktualni problemy ekonomky, 2015. - № 3(165). - S.100-105
3. Petrenko L.M. Stratehichni aspekty investytsiynoho rozvytku rehionu / L.M. Petrenko // Innovative solutions in modern science, 2017. - № 2(11). - S.1-9
4. Dresvyannikov D.O. Formuvannya investytsiynoho potentsialu pidpryyemstva / D.O. Dresvyannikov // Reporter of the Priazovskiy state technical university. - 2016, Issue 31, Volume 2. - P.20-27.

Lokhman N.V.,

Candidate of Economic Sciences, associate professor,
of the Mikhail Tugan-Baranovsky Donetsk National University of Economics and Trade, aleks.lokhman@gmail.com

Beridze T.M.,

Candidate of Technical Sciences, associate professor, Kryvyi Rih Faculty of Zaporizhzhya National University,
beridzet2016@gmail.com

Ukraine, Krivoy Rog

ANALYSIS OF INVESTMENT STRATEGIC BEHAVIOR OF ENTERPRISE

In the article the algorithm of the analysis of investment strategic behavior of the enterprise is offered. Unlike existing methods, this analysis focuses on the strategic aspect of enterprise development. The analysis of the investment strategic behavior of the enterprise is based on the monitoring of the investment climate (the intensity of the macroclimate and microclimate changes) and the assessment of the investment potential. The result of the analysis is making a decision on whether or not there is a need to change the investment strategic behavior and determine the urgency of changes in investment strategic behavior.

Key words: investment strategic behavior, analysis, investment climate, investment potential, change.

УДК. 336.1

Мельников І.Ю.,

аспірант, Державна навчально-наукова установа
«Академія Фінансового Управління»

Україна, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту такої категорії, як «фінансовий ринок». Проаналізовано висновки різних вчених щодо розвитку державного регулювання фінансового ринку України. Автор акцентує увагу на розкритті перспектив розвитку у регулюванні фінансового ринку.

Ключові слова: фінанси, фінансовий ринок, розвиток ринку, державне регулювання ринку.

Постановка проблеми. Процес дослідження фінансового ринку, державного регулювання ринку та з'ясування перспектив його розвитку актуалізує широке коло методологічних проблем, пов'язаних із перспективами розвитку фінансової платформи в Україні загалом. Потужний внесок у розробку даної теоретичної проблематики було здійснено в рамках сучасної економічної науки.

Стан дослідження. Йдеться, зокрема, про методологічне значення концепцій розвитку державного регулювання фінансової сфери. Серед вітчизняних науковців, які займаються дослідженням даної проблематики, слід виділити роботи наступних авторів: з питань місця та ролі фінансового ринку як складової фінансової системи країни – О.І. Барановського, О.Д. Василика, О.В. Герасименка, В.М. Гриньової, Б.А. Карпінського, Г.А. Крамаренко, О.В. Любкіної, І.О. Лютого, В.М. Опаріна, В.М. Шелудько, С.П. Ярошенка; з питань державного регулювання фінансового ринку – Н.В. Благі, Д.П. Богині, М.О. Бурмаки, В.М. Гейця, Є.М. Григоренка, О.Д. Данілова, Г.В. Задорожного, С.М. Іваницької; з питань розвитку фінансового посередництва – А.П. Вожжова, А.О. Єпіфанова, А.М. Єрмошенка, М.М. Єрмошенка, О.В. Козьменко, С.М. Козьменка, Ю.С. Конопліної, М.І. Макаренка, М.І. Савлука, І.В. Сала; з питань розвитку вітчизняного фінансового ринку як складової світового фінансового ринку – В.А. Кажан, З.О. Луцишина, О.В. Любкіної, Н.В. Стукало, В.С. Шафрана та інших, які не тільки розвинули, але й суттєво оновили традиційні наукові уявлення в цій галузі. Тому не буде перебільшенням сказати, що сьогодні без врахування та аналітичного розгляду їх наукового внеску не може обійтись жодна серйозна праця в економічній галузі. Разом з тим слід визнати, що у вітчизняній літературі з історії та методології регулювання фінансового ринку мають місце поки що початкові спроби залучити аналітичний потенціал сучасної економічної науки до розробки теорії і методології історико-правового аналізу світового та українського фінансового ринку. Саме тому, метою статті є подальша теоретична розробка перспектив розвитку регулювання фінансового ринку, а також з'ясування особливостей фінансового ринку України у його історичному розвитку.

Виклад основного матеріалу. В Українській економічній літературі постійно вживаються такі терміни як «фінансовий ринок», «ринок капіталів»,

«ринок цінних паперів», «фондовий ринок». В той самий час, офіційного визначення цих термінів в Україні на даний момент не існує.

Єдиним більш-менш розробленим терміном, якому було дано офіційне визначення є «ринок цінних паперів» [3, с.62].

Фінансовий ринок – це сфера специфічних економічних відносин, у процесі яких формується попит та пропозиція на фінансові ресурси та за допомогою фінансових посередників здійснюється акт їх купівлі-продажу.

Головною функцією фінансового ринку є забезпечення процесу розподілу фінансових ресурсів в економіці. Він створює умови для вільного міжгалузевого обігу капіталів, дозволяє перетворювати нагромадження в робочі інвестиції. Виступаючи оптимальним розподільчим механізмом, фінансовий ринок сприяє зниженню витрат, що виникають в процесі руху капіталу [4, с.64].

Основні функції щодо регулювання фондового ринку в країні належать державі, адже цей ринок є настільки масштабним та ризиковим для фінансової безпеки країни, пред'являє настільки високі вимоги до інфраструктури та ресурсів на його будівництво, що тільки зусилля держави «згори» можуть надати йому цивілізованої та безпечної форми. По суті, має бути масштабна програма створення ринку цінних паперів у країні, адекватна державним програмам приватизації та структурних змін у галузях господарства [2, с.55].

Функції регулювання і контролю за ринком цінних паперів здійснюється державою шляхом формування спеціальних структур, потреба в яких зумовлюється: специфікою способів регулювання, пов'язаних з контролем за розкриттям обширних масивів інформації; видачею великої кількості ліцензій та спеціальних дозволів; організацією реєстрації випусків цінних паперів і професійних учасників фондового ринку, необхідністю постійної адаптації законодавства та підзаконних норм в індустрії цінних паперів, яка швидко розвивається і змінюється; необхідністю для широких верств інвесторів створення ну, який здатен захистити їх інтереси, а також цілим рядом інших обставин [11-13].

Світовий досвід не дає однозначної організації системи регулювання і контролю на ринку цінних паперів. Різноманітність підходів у цій сфері визначається, головним чином, ступенем розвитку ринку

цінних паперів; особливостями законодавства, яке в різних країнах відрізняється за рівнем жорсткості; соціальною та правовою культурою суспільства; рівнем організації професійних об'єднань учасників фондового ринку, здатних взяти на себе значну частину роботи з регулювання діяльності на ньому тощо [9-10].

Відповідно до вказаних факторів розрізняються і форми, прийоми та методи діяльності з регулювання і контролю за виконанням законодавства та правил цивілізованої поведінки на фондовому ринку, а також відповідальності за їх порушення [14, с.29].

Світова практика свідчить, що в розвинутих країнах з ринковою економікою ринок цінних паперів пройшов значний еволюційний шлях – від хаотичності і роздрібленості до цілісності, централізації та досить жорсткого державного регулювання. Ці характеристики стали невід'ємними для усієї фінансової системи ринкових економічних відносин як у межах однієї країни, так і в міжнародних фінансово-економічних відносинах.

Головними характеристиками та принципами функціонування такого ринку є [8, с.231]:

- цілісність ринку у межах окремої країни, яка забезпечується наявністю єдиної національної фондової біржі як єдиного місця котирування цінних паперів, єдиного Центрального депозитарію цінних паперів і єдиного Клірингового банку, як правило, це Національний банк. Цілісність ринку означає визначення єдиних курсів на усі цінні папери, які допущені до обігу й котирування по всій території даної країни, тобто, якщо для контролю від держави є Національний банк, то для контролю тих же грошей у вигляді цінних паперів є той же Національний банк через фондову біржу;

- централізація ринку цінних паперів, що означає державний контроль та безпосереднє регулювання цілісної системи обігу цінних паперів і забезпечується спеціально створеними державними органами;

- прозорість ринку цінних паперів, що означає широке розповсюдження ринкової інформації, однаковість ціни на конкретні цінні папери по всій території країни, доступність та рівноправність замовлень будь-якого клієнта на купівлю-продаж цінних паперів та включає можливості компенсації цих замовлень фінансовим посередником за свій рахунок;

- введення системи електронного обігу цінних паперів – їх дематеріалізованого обігу у формі комп'ютерних записів на рахунках через систему «національна фондова біржа – центральний депозитарій – кліринговий банк»;

- відповідність, як наслідок, національної системи обігу цінних паперів загальноприйнятим стандартам безпеки інтересів і прав інвесторів, що забезпечує високі гарантії для залучення місцевих та іноземних інвестицій в акціонерні капітали і розвиток національної економіки.

Український ринок цінних паперів, незважаючи на його незначні обсяги, має винятково складну та суперечливу структуру державних органів, що здійснюють його регулювання. Ця складність пояснюється такими причинами [16, с.125]:

- змішана (банківська і небанківська) модель ринку цінних паперів і як наслідок - Національний банк і небанківські державні органи в ролі регулюючих інстанцій;

- масштабна приватизація, за якої значна частина державних підприємств перетворюється в акціонерні товариства, створюються інвестиційні фонди, здійснюється у великих масштабах первинне розміщення акцій приватизованих підприємств, що, у свою чергу, викликає активне втручання в регулювання ринку цінних паперів Фонду державного майна України [15, с.79].

На сьогодні в Україні функції державного регулювання фондового ринку, відповідно до чинного законодавства, розподілені між різними міністерствами та відомствами. Контрольні та регулятивні функції стосовно професійних учасників фондового ринку щодо їх діяльності з приватизаційними паперами здійснює Фонд державного майна України. Ним також регулюються питання видачі дозволів та ліцензій на здійснення фінансовими посередниками представницької, комерційної та посередницької діяльності з приватизаційними паперами [19, с.128].

Контрольні й регулятивні функції здійснює також Національний банк України.

Крім того, Антимонопольний комітет України контролює питання дотримання антимонопольного законодавства у процесі здійснення спільного інвестування інвестиційними фондами та інвестиційними компаніями, а також іншими учасниками ринку [5, с.10].

Певні регулятивні функції здійснюють також Міністерство юстиції, Міністерство економіки, Державна податкова служба та Державна митна служба.

Банківський сектор є найбільшою складовою фінансового ринку України з активами, що складають майже 90% активів усіх фінансових посередників. Протягом останніх п'яти років загальний банківський сектор збільшився в п'ять разів і став співрозмірний з банківськими секторами більш успішних перехідних економік [18, с.51].

Основною зміною в структурі активів банківської системи за останні п'ять років стало збільшення долі кредитів в економіку в основному за рахунок звуження високоліквідних активів. При цьому обсяги наданих в економіку кредитів збільшилися за п'ять років в 6.6 рази і сягнули 149.9 млрд. грн.

В цілому, банківський сектор України розвивається співрозмірно до банківських секторів країн центральної і східної Європи. Більшість проблем пов'язані скоріше з невизначеністю економічного середовища та нерозвиненістю фондового ринку. Два найголовніші наслідки малого фондового ринку для банківської системи – обмежені можливості для залучення капіталу та дефіцит інструментів для хеджування ризиків [1, с.51].

Набагато більше структурних і інституційних проблем існує в діяльності небанківських фінансових посередників і в функціонуванні фондового ринку.

Протягом останніх років страхові компанії розвиваються стрімкими темпами, проте про якість цього розвитку важко робити висновки, бо значна

частина страхових угод укладаються підприємствами для уникнення оподаткування прибутку [7, с.78]. Свідченням цього може бути, наприклад, дуже низьке співвідношення страхових виплат до зібраних страхових премій, що зараз складає близько 20,75%. Окрім того поширеними були і схеми виведення коштів за кордон через операції перестраховування. Після введення вимог до компанії-перестраховальника практикування таких схем зменшилося, хоча таке рішення не є вирішенням фундаментальних проблем, що породжують стимули використовувати страхові компанії для транзакцій, що по суті не є страховими [20, с.91].

Такими проблемами є:

– Обтяжливості норм і високі ставки податку на прибуток підприємств, що створюють стимули укладати псевдо-страхові угоди з афілійованими страховими компаніями і зменшувати податкові зобов'язання.

– Проблеми в оподаткуванні самих страхових компаній – ефективна ставка оподаткування є низькою, порівнюючи, наприклад з оподаткуванням прибутку підприємства. Знову ж таки, стимул для угод з псевдо-страхування.

– Низькі стандарти розкриття інформації страховими компаніями, незвиненість системи пруденційного нагляду за страховими компаніями [17, с.63].

Фінансовий ринок України еволюціонує шляхом модифікації кількісних і якісних характеристик свого поступального розвитку. Подальші перспективи його функціонування вимагають вирішення ряду вже перелічених і пов'язаних з ними проблем. Розширення спектра фінансових послуг (але тільки легітимних і якісних), які надаються фінансовими установами України, одночасно є забезпеченням належного рівня їх конкурентоспроможності [6, с.70].

Отже, опора на розвиток реального сектора економіки і на забезпечення його необхідними інвестиційними ресурсами залишається визначальною платформою для функціонування вітчизняних фінансових установ. Тому першочерговим завданням є підвищення ліквідності та прозорості фінансового ринку України.

Висновки. Враховуючи вищесказане, пропонуємо наступне, в Україні необхідно впровадити цілісну довгострокову стратегію розвитку фінансового ринку, а саме: моніторинг діяльності фінансових установ з боку регуляторів задля своєчасного виявлення проблемних питань у поточній роботі фінансових установ та своєчасно реагувати на загрози; санація або ж ліквідація неплатоспроможних банківських установ, врегулювання питання продажу чи передачі проблемних активів через формування законодавчої бази діяльності установ, основною функцією яких буде робота із проблемними активами; вирішення питання реструктуризації кредитів; оздоровлення фінансової системи через державну підтримку та підтримку з боку власників фінансових установ, впровадження механізмів конвертації депозитів в акції банків; стабілізація, яка потребує забезпечення функціонування системи ефективного нагляду, спрямованого на попередження виникнення загроз, посилення системи захисту прав інвесторів і споживачів шляхом впровадження відповідної законодавчої бази; відновлення довіри населення до банківської системи;

рефінансування фінансового сектору з контролем використання наданих коштів, в окремих випадках участі держави в капіталах банків; створення державного банку розвитку, через який можна спрямувати потоки державних коштів для підтримки пріоритетних інвестиційних та інноваційних проектів; забезпечити доступ суб'єктів господарювання до довгострокових кредитних ресурсів, що, в свою чергу, стимулюватиме розвиток експортного потенціалу.

Таким чином, стратегія розвитку фінансового ринку України надасть можливість забезпечити його прозорість, створить сприятливі умови для потенційних інвесторів і підвищить ліквідність фінансових інструментів ринку.

Література

1. Андрушків П. Банки як суб'єкти фінансових ринків України: роль і перспективи //Банківська справа. – 2015. – № 2. – С. 50-53
2. Берславська О. Тенденції розвитку фінансових ринків у 2014 році та їх вплив на економіку України//Вісник Національного банку України. – 2015. – № 2. – С. 54-57
3. Бойко В. Посилення державного регулювання фінансового ринку: аргументи «за» і «проти» //Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2012. – №2. – С. 61-64
4. Дмитрієва О. Поняття та характеристика ринку фінансових послуг //Банківська справа. – 2014. – № 3. – С. 61-65
5. Задоя А. Структура та функції сучасного фінансового ринку //Фінанси України. – 2015. – № 5. – С. 3-17
6. Іваницька О. Взаємодія фінансових ринків і економічне піднесення //Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2011. – № 4. – С. 68-72
7. Іваницька О. До проблеми оцінки ефективності фінансових ринків //Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2011. – № 3. – С. 75-80
8. Іваницька О. Значення наукової інфраструктури у розвитку фінансового ринку //Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2014. – № 2. – С. 228-234
9. Іваницька О. Фінансовий ринок і корпоративне управління //Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2012. – № 4. – С. 104-110
10. Іваницька О. Фінансова інфраструктура та її вплив на ефективність фінансових ринків //Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2013. – №4. – С. 188-194
11. Ільченко-Сюйва Л. Ринок фінансових послуг в Україні: проблеми і перспективи розвитку //Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2015. – № 4. – С. 93-100
12. Кліменко В. Забезпечення конкурентоспроможності фондового ринку України як головна передумова фінансової безпеки держави //Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 10. – С.18-24
13. Корнєєв В.В. Модель та інструментарій фінансового ринку України //Фінанси України. – 2015. – № 6. – С.76-81
14. Корнєєв В. Еволюція і перспективи фінансового ринку України //Економіка України. – 2014. – № 9. – С. 21-29
15. Курило О. Глобалізація фінансових ринків/ Олена Курило //Політика і час. – 2013. – № 4. – С. 77-81
16. Любкіна О.В. Фінансові ринки у контексті глобалізації //Фінанси України. – 2014. – № 9. – С.122-128

17. Масляєва К. Необхідність розроблення цілісної стратегії розвитку ринку фінансових послуг в Україні та її основних напрямів //Право України. – 2013. – № 7. – С. 61-64

18. Масляєва К. Стратегічні напрями розвитку ринку фінансових послуг //Юридична Україна. – 2012. – № 7. – С.49-53

19. Невержичук В.В. Стан та розвиток ринку фінансових послуг в Україні //Фінанси України. – 2014. – № 10. – С.123-130

20. Остафіль О.В. Проблеми та перспективи розвитку ринку фінансових послуг в Україні/ О.В Остафіль //Фінанси України. – 2014. – № 12. – С.89-92

References

1. Andrushkiv T. Banky yak sub'yekty finansovoykh rynkiv Ukrainy: rol i perspektyvy //Bankiv's'ka sprava. – 2015. – № 2. – С.50-53

2. Bereslav's'ka O. Tendentsiyi rozvytku finansovoykh rynkiv u 2014 rotsi ta yikh vplyv na ekonomiku Ukrainy //Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy. – 2015. – № 2. – С. 54-57

3. Boyko V. Posylennya derzhavnoho rehulyuvannya finansovoho rynku: arhumenty «za» i «proty» //Visnyk Ukrain's'koyi Akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2012. – № 2. – С. 61-64

4. Dmytriyeva O. Ponyattya ta kharakterystyka rynku finansovoykh posluh //Bankiv's'ka sprava. – 2014. – № 3. – С. 61-65

5. Zadoya A. Strukturna ta funktsiyi suchasnoho finansovoho rynku //Finansy Ukrainy. – 2015. – № 5. – С. 3-17

6. Ivanyts'ka O. Vzayemodiya finansovoykh rynkiv i ekonomichne pidnesennya //Visnyk Ukrain's'koyi Akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2011. – № 4. – С. 68-72

7. Ivanyts'ka O. Do problemy otsinky efektyvnosti finansovoykh rynkiv //Visnyk Ukrain's'koyi Akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2011. – № 3. – С. 75-80

8. Ivanyts'ka O. Znachennya naukovoyi infrastruktury u rozvytku finansovoho rynku //Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2014. – №2. – С. 228-234

9. Ivanyts'ka O. Finansovyy rynek i korporatyvne upravlinnya //Visnyk Ukrain's'koyi Akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2012. – № 4. – С. 104-110

10. Ivanyts'ka O. Finansova infrastruktura ta yiyi vplyv na efektyvnist' finansovoykh rynkiv //Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2013. – № 4. – С. 188-194

11. Il'chenko-Syuyva L. Rynek finansovoykh posluh v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku //Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy. – 2015. – № 4. – С. 93-100

12. Klymenko V. Zabezpechennya konkurentospromozhnosti fondovoho rynku Ukrainy yak holovna peredumova finansovoyi bezpeky derzhavy //Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2013. – № 10. – С.18-24

13. Komyyev V. V. Model ta instrumentariy finansovoho rynku Ukrainy //Finansy Ukrainy. – 2015. – № 6. – С.76-81

14. Komyyev V. Evolyutsiya i perspektyvy finansovoho rynku Ukrainy //Ekonomika Ukrainy. – 2014. – № 9. – С. 21-29

15. Kurylo O. Hlobalizatsiya finansovoykh rynkiv/ Olena Kurylo //Polityka i chas. – 2013. – № 4. – С. 77-81

16. Lyubkina O.V. Finansovi rynky u konteksti hlobalizatsiyi //Finansy Ukrainy. – 2014. – № 9. – С.122-128

17. Maslyayeva K. Neobkhdnist' rozrobлення tsil'noyi stratehiyi rozvytku rynku finansovoykh posluh v Ukraini ta yiyi osnovnykh napryamiv //Pravo Ukrainy. – 2013. – № 7. – С.61-64

18. Maslyayeva K. Stratehichni napryamy rozvytku rynku finansovoykh posluh //Yurydychna Ukraina. – 2012. – №7. – С.49-53

19. Neverzhychuk V.V. Stan ta rozvytok rynku finansovoykh posluh v Ukraini //Finansy Ukrainy. – 2014. – № 10. – С.123-130

20. Ostafil' O.V. Problemy ta perspektyvy rozvytku rynku finansovoykh posluh v Ukraini/ O.V Ostafil' //Finansy Ukrainy. – 2014. – № 12. – С.89-92

Melnykov I.Yu.,

postgraduate, State Educational and Scientific Institution Academy of Financial Management,

Ukraine, Kiev

PERSPECTIVES FOR DEVELOPMENT OF THE STATE REGULATION OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

Article is devoted to the nature and content of such category as « financial market ». The approaches of various scientists concerning the development of state regulation of the financial market of Ukraine. The author focuses on revealing the prospects of development in the regulation of the financial market .

Key words: finance, financial market, market development, state regulation of the market.

УДК 331.1

Чаплінський В.Р.,*к.е.н., ст. викладач кафедри економіки підприємства**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, chaplinskyi.vadym@kpmu.edu.ua***Кушнір О.К.,***к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка**Україна, м. Кам'янець-Подільський*

ДІЛОВА ЕТИКА У КОНТЕКСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Висвітлено сутність ділового спілкування та вплив його на підприємницьку діяльність, на формування доданої вартості підприємства та конкурентних переваг. Відмічено вагомість економічної категорії «ділова етика» у сучасному постіндустріальному суспільстві, її структурні складові та місце в розрізі нематеріальних активів підприємства. Запропоновано алгоритм оцінки рівня розвитку ділового етикету, що розраховується за допомогою інтегрального індексу та ділової репутації, оцінка якої проводиться методом надлишкового прибутку.

Ключові слова: діловий етикет, ділова репутація, гудвіл, нематеріальні активи.

Постановка проблеми. Підприємство як бізнес одиниця – складний та багатогранний механізм який постійно перебуває у боротьбі за конкурентні переваги. Завоювання топових позицій та довіри споживача здобувається лише комплексним механізмом, який на сьогоднішній день, в умовах постіндустріального суспільства, базується на нематеріальних активах підприємства. Ключовим фактором успіху є інтелектуальний капітал, нематеріальний актив, що володіє безкінечним потенціалом та безліччю конкурентних переваг.

Однак, враховуючи вагомість даного елементу, на сьогоднішній день питання його структуризації залишається не вирішеним. Не існує чітко вираженої структури інтелектуального капіталу, що в свою чергу, не дає можливість його повноцінно дослідження та розвитку. Більшість науковців виділяють людський, соціальний та інноваційний капітал, як структурні елементи, однак, часто у них не знаходиться місце ділова етика, яка відіграє велике значення в процесі формування гудвілу та ефективності праці персоналу і, як наслідок, продуктивності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ділової етики, бізнес культури, корпоративної етики займалися як вітчизняні так і зарубіжні науковці, а саме: Г.Назарова, Д.Ролз, Д.Фріцше, І.Бентам, І.Кант, Л.Рубінштейн, О. Богомолів, О. Кібенко, О. Рихліцька О. Сердюк, Р. Грінберг, Р. Ботавіна.

Мета роботи: визначити сутність та місце ділової етики на сучасному підприємстві, дослідити її вплив на гудвіл та ефективність праці персоналу.

Виклад основного матеріалу. Підприємницький сектор характеризується як середовище, що насичене учасниками з різними індивідуальними особливостями та характеристиками, що в свою чергу, породжує багатоваріантності ідей, життєвих позицій, цілей як окремих людей, так і колективів, підприємств, що нерідко призводить до виникнення протиріч, конфліктних ситуацій та погіршення ділових стосунків. Відповідно, на підприємствах виникає необхідність

створення механізму управління, регулювання та уникнення даних ситуацій, а саме, формування моделі бізнес культури, ділової етики серед персоналу.

Вперше ділову етику, як комплексне поняття було сформовано не так давно, а саме, на початку ХІХ століття в період бурхливого розвитку капіталізму підприємницького сектору. З того часу все більше і більше уваги приділялось особливостям формування, розвитку та впливу ділового етикету на підприємницьку діяльність.

Враховуючи вагомість даної категорії, на сьогоднішній день, так і не сформовано єдиного, загально прийнятого визначення ділового етикету, не проведено чітку структуризацію та не розроблено методикою визначення його впливу на підприємництво.

Проаналізувавши трактування в науковій літературі, на нашу думку, найширше сутність ділової етики відображає наступне визначення. Під професійною діловою етикою прийнято розуміти історично сформовану сукупність моральних приписів, норм, кодексів, оцінок, наукових теорій про обов'язкову поведінку представника певної професії, його моральні якості, що впливають із соціальних функцій і зумовлені специфікою трудової діяльності [1, с.12].

Отже, аналізуючи визначення – ділова етика це сукупність нематеріальних активів які створюють найбільш оптимальні умови для «здорового мікроклімату» на підприємстві та успішного налагодження контактів з контрагентами зовнішнього середовища, що у свою чергу є одним з базових елементів ефективної та продуктивної підприємницької діяльності.

Слід відмітити, що ділова етика на підприємстві є комплексним явищем, що досягається за рахунок вербального етикету, міміки, жестів, організація простору в етикеті та етикетної атрибутики. Тільки за умов використання усіх вище зазначених елементів можливе формування високого рівня професійної діяльності підприємства, що у свою чергу значно підсилює ділову

репутацію, яка на сьогоднішній день є одним з ключових факторів успіху в бізнес середовищі.

Процес оцінки рівня розвитку ділової етики на підприємстві можна проводити шляхом інтегральної оцінки або аналізуючи ділову репутацію даного підприємства методом надлишкового прибутку.

Операції, що використовуються методом надлишкового прибутку здійснюються у такій послідовності:

визначення ринкової вартості всіх активів або власного капіталу підприємства;

розрахунок скоректованого чистого прибутку, що формується за рахунок використання власного капіталу або інвестиційних витрат на придбання та створення всіх активів;

визначення середньоринкової дохідності на власний капітал або активи;

визначення очікуваного прибутку підприємства за умов середньоринкової дохідності активів або власного капіталу;

визначення надлишкового прибутку, як різниці скоректованого фактичного та очікуваного прибутку.

Розрахунок вартості гудвілу проводиться за формулою:

$$G = \frac{P - \bar{P} \times A}{k_{\text{кап}}}; \quad (1)$$

де G – вартість гудвілу;

P – скоректований фактичний чистий прибуток підприємства;

$\bar{P}$ – середньоринкова дохідність на активи або власний капітал;

A – ринкова вартість активів (власного капіталу)

$k_{\text{кап}}$ – ставка капіталізації [3, с.181-182].

На нашу думку об'єктивним є використання методу інтегрального індексу, який формується в наступній послідовності: побудова матриці апріорних показників; нормування показників; калібрація показників та визначення ваг показників у блоках; розрахунок індексу за кожним блоком показників; розрахунок інтегрального індексу ділової етики [2, с.13].

Процес формування матриці апріорних показників ділової етики базується на аналізі усіх його структурних складових. Нормування показників здійснюється за формулою

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{\text{max}}}; \quad (2)$$

де a_{ij} – нормоване значення j -го показника у i -му блоці показників;

x_{ij} – фактичне значення j -го показника у i -му блоці показників;

x_{max} – максимальне значення j -го показника у i -му блоці показників;

i – номер блоку показників ($i = 1, 2, \dots, b$);

j – номер показника у i -му блоці показників ($j = 1, \dots, k_i$; k_i – кількість показників у i -му блоці показників).

Калібрація нормованих показників здійснюється за допомогою середньгеометричного розрахунку.

У результаті отримуємо по кожному із складових матриці за кожен рік по інтегральні коефіцієнти, які використовуємо для розрахунку загального інтегрального показника.

Отриманий результат знаходиться у межах від 0 до 1, і чим ближче показник знаходиться до одиниці, тим вищий рівень розвитку бізнес культури підприємства (табл. 1)

Таблиця 1 – Діапазон значень розвитку ділової етики відповідно до інтегрального індексу

Індекс	Рівень
0,8-1	Дуже добре
0,6-0,8	Добре
0,4-0,6	Середній
0,2-0,4	Погано
0-0,2	Дуже погано

Складено автором.

За даними табл. 1, видно, що чим ближче інтегральний індекс знаходиться до 1, тим краще розвинений діловий етикет на підприємстві.

Висновки. Діловий етикет підприємства формує платформу для формування успішних бізнес відносин з контрагентами та відіграє важливе місце у формуванні гудвілу. Відповідно, усі сучасні підприємства, що бажають ефективно розвиватись у площині постіндустріального суспільства мають у своїй політиці звертати увагу та розвивати рівень ділового спілкування, ділової етики.

Література

1. Помаранська Н.С. Основи професійної етики та культура спілкування / Н.С. Помаранська. – Рівне, 2011. – 53 с.
2. Лібанова Е. М. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Е. М. Лібанова. – К. : Національна академія наук України, 2012. – 50 с., с. 13
3. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / Н. С. Краснокутська. – Х. : ХДУХП, 2004. – 288 с.

References

1. Pomaranska N.Ye. Osnovy profesijnoyi etyky ta kul'tura spil'kuvannya. – Rivne, 2011. – 53 s.
2. Libanova E. M. Metodyka vymiryuvannya regional'nogo lyuds'kogo rozvytku / E.M. Libanova. – K. : Nacionalna akademiya nauk Ukrainy, 2012. – 50 s., s. 13
3. Krasnokuts'ka N.S. Potencial pidpr'yemstva: formuvannya ta ocinka : navch. posibnyk / N.S. Krasnokuts'ka. – X. : ХДУХТ, 2004. – 288 s.

Chaplinsky V.R.,

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics Kamyanets-Podolsk National University named after Ivan Ogienko, chaplinskyi.vadym@kpmu.edu.ua

Kushnir O.K.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics Kamyanets-Podolsk National University named after Ivan Ogienko

Ukraine, Kamyanets-Podilsky

BUSINESS ETHICS IN THE CONTEXT OF ENTERPRISE ACTIVITY

The essence of business communication and its influence on business activity, on formation of added value of the enterprise and competitive advantages are highlighted. The importance of the economic category "business ethics" in modern post-industrial society, its structural components and place in the context of intangible assets of the enterprise are noted. An algorithm for assessing the level of development of business etiquette, which is calculated using the integral index and business reputation, which is estimated by the surplus profit method, is proposed.

Key words: *business etiquette, business reputation, goodwill, intangible assets.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief	I.O. Kuzmichenko
Deputy Editor-in-Chief	E.B. Talishinski
Deputy Editor-in-Chief	E.V. Starychenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starychenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starychenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>**

**Center of Modern Pedagogy «Learning Without Frontiers»
Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>**

**Signed for printing 29.09.2017.
Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.
Offset printing. Conventional printed sheet 20,0 Publisher's sheet-copy 20,0
Circulation 500 copies. Order 3017.**

**Printed PE Shpak V. B.
The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006
Ternopil, Prosvity St. 6.
phone 8 097 99 38 299
E-mail tooums@ukr.net**
